www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.ir

بل هو قرآن مجید
فی لوح محفوظ
«سورهٔ بروج»

تفسیر فارسی
قرآن مجید

حجة التفاسیر

«٦»

تألیف
سید عبد الحجة بلاغی

بسم الله الرحمن الرحیم

حجة التفاسير و بلاغ الاكسير : يا من لا يحضره المفسر و التفسير

نويسنده:

عبدالحجه بلاغى

ناشر چاپي:

مجهول (بي جا ، بي نا)

ناشر ديجيتالي:

مركز تحقيقات رايانه‌اي قائميه اصفهان

فهرست

فهرست ----- ۵

حجه التفاسیر و بلاغ الاکسیر : یا من لا یحضره المفسر و التفسیر جلد ۶ ----- ۴۸

مشخصات کتاب ----- ۴۸

قهرمان ها ----- ۴۸

سوره یس (۳۶): آیات ۱ تا ۱۲ ----- ۵۰

اشاره ----- ۵۰

قرآن و رسالت قیامت ----- ۵۰

سوره یس (۳۶): آیات ۱۳ تا ۳۲ ----- ۵۱

اقامهٔ دلیل تاریخی ----- ۵۱

سوره یس (۳۶): آیات ۳۳ تا ۴۴ ----- ۵۲

اقامهٔ ادلهٔ آفاقی و انفسی ----- ۵۲

سوره یس (۳۶): آیات ۴۵ تا ۴۶ ----- ۵۳

عناد کافران ----- ۵۳

سوره یس (۳۶): آیه ۴۷ ----- ۵۳

بخل و بی رحمی کافران ----- ۵۳

سوره یس (۳۶): آیات ۴۸ تا ۵۸ ----- ۵۴

پرسش کافران از تاریخ قیامت ----- ۵۴

سوره یس (۳۶): آیات ۵۹ تا ۶۸ ----- ۵۴

فرمان الهی در اردوگاه رستاخیز ----- ۵۴

سوره یس (۳۶): آیات ۶۹ تا ۷۰ ----- ۵۵

بعضی از کافران گفتند قرآن شعر است و محمد شاعر است. ----- ۵۵

سوره یس (۳۶): آیات ۷۱ تا ۷۶ ----- ۵۵

یکتاپرستی ----- ۵۵

سوره یس (۳۶): آیات ۷۷ تا ۸۲ ----- ۵۶

أبی بن خلف و استخوان پوسیده ---- ۵۶
سوره یس (۳۶): آیه ۸۳ ---- ۵۷
خلاصهٔ سخن ---- ۵۷
ذیول ---- ۵۷
تعلیقات ---- ۵۹
اسم شهر و اسم سه نفر ---- ۵۹
الذریهٔ ---- ۶۰
(وَ لاَ اَللَّیْلُ سابِقُ اَلنَّهارِ) ---- ۶۱
الشجر الاخضر ---- ۶۱
کُنْ فَیَکُونُ ---- ۶۱
سورهٔ الصّافّات ---- ۶۲
اشاره ---- ۶۲
سوره الصافات (۳۷): آیات ۱ تا ۵ ---- ۶۳
اشاره ---- ۶۳
قسم خدای سبحان ---- ۶۳
سوره الصافات (۳۷): آیات ۶ تا ۱۰ ---- ۶۳
قرآن گفتهٔ کاهنان نیست و کاهنان و شیاطین که الهام بخش کاهنانند بعالم بالا راه ندارند ---- ۶۳
سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۱ ---- ۶۳
تفاخر رکانه و ابو الاشد (۵) به پهلوانی و زور بازوی خودشان ورد بر آنها (۶) ---- ۶۳
سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۲ تا ۳۸ ---- ۶۴
تعجب پیامبر از انکار معاد و استهزاء مشرکان و رد بر آنها ---- ۶۴
سوره الصافات (۳۷): آیات ۳۹ تا ۵۷ ---- ۶۵
پذیرائی مقدماتی از بندگان خدا (۸) ---- ۶۵
سوره الصافات (۳۷): آیات ۶۰ تا ۷۴ ---- ۶۶
پذیرائی مقدماتی از مجرمان و مقایسهٔ احوال دو دسته ---- ۶۶
سوره الصافات (۳۷): آیات ۷۵ تا ۸۲ ---- ۶۷

نوح ---------- ۶۷
سوره الصافات (۳۷): آیات ۸۳ تا ۸۷ ---------- ۶۷
ابراهیم ---------- ۶۷
سوره الصافات (۳۷): آیات ۸۸ تا ۹۷ ---------- ۶۷
عید ---------- ۶۷
سوره الصافات (۳۷): آیات ۹۸ تا ۹۹ ---------- ۶۸
تبعید ---------- ۶۸
سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۰۰ تا ۱۱۱ ---------- ۶۸
رفتن - ابراهیم به کنعان - و ظهور اسماعیل ---------- ۶۸
سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۱۲ تا ۱۱۳ ---------- ۶۹
اسحاق ---------- ۶۹
سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۱۴ تا ۱۲۲ ---------- ۶۹
موسی و هارون ---------- ۶۹
سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۲۳ تا ۱۳۲ ---------- ۷۰
الیاس ---------- ۷۰
سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۳۳ تا ۱۳۸ ---------- ۷۰
لوط ---------- ۷۰
سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۳۹ تا ۱۴۸ ---------- ۷۰
یونس ---------- ۷۰
سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۴۹ تا ۱۵۷ ---------- ۷۱
رد بر قریش و بعض طوائف عرب مانند بنی سلمه و بنی خزاعه و بنی ملیح و جهینه که ملائکه را دختران خدا و زن خدا را از جن می دانستند ---------- ۷۱
سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۵۸ تا ۱۶۳ ---------- ۷۱
رد بر جماعتی از زنادقه که می گفتند بین خدا و ابلیس و یا ملائکه و یا جن و یا شیطان خویشی و پیوند است ---------- ۷۱
سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۶۴ تا ۱۶۶ ---------- ۷۲
تقریرات ملائکه ---------- ۷۲
سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۶۷ تا ۱۷۰ ---------- ۷۲

تذکرهٔ گفتار مشرکان قریش قبل از بعثت پیامبر ---- ۷۲
سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۷۱ تا ۱۷۵ ---- ۷۲
قسم خدای سبحان ---- ۷۲
سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۷۶ تا ۱۷۹ ---- ۷۲
پرسیدن کفار از تاریخ شکست خود و نصرت پیامبر ---- ۷۲
سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۸۰ تا ۱۸۲ ---- ۷۳
خلاصهٔ کلام ---- ۷۳
ذیول ---- ۷۳
تعلیقات ---- ۷۴
سورهٔ ص ---- ۷۷
اشاره ---- ۷۷
سوره ص (۳۸): آیات ۱ تا ۳ ---- ۷۸
اشاره ---- ۷۸
قرآن ---- ۷۸
سوره ص (۳۸): آیات ۴ تا ۷ ---- ۷۸
اشاره ---- ۷۸
انجمن ساختن مردم قریش در محضر ابو طالب عموی پیامبر ---- ۷۸
سوره ص (۳۸): آیات ۸ تا ۱۵ ---- ۷۹
اشاره ---- ۷۹
اعتراض قریش و پاسخ به آنان ---- ۷۹
سوره ص (۳۸): آیات ۱۶ تا ۱۷ ---- ۸۰
اشاره ---- ۸۰
استهزاء کفار قریش در استعجال عذاب و ملالت خاطر پیامبر و تسلیت حق تعالی به آن حضرت ---- ۸۰
سوره ص (۳۸): آیات ۱۷ تا ۲۰ ---- ۸۰
اشاره ---- ۸۰
داود ---- ۸۰

سوره ص (۳۸): آیات ۲۱ تا ۲۴ ---------- ۸۱
اشاره ---------- ۸۱
آزمایش داود در امر قضاء ---------- ۸۱
سوره ص (۳۸): آیات ۲۵ تا ۲۶ ---------- ۸۱
اشاره ---------- ۸۱
پی بردن داود به امتحان ما ---------- ۸۱
سوره ص (۳۸): آیات ۲۷ تا ۲۹ ---------- ۸۲
اشاره ---------- ۸۲
تذکر به قریش ---------- ۸۲
سوره ص (۳۸): آیات ۳۰ تا ۴۰ ---------- ۸۳
اشاره ---------- ۸۳
سلیمان ---------- ۸۳
سوره ص (۳۸): آیات ۴۱ تا ۴۴ ---------- ۸۴
اشاره ---------- ۸۴
ایوب ---------- ۸۴
سوره ص (۳۸): آیات ۴۵ تا ۴۷ ---------- ۸۵
اشاره ---------- ۸۵
ابراهیم و اسحاق و یعقوب ---------- ۸۵
سوره ص (۳۸): آیه ۴۸ ---------- ۸۵
اشاره ---------- ۸۵
إِسْمٰاعِيلَ وَ اَلْيَسَعَ وَ ذُو اَلْكِفْلِ ---------- ۸۵
سوره ص (۳۸): آیات ۴۹ تا ۵۵ ---------- ۸۵
اشاره ---------- ۸۵
مردم متقی ---------- ۸۵
سوره ص (۳۸): آیات ۵۵ تا ۵۸ ---------- ۸۵
اشاره ---------- ۸۵

طاغیان ---------- ۸۶
سوره ص (۳۸): آیات ۵۹ تا ۶۴ ---------- ۸۷
اشاره ---------- ۸۷
نزاع و جدال دوزخیان ---------- ۸۷
سوره ص (۳۸): آیات ۶۵ تا ۸۵ ---------- ۸۷
اشاره ---------- ۸۷
سؤال کفار مکه از پیامبر راجع به داستان ملاء اعلی (اشراف بالا) ---------- ۸۷
سوره ص (۳۸): آیات ۸۶ تا ۸۸ ---------- ۸۸
اشاره ---------- ۸۸
خلاصهٔ کلام و ابلاغ پیام ---------- ۸۸
ذیول ---------- ۸۹
سورهٔ الزّمر ---------- ۹۱
اشاره ---------- ۹۱
سوره الزمر (۳۹): آیات ۱ تا ۳ ---------- ۹۲
اشاره ---------- ۹۲
قرآن و یکتاپرستی ---------- ۹۲
سوره الزمر (۳۹): آیه ۴ ---------- ۹۲
اشاره ---------- ۹۲
رد بر قائلین به این که خدا دارای فرزند است ---------- ۹۲
سوره الزمر (۳۹): آیه ۵ ---------- ۹۳
اشاره ---------- ۹۳
در آفاق بنگرید ---------- ۹۳
سوره الزمر (۳۹): آیات ۶ تا ۷ ---------- ۹۳
اشاره ---------- ۹۳
در انفس بنگرید ---------- ۹۳
سوره الزمر (۳۹): آیه ۸ ---------- ۹۴

اشاره ---------- ۹۴
رفتار بعضی از بداندیشان چون عتبهٔ بن ربیعه و یا ابو حذیفهٔ بن مغیره ... ---------- ۹۴
سوره الزمر (۳۹): آیه ۹ ---------- ۹۴
اشاره ---------- ۹۴
سؤال ---------- ۹۴
سوره الزمر (۳۹): آیه ۱۰ ---------- ۹۴
اشاره ---------- ۹۴
مهاجرین حبشه چون جعفر بن أبی طالب و اصحاب او ---------- ۹۴
سوره الزمر (۳۹): آیات ۱۱ تا ۱۵ ---------- ۹۶
اشاره ---------- ۹۶
اندرز کفار مکه به پیامبر و جواب به آنان ---------- ۹۶
سوره الزمر (۳۹): آیه ۱۶ ---------- ۹۶
اشاره ---------- ۹۶
گفتن کفار مکه به پیامبر که از نشنیدن اندرز ما زیان کردی و جواب به آنان ---------- ۹۶
سوره الزمر (۳۹): آیات ۱۷ تا ۱۸ ---------- ۹۷
اشاره ---------- ۹۷
پیروی از احسن القول (۹) ---------- ۹۷
سوره الزمر (۳۹): آیات ۱۹ تا ۲۰ ---------- ۹۷
اشاره ---------- ۹۷
أبو لهب و عتبه پسرش ---------- ۹۷
سوره الزمر (۳۹): آیه ۲۱ ---------- ۹۷
اشاره ---------- ۹۷
مثل برای عاقبت غرور ---------- ۹۷
سوره الزمر (۳۹): آیه ۲۲ ---------- ۹۹
اشاره ---------- ۹۹
علی مرتضی و حمزه (۱۳) ---------- ۹۹

سوره الزمر (۳۹): آیه ۲۳ ---- ۹۹
اشاره ---- ۹۹
قرآن (احسن الحدیث) ---- ۹۹
سوره الزمر (۳۹): آیات ۲۴ تا ۲۶ ---- ۹۹
اشاره ---- ۹۹
أبو جهل (۱۴) و أبو جهل صفتان ---- ۹۹
سوره الزمر (۳۹): آیات ۲۷ تا ۲۹ ---- ۱۰۱
اشاره ---- ۱۰۱
مثل ---- ۱۰۱
سوره الزمر (۳۹): آیات ۳۰ تا ۳۵ ---- ۱۰۲
اشاره ---- ۱۰۲
آرزو کردن کفار مکه مرگ پیامبر را ---- ۱۰۲
سوره الزمر (۳۹): آیه ۳۶ ---- ۱۰۲
اشاره ---- ۱۰۲
سؤال عجیب بی جواب ---- ۱۰۲
سوره الزمر (۳۹): آیات ۳۷ تا ۴۱ ---- ۱۰۳
اشاره ---- ۱۰۳
ترسانیدن کافران قریش مر پیامبر را از بتان ---- ۱۰۳
سوره الزمر (۳۹): آیه ۴۲ ---- ۱۰۴
اشاره ---- ۱۰۴
بیان قدرت الهی در امر مرگ و خواب ---- ۱۰۴
سوره الزمر (۳۹): آیات ۴۳ تا ۴۸ ---- ۱۰۴
اشاره ---- ۱۰۴
رد بر موضوع شفاعت بتان ---- ۱۰۴
سوره الزمر (۳۹): آیات ۴۹ تا ۵۲ ---- ۱۰۵
اشاره ---- ۱۰۵

استظهار مشرکان به ثروت خود ---------- ۱۰۵
سوره الزمر (۳۹): آیات ۵۳ تا ۶۱ ---------- ۱۰۶
اشاره ---------- ۱۰۶
پیشنهاد قومی از مشرکان به پیامبر که اگر آن را بپذیری ما اسلام می آوریم ---------- ۱۰۶
سوره الزمر (۳۹): آیات ۶۲ تا ۷۴ ---------- ۱۰۷
اشاره ---------- ۱۰۷
خدا و قیامت ---------- ۱۰۷
سوره الزمر (۳۹): آیه ۷۵ ---------- ۱۰۹
اشاره ---------- ۱۰۹
پیام الهی در روز قیامت به پیامبر ---------- ۱۰۹
ذیول ---------- ۱۰۹
سورهٔ المؤمن ---------- ۱۱۳
اشاره ---------- ۱۱۳
سوره غافر (۴۰): آیات ۱ تا ۶ ---------- ۱۱۴
اشاره ---------- ۱۱۴
قرآن ---------- ۱۱۴
سوره غافر (۴۰): آیات ۷ تا ۱۲ ---------- ۱۱۴
اشاره ---------- ۱۱۴
چه باک ---------- ۱۱۴
سوره غافر (۴۰): آیات ۱۳ تا ۲۰ ---------- ۱۱۵
اشاره ---------- ۱۱۵
یکتائی محرک اصلی عالم - فر نبوت - روز تلاق - روز آزفه ---------- ۱۱۵
سوره غافر (۴۰): آیات ۲۱ تا ۲۲ ---------- ۱۱۶
اشاره ---------- ۱۱۶
عبرت از سرگذشت دیگران از جمله فراعنهٔ مصر ---------- ۱۱۶
سوره غافر (۴۰): آیات ۲۳ تا ۲۷ ---------- ۱۱۷

اشاره ---------- ۱۱۷
موسی و فرعون و فرعونیان ---------- ۱۱۷
سوره غافر (۴۰): آیات ۲۸ تا ۴۹ ---------- ۱۱۷
اشاره ---------- ۱۱۷
مؤمن آل فرعون (۷) ---------- ۱۱۷
سوره غافر (۴۰): آیات ۴۷ تا ۵۰ ---------- ۱۲۰
اشاره ---------- ۱۲۰
مخاصمهٔ ضعفاء با رؤساء در دوزخ ---------- ۱۲۰
سوره غافر (۴۰): آیات ۵۱ تا ۵۶ ---------- ۱۲۰
اشاره ---------- ۱۲۰
نوید نصرت ---------- ۱۲۰
سوره غافر (۴۰): آیات ۵۷ تا ۵۹ ---------- ۱۲۱
اشاره ---------- ۱۲۱
دلیل قیام قیامت ---------- ۱۲۱
سوره غافر (۴۰): آیه ۶۰ ---------- ۱۲۲
اشاره ---------- ۱۲۲
دعاء (۲۰) ---------- ۱۲۲
سوره غافر (۴۰): آیات ۶۱ تا ۶۸ ---------- ۱۲۲
اشاره ---------- ۱۲۲
خدا ---------- ۱۲۲
سوره غافر (۴۰): آیات ۶۹ تا ۷۷ ---------- ۱۲۴
اشاره ---------- ۱۲۴
قیامت ---------- ۱۲۴
سوره غافر (۴۰): آیه ۷۸ ---------- ۱۲۴
اشاره ---------- ۱۲۴
سوگند حق تعالی ---------- ۱۲۴

سوره غافر (۴۰): آیات ۷۹ تا ۸۱ ---- ۱۲۵
اشاره ---- ۱۲۵
شتر و... ---- ۱۲۵
سوره غافر (۴۰): آیات ۸۲ تا ۸۵ ---- ۱۲۵
اشاره ---- ۱۲۵
ایمان اضطراری بی نتیجه است ---- ۱۲۵
ذیول ---- ۱۲۶
بیان ---- ۱۲۶
بیان دیگر ---- ۱۲۶
تعلیقه ---- ۱۲۹
سوره فصلت ---- ۱۳۰
اشاره ---- ۱۳۰
سوره فصلت (۴۱): آیات ۱ تا ۸ ---- ۱۳۱
اشاره ---- ۱۳۱
قرآن ---- ۱۳۱
سوره فصلت (۴۱): آیات ۹ تا ۱۲ ---- ۱۳۲
اشاره ---- ۱۳۲
خلقت زمین و آسمانها ---- ۱۳۲
سوره فصلت (۴۱): آیه ۱۲ ---- ۱۳۲
اشاره ---- ۱۳۲
آسمان نزدیک ---- ۱۳۲
سوره فصلت (۴۱): آیات ۱۳ تا ۱۸ ---- ۱۳۳
اشاره ---- ۱۳۳
تهدید خدا به کافران ---- ۱۳۳
سوره فصلت (۴۱): آیات ۱۹ تا ۲۴ ---- ۱۳۳
اشاره ---- ۱۳۳

چهرهٔ قیامت ---------- ۱۳۳
سوره فصلت (۴۱): آیه ۲۵ ---------- ۱۳۴
اشاره ---------- ۱۳۴
یار بد ---------- ۱۳۴
سوره فصلت (۴۱): آیات ۲۶ تا ۲۸ ---------- ۱۳۵
اشاره ---------- ۱۳۵
القاء موانع (۱۶) ---------- ۱۳۵
سوره فصلت (۴۱): آیه ۲۹ ---------- ۱۳۵
اشاره ---------- ۱۳۵
پیشنهاد دوزخیان در دوزخ ---------- ۱۳۵
سوره فصلت (۴۱): آیات ۳۰ تا ۳۲ ---------- ۱۳۵
اشاره ---------- ۱۳۵
نزول فرشتگان بر اهل ایمان ---------- ۱۳۵
سوره فصلت (۴۱): آیه ۳۳ ---------- ۱۳۷
اشاره ---------- ۱۳۷
بلال ---------- ۱۳۷
سوره فصلت (۴۱): آیات ۳۴ تا ۳۶ ---------- ۱۳۷
اشاره ---------- ۱۳۷
شخصیت پیامبر ---------- ۱۳۷
سوره فصلت (۴۱): آیات ۳۷ تا ۳۹ ---------- ۱۳۷
اشاره ---------- ۱۳۷
از آیات خدا ---------- ۱۳۷
سوره فصلت (۴۱): آیات ۴۰ تا ۴۳ ---------- ۱۳۹
اشاره ---------- ۱۳۹
الحاد (انحراف از مسیر واقعی قرآن) ---------- ۱۳۹
سوره فصلت (۴۱): آیات ۴۴ تا ۴۶ ---------- ۱۳۹

اشاره ---------- ۱۳۹
زبان قرآن و تصدیق و تکذیب کفار قریش ---------- ۱۳۹
سوره فصلت (۴۱): آیات ۴۷ تا ۴۸ ---------- ۱۴۰
اشاره ---------- ۱۴۰
استفسار کافران از پیامبر دربارهٔ تاریخ وقوع قیامت ---------- ۱۴۱
سوره فصلت (۴۱): آیات ۴۹ تا ۵۰ ---------- ۱۴۱
اشاره ---------- ۱۴۱
از صفات مذموم کافران ---------- ۱۴۱
سوره فصلت (۴۱): آیه ۵۱ ---------- ۱۴۱
اشاره ---------- ۱۴۱
یکی دیگر از صفات مذموم کافران ---------- ۱۴۱
سوره فصلت (۴۱): آیات ۵۲ تا ۵۴ ---------- ۱۴۲
اشاره ---------- ۱۴۲
خلاصهٔ کلام دربارهٔ قرآن ---------- ۱۴۲
ذیول ---------- ۱۴۲
سورهٔ الشّوری ---------- ۱۴۵
اشاره ---------- ۱۴۵
سوره الشوری (۴۲): آیات ۱ تا ۷ ---------- ۱۴۶
اشاره ---------- ۱۴۶
وحی رموز و قرآن ---------- ۱۴۶
سوره الشوری (۴۲): آیات ۸ تا ۹ ---------- ۱۴۷
اشاره ---------- ۱۴۷
اختیار است نه اجبار ---------- ۱۴۷
سوره الشوری (۴۲): آیات ۱۰ تا ۱۲ ---------- ۱۴۷
اشاره ---------- ۱۴۷
خدا ---------- ۱۴۷

سوره الشوری (۴۲): آیات ۱۳ تا ۱۵ ---- ۱۴۸
اشاره ---- ۱۴۸
اخبار همهٔ پیامبران از ظهور اسلام ---- ۱۴۸
سوره الشوری (۴۲): آیه ۱۶ ---- ۱۴۹
اشاره ---- ۱۴۹
بطلان محاجه های یهود و نصاری ---- ۱۴۹
سوره الشوری (۴۲): آیات ۱۷ تا ۱۸ ---- ۱۴۹
اشاره ---- ۱۴۹
سؤال مشرکان از تاریخ قیامت ---- ۱۴۹
سوره الشوری (۴۲): آیات ۱۹ تا ۲۰ ---- ۱۵۰
اشاره ---- ۱۵۰
استظهار کفار مکه به ثروت خود و رد بر آنان ---- ۱۵۰
سوره الشوری (۴۲): آیات ۲۱ تا ۲۳ ---- ۱۵۰
اشاره ---- ۱۵۰
تهدید به مشرکان ---- ۱۵۰
گفتگو دربارهٔ اینکه آیا پیامبر در برابر زحمات طاقت فرسای خود مزدی می طلبد یا نه ؟ ---- ۱۵۱
سوره الشوری (۴۲): آیات ۲۴ تا ۲۶ ---- ۱۵۱
اشاره ---- ۱۵۱
نسبت افتراء از طرف مشرکان به پیامبر و رد بر آنان ---- ۱۵۱
سوره الشوری (۴۲): آیات ۲۷ تا ۳۵ ---- ۱۵۲
اشاره ---- ۱۵۲
ظهور قحط و غلا در مکه و تطیر مشرکان به این که چون به بتان بی احترامی شده غضب کرده اند و رد بر آنها ---- ۱۵۲
سوره الشوری (۴۲): آیات ۳۶ تا ۴۳ ---- ۱۵۳
اشاره ---- ۱۵۳
نکوهش کردن مشرکان نسبت باصحاب پیامبر که چرا دارائی خود را در راه خدا خرج کردید و رد بر آنان ---- ۱۵۳
حکم خدا ---- ۱۵۳

سوره الشوری (۴۲): آیات ۴۴ تا ۴۷ ---- ۱۵۴
اشاره ---- ۱۵۴
سرنوشت ظالمان (مشرکان) در روز قیامت ---- ۱۵۴
سوره الشوری (۴۲): آیه ۴۸ ---- ۱۵۴
اشاره ---- ۱۵۴
خلاصهٔ سخن ---- ۱۵۴
سوره الشوری (۴۲): آیات ۴۹ تا ۵۰ ---- ۱۵۵
اشاره ---- ۱۵۵
زنده به گور ساختن دختران (۱۹) ---- ۱۵۵
سوره الشوری (۴۲): آیات ۵۱ تا ۵۳ ---- ۱۵۵
اشاره ---- ۱۵۵
تقاضای کفار از پیامبر که خدا را ببینند همچون بتان و ندای او را بشنوند (۲۱) ---- ۱۵۵
خلاصهٔ کلام ---- ۱۵۶
ذیول ---- ۱۵۶
سورهٔ الزّخرف ---- ۱۵۸
اشاره ---- ۱۵۸
سوره الزخرف (۴۳): آیات ۱ تا ۶ ---- ۱۵۹
اشاره ---- ۱۵۹
قرآن ---- ۱۵۹
سوره الزخرف (۴۳): آیات ۹ تا ۱۴ ---- ۱۵۹
اشاره ---- ۱۵۹
خدا ---- ۱۵۹
سوره الزخرف (۴۳): آیات ۱۵ تا ۲۵ ---- ۱۶۰
اشاره ---- ۱۶۰
رد بر بنی ملیح که ملائکه را دختران خدا می دانستند و می پرستیدند (۷) ---- ۱۶۰
سوره الزخرف (۴۳): آیات ۲۶ تا ۳۰ ---- ۱۶۲

اشاره ---------- ۱۶۲
متوجه ساختن پیامبر کفار مکه را به ابراهیم و جواب آنان ---------- ۱۶۲
سوره الزخرف (۴۳): آیات ۳۱ تا ۳۵ ---------- ۱۶۳
اشاره ---------- ۱۶۳
اعتراض کفار مکه دربارهٔ محل رسالت ---------- ۱۶۳
سوره الزخرف (۴۳): آیات ۳۶ تا ۴۵ ---------- ۱۶۳
اشاره ---------- ۱۶۳
عواقب شوم اعراض از قرآن ---------- ۱۶۳
سوره الزخرف (۴۳): آیات ۴۶ تا ۵۶ ---------- ۱۶۴
اشاره ---------- ۱۶۴
موسی ---------- ۱۶۴
سوره الزخرف (۴۳): آیات ۵۷ تا ۶۶ ---------- ۱۶۵
اشاره ---------- ۱۶۵
عیسی بن مریم ---------- ۱۶۵
سوره الزخرف (۴۳): آیات ۶۷ تا ۸۰ ---------- ۱۶۶
اشاره ---------- ۱۶۶
توصیف روز قیامت ---------- ۱۶۷
سوره الزخرف (۴۳): آیات ۸۱ تا ۸۹ ---------- ۱۶۸
اشاره ---------- ۱۶۸
خلاصهٔ کلام ---------- ۱۶۸
ذیول ---------- ۱۶۹
تعلیقه ---------- ۱۷۰
«إِنّا جَعَلْناهُ قُرْآناً عَرَبِيًّا» ---------- ۱۷۰
سورهٔ الدّخان ---------- ۱۷۲
اشاره ---------- ۱۷۲
سوره الدخان (۴۴): آیات ۱ تا ۱۱ ---------- ۱۷۳

اشاره ---------- ۱۷۳
قرآن و وقت نزول آن و عواقب شوم شرک و تمرد ---------- ۱۷۳
سوره الدخان (۴۴): آیات ۱۲ تا ۱۶ ---------- ۱۷۴
اشاره ---------- ۱۷۴
ظهور قحط و غلاء و خشکسالی در مکه ---------- ۱۷۴
سوره الدخان (۴۴): آیات ۱۷ تا ۳۳ ---------- ۱۷۴
اشاره ---------- ۱۷۴
قوم فرعون ---------- ۱۷۴
سوره الدخان (۴۴): آیات ۳۴ تا ۴۲ ---------- ۱۷۷
اشاره ---------- ۱۷۷
اظهارات قوم پیامبر (ص) و رد بر آنها ---------- ۱۷۷
سوره الدخان (۴۴): آیات ۴۳ تا ۵۰ ---------- ۱۷۷
اشاره ---------- ۱۷۷
عاقبت گناهکاران در روز فصل ---------- ۱۷۷
سوره الدخان (۴۴): آیات ۵۱ تا ۵۷ ---------- ۱۷۸
اشاره ---------- ۱۷۸
عاقبت پرهیزکاران در روز فصل ---------- ۱۷۸
سوره الدخان (۴۴): آیات ۵۸ تا ۵۹ ---------- ۱۷۸
اشاره ---------- ۱۷۸
خلاصهٔ کلام ---------- ۱۷۸
ذیول ---------- ۱۷۹
سورهٔ الجاثیهٔ ---------- ۱۸۱
اشاره ---------- ۱۸۱
سوره الجاثیهٔ (۴۵): آیات ۱ تا ۶ ---------- ۱۸۲
اشاره ---------- ۱۸۲
قرآن و فرستندهٔ آن ---------- ۱۸۲

سوره الجاثیهٔ (۴۵): آیات ۷ تا ۱۰ ---- ۱۸۲
اشاره ---- ۱۸۲
تهدید خدا به منکران قرآن ---- ۱۸۲
سوره الجاثیهٔ (۴۵): آیات ۱۲ تا ۱۳ ---- ۱۸۴
اشاره ---- ۱۸۴
خدا ---- ۱۸۴
سوره الجاثیهٔ (۴۵): آیات ۱۴ تا ۱۵ ---- ۱۸۵
اشاره ---- ۱۸۵
سؤال و جواب دربارهٔ ناامیدان از دیدن روزگار خوش ---- ۱۸۵
سوره الجاثیهٔ (۴۵): آیات ۱۶ تا ۲۰ ---- ۱۸۵
اشاره ---- ۱۸۵
بنی اسرائیل در عهد گذشته و در عهد پیامبر (ص) ---- ۱۸۵
سوره الجاثیهٔ (۴۵): آیات ۲۱ تا ۳۵ ---- ۱۸۶
اشاره ---- ۱۸۶
انکار قیامت و توالی فاسدهٔ آن ---- ۱۸۶
منشأ انکار قیامت، انکار خداست. ---- ۱۸۶
دهریه ---- ۱۸۷
سوره الجاثیهٔ (۴۵): آیات ۳۶ تا ۳۷ ---- ۱۸۸
اشاره ---- ۱۸۸
خلاصهٔ کلام ---- ۱۸۸
تعلیقه ---- ۱۸۹
اشاره ---- ۱۸۹
رفتار سوء بنی اسرائیل با شریعت اسلام ---- ۱۸۹
سورهٔ الاحقاف ---- ۱۹۰
اشاره ---- ۱۹۰
سوره الأحقاف (۴۶): آیات ۱ تا ۹ ---- ۱۹۱

اشاره ---------- ۱۹۱
قرآن و بازیچه نبودن دستگاه آفرینش و دعوت قرآن به یکتاپرستی و رد نسبت و سحر و افتراء که مشرکان نسبت به قرآن می دادند و نظر پیامبر (ص) به وحی --- ۱۹۱
سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۱۰ ---------- ۱۹۲
مقدّمه ---------- ۱۹۲
پیام خدا دربارهٔ اسلام آوردن عبد الله بن سلام ---------- ۱۹۴
سوره الأحقاف (۴۶): آیات ۱۱ تا ۱۴ ---------- ۱۹۴
اشاره ---------- ۱۹۴
جواب کافران به پیام، و رد بر آنان ---------- ۱۹۴
سوره الأحقاف (۴۶): آیات ۱۵ تا ۲۰ ---------- ۱۹۴
اشاره ---------- ۱۹۴
اوامر الهیه ---------- ۱۹۴
سعداء ---------- ۱۹۵
اشقیاء ---------- ۱۹۵
سعداء و اشقیاء ---------- ۱۹۵
سوره الأحقاف (۴۶): آیات ۲۱ تا ۲۶ ---------- ۱۹۶
اشاره ---------- ۱۹۶
عاد ---------- ۱۹۶
سوره الأحقاف (۴۶): آیات ۲۷ تا ۲۸ ---------- ۱۹۷
اشاره ---------- ۱۹۷
خطاب به اهل مکه ---------- ۱۹۷
سوره الأحقاف (۴۶): آیات ۲۹ تا ۳۱ ---------- ۱۹۸
اشاره ---------- ۱۹۸
وفات أبو طالب و بی یار و یاور شدن پیامبر (ص) در مکه و فشار دشمنان بسیار بر آن حضرت ---------- ۱۹۸
سوره الأحقاف (۴۶): آیات ۳۲ تا ۳۴ ---------- ۱۹۹
اشاره ---------- ۱۹۹
کلام خدا دربارهٔ تأیید کلام گروه جن ---------- ۱۹۹

سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۳۵ ---- ۱۹۹
اشاره ---- ۱۹۹
خطاب الهی به پیامبر (ص) در موضوع حادثهٔ طایف ---- ۱۹۹
اشکال کافران به این که در روز قیامت کی می تواند بحساب خلق اولین و آخرین برسد، و جواب به آنان ---- ۱۹۹
خلاصهٔ کلام ---- ۱۹۹
ذیول ---- ۲۰۱
تعلیقات ---- ۲۰۲
«قُلْ أَ رَأَيْتُمْ إِنْ كانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ » (الآیهٔ) ---- ۲۰۲
«عَذابَ الْهُونِ » ---- ۲۰۲
«وَ اُذْكُرْ أَخا عادٍ...» ---- ۲۰۳
«نَفَراً مِنَ الْجِنِّ » ---- ۲۰۳
«مُصَدِّقاً لِما بَيْنَ يَدَيْهِ » ---- ۲۰۴
«يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ » ---- ۲۰۴
«أُولُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ » ---- ۲۰۴
سورهٔ محمّد صلّی اللّه علیه و آله ---- ۲۰۵
اشاره ---- ۲۰۵
سوره محمد (۴۷): آیات ۱ تا ۳ ---- ۲۰۶
اشاره ---- ۲۰۶
فرمان دربارهٔ کافران و مسلمانان ---- ۲۰۶
سوره محمد (۴۷): آیات ۴ تا ۶ ---- ۲۰۶
اشاره ---- ۲۰۶
فرمان جهاد ---- ۲۰۶
سوره محمد (۴۷): آیات ۷ تا ۱۵ ---- ۲۰۷
اشاره ---- ۲۰۷
فرمان دربارهٔ مسلمانان و کافران ---- ۲۰۷
سوره محمد (۴۷): آیات ۱۶ تا ۲۴ ---- ۲۰۸

اشاره ---------- ۲۰۸
فرمان دربارهٔ منافقان (۱۰) ---------- ۲۰۸
سوره محمد (۴۷): آیات ۲۵ تا ۳۰ ---------- ۲۱۰
اشاره ---------- ۲۱۰
فرمان دربارهٔ یهودان ---------- ۲۱۰
سوره محمد (۴۷): آیه ۳۱ ---------- ۲۱۱
اشاره ---------- ۲۱۱
خلاصهٔ سخن با مسلمانان دربارهٔ فرمان جهاد ---------- ۲۱۱
سوره محمد (۴۷): آیه ۳۲ ---------- ۲۱۱
اشاره ---------- ۲۱۱
خلاصهٔ فرمان دربارهٔ مشرکان و یهودان و منافقان ---------- ۲۱۱
سوره محمد (۴۷): آیات ۳۳ تا ۳۸ ---------- ۲۱۱
اشاره ---------- ۲۱۱
تصمیم مشرکان و منافقان و یهودان به شورش عمومی بر ضد پیامبر (ص) و مسلمانان ---------- ۲۱۱
ذیول ---------- ۲۱۴
تعلیقات ---------- ۲۱۵
۱ - سوره... ---------- ۲۱۵
۲ - مطعمون ---------- ۲۱۶
دنبالهٔ تعلیقات ---------- ۲۱۷
سورهٔ الفتح ---------- ۲۱۸
اشاره ---------- ۲۱۸
سوره الفتح (۴۸): آیات ۱ تا ۳ ---------- ۲۱۹
مقدّمه ---------- ۲۱۹
فتح مبین (۱) ---------- ۲۲۰
سوره الفتح (۴۸): آیات ۴ تا ۷ ---------- ۲۲۱
اشاره ---------- ۲۲۱

نزول «سکینه» قبل از بیعت رضوان ---- ۲۲۱
سوره الفتح (۴۸): آیه ۸ ---- ۲۲۲
اشاره ---- ۲۲۲
وظیفهٔ پیامبر (ص) ---- ۲۲۲
سوره الفتح (۴۸): آیه ۹ ---- ۲۲۲
اشاره ---- ۲۲۲
وظیفهٔ امت ---- ۲۲۲
سوره الفتح (۴۸): آیه ۱۰ ---- ۲۲۳
اشاره ---- ۲۲۳
اهمیت بیعت ---- ۲۲۳
سوره الفتح (۴۸): آیات ۱۱ تا ۱۴ ---- ۲۲۳
اشاره ---- ۲۲۳
واپس نشستگان از حرکت و خبر خدا دربارهٔ آنها ---- ۲۲۳
سوره الفتح (۴۸): آیه ۱۵ ---- ۲۲۵
اشاره ---- ۲۲۵
حرمان واپس نشستگان از جنگ خیبر و خبر غیبی ---- ۲۲۵
سوره الفتح (۴۸): آیات ۱۶ تا ۱۷ ---- ۲۲۶
اشاره ---- ۲۲۶
خبر غیبی ---- ۲۲۶
سوره الفتح (۴۸): آیات ۱۸ تا ۲۳ ---- ۲۲۶
اشاره ---- ۲۲۶
رضایت الهی دربارهٔ بیعت رضوان و خبرهای غیبی ---- ۲۲۶
سوره الفتح (۴۸): آیه ۲۴ ---- ۲۲۷
اشاره ---- ۲۲۷
شبیخون زدن کفار بر لشکر اسلام ---- ۲۲۷
سوره الفتح (۴۸): آیات ۲۵ تا ۲۶ ---- ۲۲۸

اشاره ---------- ۲۲۸
اگر جنگ می شد عده ای از مسلمانان ناشناختهٔ مقیم مکه، بی گناه کشته می شدند ---------- ۲۲۸
سوره الفتح (۴۸): آیه ۲۷ ---------- ۲۲۸
اشاره ---------- ۲۲۸
خواب دیدن پیامبر (ص) ---------- ۲۲۸
سوره الفتح (۴۸): آیه ۲۸ ---------- ۲۲۹
اشاره ---------- ۲۲۹
دین اسلام، عالمگیر است ---------- ۲۲۹
سوره الفتح (۴۸): آیه ۲۹ ---------- ۲۳۰
اشاره ---------- ۲۳۰
خلاصهٔ کلام ---------- ۲۳۰
ذیول ---------- ۲۳۰
اشاره ---------- ۲۳۰
توضیح ---------- ۲۳۳
تذکر ---------- ۲۳۴
تعلیقات ---------- ۲۳۷
الحدیبیهٔ ---------- ۲۳۷
سکینه ---------- ۲۳۷
بیعت ---------- ۲۳۹
اشاره ---------- ۲۳۹
اما بیعت خاص: ---------- ۲۳۹
اما بیعت عام: ---------- ۲۴۲
الشجرهٔ ---------- ۲۴۳
خیبر ---------- ۲۴۴
تشکیلات یهودان ---------- ۲۴۴
شهر خیبر (قلاع خیبر) ---------- ۲۴۵

اشاره ---------- ۲۴۵
قلعه های نطاة: ---------- ۲۴۶
اشاره ---------- ۲۴۶
الف - قلعهٔ ناعم: ---------- ۲۴۷
ب: قلعهٔ عصب ---------- ۲۴۸
ج: قلعه قله ---------- ۲۴۸
قلعه های شق: ---------- ۲۴۸
اشاره ---------- ۲۴۸
الف: قلعهٔ شق ---------- ۲۴۸
ب: قلعهٔ براء ---------- ۲۴۹
قلعه های کتیبه «کثیبه»: ---------- ۲۴۹
اشاره ---------- ۲۴۹
الف: قلعهٔ قموص ---------- ۲۴۹
ب: قلعهٔ وطیح ---------- ۲۴۹
ج: قلعهٔ سلالم ---------- ۲۴۹
تقسیم خیبر ---------- ۲۵۰
فدک ---------- ۲۵۰
هشت گروه یهود مدینه ---------- ۲۵۱
دشمنان اسلام از قبائل عرب و غیره ---------- ۲۵۲
دشمنان اسلام از بنی النضیر: ---------- ۲۵۲
دشمنان اسلام از بنی ثعلبه: ---------- ۲۵۲
دشمنان اسلام از بنی قینقاع: ---------- ۲۵۴
دشمنان اسلام از بنی قریظه: ---------- ۲۵۴
دشمنان اسلام از بنی زریق: ---------- ۲۵۴
دشمنان اسلام از بنی حارثه: ---------- ۲۵۴
دشمنان اسلام از بنی عمرو بن عوف: ---------- ۲۵۴

دشمنان اسلام از بنی النجار: ---- ۲۵۴
در المنجد جلد دوم می نویسد: ---- ۲۵۶
نکته ---- ۲۵۶
نکتهٔ دیگر ---- ۲۵۶
سورهٔ الحجرات ---- ۲۵۷
اشاره ---- ۲۵۷
سوره الحجرات (۴۹): آیه ۱ ---- ۲۵۸
اشاره ---- ۲۵۸
لزوم رعایت ادب در گفتارها و رفتارها و کردارها در پیشگاه خدا و پیامبرش ---- ۲۵۸
سوره الحجرات (۴۹): آیات ۲ تا ۵ ---- ۲۵۸
مقدّمه ---- ۲۵۸
هیئت اعزامی قوم بنی تمیم ---- ۲۵۸
سوره الحجرات (۴۹): آیات ۶ تا ۷ ---- ۲۵۹
مقدّمه ---- ۲۵۹
لزوم تحقیق در اخبار ---- ۲۵۹
سوره الحجرات (۴۹): آیه ۸ ---- ۲۶۰
اشاره ---- ۲۶۰
مسلمانان! سرنخ را گم مکنید ---- ۲۶۰
سوره الحجرات (۴۹): آیات ۹ تا ۱۰ ---- ۲۶۰
مقدّمه ---- ۲۶۰
حکم کارزار دو گروه از مسلمانان با یکدیگر ---- ۲۶۱
سوره الحجرات (۴۹): آیه ۱۱ ---- ۲۶۱
مقدّمه ---- ۲۶۱
نهی از استهزاء مرد به مرد ---- ۲۶۱
نهی از استهزاء زن به زن ---- ۲۶۲
نهی از سرزنش ---- ۲۶۲

سوره الحجرات (۴۹): آیه ۱۲ ---- ۲۶۳
مقدّمه ---- ۲۶۳
نهی از گمان بد و تجسس و غیبت ---- ۲۶۳
سوره الحجرات (۴۹): آیه ۱۳ ---- ۲۶۳
مقدّمه ---- ۲۶۳
نهی از تفاخر به انساب و اموال ---- ۲۶۴
سوره الحجرات (۴۹): آیات ۱۴ تا ۱۶ ---- ۲۶۵
مقدّمه ---- ۲۶۵
فرق اسلام و ایمان ---- ۲۶۵
سوره الحجرات (۴۹): آیه ۱۷ ---- ۲۶۵
اشاره ---- ۲۶۵
منت گذاردن اعراب مزبور بر پیامبر (ص) که بدون مقاتله و محاربه اسلام آورده اند و رد بر آنان ---- ۲۶۵
سوره الحجرات (۴۹): آیه ۱۸ ---- ۲۶۶
اشاره ---- ۲۶۶
خلاصهٔ کلام ---- ۲۶۶
ذیول ---- ۲۶۶
تعلیقه ---- ۲۶۹
حجره های نه گانهٔ زنان پیامبر (ص) ---- ۲۶۹
سورهٔ ق (قاف) ---- ۲۷۰
اشاره ---- ۲۷۰
سوره ق (۵۰): آیات ۱ تا ۵ ---- ۲۷۱
اشاره ---- ۲۷۱
تعجب کردن کفار از قیامت ---- ۲۷۱
سوره ق (۵۰): آیات ۶ تا ۱۵ ---- ۲۷۱
اشاره ---- ۲۷۱
باین دلائل، زنده شدن پس از مرگ، تعجب ندارد ---- ۲۷۱

منشأ شبهۀ منکران قیامت ---- ۲۷۲
سوره ق (۵۰): آیات ۱۶ تا ۳۰ ---- ۲۷۳
اشاره ---- ۲۷۳
بودن دو فرشته با هر آدمی تا روز قیامت ---- ۲۷۳
سوره ق (۵۰): آیات ۳۱ تا ۳۵ ---- ۲۷۴
اشاره ---- ۲۷۴
پرهیزکاران ---- ۲۷۴
سوره ق (۵۰): آیات ۳۶ تا ۳۸ ---- ۲۷۵
اشاره ---- ۲۷۵
قدرتهای ناپایدار ---- ۲۷۵
سوره ق (۵۰): آیات ۳۹ تا ۴۵ ---- ۲۷۵
اشاره ---- ۲۷۵
پیام خدا به پیامبر (ص) دربارۀ صبر و نمازها و قیامت و دعوت پیامبر (ص) ---- ۲۷۵
ذیول ---- ۲۷۶
اشاره ---- ۲۷۶
تذکر ---- ۲۸۱
تعلیقه ---- ۲۸۳
ظلام (وزان صراف) ---- ۲۸۳
سورۀ الذّاریات ---- ۲۸۴
اشاره ---- ۲۸۴
سوره الذاریات (۵۱): آیات ۱ تا ۱۹ ---- ۲۸۵
اشاره ---- ۲۸۵
قسمهای خدا دربارۀ وقوع روز قیامت ---- ۲۸۵
سوره الذاریات (۵۱): آیات ۲۰ تا ۲۱ ---- ۲۸۶
اشاره ---- ۲۸۶
دلائل یکتاپرستی و قیامت ---- ۲۸۶

سوره الذاریات (۵۱): آیات ۲۲ تا ۲۳ ---- ۲۸۶
مقدّمه ---- ۲۸۶
خزانهٔ ارزاق و محل بهشت و جهنم ---- ۲۸۶
سوره الذاریات (۵۱): آیات ۲۴ تا ۳۷ ---- ۲۸۶
مقدّمه ---- ۲۸۶
اخبار امم گذشته از جمله: ابراهیم و لوط و... ---- ۲۸۶
سوره الذاریات (۵۱): آیات ۳۸ تا ۴۰ ---- ۲۸۸
اشاره ---- ۲۸۸
موسی ---- ۲۸۸
سوره الذاریات (۵۱): آیات ۴۱ تا ۴۲ ---- ۲۸۸
اشاره ---- ۲۸۸
عاد ---- ۲۸۸
سوره الذاریات (۵۱): آیات ۴۳ تا ۴۵ ---- ۲۸۸
اشاره ---- ۲۸۸
ثمود ---- ۲۸۸
سوره الذاریات (۵۱): آیه ۴۶ ---- ۲۹۰
اشاره ---- ۲۹۰
قوم نوح ---- ۲۹۰
سوره الذاریات (۵۱): آیات ۴۷ تا ۵۵ ---- ۲۹۰
مقدّمه در لزوم فرار بسوی خدا به حکم ادلهٔ عقلیهٔ ذیل: ---- ۲۹۰
مقدّمه اول ---- ۲۹۰
مقدّمه دوم ---- ۲۹۰
مقدّمه سوم ---- ۲۹۰
مقدّمه چهارم ---- ۲۹۱
مقدّمه پنجم ---- ۲۹۱
لزوم فرار بسوی خدا ---- ۲۹۱

سوره الذاریات (۵۱): آیات ۵۶ تا ۵۸ ---- ۲۹۲
اشاره ---- ۲۹۲
انسان و جن را نیافریدم که مدعی من بشوند، من به آنها احتیاج ندارم، بلکه آنها بمن محتاجند ---- ۲۹۲
سوره الذاریات (۵۱): آیات ۵۹ تا ۶۰ ---- ۲۹۳
اشاره ---- ۲۹۳
خلاصهٔ کلام ---- ۲۹۳
ذیول ---- ۲۹۳
تحقیق ---- ۲۹۴
تعلیقات ---- ۲۹۸
الف: مجرمین، مسرفین ---- ۲۹۸
ب: قیامت ---- ۲۹۹
ج: زوج ---- ۲۹۹
سورهٔ الطّور ---- ۳۰۰
اشاره ---- ۳۰۰
سوره الطور (۵۲): آیات ۱ تا ۱۶ ---- ۳۰۱
اشاره ---- ۳۰۱
قسم های خدا دربارهٔ وقوع عذاب کفار ---- ۳۰۱
سوره الطور (۵۲): آیات ۱۷ تا ۲۸ ---- ۳۰۲
اشاره ---- ۳۰۲
پرهیزکاران ---- ۳۰۲
سوره الطور (۵۲): آیات ۲۹ تا ۴۳ ---- ۳۰۳
اشاره ---- ۳۰۳
احتجاج خدا با «مقتسمین» و ارباب شرک (۳) سؤال و جواب دربارهٔ پیامبر ---- ۳۰۳
سؤال و جواب دربارهٔ قرآن ---- ۳۰۴
سؤالات سه گانه دربارهٔ بتان (۶) ---- ۳۰۴
سؤال دربارهٔ بتهای مؤنث و فرشتگان ---- ۳۰۴

سؤال از پیامبر ---------- ۳۰۴
سوره الطور (۵۲): آیات ۴۴ تا ۴۹ ---------- ۳۰۵
اشاره ---------- ۳۰۵
خلاصهٔ کلام ---------- ۳۰۵
ذیول ---------- ۳۰۵
تعلیقات ---------- ۳۰۶
«رق» ---------- ۳۰۶
«حُورٌ عِینٌ » ---------- ۳۰۷
سورهٔ النّجم ---------- ۳۰۸
اشاره ---------- ۳۰۸
سوره النجم (۵۳): آیات ۱ تا ۱۸ ---------- ۳۰۹
مقدّمه در بیان معراج پیامبر (ص) (۲) ---------- ۳۰۹
شخصیت پیامبر (ص) و معراج بر مبنای اشعار نظامی ---------- ۳۱۱
سوره النجم (۵۳): آیات ۱۹ تا ۳۰ ---------- ۳۱۲
اشاره ---------- ۳۱۲
نکوهش پرستندگان بتهای لات و عزی و مناهٔ (۱۸) ---------- ۳۱۲
سوره النجم (۵۳): آیات ۳۱ تا ۳۲ ---------- ۳۱۳
اشاره ---------- ۳۱۳
کلیات ---------- ۳۱۳
سوره النجم (۵۳): آیات ۳۳ تا ۶۲ ---------- ۳۱۴
مقدّمه ---------- ۳۱۴
نکوهش از کار ولید و... ---------- ۳۱۴
قسمتی از مندرجات صحف ابراهیم (ع) و صحف موسی (ع) ---------- ۳۱۵
ذیول ---------- ۳۱۶
اشاره ---------- ۳۱۶
خدا ---------- ۳۱۹

پیامبر ---------- ۳۱۹
خدا ---------- ۳۲۰
پیامبر ---------- ۳۲۰
خدا ---------- ۳۲۰
پیامبر ---------- ۳۲۰
خدا ---------- ۳۲۰
پیامبر ---------- ۳۲۰
خدا ---------- ۳۲۰
پیامبر ---------- ۳۲۱
خدا ---------- ۳۲۱
پیامبر ---------- ۳۲۱
خدا ---------- ۳۲۱
پیامبر ---------- ۳۲۱
خدا ---------- ۳۲۱
تذکرات: ---------- ۳۲۳
اشاره ---------- ۳۲۳
کلب اکبر یکی از صورتهای فلکی است ---------- ۳۲۷
کلب اصغر ---------- ۳۲۷
تذکرات: ---------- ۳۲۸
تعلیقات ---------- ۳۲۹
أَ فَرَأَيْتُمُ اَللّٰاتَ وَ اَلْعُزّٰى، وَ مَنٰاةَ اَلثّٰالِثَةَ اَلْأُخْرىٰ ---------- ۳۲۹
«وَ أَنَّهُ هُوَ أَضْحَكَ وَ أَبْكىٰ » آیهٔ ۴۴ ---------- ۳۲۹
سورهٔ القمر ---------- ۳۳۰
اشاره ---------- ۳۳۰
سوره القمر (۵۴): آیات ۱ تا ۸ ---------- ۳۳۱
مقدّمه ---------- ۳۳۱

معجزهٔ شق القمر ---------- ۳۳۱
سوره القمر (۵۴): آیات ۹ تا ۱۵ ---------- ۳۳۲
اشاره ---------- ۳۳۲
قوم نوح ---------- ۳۳۲
سوره القمر (۵۴): آیات ۱۸ تا ۲۲ ---------- ۳۳۲
اشاره ---------- ۳۳۲
قوم عاد ---------- ۳۳۲
سوره القمر (۵۴): آیات ۲۳ تا ۳۲ ---------- ۳۳۴
اشاره ---------- ۳۳۴
قوم ثمود ---------- ۳۳۴
سوره القمر (۵۴): آیات ۳۳ تا ۴۰ ---------- ۳۳۵
اشاره ---------- ۳۳۵
قوم لوط ---------- ۳۳۵
سوره القمر (۵۴): آیات ۴۱ تا ۴۲ ---------- ۳۳۶
اشاره ---------- ۳۳۶
قوم فرعون ---------- ۳۳۶
سوره القمر (۵۴): آیات ۴۳ تا ۵۳ ---------- ۳۳۶
اشاره ---------- ۳۳۶
قوم پیامبر (ص) ---------- ۳۳۶
سوره القمر (۵۴): آیات ۵۴ تا ۵۵ ---------- ۳۳۷
اشاره ---------- ۳۳۷
متقیان (یعنی پرهیزکاران از شرک و معاصی) ---------- ۳۳۷
ذیول ---------- ۳۳۸
تعلیقه محل «شق القمر» ---------- ۳۳۹
سورهٔ الرّحمن ---------- ۳۴۱
اشاره ---------- ۳۴۱

سوره الرحمن (۵۵): آیات ۱ تا ۲ ---- ۳۴۲
مقدّمه ---- ۳۴۲
اشاره ---- ۳۴۲
اعادهٔ جملهٔ «فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ » و غیره ---- ۳۴۲
شاهکاری که با روح طبیعت کار دارد ---- ۳۴۳
سابقه و لاحقهٔ این شاهکار ---- ۳۴۳
تأثیر عجیب این شاهکار در روح شنونده ---- ۳۴۴
«دم» گرفتن ---- ۳۴۴
«دم» گرفتن جن در نخله ---- ۳۴۴
عروس قرآن ---- ۳۴۵
بخشایشگر ---- ۳۴۵
سوره الرحمن (۵۵): آیه ۳ ---- ۳۴۵
اشاره ---- ۳۴۵
بخشایشگر ---- ۳۴۵
سوره الرحمن (۵۵): آیه ۴ ---- ۳۴۵
اشاره ---- ۳۴۵
بخشایشگر ---- ۳۴۵
سوره الرحمن (۵۵): آیه ۵ ---- ۳۴۶
اشاره ---- ۳۴۶
بخشایشگر ---- ۳۴۶
سوره الرحمن (۵۵): آیه ۶ ---- ۳۴۶
اشاره ---- ۳۴۶
بخشایشگر ---- ۳۴۶
سوره الرحمن (۵۵): آیات ۷ تا ۹ ---- ۳۴۶
اشاره ---- ۳۴۶
و بخشایشگر ---- ۳۴۶

سوره الرحمن (۵۵): آیات ۱۰ تا ۱۳ ---- ۳۴۶
اشاره ---- ۳۴۶
و بخشایشگر ---- ۳۴۷
سوره الرحمن (۵۵): آیات ۱۴ تا ۱۶ ---- ۳۴۸
اشاره ---- ۳۴۸
بخشایشگر ---- ۳۴۸
سوره الرحمن (۵۵): آیات ۱۷ تا ۱۸ ---- ۳۴۸
اشاره ---- ۳۴۸
بخشایشگر ---- ۳۴۸
سوره الرحمن (۵۵): آیات ۱۹ تا ۲۵ ---- ۳۴۸
اشاره ---- ۳۴۸
بخشایشگر ---- ۳۴۸
سوره الرحمن (۵۵): آیات ۲۶ تا ۳۴ ---- ۳۵۰
اشاره ---- ۳۵۰
مرگ و قیامت ---- ۳۵۰
سوره الرحمن (۵۵): آیات ۳۵ تا ۴۵ ---- ۳۵۱
اشاره ---- ۳۵۱
اصحاب شمال (یعنی مجرمان - اهل دست چپ) (۶) ---- ۳۵۱
سوره الرحمن (۵۵): آیات ۴۶ تا ۶۱ ---- ۳۵۲
اشاره ---- ۳۵۲
سابقان (یعنی مقربان) ---- ۳۵۲
سوره الرحمن (۵۵): آیات ۶۲ تا ۷۷ ---- ۳۵۳
اشاره ---- ۳۵۳
اصحاب یمین (یعنی مؤمنان - اهل دست راست) ---- ۳۵۳
سوره الرحمن (۵۵): آیه ۷۸ ---- ۳۵۵
اشاره ---- ۳۵۵

خلاصهٔ کلام ---------- ۳۵۵
ذیول ---------- ۳۵۵
تعلیقات ---------- ۳۵۷
اشاره ---------- ۳۵۷
اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِیمِ ---------- ۳۵۷
جهت اهمیت دادن قرآن مجید به آب ---------- ۳۵۸
صاحب ترجیع بند مذکور در مقدمه ---------- ۳۵۸
سورهٔ الواقعهٔ ---------- ۳۵۹
اشاره ---------- ۳۵۹
سوره الواقعهٔ (۵۶): آیات ۱ تا ۱۰ ---------- ۳۶۰
اشاره ---------- ۳۶۰
واقعه ---------- ۳۶۰
سوره الواقعهٔ (۵۶): آیات ۱۱ تا ۲۶ ---------- ۳۶۰
اشاره ---------- ۳۶۰
سابقان (پیش کسوتان) ---------- ۳۶۰
سوره الواقعهٔ (۵۶): آیات ۲۷ تا ۴۰ ---------- ۳۶۱
اشاره ---------- ۳۶۱
اصحاب یمین (اهل دست راست) ---------- ۳۶۱
سوره الواقعهٔ (۵۶): آیات ۴۱ تا ۵۶ ---------- ۳۶۱
اشاره ---------- ۳۶۱
اصحاب شمال (اهل دست چپ) ---------- ۳۶۱
سوره الواقعهٔ (۵۶): آیات ۵۷ تا ۷۳ ---------- ۳۶۲
اشاره ---------- ۳۶۲
از «منی» تا «من» ---------- ۳۶۲
زراعت (۸) ---------- ۳۶۳
آب ---------- ۳۶۳

آتش ---------- ۳۶۳
سوره الواقعهٔ (۵۶): آیات ۷۴ تا ۸۲ ---------- ۳۶۳
اشاره ---------- ۳۶۳
عظمت قرآن ---------- ۳۶۳
سوره الواقعهٔ (۵۶): آیات ۸۳ تا ۸۷ ---------- ۳۶۴
اشاره ---------- ۳۶۴
حالت جان سپردن و عجز بشر ---------- ۳۶۴
سوره الواقعهٔ (۵۶): آیات ۸۸ تا ۹۶ ---------- ۳۶۴
اشاره ---------- ۳۶۴
سه دستگی مردم در حال مردن و رجوع به مطلب اول سوره و خلاصهٔ کلام ---------- ۳۶۴
ذیول ---------- ۳۶۶
تعلیقه سور خمسه در تعقیبات نمازهای پنجگانه ---------- ۳۶۹
سورهٔ الحدید ---------- ۳۷۰
اشاره ---------- ۳۷۰
سوره الحدید (۵۷): آیات ۱ تا ۶ ---------- ۳۷۱
اشاره ---------- ۳۷۱
خدا ---------- ۳۷۱
سوره الحدید (۵۷): آیات ۷ تا ۱۹ ---------- ۳۷۲
مقدّمه ---------- ۳۷۲
خرج کردن پول و دلایل آن ---------- ۳۷۲
عقل (پیامبر باطن) ---------- ۳۷۲
رسول خدا (ص) (پیامبر ظاهر) ---------- ۳۷۲
ترغیب به انفاق ---------- ۳۷۳
مال خود را رایگان مدهید بلکه، به خدا بعنوان وام بدهید ---------- ۳۷۳
موعد پرداخت وام از طرف خدا ---------- ۳۷۳
سوره الحدید (۵۷): آیات ۲۰ تا ۲۱ ---------- ۳۷۵

اشاره ---------- ۳۷۵
از خودگذشتگی و دلایل لزوم آن ---------- ۳۷۵
سوره الحدید (۵۷): آیات ۲۲ تا ۲۴ ---------- ۳۷۶
مقدّمه ---------- ۳۷۶
مصائب (اعم از شر و از خیر) ---------- ۳۷۷
سوره الحدید (۵۷): آیه ۲۵ ---------- ۳۷۸
مقدّمه ---------- ۳۷۸
آهن و دلایل لزوم آن ---------- ۳۷۸
سوره الحدید (۵۷): آیات ۲۶ تا ۲۷ ---------- ۳۷۸
اشاره ---------- ۳۷۸
از طوفان تا میلاد ---------- ۳۷۸
رهبانیت (یعنی ترک دنیا) ---------- ۳۷۹
سوره الحدید (۵۷): آیه ۲۸ ---------- ۳۷۹
اشاره ---------- ۳۷۹
فرمان الهی به عیسویان از راهبان و راهبات و سایرین ---------- ۳۷۹
سوره الحدید (۵۷): آیه ۲۹ ---------- ۳۸۰
اشاره ---------- ۳۸۰
گناه بخشی کشیشان عیسوی (۹) ---------- ۳۸۰
ذیول ---------- ۳۸۰
تعلیقات ---------- ۳۸۲
اشاره ---------- ۳۸۲
تعلیقه (۱) ---------- ۳۸۲
تعلیقه (۲) ---------- ۳۸۲
تعلیقه (۳) ---------- ۳۸۳
قدر و قضاء ---------- ۳۸۳
فارسی گو گرچه تازی خوش تر است ---------- ۳۸۴

آری ---------- ۳۸۸
تذکرات ---------- ۳۹۰
اشاره ---------- ۳۹۰
انجیل ---------- ۳۹۱
الرهبانیهٔ ---------- ۳۹۱
سورهٔ المجادلهٔ ---------- ۳۹۲
اشاره ---------- ۳۹۲
سوره المجادلهٔ (۵۸): آیات ۱ تا ۵ ---------- ۳۹۳
مقدّمه در ظهار أوس ---------- ۳۹۳
حکم ظهار ---------- ۳۹۵
سوره المجادلهٔ (۵۸): آیات ۵ تا ۷ ---------- ۳۹۶
مقدّمه ---------- ۳۹۶
تشکیل انجمنهای سری از طرف یهودان و منافقین و جاسوسان کفار در مدینه، و اعلام حکومت نظامی و کیفر تخلف از مقررات آن ---------- ۳۹۶
سوره المجادلهٔ (۵۸): آیه ۸ ---------- ۳۹۷
اشاره ---------- ۳۹۷
نقض مقررات حکومت نظامی ---------- ۳۹۷
سوره المجادلهٔ (۵۸): آیات ۹ تا ۱۰ ---------- ۳۹۸
اشاره ---------- ۳۹۸
اعلامیه دربارهٔ تشکیل انجمنهای سری متقابل از طرف مسلمین ---------- ۳۹۸
سوره المجادلهٔ (۵۸): آیه ۱۱ ---------- ۳۹۸
اشاره ---------- ۳۹۸
صدور دستور کلی برای ممنوعیت اجتماعات تمام طبقات، حتی مسلمانان ---------- ۳۹۸
سوره المجادلهٔ (۵۸): آیه ۱۲ ---------- ۳۹۹
اشاره ---------- ۳۹۹
صدور اعلامیه بر محدود ساختن انجمن سری با پیامبر (ص) ---------- ۳۹۹
سوره المجادلهٔ (۵۸): آیه ۱۳ ---------- ۳۹۹

مقدّمه ---------- ۳۹۹
الغاء مقررات حکومت نظامی و گله از بی همتی مسلمانان ---------- ۳۹۹
سوره المجادلهٔ (۵۸): آیات ۱۴ تا ۱۹ ---------- ۴۰۰
مقدّمه ---------- ۴۰۰
جاسوسان یهودان ---------- ۴۰۰
سوره المجادلهٔ (۵۸): آیات ۲۰ تا ۲۲ ---------- ۴۰۱
اشاره ---------- ۴۰۱
خلاصهٔ کلام ---------- ۴۰۱
سورهٔ الحشر ---------- ۴۰۲
اشاره ---------- ۴۰۲
سوره الحشر (۵۹): آیه ۱ ---------- ۴۰۳
مقدّمه ---------- ۴۰۳
اشاره ---------- ۴۰۳
غزوهٔ بنی قینقاع (بفتح قاف و ضم نون) ---------- ۴۰۳
اولین شکنندهٔ پیمان ---------- ۴۰۴
سبب جنگ بین یهودان بنی قینقاع و مسلمانان ---------- ۴۰۴
نقش ابن أبی (بر وزن رجیل) منافق ---------- ۴۰۵
مدت محاصره ---------- ۴۰۵
بیزاری جستن عبادهٔ بن الصامت از پیمان یهودان بنی قینقاع و آیات قرآن که در حق او و در حق ابن أبی نازل شده ---------- ۴۰۵
پیامبر (ص) به شفاعت عبد الله بن أبی منافق، از خون یهودان بنی قینقاع درگذشت ---------- ۴۰۶
یهودان بنی قریظه ---------- ۴۰۷
کعب بن الاشرف ---------- ۴۰۷
اموال یهودان بنی النضیر ---------- ۴۱۶
تاریخ غزوهٔ بنی النضیر ---------- ۴۱۶
تعداد مسلمین بنی النضیر ---------- ۴۱۶
تلفات جنگ ---------- ۴۱۶

بقیهٔ اموال بنی النضیر ---- ۴۱۷
خدا ---- ۴۱۸
سوره الحشر (۵۹): آیات ۲ تا ۴ ---- ۴۱۸
اشاره ---- ۴۱۸
جلاء یهودان بنی النضیر (۱) ---- ۴۱۸
سوره الحشر (۵۹): آیه ۵ ---- ۴۱۹
مقدّمه ---- ۴۱۹
قطع اشجار خرما ---- ۴۱۹
سوره الحشر (۵۹): آیات ۶ تا ۸ ---- ۴۲۰
مقدّمه ---- ۴۲۰
حکم بقیهٔ اموال یهودان بنی النضیر ---- ۴۲۰
سوره الحشر (۵۹): آیات ۹ تا ۱۰ ---- ۴۲۱
مقدّمه ---- ۴۲۱
ستایش خدا از انصار ---- ۴۲۱
سوره الحشر (۵۹): آیات ۱۱ تا ۱۷ ---- ۴۲۲
مقدّمه ---- ۴۲۲
نگرانی پیامبر (ص) از همدست شدن منافقین مدینه با یهودان بنی النضیر و اخبار غیبیه ---- ۴۲۲
سوره الحشر (۵۹): آیات ۱۸ تا ۲۴ ---- ۴۲۴
اشاره ---- ۴۲۴
اعلامیه برای مسلمانان دائر بر صبر و ثبات در برابر یهودان بنی النضیر و منافقین در غزوهٔ بنی النضیر در ایام محاصرهٔ قلعه های یهودان ---- ۴۲۴
خلاصهٔ کلام و بازگشت انجام سوره به آغاز آن ---- ۴۲۶
ذیول ---- ۴۲۶
اشاره ---- ۴۲۶
عجز بت ---- ۴۲۸
دنبالهٔ قدرت تام خدا و عجز بشر ---- ۴۲۸
تعلیقات ---- ۴۳۱

سورة الممتحنة ---- ۴۳۳
اشاره ---- ۴۳۳
سوره الممتحنة (۶۰): آیات ۱ تا ۳ ---- ۴۳۴
مقدّمه ---- ۴۳۴
جاسوسی حاطب ---- ۴۳۶
سوره الممتحنة (۶۰): آیات ۴ تا ۶ ---- ۴۳۷
اشاره ---- ۴۳۷
به دنبالهٔ کار حاطب خدا فرموده که: کیفیت روابط ابراهیم (ع) با دشمنان دین، سرمشق شماست ---- ۴۳۷
سوره الممتحنة (۶۰): آیه ۷ ---- ۴۳۸
اشاره ---- ۴۳۸
دنبالهٔ مطلب تماس حاطب با کفار مکه ---- ۴۳۸
سوره الممتحنة (۶۰): آیات ۸ تا ۹ ---- ۴۳۸
مقدّمه ---- ۴۳۸
اعراب خزاعه و اعراب بنی مدلج ---- ۴۳۸
سوره الممتحنة (۶۰): آیات ۱۰ تا ۱۱ ---- ۴۳۹
مقدّمه ---- ۴۳۹
حکم زنان مسلمات و کافرات فراری ---- ۴۳۹
سوره الممتحنة (۶۰): آیه ۱۲ ---- ۴۴۰
مقدّمه ---- ۴۴۰
بیعت زنان در فتح مکه با پیامبر (ص) ---- ۴۴۲
سوره الممتحنة (۶۰): آیه ۱۳ ---- ۴۴۲
مقدّمه ---- ۴۴۲
نهی از جاسوسی بسود یهودان ---- ۴۴۲
سورة الصّفّ ---- ۴۴۳
اشاره ---- ۴۴۳
سوره الصف (۶۱): آیه ۱ ---- ۴۴۴

مقدّمه ---------- ۴۴۴
اشاره ---------- ۴۴۴
مقدّمه (۱) ---------- ۴۴۴
مقدّمه (۲) ---------- ۴۴۴
مقدّمه (۳) ---------- ۴۴۴
مقدّمه (۴) ---------- ۴۴۶
مقدّمه (۵) ---------- ۴۴۷
تسبیح موجودات ---------- ۴۴۸
سوره الصف (۶۱): آیات ۲ تا ۴ ---------- ۴۴۹
مقدّمه ---------- ۴۴۹
مسلمانان و حادثهٔ جنگ احد ---------- ۴۴۹
سوره الصف (۶۱): آیه ۵ ---------- ۴۴۹
اشاره ---------- ۴۴۹
شکایت از یهودان ---------- ۴۴۹
سوره الصف (۶۱): آیات ۶ تا ۹ ---------- ۴۴۹
اشاره ---------- ۴۴۹
مژده دادن عیسی دربارهٔ پیامبر (ص) و جهانگیر شدن اسلام ---------- ۴۴۹
سوره الصف (۶۱): آیات ۱۰ تا ۱۴ ---------- ۴۵۱
اشاره ---------- ۴۵۱
صدور اعلامیه دربارهٔ مسلمانان ---------- ۴۵۱
تعلیقات ---------- ۴۵۲
بت پرستان - مسیحیان - اسرائیلیان ---------- ۴۵۲
شیوع لواط در بین بت پرستان و بعض اسرائیلیان ---------- ۴۵۲
روحیهٔ اسرائیلیان ---------- ۴۵۳
احمد ---------- ۴۵۳
جهانگیر شدن دین اسلام ---------- ۴۵۸

وضع دورهٔ فترت (از سال ۳۳ میلادی تا سال ۶۱۰ میلادی). ---------- ۴۵۸

اسماء السّور ---------- ۴۶۱

فهرس مطالب عمدهٔ مقدمات و ذیول و تعلیقات و حواشی ---------- ۴۶۳

درباره مرکز ---------- ۴۹۱

حجه التفاسیر و بلاغ الاکسیر : یا من لا یحضره المفسر و التفسیر جلد 6

مشخصات کتاب

عنوان و نام پدیدآور :حجه التفاسیر و بلاغ الاکسیر : یا من لا یحضره المفسر و التفسیر/تالیف عبدالحجه بلاغی

مشخصات نشر : قم: [بی نا]، 13.(چاپخانه قم)

مشخصات ظاهری : 10ج.

وضعیت فهرست نویسی : در انتظار فهرستنویسی (اطلاعات ثبت)

یادداشت : فهرست نویسی بر اساس جلد سوم' چهارم و پنجم.

یادداشت : عنوان روی جلد: تفسیر فارسی قرآن مجید حجه التفاسیر

شماره کتابشناسی ملی : 2067256

نام کامل تفسیر، «حجة التفاسیر و بلاغ الاکسیر» یا «تفسیر من لا یحضره المفسر و التفسیر» با نام خلاصه حجة التفاسیر در 10 مجلد به زبان فارسی از تفاسیر قرن چهاردهم شیعه دوازده امامی محسوب می گردد که توسط سید عبد الحجه مراغی تالیف شده است.

ص: 1

قهرمان ها

قهرمان های دعوت تاریخی سورهٔ یس، مجموعا چهار نفرند و گاهی تاریخ تکرار می شود زیرا قهرمان های واقعهٔ ذیل هم چهار نفرند.

در اوان سال 1342 هجری قمری محلی بنام «مرکز دعوت اسلامی و جواب شبهات یهود و نصاری» در اصفهان تأسیس نمودم.

از جمله وقایع دعوتخانه، این بود که: دکتر زویمر آمریکائی به قم وارد و سپس باصفهان آمد و آنگاه به مصر رفت و سفر او برای مباحثه با علماء بود، در قم در عهد آیة الله حاج شیخ عبد الکریم یزدی حائری دعوتی کرد و لیکن توقفش کوتاه بود و در اصفهان هیئت علمیهٔ اصفهان را دعوت کرد، تقاضای وی به آیة الله شیخ محمدرضا نجفی مسجدشاهی ارجاع شد و آن جناب هم به اینجانب ارجاع فرمود - محرر این تفسیر، و فیلسوف در الهیات و طبیب و فیه شیخ فضل الله خوانساری و فاضل سید جلال الدین خوانساری و شیخ نور الله مگیر روزنامهٔ شرق اصفهان با یك نفر مترجم انگلیسی بمنزل اسقف واقع در محلهٔ شمس آباد اصفهان رفتیم، اما مترجم، مورد نیاز نشد زیرا دکتر، زبان عربی هم می دانست و مذاکرات، با زبان عربی فصیح انجام گرفت و مذاکرات 4 ساعت طول کشید (اصول مذاکرات، در تاریخ نائین تألیف محرر این تفسیر، ج 2 ص 334 تا 359) مندرج است.

حبیب در واقعهٔ انطاکیه، مورد مال المصالحه قرار گرفت که کشته شد و در واقعهٔ اصفهان، حجت مورد مال المصالحه قرار گرفت و او با شمشیر اقتصادی کشته شد.

من از بیگانگان هرگز ننالم * که با من هرچه کرد آن آشنا کرد بالجمله: پس از یك ماه، از اثاث دعوتخانه، یك جلد قرآن و... باقی مانده بود.

ص: 2

بِسْمِ اَللهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِيمِ

سوره یس (36): آیات 1 تا 12

اشاره

یس وَ اَلْقُرْآنِ اَلْحَكِيمِ

قرآن و رسالت قیامت

یس: رمز است.

(ای پیامبر) قسم به قرآن حکمت آمیز که بی تردید تو از جمله فرستادگان خدائی.

فرستاده شده ای بر راه راست (کوتاه ترین راه بنده بجانب خدا - بدون وساطت بتان) درحالی که قرآنی که بدست داری فرستادهٔ خدای زبردست مهربان است.

ای پیامبر! رسالت تو برای این است که: مردمی را که پدرانشان بوسیلهٔ پیامبران سلف بیم داده شده اند (1) بیم دهی و اگر منکر آمدن پیامبران شوند از روی بی توجهی و غفلت است.

با قید قسم می گویم که: حجت (2) بر اکثر کافران تمام شده است ولی ایمان نمی آورند. بی تردید غلها به گردنشان می گذاریم (3) و آن غلها تا زنخ ایشان را می گیرد - که سرشان به هوا می رود. و آنها را در محفظه ای می کنیم که جلو و عقب خود را نمی بینند (4).

ای پیامبر! کافران را خواه بیم بدهی و خواه بیم ندهی برای آنها یکسان است، ایمان نمی آورند.

دعوت و بیم دادن تو در کسی تأثیر می کند که اهل پیروی قرآن و ترس باطنی از بخشایشگر دوجهان باشد (یعنی اهل درد باشد) (5) چنین کس را پس از بیم دادن به آمرزش خدا و مزد بی منت (یعنی بهشت) مژده بده.

البته، ما: مردگان را زنده می سازیم - و ما اعمال مردم را که پیش فرستاده اند، در نامهٔ اعمالشان ثبت می کنیم با نتائج آن اعمال، به اضافه: هر چیزی را در دفتر کل، جزء به جزء ثبت می کنیم (6).

سوره یس (36): آیات 13 تا 32

اقامهٔ دلیل تاریخی

ای پیامبر: برای کافران مثل شـهری را بزن که فرسـتادگان ما به مردم آن شـهر وارد شدند و به دعوت پرداختند و مردم شهر، آن دو فرستاده را تکـذیب کردنـد و ما نفر سومی را، برای تقویت آنها، فرسـتادیم و بالاتفاق به مردم گفتنـد: ما فرسـتادگان خدائیم، مردم شـهر، در جوابشان گفتند: شما فقط بشری هستید مثل ما و بر ما ترجیحی ندارید و خدای بخشایشگر دستوری نفرستاده است و شما دروغ می گوئید و بس.

رسولان گفتند: آفریدگار ما می داند که ما فرستادگان اوئیم و ما غیر از رسانیدن پیام مقرون بدلائل واضح، کار دیگری بشما نداریم.

اهل شـهر گفتند: (ما با مرغ فال زدیم)، (7) و شـماها را به فال بـد گرفتیم و اگر از بیان این سـخنان خودداری نکنید با قید قسم بدون تردید شما را دشنام می دهیم (8) و بعذاب دردناك گرفتارتان می سازیم.

رسولان در جواب گفتنـد: مرغ شـما همان عقل شـماست شـما با عقل خود فال بگیریـد نه با مرغ - آیا پند رسولان خدا بترك بت پرستی و پذیرش یکتاپرستی را مرغ باید تعیین کند یا عقل شما؟ - بلکه شما گروهی هستید که از مرز انسانیت خارج شده اید.

در این اثناء مردی از انتهاء شـهر، با شـتاب خود را به جمعیت شهر که مشغول محاجّه با فرستادگان بودند، رسانید و به مردم شهر گفت: از فرستادگان پیروی کنید - کسی را پیروی کنید که در برابر پند خود مزدی از شما نمی طلبد، این رسولان گمراه نیستند و راه یافته اند.

(اهـل شـهر به آن مرد اعتراض کردنـد او در جواب گفت:) مگر جنون دارم که آفریـدگار خود را نپرسـتم همـان که مرجع همه شـما بسوی اوست. آیا بغیر از خـدا به خـدایان دیگر معتقـد بشوم ؟ اگر بخشایشـگر اراده کنـد که آسـیبی بمن برسانـد این خـدایان نه می توانند نزد او شفاعت کنند و نه می توانند مرا از دست قدرت او خلاص کنند در این صورت اگر من خدایان را بپذیرم، در گمراهی آشکار هستم.

(آن مرد مورد هجوم و آزار مردم شهر قرار گرفت ولی او اعلام کرد که:) البته

من به آفریدگار شما ایمان آوردم شماها شاهد باشید (مرد) در شرف جان دادن بود که مقام خود را در بهشت دید و به او گفته شد: در بهشت درآی - و وی می گفت: ای کاش قوم من می دانستند که آفریدگارم مرا آمرزید و مرا از محترمین قرار داد (یعنی اهل بهشت قرار داد و از اجر کریم بهره مند ساخت) (مرد شهادت یافت) و ما بعد از مرگ او لشکری از آسمان (برای هلاك آن قوم) نفرستادیم و برای هلاکت دسته جمعی دیگران هم نمی فرستیم (اینها خوارتر از این بودند که برای هلاکتشان احتیاج به لشکرکشی باشد) (9) بلکه با یك نعرهٔ جبریل چراغ عمر آن قوم خاموش شد.

جای تأسف است بر این بندگان کافر که هر فرستاده ای برای ایشان بیاید او را به باد استهزاء می گیرند. آیا نمی دانند و نمی بینند که از پیشینیان در طول قرنها چه اندازه هلاك کرده ایم و دیگر بدنیا برنمی گردند. و همگی بالتمام نزد ما احضار شده اند.

سوره یس (36): آیات 33 تا 44

اقامهٔ ادلهٔ آفاقی و انفسی

دلیل بر یکتائی ما برای کافران: زمین مرده است که (بوسیلهٔ باران) زنده کردیم.

و از آن (گندم، جو، عدس، ماش، نخود، باقلا، لوبیا و...) بیرون آوردیم و از آن دانه ها تغذیه می کنند. و در زمین باغها از جمله نخلستانها و تاکستانها درست کرده ایم و آبها از قناتها و چشمه ها روان ساختیم تا از میوهٔ هریك از آنها بخورند (هم میوه های بیابانی و میوه ها که بدون طبخ و تصرف توان خورد) و هم میوه های اهلی و میوه ها که با طبخ و تصرف توان خورد - آیا در برابر این نعمتها نباید شکرگزار باشند؟ (یعنی مرا بشناسند و از من پیروی کنند).

خدا پاك و منزه است از جفت و یکتاست و اوست که جفت آفریده است روئیدنیهای زمین را و نفوس بشری را و چیزهائی را که نمی دانند. (10) دلیل دیگر: موضوع شب است که لباس نورانی روز را از آن می کنیم (مانند پوست که از تن حیوان کنده می شود) و در این هنگام مردم در تاریکی فرومی روند.

دلیل دیگر: آفتاب است که خدای زبردست دانا، تقدیر و مقرر فرموده که در جریان باشد. (11)

دلیل دیگر: ماه را برآورد کردیم که ماهانه منزلها طی کنـد تا آنگاه که در انظار مانند چوب خوشهٔ کهنهٔ خرما بشود (و باز زندگانی نورافشانی نوی را از سـر بگیرد). (12) آفتاب در سـرعت سـیر به ماه نمی رسـد (آفتاب: سال تشـکیل می دهـد) - چهار فصل از آن است و ماه: ماه تشـکیل می دهـد) - شب نمی توانـد ادامه پیـدا کنـد و مانع پیدایش روز شود - آفتاب و ماه هرکدام در محور و مدار خود (مانند ماهی در آب) شناوری می کنند.

دلیل دیگر: آنست که بزرگ و کوچك بنی نوع بشر را در کشتی انباشته از بار، بر دوش آبهای دریا گذاشتیم.

دلیل دیگر: آنست که ماننـد کشتی، چیزها آفریدیم که فعلا اطلاع ندارند ولی در روزگار آینده صورت وقوع و بروز پیدا می کند و برآن سوار می شوند. (13) و ما اگر بخواهیم اهل کشتی را غرق می کنیم و اگر چنین کردیم، نه فریادرسـی دارند و نه کسـی آنها را از غرق و مرگ می رهاند. و کسی از مرگ می رهد که رحمت ما او را دریابد که زندگانی خود را تا روز مرگش ادامه دهد.

سوره یس (36): آیات 45 تا 46

عناد کافران

و چون به کافران گفته شود که اعمال گذشـته و آیندهٔ خود را تحت نظر و رسیدگی بگیرید تا مورد رحمت خدا قرار بگیرید (رو برمی گردانند و رخ برمی تابند).

و هرگونه نشان و معجزی از آیات آفریدگارشان برای هشیار کردن آنها بیاید، اعراض می کنند.

سوره یس (36): آیه 47

بخل و بی رحمی کافران

و چون از طرف مؤمنان به کافران گفته شود که از آنچه خدا روزی شما ساخته است به دیگران انفاق کنید، کافران در جواب می گویند: آیا ما کسی را اطعام کنیم که اگر خدا می خواست به او اطعام می کرد؟.

ای پیامبر: به آنها بگو: بی پرده شـما در گمراهی هستیـد و بس (اینجا کار را به خدا نسـبت می دهید چون پای خرج در میان است ولی اگر پای دخل در کار باشد به خدا کار

ندارید. بعلاوه شما این دارائی را از کجا آورده اید؟ و چرا رحم ندارید؟). (14)

سوره یس (36): آیات 48 تا 58

پرسش کافران از تاریخ قیامت

کافران به پیامبر و اتباع می گویند: شما اگر راستگو هستید وعدهٔ قیامت کی درمی رسد؟.

ای پیامبر: کافران هیچ انتظاری نمی برند غیر از فرارسیدن زمان یك نعره را (در صور) که ایشان را دریابد و ناگهان دربارهٔ باعث بیچارگی و بدبختی خود به خصومت بپردازند. دیگر نه فرصت وصیت دارند و نه وقت دیدار زن و فرزند و دوستان. (این حادثه در اثر دمیدن در صور است که همه می میرند) و چون بار دیگر در صور دمیده شود، ناگهان مردگان از گورهای خود بجانب آفریدگارشان می شتابند و می گویند: ای وای بر ما - کی ما را از خوابگاهمان برانگیخت ؟ (به آنها جواب داده می شود که:) این همان است که خدای بخشایشگر؛ وعدهٔ فرارسیدن آن را داده بود و فرستادگان خدا راست گفتند - پس این کار هم با یك نعره انجام می شود و همگی با این نعره نزد ما (که خدا هستیم) حاضرشدگانند.

پس در این روز به هیچ کس به هیچ وجه ظلم نمی شود و فقط جزاء کرداری که در دنیا کردید بشما داده می شود.

البته اصحاب بهشت در این روز در لذات بهشت مستغرق اند. و خود و زنانشان در زیر سایه های درختان بر تختها تکیه زده اند. هرگونه میوه ای برای ایشان حاضر است و آنچه را که بخواهند برای ایشان موجود است و از جانب پروردگار مهربان به مؤمنان فرمان تحیت و سلامتی درمی رسد.

سوره یس (36): آیات 59 تا 68

فرمان الهی در اردوگاه رستاخیز

در عرصات قیامت، کافران و مؤمنان درهم و برهم اند. فرمانی درمی رسد که: ای گروه کافران از مؤمنان فاصله بگیرید - چون فاصله گرفتند و دستهٔ آنها جدا شد، خطاب الهی به کافران درمی رسد که: ای فرزندان آدم: آیا با شما عهد نبستم که از شیطان اطاعت مکنید؟ زیرا او دشمن آشکار شماست، و مرا بپرستید و پیروی کنید که این راه، راه راست است. و سوگند که: شیطان، خلق بسیاری را از شما فرزندان آدم، گمراه کرده

است آیـا شـما دراین بـاره تعقل نکرده ایـد؟ (حیوانات دشـمن خود را می شناسـند، شـما بنی آدم چرا نشـناختید؟) این را که شـما کافران مشاهده می کنید، همان دوزخ است که در دار دنیا بشما وعده داده می شد، امروز وارد دوزخ شوید زیرا حق را دانستید و پوشیدید.

اگر کافران فکر کننـد که در آن روز دروغ می تواننـد گفت و اگر شاهـدی اقامه کنیم می توانند او را تکذیب کنند، به خطا رفته اند، زیرا ما بر دهانهای کافران مهر سکوت می زنیم و دستهاشان دربارهٔ کردارهائی که در دنیا کرده بودند با ما سخن می گوید و پاهاشان برطبق اظهارات دستهاشان و آنچه در دنیا فراهم می آورند؛ گواهی می دهد.

و اگر ما بخواهیم هم اکنون کافران را در دار دنیا از چشم، نابینا می سازیم که حتی در راه رفتن ب سـینهٔ یکدیگر برخورد کنند - کوران کجا را می بینند؟.

و اگر بخواهیم، هم اکنون کافران را بهمان حالتی که هستند مسخ می کنیم (بصورتی در می آوریمشان) که نه توانائی رفتن داشته باشند و نه برگشـتن. اگر کافران قـدرت ما را در دیگر گونه ساختن صورتهاشان انکار دارند آیا دربارهٔ جوان که به دورهٔ پیری می رسد تعقل نمی کنند که در اثر عمر طولانی در بین مردم او را از پشت به رو و از بالا به پائین می کنیم.

سوره یس (36): آیات 69 تا 70

بعضی از کافران گفتند قرآن شعر است و محمد شاعر است.

قرآن شعر نیست (15) - پیامبر: شاعر نبوده، شاعری دون مرتبـهٔ اوست، ما شـعر به او یاد نـداده ایم فقط آنچه را به او یاد داده ایم مایـهٔ پند جهان بشـریت است و کتابی است جامع براهین و ادلهٔ هدایت بشر در دوجهان، و نام آن قرآن است. و این قرآن برای بیم دادن کسی است که زنده باشد و روحش نمرده باشد و نیز اتمام حجت است بر کافران.

سوره یس (36): آیات 71 تا 76

یکتاپرستی

آیا کافران نمی دانند که ما برای ایشان به دستیاری خودمان چهارپایانی - آفریده ایم و کافران آنها را تحت تصرف مالکانه خود درآورده اند؟ این ما هستیم که چهارپایان را برای آنها رام کرده ایم که بر بعضی سوار می شوند و از بعض دیگر تغذیه می کنند. و

کافران سودها از چهارپایان می برند از: پوست، روده، پشم، کرك، مو، شاخ و...

و آشامیدنیها از شیر و مشتقات آن دارند، آیا نباید از بخشندهٔ این نعمتها، شکر و سپاسگزاری کنند؟ (یعنی او را بشناسند و از او پیروی کنند) کافران بغیر از خدا - خدایانی فراگرفتند تا یاری شوند ولی خدایان نمی توانند کافران را یاری کنند بلکه همین کافران، لشکری هستند که خدایان «بتان» را یاری می کنند - در حضور خدایان می آیند و دفع باد، باران، مگس، پشه، عنکبوت، غبار و غیرها از بتان می کنند (پس چگونه امید نصرت از خدایان «بتان» دارند؟!) بنابراین ای پیامبر: سخن کافران تو را اندوهناك نسازد زیرا ما البته به اسرار درون و اظهارات برون آنها واقف هستیم.

سوره یس (36): آیات 77 تا 82

أبی بن خلف و استخوان پوسیده

این انسان (16) که برای ما استخوانی را مصور کرد و برای انکار معاد مثل زد، آیا نمی داند که ما او را از آب منی آفریده ایم ؟ و اکنون که به این درجه از عمر رسیده، دشمن آشکار ما (منکر قدرت ما) شده است؛ و برای ما مثل می زند و خلقت خود را فراموش کرده و می گوید: کی این استخوان پوسیده را زنده می کند؟.

ای پیامبر: در جوابش بگو: کسی این استخوان را زنده می سازد که از روز نخست ایجاد کرد (اول نبود، بود کرد، اکنون که نیم بودی هست، پس بود کردنش آسان تر است مانند بوجود آوردن موم برای ساختن صورتی و یا خراب کردن صورت مومین و دوباره ساختن آن که البته اول بار، اعجب از بار دوم است) و خدا برای جمع آوری ذرات متلاشی شده، واقف به تمام ذرات است و در هرکجا باشد، ذرات را حاضر می کند و قدرتش را هم دارد (همان طور که آهن ربا ذرات آهن را از دل خاك جمع می کند) همان کسی که از درخت سبز، آتش بیرون می آورد و شما از آن آتش می افروزید (مسلّم کسی که بین آب و آتش جمع کرده است بر زنده کردن مردگان قدرت دارد) آیا کسی که آسمانها و زمین را آفریده است توانائی آن را ندارد که دیگرباره آدمی را پس از مرگ، زنده سازد بهمان طور که در دار دنیا بود؟ آری: خدا، تواناست و او پدیدآرنده و داناست.

فرمان خدا؛ در هنگامی که چیزی را بخواهد در این خلاصه می شود و بس که می فرماید - : پدید شو، پس پدید می شود.

سوره یس (36): آیه 83

خلاصهٔ سخن

خدائی که کلید هستی هر چیز بدست اوست و بازگشت بنی نوع بشر بسوی اوست از هرگونه عیب و نقص؛ پاك و منزه است. (پایان)

ذیول

(1) وَ إِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلاّٰ خَلاٰ فِيهٰا نَذِيرٌ . قرآن کریم (سورهٔ فاطر - آیهٔ 22).

(2) آیهٔ 70 همین سوره دیده شود.

(3) تعبیر قرآن از آینده بصورت فعل ماضی، برای این است که: مضارع محقق - الوقوع، به منزلهٔ ماضی است.

(4) زندان مجرد.

(5)

طبیب عشق مسیحادم است و مشفق لیك *** چو درد در تو نه بیند کرا دوا بکند؟

«لسان الغیب».

(6) مانند دفتر روزنامهٔ بازرگانان و مانند دفتر کل بازرگانان.

(7) تطیّر فلان و اطّیّر، اصله التفاؤل بالطیر ثم یستعمل فی کل ما یتفاءل به و یتشاءم (المفردات للراغب).

(8) مجمع البیان از قول مجاهد. (محرر این تفسیر گوید: ترجمهٔ «رجم» به سنگسار با «عذاب الیم» که ما بعد آن است مناسب نیست).

(9) اما اعزام لشکر فرشتگان در روز جنگ بدر، نه برای احتیاج بوده، بلکه برای احترام پیامبر بوده است.

(10) (مانند اتم Atome و نوترون و پروتون و پلاسما Plasma و سلول Cellule و ویروس Virus و باکتری Bactere و باسیل Bacille که در عصر.

نزول قرآن از آنها بوده که نمی دانستند و هنوز هم که ماه محرم الحرام سال 1383

هجری است مجهولات فراوان است).

(11) خورشـید با تمام سـیارات جهان خود، بسمت کوکب معروف به «نسر واقع» متحرك است و گالیله از روی حرکت کلف های آفتاب ثابت کرد که در عین آنکه شمس ساکن است مع هذا در مدت 25 شبانه روز و نیم یك مرتبه بدور محور خود می گردد (ص 126 و 127 کتاب نجوم و تنجیم هیوی).

(12) از نامهای منازل ماه ذکری نمی کنم و لیکن از این نکته یاد می کنم که:

برای هر سه شب از ماه نام مخصوصی است *** باصطلاح عرب بشنو ای مه آفاق

غرر نفل تسع آنکه عشر دگر بیض است *** درع ظلم (چه) حنادس دءادی است و محاق

توضـیح: غرر و نفل و تسع و عشر و درع و ظلم بر وزن زحل است و حنادس و دءادی بر وزن معالم است و محاق بفتح و ضم و کسر میم است.

(13) (مانند کشتی تحت البحری و...).

(14) بلاگردان جان و دل، دعای مستمندان است که بیند خیر از آن خرمن که ننگ از خوشه چین دارد (لسان الغیب).

(15) شعر: سجع و قافیه دارد - شعر زائیدهٔ تخیلات است - بهترین شعر، آن است که: اغراق آمیز باشد و اغراق دروغ است.

در شعر مپیچ و در فن او *** چون اکذب اوست احسن او

(16) ابی بن خلف (ابی بر وزن رجیل و خلف بر وزن صـنم) پسـر وهب (بر وزن وقت) پسـر حذافه (بضم حاء) پسـر جمع (بضم جیم و فتـح میم) است و وی با عقبـة بن ابی معیط (عقبه بضم عین و سـکون قاف و معیط بر وزن رجیل) رفاقت تام داشت و زمانی عقبه خـدمت رسول خدا (ص) نشسـته بود و کلام حضرت را می شنید، چون ابی، خبردار شد به عقبه گفت دیگر بر من حرام است که با تو سخن بگویم و قسمش داد که برود آب دهان به روی حضرت بیندازد و این دشمن خدا چنین کرد و خدا دربارهٔ هر دو این آیه را نازل فرمود: (وَ یَوْمَ یَعَضُّ اَلظّٰالِمُ ... خَذُولاً) و ابی به نزد حضرت رفت و استخوان پوسیده ای بدست گرفت و گفت:

یا محمد، تو معتقدی که خدا این استخوان را پس از پوسیدن زنده می سازد، آنگاه آن را

نرم کرد و بطرف حضـرت دمیـد، حضـرت فرمود: بلی من می گویم که: خدا آن را و تو را پس از پوسـیدگی زنده می سازد و تو را وارد آتش می کند و خدا آیهٔ (وَ ضَرَبَ لَنٰا مَثَلاً ...

تُوقِدُونَ) از سورهٔ یس را دربارهٔ او نازل فرمود (ترجمه از سیرهٔ ابن هشام ج 1 و 2 ص 361 و 362).

تعلیقات

اسم شهر و اسم سه نفر

که برای دعوت به شهر وارد شده اند و اسم مردی که آن سه - دعوت کننده را تصدیق کرده است در قرآن کریم مذکور نیست.

و لیکن در بعض کتب آن شهر را انطاکیه گفته اند و بعضی اسم آن سه نفر و اسم آن مرد تصدیق کننده را هم ذکر کرده اند و ما بدون اظهار نظر منفی یا مثبت به گفتهٔ بعض از ناقلان مبادرت می نمائیم:

آن دو رسول: نامشان: «برناباس» و «سولس» است و این دو یك سال زندانی بوده اند و نفر ثالث «اکبس» است که آنها را از زندان بدر آورد و مقتول، «حبیب نجار» است (ناسخ التواریخ جلد عیسی ص 35-38 در وقایع حدود سال 31 میلادی).

حبیب النجار: ولّی انطاکیا. یکرّم المسـلمون قبره علی جبل سـلبیوس. هوا غابیوس المـذکور فی اعمال الرسل و الرجل المذکور فی سورة یس (المنجد ج 2).

أغابوس یعنی ملخ و او پیغمبری است که در سـنهٔ 44 میلادی نبوت نمود (اعمال رسولان باب 11 شماره های 27 و 29، و کتاب قاموس مقدس).

انطاکیه: (بفتح همزه و سکون نون و یاء بدون شدّه است) بناء شهر انطاکیه بدست سومین پادشاه بعد از اسکندر شده (بنقل هیثم بن عدی) اولین بانی شهر؛ انطیغنوس است در سال ششم از مرگ اسکندر، و نام آنجا را (انطوخیا) نامید و بعد سلوقوس تکمیل کرد و آراسته ساخت و باسم فرزندش انطیوخوس نامید و این همان انطاکیه است (بنقل یحیی ابن جریر) - در جغرافیای بطلیموس، طول و عرض شهر ذکر شده است.

بقولی بانی شهر انطاکیه دختر روم بن یقن بن سام بن نوح است.

انطـاکیه: از شـهرهای معظم و ام البلاـد بوده، در خوبی هواء و گوارائی آب و فراوانی میوه هـا و وفور برکت و صـفاء ممتاز بوده است و ابن بطلان؛ شرح مبسوطی دربارهٔ این شهر نگاشته است....

ابو عبیدهٔ جراح در عهد اسـلام، شهر را فتح کرد و پس از قرارداد صلح، نقض عهد کردند و دوباره شهر فتح شد و در سال 353 روم شهر را تصرف کرد تا در سال 477 سـلیمان ابن قتلمش (بضم قاف و سـکون تاء و کسر لام و میم) سلجوقی جد ملوك آل سلجوق از روم استرداد کرد و خبر فتـح آنجـا را به سـلطان جلال الـدوله ملکشاه بن الب ارسـلان نوشت و در دست مسـلمین بود و در سال 491 فرنگیها آنجا را متصرف شدند.

و قبر حبیب نجـار در انطـاکیه است و از راههای دور مردم به زیارت قبرش می آینـد و گفته می شود که آیـهٔ (وَ جٰاءَ مِنْ أَقْصَا اَلْمَدِينَةِ رَجُلٌ يَسْعىٰ قٰالَ يٰا قَوْمِ اِتَّبِعُوا اَلْمُرْسَلِينَ) دربارهٔ او نازل شـده است. و جماعت بسـیاری از اهل علم و دیگران به انطاکیه منسوبنـد (خلاصه و ترجمه از معجم البلدان).

انطاکیا Antioche مدینة فی ترکیا (448 و 27) بناها سلوقوس (300 ق م) عاصمة له و اصبحت ثالثه مدن الامبراطوریة الرومانیة بعد روما و الاسـکندریة. فیهـا اقـام القـدیس بطرس و من بعـده القـدیس الشـهید اغناطیوس الانطاکی و فیها ألقی أشـهر مواعظه، القـدیس یوحنا فم الـذهب. و انطاکیا: مرکز بطریرکیة و فیها دعی النصاری باسم «المسـیحیین» دمرها الفرس (540) و اجهزت علیهـا الزلازل فی القرن 6 م احتلها العرب (638) و فتحها الصلیبیون (1098) فصارت عاصمة امارة افرنجیة. دخلها السلطان بیبرس (1268) ثم الاتراك (المنجد ج 2).

نکته: اطلاق اسم مسیحی بر نصرانی و مسیحیین بر نصاری از مرکز بطریق واقع در انطاکیه پیدا شده است.

الذریة

الذریـة: اصـلها الصـغار من الاولاد و ان کان قـد یقع علی الصـغار و الکبار معا فی التعارف و یسـتعمل للواحـد و الجمع و اصـله الجمع (مفردات الراغب).

ص: 13

(وَ لاَ اَللّيْلُ س ابِقُ اَلنَّه ارِ)

روی العیاشی فی تفسیره بالاسناد عن الاشعث بن حاتم قال کنت بخراسان حیث اجتمع الرضا (ع) و الفضل بن سهل و المأمون فی ایوان الحبری بمرو، فوضعت المائدة فقال الرضا (ع) ان رجلا من بنی اسرائیل سألنی بالمدینة فقال: النهار خلق قبل ام اللیل فما عندکم ؟ قال:

فاداروا الکلام فلم یکن عندهم فی ذلك شیء فقال الفضل للرضا (ع) اخبرنا بها اصلحك اللّه.

قال نعم من القرآن ام من الحساب ؟ قال له الفضل من جهة الحساب - فقال قد علمت یا فضل ان طالع الدنیا السرطان و الکواکب فی مواضع شرفها، فزحل فی المیزان و المشتری فی سرطان و الشمس فی الحمل و القمر فی الثور؛ فذلك یدل علی کینونة الشمس فی الحمل فی العاشر من الطالع فی وسط السماء؛ فالنهار خلق قبل اللیل، و فی قوله تعالی: «لاَ اَلشَّمْسُ یَنْبَغِي لَهٰا أَنْ تُدْرِكَ اَلْقَمَرَ وَ لاَ اَللَّیْلُ سٰابِقُ اَلنَّهٰارِ» ای قد سبقة النهار (تفسیر مجمع البیان)(1)

الشجر الاخضر

در اغلب مواضع از بادیهٔ عرب دو درخت است مرخ و عفار که اول نر است و دوم ماده شاخی از مرخ بر شاخی از عفار می مالند، آتش بیرون می آید (تفسیر زواری) محرر این تفسیر گوید: در کتاب سبحة المرجان فی آثار هندوستان (ص 260) به ترجمه می نویسد: مرخ (بفتح میم) و عفار (بفتح عین) دو درخت اند که بسرعت آتش می افروزند و در مثل است که: «فی کل شجر نار، و استمجد المرخ و العفار» و عفار: آتشزنهٔ نر است که در بالاست و مرخ: آتشزنهٔ ماده است که در پائین است و بیضاوی در تفسیر خود در قول خدای تعالی: «اَلَّذِي جَعَلَ لَکُمْ مِنَ اَلشَّجَرِ اَلْأَخْضَرِ نٰاراً» گفته که مانند مرخ و عفار، مرخ را بر عفار می سائی و این دو با سبز بودن و چکیدن آب از آنها، آتش می افروزند (ه) و می بایستی - بیضاوی بگوید: عفار را بر مرخ می سایند تا آتشزنهٔ نر بر آتشزنهٔ ماده سوار باشد بعد می نویسد که: «لکنه عمل علی قوله تعالی - فَأْتُوا حَرْثَکُمْ أَنّٰی شِئْتُمْ » (ه).

کُنْ فَیَکُونُ

لیس هاهنا قول، و انه اذا اراد فعل شیء فعله بمنزلة ما یقول للشیء کن؛ فیکون فی الحال (تفسیر مجمع البیان ملخصا).

1- سفر تکوین توراة 1:1-3 ظلمت را بر نور مقدم گفته ولی مردود می باشد ب.

سورة الصّافّات

اشاره

کلمات (اللّه) به (خدا) ترجمه شده است و مراد از خدا، ذات مستجمع جمیع صفات کمال است.

کشاف سورهٔ صافات: مکی مشتمل بر 182 آیه و 860 کلمه و 3829 حرف تنویر المقیاس.

دارای تفسیر و ذیول و تعلیقات.

ص: 15

بِسْمِ اَللهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِيمِ

سوره الصافات (37): آيات 1 تا 5

اشاره

وَ اَلصَّافّٰاتِ صَفًّا...

قسم خداى سبحان

سوگند به اهل صفوف مرتب و در هم فشرده از فرشتگان يا مجاهدان (1) و يا - نمازگزاران و غيرها، باز سوگند به مدافعان شديد در راه جهاد و يا مبارزات ديگر، باز سوگند به قرآن خوانان كه معبود شما مشركان مكه يكتاست، همان پروردگار آسمانها و زمين و آنچه در ما بين آنهاست و همان پروردگار مطالع (سيارات و مغارب آنها كه سيارات؛ هر دمى مشرقى و مغربى دارند بلكه هر حالى از احوالات جهان و جهانيان طلوعى و مشرقى و نيز غروبى و مغربى دارد بلكه هر موجودى مطلعى و مشرقى دارد كه از افق عدم، سر بيرون مى كند و مغربى دارد كه دوباره به كنج عدم برمى گردد). (2)

سوره الصافات (37): آيات 6 تا 10

قرآن گفتهٔ كاهنان نيست و كاهنان و شياطين كه الهام بخش كاهنانند بعالم بالا راه ندارند

البته ما آسمان نزديك بشما را به زيور ستارگان آراسته ايم و آسمانهاى دور را از هر شيطان خبيث ناپيرو، حفظ كرده ايم شياطين اميد استماع كلام اشرف را كه در آسمانهاى دور هستند - ندارند - و اگر بخواهند سخنان آنان را بشنوند، حفظه از هر سو براى راندن آنها امواجى به طرفشان پرتاب مى كنند، اگر امواج به آنها اصابت كند عذاب دردناك دامنگيرشان مى شود و اگر اصابت نكند و شيطانى سخنى استراق كند، برق نورانى امواج، آن شيطان را تعقيب مى كند و او را مى سوزاند.

سوره الصافات (37): آيه 11

تفاخر ركانه و ابو الاشد (5) به پهلوانى و زور بازوى خودشان ورد بر آنها (6)

اى پيامبر: از اين پهلوانان مشرك بپرس كه ساختمان شما محكم تر است يا ساختمان آسمانها و زمين و آنچه ما بين آنهاست ؟ ما آفرينش ايشان را از مشتى گل چسبناك آغاز كرده ايم (بنى نوع بشر هم استحصالات

همان گل اند مگر گل چه نیرو و چه استحکامی دارد؟! بنابراین پهلوانانی که معتقدند کسی قدرت در هم شکستن آنها را ندارد و ازاین رو باید بر معتقدات باطل خود باقی بمانند، سخت در اشتباه هستند).

سوره الصافات (37): آیات 12 تا 38

تعجب پیامبر از انکار معاد و استهزاء مشرکان و رد بر آنها

ای پیامبر: از داستان پهلوانان بگذریم مطلب تازه این است که تو از انکار کافران از قیام قیامت و زنده شدن مردگان تعجب می کنی و کافران تعجب تو را به تمسخر و شوخی می گیرند و از پندها که به آنان داده می شود، بهره بر نمی گیرند و هرگاه معجزه ای به بینند کار استهزاء آنها بالا می گیرد و می گویند: چیزی نیست جز جادو.

(مشرکان مکه می گویند:) ما که مردیم و گوشت بدنمان خاك شد و استخوانمان مکشوف گردید آیا زنده می شویم ؟ آیا پدرانمان که بکلی خاك شده اند زنده می شوند؟! ای پیامبر، در جوابشان بگو: بلی شما و پدرانتان زنده می شوید و شما قرین ذلت و خواری خواهید بود، برانگیختن مردگان مایه ئی ندارد جز یك بانگ - همین که آن بانگ زده شد تمام مردگان از گور بیرون کشیده شده و زنده شده و به پا شدن قیامت را بچشم خود می بینند.

و چون زنده شدند، با خود می گویند: ای وای بر ما، این روز جزاء است.

(و خدا می فرماید:) این روز جدا ساختن میان حق و باطل است که در دار دنیا آن را تکذیب می کردید.

(دیگرباره به فرشتگان خطاب درمی رسد که:) ظالمان «مشرکان» را با هم کیشهاشان و بتهائی که بجای خدا می پرستیدند جمع آوری کنید و راه جهنم را به آنها نشان بدهید، و در راه چون به موقف رسیدید آنها را نگاه دارید تا پرسش از آنان بعمل آید.

چون به پرسشگاه برسند خطاب الهی در می رسد که اکنون چرا یکدیگر را مانند دار دنیا یاری نمی کنید تا از عذاب برهید؟ ولی قدرتها سپری شده و همگی امروز مطیع و منقادند.

در این اثناء اتباع، رو به رؤساء می کنند و می گویند: شما ما را در دار دنیا بزور

و قوهٔ خودتان (7) مجبور به گمراهی ساختید و ما از ترس پیرو شـما شدیم، و رؤساء در جواب می گویند: بلکه شما باختیار خودتان ایمان نیاوردید و ما به زور شـما را مانع از ایمان نشدیم ؟ بلکه خودتان مردمی سرکش بودید. باز اتباع به رؤساء جواب می دهند و بالاخره رؤساء می گویند: پروردگار ما، حجت بر ما تمام کرد و البته ما خودمان جهنمی شده ایم: آری، ما شما را گمراه کردیم زیرا خود گمراه بودیم.

آنگاه خطاب الهی درمی رسـد که اتباع و رؤساء در این روز هر دو دسـته معـذب انـد و جهت اینکه گمراه کنندگان و گمراهان را در عذاب جمع کرده ایم این است که: هر دو دسـته مجرم انـد و جرمشـان این است که چون به آنهـا گفته می شـد که بگوییـد: «لاٰ إِلٰهَ إِلاَّ اَللّٰهُ » سـر بزرگی می کردنـد از گفتن و پـذیرفتن آن و می گفتنـد: آیـا ما خـدایان «بتان» خود را برای گفتـهٔ محمـد که مردی شاعر و مجنون است رها سازیم ؟! (خـدا می فرمایـد: این اتهامات بر محمد روا نیست) بلکه وی پیامبری است که براستی و درستی آمده و توحید را اعلام داشـته و تمام رسولان پیش از خود را که پرچمدار توحید بوده اند، تصدیق کرده است، البته شما کافران عذاب دردناك را خواهید چشید و کیفر شما، فقط بموجب کرداری است که در دار دنیا می کردید.

سوره الصافات (37): آیات 39 تا 57

پذیرائی مقدماتی از بندگان خدا (8)

لیکن بنـدگان رسـته از شـرك: از جهت غذا، روزی معلوم و مدام دارند؛ - میوه ها از آن ایشانست با نهایت احترامات مبذوله (بی مزد و بی منت).

از جهت مسکن: در بهشتهای پرنازونعمت اند، بر روی تختها روبروی هم نشسته اند (بی وحشت تنهائی).

از جهت آشامیدنی: ساقیان، در پیرامون بهشتیان با جام شـراب طهور در گردش اند، شـرابی سپید رنگ که در کام آشامندگان لذت بخش و خوش مزه است؛ شـرابی بی خمار و بی دردسـر، که عقل را زائل نمی سازد (و چهار خصـلت شـراب دنیا را که رفتن عقل و دردسر و قی و بول است ندارد).

از جهت همسر: به نزد بهشتیان، زنانی هستند که از غنج و دلال چشمان خود را

گستاخانه باز نمی کنند درحالی که چشمان زیبای درشت دارند، گوئی آن زنان در صفای بشره و سپیدی اندام مانند تخم شترمرغ اند که به زیر پر خود گرفته و گرد و غبار برآن ننشسته است (سپیدی آن با کمی زردی در هم آمیخته که بهترین رنگ اندام است) (9).

از جهت مکالمات: اهل بهشت از یکدیگر احوالپرسی می کنند از جمله یکی به دیگری می گوید: من در دار دنیا همنشینی داشتم که می گفت: آیا تو از آنانی که روز حشر را باور دارند؟ آ یا هنگامی که مردیم و گوشت بدنمان خاك شد و استخوانی بیش نماند آیا باز زنده می شویم و به جزای اعمال دنیوی خود می رسیم ؟ آنگاه آن بهشتی به دوستان خود می گوید: آیا از همنشین من خبری دارید؟ پس از اینکه خبر او را بدست آورد می بیند که همنشین او در میان دوزخ است.

(آنگاه) آن بهشتی به آن همنشین می گوید: بخدا قسم نزدیك بود که مرا هم دوزخی کنی و اگر نعمت پروردگارم نبود، من هم مانند تو در دوزخ بودم؛ آیا نمی گفتی که ما یك بار بیش؛ نمی میریم و چون مردیم دیگر زنده نمی گردیم و معذب نمی شویم ؟.

سوره الصافات (37): آیات 60 تا 74

پذیرائی مقدماتی از مجرمان و مقایسهٔ احوال دو دسته

(خدا می فرماید) (10) البته که نعمت خلود در بهشت و ایمنی از عذاب، رستگاری بزرگ است و اشخاص فعال، باید برای چنین نعمتی فعالیت کنند. آیا آنچه ذکر شد برای پذیرائی بهتر است یا درخت زقوم ؟ (که این درخت در آتش دوزخ می روید) (11) البته درخت زقوم را برای محنت و عذاب ظالمان «مشرکان» آفریده ایم، و البته زقوم درختی است که در قعر دوزخ می روید، خوشهٔ آن درخت مانند سرهای ماران است (12) اهل دوزخ از شدت گرسنگی شکمهاشان را از میوهٔ آن درخت انباشته می سازند (و چون تشنگی بر ایشان غالب می شود) پس از دیر زمانی چرك و خون دوزخیان آمیخته با آب جوشان به آنان داده می شود که بر بالای زقوم می آشامند، این پذیرائی مقدماتی است و پس از آن به دوزخ تحویل می شوند این کیفرها برای این است که پدران روحانی نسل حاضر، گمراه بوده اند و اینك فرزندانشان بدون تحقیق بلکه از روی تقلید بدنبال پدران و عقائد سخیف ایشان، می شتابند.

ای پیامبر: سوگند که پیش از مردم معاصـر تو بیشتر پیشینیان گمراه شده اند و سوگند که رسولان بیم دهنده در میان آن اقوام فرستاده ایم، ای پیامبر بنگر که سـرانجام آن اقوام به کجا کشـید و به چه شـدت عـذاب دامنگیر آنان شد و لیکن بندگان شایسـتهٔ پاك، از عذاب رهائی یافتند مانند نوح و ابراهیم و... (که تفصیلا بیان خواهد شد).

سوره الصافات (37): آیات 75 تا 82

نوح

سوگند که نوح، ما را خواند و سوگند که ما جواب دهندگان خوبی هستیم ، و ما نوح و کسان او را از اندوه بزرگ غرق رهانیدیم و نژاد نوح را باقی گـذاردیم و بس، و این جمله را از نوح در میان نسـلها باقی گـذاردیم: «سـلام علی نوح فی العالمین» یعنی تحیت بر نوح در سرتاسـر جهانها، البته ما بـدین گونه نیکوکاران را پاداش می دهیم، نیکوکاری نوح برای این است که، از بندگان با ایمان ماست، سـپس قوم نوح را که ایمان نیاوردند غرق کردیم.

سوره الصافات (37): آیات 83 تا 87

ابراهیم

البته که ابراهیم: از تابعان روش نوح است، زیرا با دلی پاك بدرگاه پروردگار خود آمد، چه آنکه وی به پدر روحانی خود و به قوم خود گفت: چه چیز را می پرستید؟ آیا از روی دروغ خدایانی را بجای خدا در پرستش منظور دارید؟ پس عقیدهٔ شما دربارهٔ پروردگار جهانها چیست ؟.

سوره الصافات (37): آیات 88 تا 97

عید

روز عیدی فرارسـید که اهل شـهر، همگی بایستی به صـحرا بروند و ابراهیم هم از رفتن مسـتثنی نبود و لیکن مترصد بود که فرصت خلوتی برای شکسـتن بتان بـدست بیاورد و کینهٔ خود را از بتان بگیرد پس ابراهیم در کار بتان عمیقانه نگریست و پس از آن به قوم گفت: من سـقیم هستم (مستمعین از این کلمه، بیماری فهمیدند و ابراهیم معنی لاغری از غصه بر بت و بت پرستان اراده کرده بود).

قوم: ابراهیم غصه دار لاغر را، بحالت خود گذاردند و رفتند، پس از آن ابراهیم متوجه خدایان اهل شهر شد و انواع خوراکیها که قوم در روز عید برای بتان گذارده بودند در بتخانه

مشاهده کرد و گفت: ای بتان آیا از این خوراکی ها نمی خورید؟ چون جوابی نشنید، گفت: چرا سخن نمی گوئید؟ آنگاه متوجه بتان شد و با دست راست بضرب تبر، بتان را درهم شکست (خبر به قوم رسید) و با سرعت از صحرا برگشتند و به سروقت ابراهیم آمدند و از او مؤاخذه کردند.

ابراهیم گفت: آیا چیزهائی که بدست خود می تراشید: می پرستید؟ و حال آنکه خدا شما را و حاصل دسترنج شما را که این بتان است آفریده.

پس از محاکمه، از طرف قضاة کشور چنین حکم صادر شد که: گودالی مهم بنا کنید (به گودی سی ذراع و پهنای بیست ذراع) و از آتش پر کنید و ابراهیم را در آن آتش پرتاب کنید (چنین کردند و ابراهیم از آتش به سلامت جان بدر برد).

سوره الصافات (37): آیات 98 تا 99

تبعید

پس از آن (پادشاه و قوم) مکری دیگر دربارهٔ ابراهیم اندیشیدند (که او را از کشورشان تبعید کنند و اموالش را مصادره نمایند، ابراهیم به نزد قاضی کشور رفت و گفت: اگر اموال مرا مصادره می کنید پس حق مرا هم بدهید و حق من اینست که عمرم را که در کشور از دست داده ام بمن رد کنید، لذا قاضی حکم داد که: ابراهیم آنچه در کشور مالی بدست آورده به کشور تسلیم کند و قوم هم عمر ابراهیم را باورد کنند، چون این خبر به پادشاه رسید دستور داد که اموال ابراهیم را به دستش بدهند و از کشور اخراجش کنند زیرا اگر او در کشور باقی بماند دین مردم را فاسد می کند و به بتان زیان وارد می سازد).

پس ما آن قوم را (که از آتش نتیجه ای نگرفتند، خوار ساختیم و ابراهیم را عزیز کردیم و هم دربارهٔ مصادرهٔ اموال، قوم را محکوم و) خوارتر ساختیم.

و ابراهیم به قوم گفت: البته من دیار شما را ترك می کنم و به امید خدا می روم و او البته مرا به سرزمینی (شایسته) رهبری خواهد فرمود.

سوره الصافات (37): آیات 100 تا 111

رفتن - ابراهیم به کنعان - و ظهور اسماعیل

(ابراهیم رو به کنعان نهاد و در سفر مصر، هاجر بدست ساره افتاد و وی هاجر را به -

ابراهیم بخشید و) ابراهیم دعا کرد که: ای پروردگار من مرا فرزندی بخش که از جملهٔ صالحان باشد، پس مژده دادیم او را به فرزندی بردبار، پس (خدای تعالی اسماعیل را از هاجر به وی ارزانی داشت و بحکم سبحانی از زمین کنعان، هاجر و پسر را به مکه برد و اسماعیل آنجا نشو و نما یافت) چون آن پسر بزرگ شد و عمرش به آنجا رسید که معاون و دستیار ابراهیم بشود ابراهیم گفت: ای پسرك من به خواب دیدم که ترا ذبح می کنم نظر تو دراین باره چیست ؟ اسماعیل گفت: آنچه به تو امر می شود انجام بده، بخواست خدا مرا از صابران خواهی یافت، پس از آن چون پدر و پسر امر الهی را گردن نهادند و ابراهیم جبین پسر را برای ذبح کردن بر روی خاك نهاد (و تیغ از بریدن امتناع کرد) و ما ابراهیم را ندا دادیم که تو به مفاد خواب عمل کردی (پدر و پسر از شنیدن ندای جانفزای الهی خشنود شدند و) البته ما این گونه، نیکوکاران را پاداش می دهیم (که فداکاری پدر و پسر را می ستائیم) البته واقعهٔ تسلیم پدر برای سر بریدن پسرش و تسلیم پسر برای کشته شدن بدست پدرش آزمایش آشکاری است و ما گوسفندی بزرگ را برای اسماعیل فدیه دادیم که قربانی او شد - و این جمله را از ابراهیم در میان نسلها باقی گذاردیم که: «سلام علی ابراهیم» یعنی تحیت بر ابراهیم، این چنین نیکوکاران را پاداش می دهیم زیرا ابراهیم، از بندگان با ایمان ماست.

سوره الصافات (37): آیات 112 تا 113

اسحاق

و (پس از اسماعیل) ابراهیم را به اسحاق که پیامبر و یکی از شایستگان بود مژده دادیم و بر ابراهیم و بر اسحاق برکت خود را افاضه کردیم و از نسل این دو بعضی نیکوکار و بعضی آشکارا به خود ستمکارند.

سوره الصافات (37): آیات 114 تا 122

موسی و هارون

و سوگند که ما بر موسی و هارون (باعطاء منصب نبوت و دیگر منافع دینی و دنیوی) منت گذاردیم (و انعام کردیم) و موسی و هارون و قوم ایشان را از اندوه بزرگ گرفتاری آل فرعون نجات دادیم و موسی و هارون و قومشان را یاری دادیم و در نتیجه غالب شدند و کتابی (به نام توراة) به هر دو دادیم که مشکلات خود را از آن کتاب استعلام می کردند و صراط

مستقیم را بموسی و هارون نمودیم، و برای هر دو نفر در نسلهای آینده این جمله را به یادگار باقی گذاردیم: «سلام علی موسی و هارون» یعنی تحیت بر موسی هارون؛ البته ما بدین گونه نیکوکاران را پاداش می دهیم، زیرا موسی و هارون از بندگان با ایمان مایند.

سوره الصافات (37): آیات 123 تا 132

الیاس

و البته که، الیاس از رسولان است، ای پیامبر از آن وقت یاد کن که الیاس به قوم خود گفت: آیا از عذاب خدا نمی ترسید؟ آیا بت موسوم به بعل را بندگی می کنید؟ و بهترین آفرینندگان را بندگی نمی کنید؟ یعنی خدا که پروردگار شما و پروردگار پدران پیشین شماست، پس قوم: الیاس را تکذیب کردند، پس البته که تکذیب کنندگان به نزد ما برای عذاب احضار شده اند، لیکن بندگان رسته از شرك از الیاس پیروی کردند - و بر الیاس در نسلهای آینده این جمله را به یادگار باقی گذاردیم: «سلام علی الیاسین» یعنی تحیت بر الیاسین، البته ما بدین گونه نیکوکاران را پاداش می دهیم زیرا الیاس از بندگان با ایمان ماست.

سوره الصافات (37): آیات 133 تا 138

لوط

و البته که، لوط از رسولان است، ای پیامبر از آن زمان یاد کن که لوط و همهٔ کسان او را از عذاب رهانیدیم مگر زنی سالخورده (و کافره یعنی زن لوط که از شهر سدوم بیرون نیامد) که در عداد معذبین در آمد، ازآن پس که لوط و اتباعش کوچ کردند (دمار از روزگار دیگران برآوردیم و) دیار دیگران را زیر و زبر ساختیم، و شما مردم قریش (که به تجارت شام می روید) بامدادان و شبانگاه بر منازل ایشان می گذرید - آیا تعقل نمی کنید؟.

سوره الصافات (37): آیات 139 تا 148

یونس

و البته که: یونس از رسولان است، ای پیامبر از آن زمان یاد کن که یونس (از دست قوم نافرمان خود که وعدهٔ عذاب به آنها داده شده بود) گریخت و به کشتی پر از مسافر و بار پناه برد و سوار شد (کشتی طوفانی شد و برای یافتن مسبب طوفان، کار اهل کشتی به قرعه کشید) پس به ناچار یونس با اهل کشتی قرعه زد و قرعه بنام خود او اصابت کرد، لذا

(یونس تسلیم) دریا شد (23) و) ماهی او را بلعید و یونس خود را سرزنش می کرد (که چرا بی رخصت الهی از میان قوم خارج شده است) پس اگر نه این بود که یونس از تسبیح خوانان بود البته در شکم ماهی تا روز رستاخیز باقی می ماند (یا هر دو زنده و یا هر دو مرده که شکم ماهی گور او می شد) پس از آن ما یونس را به صحرای بی درخت و گیاه (به ساحل سرزمین نصیبین) افکندیم درحالی که از غصه زار و نزار شده بود و بر روی بدن ضعیف و نحیف یونس (که مانند جوجهٔ بی پر شده بود) درختی نظیر گیاههای بی ساق پربرگ با ثمر (چون کدو و خربزه و خیار و امثال آن) رویانیدیم.

و (پس از بهبودی یونس) وی را بسوی یك صد هزار نفر از مردم (شهر نینوی) و با احتساب توابع شهر بر زیادتر از صدهزار نفر فرستادیم پس از آن مردم (نینوی و توابع) ایمان آوردند و دستورهای یونس را گردن نهادند و در نتیجه مردم شهر را از زندگانی برخوردار ساختیم تا اعمار آنها سر آمد.

سوره الصافات (37): آیات 149 تا 157

رد بر قریش و بعض طوائف عرب مانند بنی سلمه و بنی خزاعه و بنی ملیح و جهینه که ملائکه را دختران خدا و زن خدا را از جن می دانستند

بنا بر مطالب مزبوره ای پیامبر از این جماعت بپرس که آیا دختران خاص پروردگار تو و پسران خاص آنان است ؟ (همان دخترانی که آنان را از شدت ناراحتی زنده به گورشان می سازند و همان پسرانی که مایهٔ فخر و مباهات ایشان است) آیا حاضر بوده اند و دیده اند که ما ملائکه را ماده آفریده ایم - ای پیامبر بدان که این کافران از روی افتراء و دروغ بستن می گویند که: خدا فرزند آورده است و البته که کافران دروغگو هستند، آیا خدا دختران را (که مکروه طبع شماست) بر پسران (که مطلوب شماست) برگزیده ؟ این چه حکمی است که با عقل شما وفق نمی دهد؟! آیا تعقل نمی کنید که خدا زن و فرزند ندارد؟! آیا شما برطبق ادعاء خود دلیل واضحی دارید؟ اگر راست می گوئید نوشته و مدارك خود را بیاورید.

سوره الصافات (37): آیات 158 تا 163

رد بر جماعتی از زنادقه که می گفتند بین خدا و ابلیس و یا ملائکه و یا جن و یا شیطان خویشی و پیوند است

جماعتی از کفار، میان خدا و میان مستوران از انظار، خویشاوندی و پیوند قائلند

و سوگند که این مستوران از انظار، می دانند که بموقف حساب فراخوانده خواهند شد، خدا از این توصیفات پاك است و تنها بندگان رسته از لوث شـرك، خدا را به پاکی یاد می کنند، پس ای کافران بدانید که البته شما و معبودهای شما نمی توانید کسی را اغواء و تباه کنید مگر آن را که خود آهنگ دوزخ دارد.

سوره الصافات (37): آیات 164 تا 166

تقریرات ملائکه

هریك از ما فرشـتگان جائی و کاری معین داریم که از آن در نمی گذریم (ما بندگانیم و ما را با خداوندی کار نیست) گروهی ایسـتاده ایم و حاضر انجام فرمانیم، و گروهی به تسبیح خدا مشغولیم.

سوره الصافات (37): آیات 167 تا 170

تذکرهٔ گفتار مشرکان قریش قبل از بعثت پیامبر

ای پیامبر: البته کفار مکه قبل از بعثت تو می گفتند که: اگر نزد ما کتابی از پیامبران پیشـین بود ما هم از آن بندگان رسـته از شـرك و لوث ها بودیم ولی چون تو مبعوث شـدی و قرآن را که سـرآمد کتابهای الهی است برای آنها آوردی به آن نگرویدند، پس زود است که سوء عواقب آن را بدانند.

سوره الصافات (37): آیات 171 تا 175

قسم خدای سبحان

و سوگنـد که: فرمان ما دربارهٔ بنـدگان مرسل از این پیش تنفیـذ و امضاء شده است و مفاد آن فرمان این است که: البته رسولان در دوجهان منصورند و البته لشـکریان ما پیروزند بنابراین ای پیامبر: از این کافران اعراض کن تا دسـتور ما برسد و تو شکست آنها را ببین و بالنتیجه آنها هم فتح و نصرت تو را خواهند دید.

سوره الصافات (37): آیات 176 تا 179

پرسیدن کفار از تاریخ شکست خود و نصرت پیامبر

ای پیامبر: آیا کافران دربارهٔ عذاب ما شتاب زدگی می کنند؟ آن هنگام که عذاب به آستانهٔ خانه هاشان فرود آید باید گفت: صبح روشن بیم داده شدگان تار است.

ای پیامبر: اکنون از کافران اعراض کن و شکست آنها را ببین و آنها هم فتح و نصرت تو را خواهند دید.

سوره الصافات (37): آیات 180 تا 182

خلاصهٔ کلام

ای پیامبر: پروردگار تو که پروردگار غلبه است (و کلید عزت ها بدست قدرت اوست) از توصیفات اهل شرك پاك است و تحیت بر رسولان اوست و سپاس و ستایش مخصوص خداست که پروردگار جهان هاست. «پایان»

ذیول

(1) تفسیر أبو مسلم اصفهانی.

(2 و 3) ب.

(4) تفسیر صافی.

(5) أبو الأشد بنقل تفسیر مجمع البیان در سورهٔ بلد.

(6) تفسیر خلاصهٔ منهج الصادقین.

(7) یا از راه اندرز و خیرخواهی چنانکه بعضی از مفسران گفته اند.

(8) این نعمتها بعنوان پذیرائی مقدماتی است و نعمتهای دیگری در کار است که اکنون فهم ما به آن نمی رسد - تفسیر صافی.

(9 و 10) تفسیر روح البیان.

(11) در تفسیر مجمع البیان به ترجمه می نویسد:

چون قریش آیهٔ «إِنَّ شَجَرَةَ اَلزَّقُّومِ طَعٰامُ اَلْأَثِيمِ » را شنیدند گفتند: ما درخت زقوم را نمی شناسیم ؟ ابن زبعری گفت: زقوم بزبان مردم بربر (و یا بزبان مردم یمن): خرما و کره است و أبو جهل به کنیز خود گفت: زقوم به ما بده، وی خرما و کره حاضر ساخت، آنگاه أبو جهل گفت از این زقوم که محمد شما را می ترساند بخورید؛ محمد معتقد است که آتش: درخت می رویاند در صورتی که آتش درخت را می سوزاند لذا خدا فرمود که زقوم...

(12) مار موسوم به «شیطان» یکی از اقسام ماران است (تفسیر مجمع البیان).

(13) تفسیر روح البیان.

(14) چون شخص بالغ شد و مکلف گردید، عقل: او را ملزم می سازد که دربارهٔ دین

تحقیق کند نه تقلید.

(15) تفسیر مجمع البیان.

(16) مؤمنانی که با نوح در کشتی بودند پس از طوفان مردند و نسل بشـر از فرزندان نوح (سام و یافث و حام) و از زنانشان منتشـر گردید – کلبی بنقل تفسیر مجمع البیان.

(17) پدر روحانی یعنی معلم.

(18) چون قوم ابراهیم، بتان را مظاهر سـتارگان می دانسـتند و آنها را بنام ستارگان می خواندند لذا قرآن از (بتان) به (نجوم) یعنی ستارگان تعبیر کرده است – ب.

(19) در همین سوره در واقعهٔ یونس از کلمهٔ (سقیم): لاغری از غصه اراده شده است ب.

(20) موضوع مصادره و قاضی: مستفاد از روایت از حضرت صادق علیه السّلام است (رجوع به تفسیر صافی در سورهٔ انبیاء).

(21) تفسیر مجمع البیان.

(22) تفسیر خلاصهٔ منهج الصادقین.

(23) ب.

(24) به خلاصه از تفسیر روح البیان.

(25) تفسیر روح البیان.

(26 و 27) ب.

(28) تفسیر مجمع البیان.

(29) تفسیر خلاصهٔ منهج الصادقین.

(30) سوف که در قرآن مذکور است برای وعید است نه تبعید – تفسیر صافی.

(31) تفسیر خلاصهٔ منهج الصادقین.

تعلیقات

سین: در آیهٔ قرآن که فرموده «سَيَهْدِينِ » این سین علامت تأکید است نه استقبال (کتاب فرائد اللغه از اب هنریکوس لامنس ص 136).

رکانه: (بضم راء و کاف الفی و فتح نون) اسم عبد یزید است که پیغمبر صلّی اللّه و علیه و آله با او کشتی گرفت.

أبو الأشد: سنان بن خالد بن الاشد، یکی از پهلوانان است (و ابو الاسد که در بعض تفاسیر ضبط شده، غلط است).

بنی سلمه: (بفتح سین و کسر لام و فتح میم) است.

خزاعه: (بضم خاء) است.

ملیح: (بر وزن رجیل) طایفه و حیی است از خزاعه.

جهینه: (بضم اول و فتح ثانی) قبیله ای است (شرح قاموس).

زقوم: (بر وزن منقول) کره و مسکه ئی است با خرما - و درختی است در دوزخ و گیاهی است در بادیه که گلی دارد یاسمنی رنگ و نام خوراکی است از برای اهل دوزخ و درختی است در اریحا از تهامه پهلوی یمن که میوه ای دارد چون خرما شیرین و زمخت (که دهان را هم می کشد) و هستهٔ آن روغنی دارد که منافع بسیاری دارد و کار او عجیب است در تحلیل بردن بادهای سرد و بیماریهائی که از بلغم بهم می رسد و از برای دردهای مفاصل و از برای نقرس و عرق نسا (سیاتیك) و بادی که در کوسرین استوار شده است آشامیده می شود از آن بوزن هفت درم، سه روز یا پنج روز - بسا که از آشامیدن آن جمعی که زمین گیر و از پا افتاده اند به پامی خیزند و گفته می شود که اصل آن هلیلهٔ کابلی است که بنی امیه آن را نقل کرده اند و در اریحا کشته اند و چون مدتی مدید برآن گذشته است، زمین اریحا طبع آن را از هلیله، برگردانده است (شرح قاموس).

ص: 28

کلمات (اللّه) به (خدا) ترجمه شده است و مراد از خدا، ذات مستجمع جمیع صفات کمال است.

سورهٔ ص

اشاره

حجة التفاسیر کشاف سورهٔ ص مکی مشتمل بر 88 آیه.

و 732 کلمه.

و 3066 حرف.

دارای تفسیر و ذیول.

ص: 29

بِسْمِ اَللهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِيمِ

سوره ص (38): آيات 1 تا 3

اشاره

1 - 3 ص وَ اَلْقُرْآنِ ... مَنٰاصٍ

قرآن

(ص): رمز است، قسم به قرآن مشتمل بر اصول عقائد حقه و راه نجات دودنيا و سرگذشت (پيامبران و ملتهاى ايشان و كليهٔ نيازمنديهاى انسان در دنيا و آخرت و اسرار عوالم ملك و ملكوت و جبروت و لاهوت، كه رسول ما محمد راستگوست و تكبر و عناد ندارد) بلكه كافران مكه كه معرفت فطرى را زير پا گذارده و كفر عارضى را پذيرفته اند در نهايت تكبر و عناد و نافرمانى هستند، ما پيش از مردم مكه بسيارى از اهل روزگار را هلاك كرديم و آن مردم كافر در هنگام مشاهدهٔ عذاب مى گفتند: «بايد گريخت، و ليكن فرصت از دست رفته است».

سوره ص (38): آيات 4 تا 7

اشاره

3 - 6 وَ عَجِبُوا أَنْ جٰاءَهُمْ ... اِخْتِلاٰقٌ

انجمن ساختن مردم قريش در محضر ابو طالب عموى پيامبر

مردم مكه عجب داشتند كه پيامبرى بيم دهنده از قبيلهٔ ايشان براى ايشان آمده و گفتند: وى جادوگرى است بسيار دروغگو (بيست و پنج نفر از اشراف قريش به زعامت وليد بن مغيره با ابو جهل و ابى بن خلف و امية بن خلف و پسران ربيعه و نضر بن حارث و هشام و عاص بن وائل به نزد ابو طالب رفتند و گفتند: تو ميان ما و محمد برادرزاده ات حكم كن چه او سفيهان ما را مى فريبد و خدايان ما را دشنام مى دهد و جوانان ما را فاسد مى سازد و در جمعيت ما شكاف مى اندازد اگر نداشتن ثروت، او را به اين كار وادار كرده است اين قدر مال به او مى دهيم كه ثروتمندترين مردم قريش بشود و بر ما سرورى داشته باشد، ابو طالب پيغام قريش را رسانيد، و پيامبر در جواب فرمود: اگر آفتاب را در دست راست من و ماه را در دست چپ من بگذارند نمى خواهم و لكن يك كلمه از قريش مى خواهم تا بر عرب سلطنت كنند و عجم(1) براى آنها

1- عجم يعنى غير عرب.

خاضع شود و در بهشت پادشاهی کنند. چون ابو طالب پیام را رسانید، قریش گفتند:

نه یك کلمه بلکه ده کلمه باشد، پس رسول خدا (ص) فرمود: شهادت بدهید که (لا اله الا اللّه: محمد رسول اللّه) چون اشراف قریش این کلمه را شنیدند از روی تعجب گفتند:) گفتهٔ محمد واقعا بسیار شگفت انگیز و حیرت آور است؛ آیا محمد: پرستش خدای یکتا را بجای پرستش سیصد و شصت بت گذارده است.

آنگاه رؤساء قریش با شتاب از مجلس ابو طالب بیرون رفتند و با یکدیگر می گفتند - : بروید و بر پرستش خدایان خود ثابت قدم باشید و مشقت ها را متحمل شوید، البته مخالفت محمد و افزایش یارانش پیش آمد بدی است که از طرف روزگار متوجه ما شده است ما، در کیش عیسویان که آخرین ملتها هستند از وحدانیت خدا و طرد شرکاء سخنی نشنیده ایم (زیرا نصاری قائل به تثلیث اند) این توحید که محمد می گوید: دروغی است که خود بر بافته است.

سوره ص (38): آیات 8 تا 15

اشاره

7 - 14 أَ أُنْزِلَ عَلَيْهِ ... فَواقٍ

اعتراض قریش و پاسخ به آنان

اشراف مردم مکه گفتند: آیا در میانهٔ قرشیان: قرآن بر محمد فروفرستاده شده است ؟ (بااینکه سالمندتر و ثروتمندتر از او در قریش موجود است چون ولید بن مغیره بزرگ مکه و عروة بن مسعود ثقفی بزرگ طائف) ای پیامبر: (این بهانه جوئی های مردم قریش؛ راجع به تو نیست) بلکه ریشهٔ عمیق تر دارد و آن شك دربارهٔ توحید و یکتائی و قدرت من است ولی هنوز عذاب مرا نچشیده اند که بدانند مؤثر در امور: وجود بی همتای من است و خدایان هیچ کاره اند، آیا اینها که اعتراض به رسالت تو دارند گنجهای رحمت پروردگار عزیز بخشایشگر نزد آنهاست ؟ (که آن گنجها را با کلید باز کنند و منصب رسالت را بهر کس دلشان خواست تفویض کنند) یا در آسمانها و زمین و آنچه در ما بین آنهاست پادشاهی و ملك و تصرف دارند؟ (که منصب رسالت را به کسی که دلبخواه آنانست تفویض کنند اگر چنین نیروئی دارند) پس در اسباب و استنزال وحی عروج کنند و مانع تفویض رسالت و قرآن به محمد شوند و آن را به

ولید و یا عروه ؟ که از آنها طرفداری می کنند، بسپارند.

(ای پیامبر:) اینها لشکر مختصری هستند که شکست خورده اند و نامشان در عداد:

احزاب ضـد پیـامبران ثبت است. پیش از کفار قریش: قوم نوح، و عاد (که قوم هود بودنـد) و فرعون همان متنفـذی که مردم را به چهار میخ می کشید (1) و ثمود (قوم صالـح) و قوم لوط، و اصـحاب ایکه که قوم شـعیب بودنـد همگی از احزاب ضـد پیامبران بودند، هریك از این اقوام؛ رسولان را تکذیب کردند و بالنتیجه مستوجب عقوبت من شدند.

این گروه قریش هم، انتظاری ندارند مگر فرارسـیدن یك بانگ، که آنها را از پای درآورد و دیگر بازگشتی بدنیا نداشـته باشند (ولی نظر به این که عذاب دسته جمعی در امت اسلام در کار نیست، فرد فرد به کیفر خواهند رسید).

سوره ص (38): آیات 16 تا 17

اشاره

15-16 وَ قٰالُوا رَبَّنٰا عَجِّلْ ... یَقُولُونَ

استهزاء کفار قریش در استعجال عذاب و ملالت خاطر پیامبر و تسلیت حق تعالی به آن حضرت

و (چون آیهٔ «و اما من أوتی کتابه بشماله - از سورهٔ حاقه» نازل شد و حکایت از این داشت که در روز قیامت نامهٔ عمل در کار است و نامهٔ عمـل تابعان پیامبر بـدست راسـتشان داده می شود و بهشتی هسـتند و نامـهٔ عمل مخالفان پیامبر بـدست چپشان داده می شود و با وضـع سختی به دوزخ تحویل می شوند، کفار بر سبیل استهزاء) گفتند: ای پروردگار ما نامهٔ عمل ما را که محمد ما را به آن تهدید می کند پیش از روز حساب با شتاب بدست ما بده (2) از شـنیدن این سخنان، خاطر پیامبر ملول شد و حق تعالی فرمود:) ای پیامبر: بر گفتار کافران صبر کن (که وبال استهزاء به خودشان برمی گردد و از سرگذشت پیامبران سلف یاد کن از جمله داود و...).

سوره ص (38): آیات 17 تا 20

اشاره

16-19 وَ اُذْکُرْ عَبْدَنٰا دٰاوُدَ ... فَصْلَ اَلْخِطٰابِ

داود

ای پیامبر: از بندهٔ ما داود یاد کن که در جنگ با دشمنان نیرومند بود و البته وی بسیار از ما یاد می کرد (یك روز در میان، روزه می داشت و شب زنده دار بود) و ما

کوهها را رام کردیم که با داود در شبانگاه (3) و صبحگاه تسبیح می کردند (4) و ما مرغان را رام کردیم که بگرد داود جمع شده بودند - همه از خدا بسیار یاد می کردند (از جمادات: کوهها و از حیوانات: مرغان و از آدمیان: داود، نمونه اند).

و ما پادشاهی داود را محکم و استوار کردیم و حکمت (که عبارت از عدل و علم و درك حقائق اشیاء و تکلم به صواب و سداد است) و علم قضاء را به داود ارزانی داشتیم.

سوره ص (38): آیات 21 تا 24

اشاره

20-23 وَ هَلْ أَتٰاكَ ... وَ قَلِيلٌ مٰا هُمْ

آزمایش داود در امر قضاء

و ای پیامبر: آیا از خبر دو خصم (مدعی و مدعی علیه) که با همراهان (5) به معبد داود واقع در محل فوقانی؛ بالا رفتند خبر داری ؟ که چون دو خصم و همراهان بر داود وارد شدند (نظر به این که ورود آنها در روز محاکمه نبود و بدون اجازه وارد شد بودند) داود از ایشان هراسان شد (که مبادا این نفرات از دشمنان وی و بقصد قتلش آمده باشند) ولی آنها به داود گفتند: مترس: ما مدعی و مدعی علیه هستیم که یکی از ما بر دیگری ستم کرده است پس میانهٔ ما بحق حکم کن و از رعایت عدالت مگذر و ما را به راه راست رهبری کن.

موضوع ترافع ما، این است که: این مرد برادر من است و دارای نود و نه میش است و من دارای یك میش هستم؛ اکنون آن برادر می گوید: آن یك میش را بمن واگذار (بفروش) تا صد میش من تمام شود و در این جدال مرا تحت تأثیر قرار داده و بر من غلبه کرده است.

داود گفت: سوگند بخدا که برادرت بر تو ستم رانده است که یك میش تو را هم می خواهد جزء میشهای خود کند و بسیاری از اشخاص جمع المال؛ به یکدیگر ستم روا می دارند مگر آنانی که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند که از ستمکاری بدورند و این گونه افراد بسیار کم اند.

سوره ص (38): آیات 25 تا 26

اشاره

23-25 وَ ظَنَّ دٰاوُدُ ... يَوْمَ اَلْحِسٰابِ

پی بردن داود به امتحان ما

(چون آثار هراس از داود برطرف شد متوجه گردید که ترس او از غیر خدا مورد

نداشـته است و نبـایستی از مردم هراسان شود، دیگر آنکه قاضـی در حال غیر عادی نبایـد به کار قضاء بپردازد (ماننـد حالت ترس مفرط یا اندوه بسیار یا کسالت و امثال اینها) و داود در حالت هراس مبادرت بامر قضاء کرده بود، دیگر آنکه قاضی پس از شنیدن دعوای مدعی باید از مـدعی علیه هم سؤال کنـد و بیانات او را بشـنود، اگر مـدعی علیه؛ بدعوی تسـلیم شد که دعوی ختم است و اگر منکر شد باید مدعی، شاهد اقامه کند و با فقد - شاهد باید منکر یعنی مدعی علیه، قسم یاد کند و اگر قسم را رد کرد باید مدعی، قسم یاد کند. دیگر آنکه قاضـی نباید به علم شخصـی خود حکم بدهد و در دعوای مطروح نزد داود هیچ کدام از این احکام قضائی رعایت نشده و بلکه خود قاضـی قسـم یادکرده و حق را بطرف مدعی داده است.

بالجمله رفته رفته) داود دریافت که مـدعی و مدعی علیه و همراهان از طرف ما مأمور بوده اند و ما آنها را برای آزمایش داود فرسـتاده ایم که اهمیت منصب قضاء را به داود خاطرنشان سازنـد، لذا داود از پروردگار خود آمرزش طلبید و به رکوع رفت و در حالت رکوع به خاك افتاد و بـدرگاه اله زاری کرد، بالنتیجه ما برای رعایت حال داود آن تخلفات قضائی را صـرف نظر کردیم و بخشـیدیم و البته داود در نزد ما مقرب و عاقبت به خیر است. (6).

(آنگـاه به داود خطـاب کردیم که) ای داود مـا تو را در امور قضائی در زمین جانشـین خود ساختیم بنابراین در میان مردم براستی و درستی حکم کن و از عوارض نفسانی پیروی مکن که هوای نفس، تو را از راه خدا گمراه می سازد و البته کسانی که از راه خدا گمراه می شوند از آن ایشان است، عذابی سخت، زیرا روز حساب را فراموش کرده اند.

سوره ص (38): آیات 27 تا 29

اشاره

26-28 وَ مٰا خَلَقْنَا ... أُولُوا اَلْأَلْبٰابِ

تذکر به قریش

و ما ای پیامبر: آسمان و زمین را و آنچه ما بین این دو است سر خود و بی قانون و بباطل نیافریده ایم، فکر سرخودی و بی قانونی و بطلان از مغز کسانی تراوش می کند که معرفت - فطری را زیر پا گذارده و کافر شده اند، پس وای بر کافران از آتش.

آیا ما که مقنن عـدل و داد هستیم و داود را تحت تعلیمات عـدل و داد تربیت کردیم خودمان کسانی را که ایمان آوردند و کارهای شایسـته کردند با مفسدان در زمین یکسان قرار می دهیم ؟ آیا پرهیزکاران را که دامن از لوث معاصی و نافرمانیها برچیده اند با نابکاران بدکار یکسان می سـازیم ؟ ای پیـامبر قرآنی را که مـا بسوی تو نـازل سـاختیم کتـابی است پرسود و مـا فرسـتادیم تا دربارهٔ آیات آن عمیقانه فکر کننـد و صاحبان عقل صافی پند بگیرند (و ایمان بیاورند و کارهای شایسته انجام بدهند).

سوره ص (38): آیات 30 تا 40

اشاره

29-39 وَ وَهَبْنٰا لِدٰاوُدَ ... مَآبٍ

سلیمان

و ما داود را به سلیمان بخشیدیم، سلیمان نیکو بنده ای است، البته وی از ما بسیار یاد می کرد.

[ای پیامبر: یاد کن (7)] از آنگاه که شـبانگاهی اسبهای نجیب عربی بر سلیمان عرضه شد اسبهائی که بر سه قائمه ایستاده بودند و سر سم قائمهٔ چهارمشان را بر زمین می سودند، سلیمان گفت: من اسب را بسیار دوست می دارم ازاین جهت که در کار جهاد مرا به یاد پروردگارم می انـدازد، و آن اسـبها را برای آزمایش بتاخت بردنـد تا از نظر سـلیمان پنهان شدنـد بعد، أمر داد که: آنها را برگردانند و چون برگردانیدند، دست بساقها و گردنهای اسبان کشید و آنها را نوازش کرد. (8).

و سوگنـد که سـلیمان را به بیمـاری آزمایش کردیم و پیکر ناتوان او را بر تختش افکنـدیم (9) پس از مـدتی زاری کرد و شـفاء خود را از ما درخواست کرد و گفت: پروردگـارا از من درگـذر تا بمانم و یك دولتی بمن عطا کن که پس از مرگ من شایسـتهٔ احـدی از بنی - اسـرائیل نباشد (10) زیرا البته فقط تو بخشایشگری.

در نتیجه مـا، بـاد را بفرمان سـلیمان گـذاردیم که به أمر او بود و بهر جا که می خواست به تنـدی و به نرمی می وزیـد و متمردان از بنایان و غواصان (شیاطین) را رام او ساختیم تا در خشکی و دریا برای او کار کنند و شیاطین (متمردان) دیگر را رام او ساختیم که در زندان او به زیر زنجیرها کشیده شده بودند، ای سلیمان آنچه گفته شد عطای ماست بهر کدام می خواهی

منت بگـذار و آزادش کن و هرکه را می خواهی در بنـد نگاهدار، ما دراین باره از تو حساب نمی کشـیم، و البته سـلیمان در نزد ما مقرب و عاقبت بخیر است.

سوره ص (38): آیات 41 تا 44

اشاره

40-44 وَ اُذْکُرْ عَبْدَنٰا اَیُّوبَ ... أَوّٰابٌ

ایوب

و ای پیـامبر: از بنـدهٔ ما ایوب یاد کن که پروردگار خود را آواز داد و گفت: که (هفت سال است)(1) شیطان از حسد بر بندگی من، تن مرا بمعرض آزمایش درآورده و مرا دچار رنج و بیماری و درد کرده و به سـعایت او فرزندانم همگی مرده اند و مرا داغدار کرده و تمام دارائی من از دسـتم رفته است و مرا گرفتار شـماتت مردم کرده است تو فرج کن لذا ما درخواست ایوب را اجابت کردیم و گفتیم: پای خود را به زمین بزن چشـمه ای ظاهر می شود که آبش خنك و آشامیـدنی است در آن خود را بشوی و از آن آب بیاشام تا برون و درونت شـفاء یابـد (چون چنین کرد شـفاء یافت) و فرزنـدانی را که در دورهٔ آزمایش از دست داده بود مجدد به او برگرداندیم با فرزندانی که قبل از دورهٔ آزمایش وفات کرده بودند (11) این کار را کردیم تا بر ایوب رحمت آورده باشیم و تا مردم دارای عقل صافی، به یاد داشته باشند.

ایوب در زمان بیماری بغیر از زنش دیگر پرسـتاری نـداشت و آن زن برای بـدست آوردن قوتی ناچار شـد گیسوان خود را ببرد و بفروشـد و طعامی برای ایوب تحصـیل کند زن چون به نزد ایوب برگشت دید که ایوب شفا پیدا کرده لذا زن به سجده افتاد و اما ایوب که گیسوان بریدهٔ زن را دیـد ناراحت شد که مبادا بجرمی گیسوان وی را بریده باشـند لذا قسم یاد کرد که صد چوبه به او بزند و چون زن جریان را برای ایوب شرح داد ایوب غمگین شـد و ما به او گفتیم: مخالفت قسم مکن، و یك دسـته چوب گیاه خشك که بالغ بر یك صـد بشود بدست بگیر و به یـك بار بر زن خود بزن، البته ما ایوب را دربارهٔ گرفتاری بیماری و مرگ اولاد و از دست دادن دارائی، شـکیبا و صابر یافتیم، ایوب نیکو بنـده ای است، البته ایوب بسیار از ما یاد می کرد.

1- کتاب خصال از حضرت صادق (ع) (تفسیر صافی).

سوره ص (38): آیات 45 تا 47

اشاره

45-47 وَ اُذْكُرْ عِبٰادَنٰا ... اَلْأَخْيٰارِ

ابراهیم و اسحاق و یعقوب

و ای پیامبر: از بندگان ما ابراهیم و اسحاق و یعقوب یاد کن که پیامبرانی صاحبان نیروی عملی و صاحبان علم بودند (12) و تمام همشان را به یاد آخرت مصروف داشتیم و البته آنان به نزد ما از پاکیزه نهادان (13) و نیکان بودند.

سوره ص (38): آیه 48

اشاره

48-49 وَ اُذْكُرْ إِسْمٰاعِيلَ

إِسْمٰاعِيلَ وَ اَلْيَسَعَ وَ ذُو اَلْكِفْلِ

إِسْمٰاعِيلَ وَ اَلْيَسَعَ (1) وَ ذُو اَلْكِفْلِ

و ای پیامبر: از اسماعیل و از الیسع و از ذو الکفل یاد کن، و همگی آنها از نیکان بودند، ذکر این اشخاص محض نمونه است. (14).

سوره ص (38): آیات 49 تا 55

اشاره

49-55 وَ إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ ... هٰذٰا

مردم متقی

و البته مردم متقی عاقبت به خیرند، عاقبت آنان بهشتهای جاودانی است، درحالی که درهای بهشتها بر روی ایشان گشاده است، در آن بهشتها بر تختها تکیه زده اند و در آن بهشتها میوه های گوناگون و آشامیدنی متنوع برای ایشان فراهم است، و نزد آنان زنانی است که از حیاء چشم مستانه دارند (گستاخ و دریده نیست) و در سال و حسن و جوانی همانند شوهران خوداند، در بهشت به متقیان ندا می رسد که این وضع: همانست که برای روز حساب به شما وعده داده می شد، البته این رزق ماست که به بهشتیان می دهیم و پایان ندارد، ای پیامبر: این مزایا را برای متقیان بخاطر بسپار. (15).

سوره ص (38): آیات 55 تا 58

اشاره

55-58 وَ إِنَّ لِلطّاغِينَ ... أَزْواجٌ

طاغیان

و البته برای طاغیان به خـدا، عاقبت به شـری است، عاقبت آنان دوزخ است که به آن وارد می شونـد و هیزم دوزخ می گردند (16) بالنتیجه دوزخ بد آرامگاهی است.

این موضوع را بخاطر بسپار (17) دوزخیان باید آب جوشان و غساق (یعنی چرك دوزخیان) (18) را بچشند و عذابهای گوناگون دیگر، نظیر این، برای ایشان است.

1- الیسع را درج اول به بینید.

سوره ص (38): آیات 59 تا 64

اشاره

59-64 هٰذٰا فَوْجٌ ... اَلنّٰارِ

نزاع و جدال دوزخیان

(چون رؤسای کفار را به دوزخ می برند و اتباع و پیروان ایشان را نیز بدنبال آنها روانهٔ دوزخ می کنند - رؤساء به خازنان دوزخ می گویند که اینها کیستند که در عقب ما می آیند؟ خازن دوزخ می گوید:) این گروه که هجوم آورده اند در دار دنیا با شما بودند، رؤساء می گویند: خوش مباد برای آنان چه اینان وارد دوزخ می شوند - اتباع می گویند: بلکه شما را خوش مباد، شما موجب شدید که این عذاب را برای ما پیش فرستادید پس بالنتیجه دوزخ بد قرارگاهی است.

آنگاه اتباع می گویند: پروردگارا هرکس باعث شد که این عذاب را برای ما پیش فرستاد عذاب او را دو برابر کن (یکی برای جزای عمل خودش و دیگری برای اینکه ما را گمراه ساخت). دیگرباره رؤساء می گویند: چه شده مردانی را که ما در دار دنیا جزء اشرار بحساب می آوریم، نمی بینیم ؟ آیا آنها را که ما به باد سخریه و استهزاء گرفته بودیم، به بهشت رفته اند یا به جهنم درآمده اند و چشم ما به آنها نمی افتد؟ ای پیامبر:

البته مخاصمهٔ دوزخیان راست است و واقع خواهد شد.

سوره ص (38): آیات 65 تا 85

اشاره

65-85 قُلْ إِنَّمٰا أَنَا مُنْذِرٌ ... أَجْمَعِينَ

سؤال کفار مکه از پیامبر راجع به داستان ملاء اعلی (اشراف بالا)

ای پیامبر: در جواب به کفار مکه بگو: تنها وظیفه ای که من دارم این است که:

شما را از عذاب خدا بترسانم و مأمورم که بگویم: معبود به حقی نیست غیر از خدای یگانهٔ درهم شکنندهٔ هر آفریده، همان پروردگار آسمانها و زمین و آنچه در ما بین آنهاست، همان غالب بر نافرمانان، و آمرزگار فرمانبران.

آنگاه بگو: مورد سؤال شما خبر بزرگی است که شما از آن رخ تافته اید، من هم از مخاصمهٔ اشراف بالا اطلاع نداشتم و چون پیامبرم و مردم را از نافرمانی خدا ترساننده ام و حق را آشکاراکننده، لذا موضوعات عالم بالا از جانب خدا به من وحی می شود.

ای پیامبر: مخاصمه وقتی شروع شد که پروردگار تو: به فرشتگان گفت که:

من البته برآنم که بشـری را از گل بیافرینم، پس چون پیکر او را آراستم و از روح منسوب به خودم (19) در آن پیکر دمیدم (یعنی او را زنده ساختم) پس برو درافتید به حالی که برای او سـجده کنید، چون عمل انجام شد، فرشتگان بالتمام بدون استثناء (20) بر او سجده بردند غیر از ابلیس که سرکشی کرد و وی از کافران بود.

پروردگار فرمود: ای ابلیس چه امری پیش آمد که ترا از سـجده برای آنچه به دو - دست قدرتم آفریدم - بازداشت ؟ آیا سرکشـی کردی یا از فرشـتگان عالین بودی که مأمور به سجده نبودند؟ ابلیس گفت: من از آدم بهترم زیرا مرا از آتش آفریدی و آدم را از گل (آتش عنصر لطیف و فرار و روشن است و گل خاك نشین و تیره است و فاضل نباید برای مفضول سجده کند).

پروردگـار فرمود: بنابراین از صـفوف فرشـتگان خارج شو، پس البته تو رانـدهٔ درگاهی و البته بر تو است لعنت من (دوری از رحمت من) تا روز جزاء (زیرا تو علم مرا تکذیب کردی و نسبت جهل بمن دادی و نیز مرا ظالم خواندی که گفتی مفضول را بر فاضل مقدم داشتی).

ابلیس گفت: اکنون که راندهٔ درگاه شدم مرا تا روز قیامت که خلائق برانگیخته می شوند مهلت بده که زنده بمانم.

پروردگار فرمود: تو از مهلت داده شدگانی تا روز مقرر و معین نزد من (نه تا روز قیامت).

ابلیس گفت: چون چنین شـد به عزت تو سوگنـد که البته و بـاز هم البته البته مردم را بالتمـام گمراه می سـازم مگر بنـدگان تو که از شـرك و نافرمانی رسته اند.

پروردگار فرمود: بالنتیجه این سخن حق است و من حق می گویم که البته و باز هم البته البته جهنم را از تو و از هرکس که پیروی تو را بکند (بدون استثناء) پر می کنم.

سوره ص (38): آیات 86 تا 88

اشاره

86-88 قُلْ مٰا ... بَعْدَ حِينٍ

خلاصهٔ کلام و ابلاغ پیام

ای پیامبر: به کافران بگو: من در برابر ابلاغ قرآن و اسلام: با تحمل ناکامیها و

بیداریها و زحمات طاقت فرسا و صرف عمر و مال و تحمل دشنام دشمنان و جراحات وارده و غیرها، مزدی از شما نمی طلبم و من سربار کسی نیستم که زحمتی ایجاد کنم و - ظاهرسازی کنم و بخواهم مال و معاش بدست بیاورم (21) این قرآن که آورده ام تنها قبالهٔ جهانهاست (22) و البته باز هم البته البته صحت پیام مرا پس از مرگ خواهید دانست.

«پایان»

ذیول

(1) و یا فرعون که صاحب اهرام بود (زیر اهرم مانند میخی است که در زمین استوار شده است) از تفسیر عبده.

(2) تفسیر مجمع البیان.

(3) عشی (مذکور در متن قرآن) بمعنی شبانگاه است.

(4) آخوند مولی محمد کاشانی مقیم مدرسهٔ صدر اصفهان در بعض شبها، تمام برگهای درختان مدرسه را با ذکری که به آن مشغول بوده است هم نفس می ساخته است و بسیاری از معاصران ما این نکته را از آخوند دریافته اند، آخوند از اجلهٔ زهاد و حکماء و عرفاء بود و تدریس علوم حکمت و کلام در اصفهان خاص ایشان بود، روز شنبه 20 ماه شعبان سال 1333 در 84 سالگی وفات یافت و در تکیهٔ ملك واقع در قبرستان تخت فولاد اصفهان مدفون شد و حسب الوصیه بر لوح قبرش نوشتند «وفات فقیر به حق اضعف خلق اللّه آخوند ملا محمد الکاشی» - ذیل کتاب تذکرة القبور یا رجال اصفهان ص 48 به خلاصه).

(جهانگیرخان حکیم الهی. از شاگردان آخوند بوده است).

شنیدم آخوند فرموده که: اگر قبر مرا گم کردید، ازبس در دورهٔ عمر، خورده پنیر خورده ام، از هر قبری که شوره؛ بیشتر بیرون زده، همان قبر من است.

(5) تفسیر مجمع البیان.

(6) موضوعات قضائی را باین تفصیل، در تفسیرها ندارد و لیکن در تفسیر مجمع - البیان اشاره دارد - موضوع رکوع و به خاك افتادن در تفاسیر، منعکس نیست ب:

(7) تفسیر مجمع البیان.

(8) این تفسیر؛ با موازین عقلی و نقلی شیعه، مناسب است و روی هم رفته از بعض تفسیرهای شیعه، می توان دریافت.

(9) تفسیر أبو مسلم اصفهانی.

(10) سلیمان بر دوازده سبط بنی اسرائیل سلطنت داشت و پس از وفات سلیمان، آن شکوه سلیمانی بر باد رفت و امر سلطنت به دو دولت تجزیه شد:

1 - دولت اسرائیل مشتمل بر ده سبط 2 - دولت یهودا مشتمل بر دو سبط و پس از آن، هر دو دولت هم منقرض شدند.

«شکوه آصفی و اسب باد و منطق طیر *** به باد رفت و از آن خواجه، هیچ طرف نه بست»

(لسان الغیب).

(11) از کتاب کافی و تفسیر علی بن ابراهیم و تفسیر مجمع البیان و بقولی آنان را که مرده بودند، برگردانیدیم و مطابق آن عده؛ هم به او دادیم تفسیر روح البیان و صافی و بقولی دو برابر فرزندانی که زیر سقف مرده بودند به او دادیم - تفسیر پادشاهی.

(12) تفسیر أبو مسلم اصفهانی.

(13) مفردات راغب اصفهانی (14 و 15) ب.

(16) تفسیر مجمع البیان (17) ب.

(18) راغب در کتاب مفردات، غساق را به چرك دوزخیان معنی کرده است و ابن عباس بمعنی زمهریر گفته است و زمهریر بمعنی شدت سرماست.

(19) تفسیر أبو مسلم اصفهانی.

(20) گویند: فرشتگان غیر عالین بر آدم سجده بردند و لیکن جماعتی از فرشتگان که در جمال الهی متحیرند مأمور به سجده نشدند - تفسیر خلاصهٔ منهج الصادقین مولی فتح اللّه کاشانی.

(21) مفردات راغب. (22) ب.

سورة الزّمر

اشاره

حجة التفاسير كشاف كلمات (اللّه) به (خدا) ترجمه شده است و مراد از خدا: ذات مستجمع جميع صفات كمال است.

كلمات (هو) كه مراد خداست به غيب مطلق ترجمه شده است.

زمر: بضم اول و فتح دوم يعنى گروه گروه.

سورة زمر مكى...

مشتمل بر 75 آيه.

و 1192 كلمه.

و 4000 حرف.

(تفسير تنوير المقباس) داراى ذيول.

ص: 42

بِسْمِ اَللّٰهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِيمِ

سوره الزمر (39): آيات 1 تا 3

اشاره

1 - 5 تَنْزِيلُ اَلْكِتٰابِ ... كَفّٰارٌ

قرآن و يكتاپرستى

فروفرستادن قرآن از پردهٔ غيب بر پيامبر از جانب خداى غالب حكيم است.

اى پيامبر: البته ما قرآن را بسوى تو فروفرستاديم درحالى كه راست و درست است و شكى در آن نيست و عمل به آن واجب است، بنابراين اى پيامبر: خدا را بپرست در حالى كه كيش خود را از شرك پيراسته باشى، آگاه باش كه از آن خداست كيش خالص از شرك.

و كسانى كه غير از خدا براى خود كارسازانى فراگرفته اند و مى گويند: اين - كارسازان را فقط براى اين پرستش مى كنيم كه ما را به خدا نزديك كنند: البته خدا دربارهٔ آنچه در آن اختلاف مى كنند در روز قيامت حكم مى كند (و بطلان اين عقيده و دروغ آن را آشكار مى سازد) البته خدا كسى را كه دروغگوست و حق نعمت رسان خود را كفران - مى كند: رهبرى نمى فرمايد.

سوره الزمر (39): آيه 4

اشاره

6 لَوْ أَرٰادَ اَللّٰهُ ... اَلْقَهّٰارُ

رد بر قائلين به اين كه خدا داراى فرزند است

(عيسويان: عيسى را پسر خدا و عزيريان (1): عزير را پسر خدا و قريش و عبدهٔ ملائكه: ملائكه را دختران خدا مى دانند ليكن) اگر خدا مى خواست فرزندى فراگيرد البته از آنچه خود خلقت مى فرمايد آنچه را مى خواست: گلچين مى كرد (از زنان زيبا و كاخ هاى عالى و خادمان كمربسته و اثاثه هاى قيمتى و جواهر نفيس و اشياء نخبه چه آنكه براى فرزند آوردن، دست كم؛ يك زن لازم است و زن و فرزند اين ملزومات را لازم دارند).

ولی خدا از داشتن زن و فرزند پیراسته است، آن غیب مطلق خدای یکتای درهم شکنندهٔ هر آفریده است.

سوره الزمر (39): آیه 5

اشاره

7 خَلَقَ اَلسَّمٰاوٰاتِ ... اَلْغَفّٰارُ

در آفاق بنگرید

خدا آسـمانها و زمین را به حقانیت، نه بباطل و نه به بازی آفریده، پردهٔ شب را بر روز می افکند و پردهٔ روز را بر شب می افکند و خورشید و ماه را رام ساخته که هریك تا وقتی که خود معین فرموده، در مسـیر خود در جریان است، آگاه باش که او خـدای غالب است (که همه چیز مقهور اوست) و آمرزگار است (که به خطای بندگانش نعمت خود را دریغ نمی کند).

سوره الزمر (39): آیات 6 تا 7

اشاره

8 - 10 خلقکم ... اَلصُّدُورِ

در انفس بنگرید

خدا شـما بنی نوع بشر را از یك پدیده آفریده است و جفت او را هم از آن پدیده آفریده (2) و برای شـما از دامها هشت جفت نر و ماده از: شتر و گاو و بز و میش فروفرستاده (3) (که از آنها بخورید و لباس تهیه کنید).

خـدا شـما بنی نوع بشـر را در شـکمهای مادرانتان می آفرینـد آفریـدنی پس از آفریدنی (از طی عوالم جمادی و نباتی و حیوانی و انسانی با پیمودن تطورات صوری از نطفگی تا پیکرهٔ کامل) آن هم در سه تاریکی (تاریك خانهٔ بچه دان و تاریك خانهٔ زهدان و تاریك خانهٔ شکم) آن کنندهٔ این کارها، (برای شـما) خداست که پروردگار شـماست، از آن اوست پادشاهی مطلق بر همهٔ موجودات، معبود بحقی غیر او نیست پس ای مردم کافر، شـما به کجا انحراف داده می شویـد؟ شـما اگر راه کفر را پیش گیرید پس بدانید که خدا از شـما بی نیاز است (4) و در عین حال کفر را از بندگانش نمی پسندد و اگر منعم حقیقی خود را بشناسید و ایمان بیاورید این را برای شما می پسندد.

و هیچ کس و هیچ چیز بار مسئولیت دیگری را برنمی دارد (نه بتان بار گناه شما را

متحمل می شوند و نه فرشـتگان و نه عیسای مسیح و نه کشیشان) و بعد از اینکه از دنیا رفتید بازگشت شما بسوی پروردگارتان است و پس از بازگشت، شما را از کردارهای دنیویتان خبردار می سازد، زیرا پروردگار، به اسرار دلها (5) داناست.

سوره الزمر (39): آیه 8

اشاره

11 وَ إِذٰا مَسَّ ... اَلنّٰارِ

رفتار بعضی از بداندیشان چون عتبة بن ربیعه و یا ابو حذیفة بن مغیره ...

رفتار بعضی از بداندیشان چون عتبة بن ربیعه و یا ابو حذیفة بن مغیره(1) و هم مسلکان وی در اعصار و امصار

و چون گرفتاری (از بیماری و قحطی و شدت و دشمن و غیرها) گریبانگیر آدمی شود؛ پروردگار خود را می خواند و از او بازاری و انابه رفع و دفع آن مشـکل را می خواهد و پس از اینکه خدا محنتش را به نعمت تبدیل فرمود وی آن سـختی و آن خدا را که پیش از این می خواند و زاری می کرد فراموش می کند و برای خدا همتایانی قرار می دهد (از بتان و آدمیان و پول و غیرها) تا مردم را از راه خدا گمراه کند ای پیامبر: به چنین کسی بگو:

ماه عسل کفر خود را که زمانی اندك است برگذار کن زیرا تو از یاران آتشی.

سوره الزمر (39): آیه 9

اشاره

12، أَمَّنْ هُوَ ... اَلْأَلْبٰابِ

سؤال

(آیا کسـی که از روی علم و بصیرت)(2) طوق بنـدگی خـدا را بگردن گرفته و ساعاتی از شب را به سـجده و قیام برگـذار می کنـد و از روز بازپسـین می ترسد و از طرفی چشم امید به رحمت پروردگار خود دوخته است بهتر است یا آن مشـرك ناسپاس نادان ؟ ای پیامبر: بگو که: آیا دانایان با نادانان مساوی انـد؟ فقط جواب این سؤال را صاحبان عقل صافی متـذکر می شونـد که: موحد دانا قابل مقایسه با مشـرك نادان نیست.

سوره الزمر (39): آیه 10

اشاره

13 قُلْ یٰا عِبٰادِ ... حِسٰابٍ

مهاجرین حبشه چون جعفر بن أبي طالب و اصحاب او

مهاجرین حبشه چون جعفر بن أبي طالب و اصحاب او(3)

ای پیامبر: بگو خدا می فرماید: ای بندگان با ایمان من از پروردگار خودتان بترسید،

1- تفسیر کاشفی.

2- در تفسیر کاشفی چند نفر را بتردید در شأن نزول آیه گفته است.

3- تفسیر کاشفی از قول بعض از علماء.

برای کسانی که از وطن خود هجرت کرده اند، در این دنیا حالت نیك باشد و زمین خدا: برای هجرت گشاده است (کسانی که در وطن نتوانند اظهار شعار اسلام کنند باید هجرت کنند) (و در آخرت:) خلاف ندارد که صابران بر فراق وطن و رنج غربت، مزدشان، بالتمام و کمال نسبت به هر رنجی که متحمل شده اند (6) پرداخت خواهد شد و بمقام محاسبه کشیده نخواهند شد.

سوره الزمر (39): آیات 11 تا 15

اشاره

14-17 قُلْ إِنِّي ... مِنْ دُونِهِ

اندرز کفار مکه به پیامبر و جواب به آنان

(کافران مکه گفتند: ای محمد چرا کیش تازه ئی آورده ای که مخالف آئین - ماست ؟ چرا به اشراف قوم خود اقتداء نمی کنی و به پرستش بتان میل نمی نمائی ؟ تا از این تشویش و محنت رهائی یابی و بیاسائی.

خدا فرمود:) ای پیامبر: (در جوابشان) بگو: من مأمورم که خدا را پرستش کنم، درحالی که کیش خود را از شرك پیراسته باشم (مأمورم موحد باشم و داعی به توحید) و مأمورم که اولین نفر مسلمانان باشم، و بگو: اگر پروردگار را نافرمانی کنم البته از عذاب روز - بزرگ می ترسم و بگو: خدا را می پرستم درحالی که کیش خودم را از شرك پیراسته ام بنابراین اگر شما از من پیروی نمی کنید، به غیر از خدا، آنچه را بخواهید بپرستید (7).

سوره الزمر (39): آیه 16

اشاره

17 و 18 قُلْ إِنَّ اَلْخٰاسِرِينَ ... فَاتَّقُونِ

گفتن کفار مکه به پیامبر که از نشنیدن اندرز ما زیان کردی و جواب به آنان

(مشرکان مکه بعد از شنیدن این کلام و نومید شدن از میل پیامبر بکیش ایشان گفتند: ای محمد زیان کردی که کیش ما را اختیار نکردی، خدا فرمود:) ای پیامبر:

به آنها بگو زیانکاران کسانی هستند که خودشان و کسان خودشان را در روز قیامت گرفتار زیان کردند؛ آگاه باش که زیان آشکار، آن زیان است، برای زیانکاران است از بالای سرشان چترهای آتشین و زیر پاهاشان فرشهای آتشین است (8) خدا بندگان خود را از آن عذاب که توصیف شد می ترساند بنابراین ای بندگان من از من بترسید و مخالفت - مرا روا مدارید.

سوره الزمر (39): آیات 17 تا 18

اشاره

19 وَ اَلَّذِینَ اِجْتَنَبُوا ... اَلْأَلْبابِ

پیروی از احسن القول (9)

و کسانی که از عبادت و پیروی طاغوت (از: شیطان - بتان - کاهنان و...) پرهیز کردند و احتراز جستند و روی دل به خدا آوردند از آن ایشان است مژده، بنابراین ای پیامبر: کسانی را که بسخنان، گوش می دهند و پس از شنیدن، آن سخنان را صرافی می کنند و احسن القول یعنی بهترین اقوال را که قرآن است پیروی می کنند (10) - مژده بده؛ آن گروه کسانی هستند که خدا آنان را رهبری فرموده و آنان صاحبان عقلهای صافی هستند.

سوره الزمر (39): آیات 19 تا 20

اشاره

20 و 21 أَ فَمَنْ حَقَّ ... اَلْمِیعٰادَ

أبو لهب و عتبه پسرش

أبو لهب و عتبه پسرش(1)

ای پیامبر: آیا کسی را که مستوجب عذاب شده است رهبری می کنی ؟ آیا کسی را که در دوزخ است می رهانی ؟.

آری: کسانی که از عذاب پروردگار خود پرهیز کردند از آن ایشان است - منزل های بسیار بلند که منزلهای دیگر بر بالای آن ساخته شده است (11) و زیر آن منازل، نهرها جاری است و خدا وعده داده است وعدهٔ حتمی، و خدا وعدهٔ خود را، خلاف نمی فرماید.

سوره الزمر (39): آیه 21

اشاره

22 - أَ لَمْ تَرَ ... اَلْأَلْبابِ

مثل برای عاقبت غرور

ای پیامبر: البته می بینی که خدا از ابر، باران می فرستد و آن باران جذب زمین می گردد و پس از آن، آب را در چشمه های موجود در زمین می راند سپس که بذر در زمین افشانده شد، خدا به آن آب، کشت را بیرون می آورد با رنگهای گوناگون و اجناس گوناگون آنگاه آن سبزه پژمرده می شود پس از سرسبزی و خرمی، و تو که نگاه می کنی می بینی زرد شده است و آنگاه آن را ریزه ریزه و درهم شکسته می سازد، البته در آنچه گفته شد پندی است برای صاحبان عقلهای صافی (مانند شناختن صانع و قدرت او و مغرور نشدن

1- تفسیر کاشفی از ابن عباس.

بایام جوانی و زیبائی و دارائی و عدم اعتماد بر دوران زندگانی ناپایدار):

سوره الزمر (39): آیه 22

اشاره

23 أَفَمَنْ شَرَحَ ... مُبِينٍ

علی مرتضی و حمزه (13)

آیا کسی که خدا سینهٔ او را برای پذیرفتن اسلام گشاده کرده است و بالنتیجه دل او از نور معرفت پروردگار خود روشن است (مانند علی مرتضی و حمزه همانند کسی است که دل سخت باشد از یاد خدا چون أبو لهب و فرزندش)؟ پس وای (یعنی شدت عذاب) برآن سنگدلانی که از یاد خدا اعراض دارند آن گروه غافل سنگدل، در گمراهی آشکارند که هر منصفی گمراهی ایشان را درمی یابد.

سوره الزمر (39): آیه 23

اشاره

24 اَللّٰهُ نَزَّلَ ... هٰادٍ

قرآن (احسن الحدیث)

خدا احسن الحدیث یعنی نیکوترین سخن را فروفرستاده، یعنی کتابی را که هم دارای اسلوب متناسب است (در فصاحت و بلاغت وجودت معانی و اشتمال بر منافع دنیوی و اخروی و فقدان تناقضات و اختلافات و انعکاس اعجاز در تمام آیات) و هم دوتادوتاست از: امرونهی و وعد و وعید و ثواب و عقاب و بهشت و جهنم و مؤمن و کافر و...

کتابی است که از آیات عذابش پوست اندام مردم خدا ترس می لرزد و از آیات رحمتش پوستها و دلهاشان بجانب یاد خدا نرم می شود، آن کتاب بیان خداست، خدا راهنمائی می کند به آن کتاب هرکه را که بخواهد (همان کسانی را که دارای تأمل و تفکرند) و گمراه می سازد هرکه را که بخواهد (همان کسانی را که دارای تأمل و تفکرند) و گمراه می سازد هرکه را که بخواهد (همان کسانی که تأمل در ادلهٔ واضحهٔ آن و تفکر در حجتهای بینهٔ آن ندارند) و هرکه را که خدا گمراه سازد (برحسب سوءنیت آن خواستار) هیچ کس نمی تواند او را هدایت کند.

سوره الزمر (39): آیات 24 تا 26

اشاره

25-27 أَفَمَنْ يَتَّقِي ... يَعْلَمُونَ

أبو جهل (14) و أبو جهل صفتان

آیا أبو جهل که روی خود را سپر آتش می سازد در روز قیامت بجهت آنکه دست و پای او در زنجیر آتشین بسته است و نمی تواند آتش را

از خود دور کند مگر با روی خود

ص: 48

(مانند کسی است که از عذاب ایمن باشد؟) و به ظالمان (کفار و فجار) گفته می شود که:

بچشید وبال آنچه را که در دنیا می کردید.

ای پیامبر: پیش از کفار مکه امتهائی پیامبران را تکذیب کردند و بالنتیجه در دنیا عذاب از جائی که به خاطرشان نمی گذشت به سروقتشان آمد پس خدا طعم خواری و رسوائی را در زندگانی دنیا به آنها چشانید از زلازل و طوفانها و قتلها و... و عذاب اخروی در انتظار آنهاست و البته عذاب آخرت بزرگتر از عذاب دنیاست اگر دانش خود را به کار بیندازند (زیرا هم شدیدتر است و هم پایان پذیر نیست).

سوره الزمر (39): آیات 27 تا 29

اشاره

28-30 وَ لَقَدْ ... لاٰ يَعْلَمُونَ

مثل

و سوگند که ما در قرآن برای مردم از هرگونه مثلی که به کار هدایت آنان بیاید - زده ایم شاید پند بگیرند. همان قرآنی که بزبان فصیح عربی است و هیچ گونه انحرافی از فطریات بشری در آن نیست شاید که با تأمل در آن از کفر و تکذیب حق بپرهیزند. از جمله: خدا برای مشرك و موحد مثلی زده است: مشرك مردی را می ماند که بندهٔ زرخرید چند خواجه باشد و آنهم خواجگان بدخوی ناسازگار که هریك کاری به او رجوع کنند و هیچ کدام را نتواند به اتمام رسانید و هیچ یك از او راضی نباشند و موحد مردی را می ماند که بندهٔ زرخرید یك خواجهٔ خوش خو باشد و این بنده متوجه خدمت آن خواجه شده و او را خشنود سازد - اکنون آیا این دو بنده در بندگی مساوی هستند؟ (- نه - بنابراین مشرك، گرفتار معبودهای متعدد بیچاره است که در هنگام گرفتاری نمی داند بکدام خواجه مراجعه کند و حل مشکل خود را از کی بخواهد و ازچه کسی چشم داشت خوبی داشته باشد، و اما موحد دارای یك معبود تواناست که در هنگام گرفتاری به او مراجعه می کند و حل مشکل خود را از او می خواهد و چشم داشت خوبی از او دارد آری) همهٔ ستایشها مخصوص خداست (یعنی آن کس که مستجمع جمیع صفات کمال است و هیچ عیب و نقص در او نیست و احتیاج به او راه ندارد و برای همین جهت یکتاست زیرا آن کس که همهٔ صفات کمال را دارد - دوتا - نمی شود و شریك ندارد چه آنکه داشتن شریك، سر چشمهٔ همهٔ عیبهاست

و بندگی و عبادت و ستایشگری هم برای چنین ذاتی رواست - لا غیر -) و لیکن بیشتر مردم این نکته ها را نمی دانند (زیرا در صدد دانستن آنها نیستند بلکه نمی خواهند بدانند) (15)

سوره الزمر (39): آیات 30 تا 35

اشاره

31-63 إِنَّكَ مَيِّتٌ ... يَعْمَلُونَ

آرزو کردن کفار مکه مرگ پیامبر را

کفار مکه می گفتند: «نتربص به ریب المنون» (16) یعنی چشم می داریم که محمد بمیرد و از دست او برهیم.

(خدا فرمود:) ای پیامبر: بی تردید تو خواهی مرد و کافران هم بی تردید خواهند مرد (پس انتظار ایشان مرگ دیگری را با آنکه از مرگ خود ایمن نیستند عین نادانی است) (17) سپس شما در روز قیامت البته به نزد پروردگارتان با یکدیگر خصومت خواهید کرد.

ولی قبل از روز قیامت نتیجهٔ مخاصمه معلوم است و نتیجه این است که (18): چه ظالمی برتر است از کسی که بر خدا دروغ بست و او را به داشتن شریك و زن و فرزند نسبت داد و پس از آمدن قرآن: قرآن را تکذیب کرد (و کافر شد) آیا مقر کافران در دوزخ نیست ؟ و آن کس که دربارهٔ خدا سخن راست گفت و قرآن را تصدیق کرد آن گروه همان پرهیزکارانند، از آن ایشان است آنچه را که بخواهند، خواسته های آنان نزد پروردگارشان است، آنچه گفته شد پاداش مردم نیکوکار است که صدق به خدا و تصدیق قرآن را شعار خود ساختند و بالنتیجه خدا بر بدترین اعمال آنها که قبل از اسلام آوردن مرتکب شده اند، سرپوش می گذارد و مزد بهترین اعمال را (که اسلام آوردن است) (19) می دهد.

سوره الزمر (39): آیه 36

اشاره

27 أَ لَيْسَ اَللّٰهُ بِكٰافٍ عَبْدَهُ

سؤال عجیب بی جواب

آیا خدا به تنهائی دانا و کارگزار و کار بر بندهٔ خود نیست ؟ (که شما دست نیاز پیش بتان دراز می کنید در صورتی که شما هیچ گونه احتیاجی به بتها ندارید) (و یا پیامبر را می ترسانید در صورتی که خدا، پیامبر خود را از جمیع انواع آسیب کفایت می کند).

سوره الزمر (39): آیات 37 تا 41

اشاره

37-42 وَ يُخَوِّفُونَكَ ... بِوَكِيلٍ

ترسانیدن کافران قریش مر پیامبر را از بتان

و (چون پیامبر ذکر معایب خدایان را می فرمود کفار او را تخویف کردند و گفتند:

چنین مگوی که خدایان ما تو را رنج می رسانند و حال تو به تباهی می انجامد و هیچ کس نمی تواند آن را علاج کند.

دراین باره خدا می فرماید:) ای پیامبر: کافران، تو را از غیر خدا (یعنی از بتان) می ترسانند! اما هرکس را که (بسوء اختیارش) خدا گمراه سازد (مانند بت پرستان) بالنتیجه او را هیچ راهنمائی نیست و هرکس را (بحسن اختیارش) خدا راهنمائی کند (مانند محمد) بالنتیجه او را هیچ گمراه کننده ئی نیست، آیا خدا غالب نیست ؟ (بنا بر این چگونه خدایان می توانند به پیامبر خدا رنج برسانند؟!) آیا خدا انتقام کشنده نیست ؟ (بنابراین چرا دروغ می گویند؟!) ای پیامبر: اگر از کفار قریش بپرسی که آسمانها و زمین را چه کسی آفریده ؟ البته و باز البته می گویند: خدا - اکنون ای پیامبر: بگو: آیا از این معبودهای (غیر خدا) که می پرستید باخبرید؟ اگر خدا در حق من سختی و محنتی بخواهد آیا آن بتان می توانند - آن سختی را رفع و دفع کنند یا اگر خدا در حق من بخشایشی بخواهد آیا آن بتان می توانند آن رحمت را بازدارند؟.

(چون پیامبر از کفار قریش سؤال فرمود: در جواب سکوت کردند) (20) ای پیامبر: بگو خدا (در رسانیدن خیر و بازداشتن شر) مرا بس است، ارباب توکل بر خدا توکل می کنند.

ای پیامبر: بکفار قریش بگو: ای قوم من شما به کار خود باشید و منهم به کار خود البته آن را که در دنیا عذاب رسواکننده به سروقتش می آید (21) و در آخرت عذاب دائم بر او فرود می آید: خواهید دانست.

ای پیامبر: البته ما قرآن را بر تو فروفرستادیم درحالی که راست و درست است و شکی در آن نیست و واجب است عمل به آن، و این قرآن، بسود مردم است، و بالنتیجه هرکس

راه هدایت را از قرآن جست نفعش عائد خود اوست و هرکس از قرآن منحرف شد غیر از این نیست که وبال گمراهی به خودش برمی گردد.

و ای پیامبر: تو مسئول کار کفار نیستی که اگر ایمان نیاوردند مورد مؤاخذه ما قرار بگیری.

سوره الزمر (39): آیه 42

اشاره

43 اَللّهُ ... یَتَفَکَّرُونَ .

بیان قدرت الهی در امر مرگ و خواب

خدا: نفس ها (22) را، در هنگام فرارسیدن مرگشان، قبض می کند (یعنی در پنجهٔ قدرت خود می گیرد) و آن نفسی را که نمرده است، در هنگام فرارسیدن خوابش، قبض می کند، بالنتیجه نفسی را که به مرگ محکوم کرده است، امساك می کند (یعنی نگاهش می دارد) و نفس محکوم به حیات را ارسال می کند (یعنی به بدنش پس می فرستد) و این در پنجهٔ قدرت گرفتن و این فرستادن ادامه دارد تا زمان فرارسیدن اجلش (یعنی مرگش) همان مرگی که نزد خدا معین و معلوم است، البته در آن قبض و در آن امساك و در آن ارسال علامتهاست بر کمال قدرت خدا و نشانه هاست بر مرگ و زنده شدن پس از مرگ برای مردمی که اهل تفکر هستند (پس کافری که نفسش از جهت مرگ و زندگی و خواب و بیداری در قبضهٔ قدرت خداست چگونه بت می پرستد و از پرستش خدا، غافل است ؟!) (23).

سوره الزمر (39): آیات 43 تا 48

اشاره

44-49، أَمِ اِتَّخَذُوا ... یَسْتَهْزِؤُنَ

رد بر موضوع شفاعت بتان

ای پیامبر: آیا بتان را معبود گرفته اند که شفاعت کنندگان نزد خدا باشند؟ (که مشرکان: در هنگام عجز از جواب موحدین باین بهانه توسل می جویند) در جوابشان بگو: آیا بتان، بااینکه حق شفاعت ندارند و نمی دانند که پرستندگان آنها کیستند و شفاعت چیست؛ باز هم شفاعت می کنند؟.

ای پیامبر: بگو: شفاعت همگی مخصوص خداست (و بی اذن او هیچ کس حق شفاعت ندارد) از آن خدا است پادشاهی آسمانها و زمین و پس از مردن بسوی خدا بازگردانیده می شوید.

و (دلیل بر اینکه عنوان موضوع شفاعت سفسطه است این است که:) چون خدا به تنهائی یاد شود و گفته شود: (لااله الااللّه) دلهای آنان که به سرای بازپسین ایمان نیاورده اند

متنفر می شود و می رنجد؛ و چون معبودانی غیر از خدا یاد شوند دلهاشان از شادی لبریز می شود.

ای پیامبر بگو: بار خدایا ای پدیدآرندهٔ آسمانها و زمین ای دانای نهان (از ما) و آشکار (بر ما) تو حکم می کنی میان بندگان خودت (در آخرت) دربارهٔ آنچه در آن اختلاف می کردند (بدیهی است حاکم مطلق خداست و خدا حق را به پیامبر خود خواهد داد و مشرکان گرفتار عذاب سخت خواهند شد).

و اگر ظالمان (مشرکان) تمام آنچه را که در روی زمین است مالك باشند و برابر آن هم به آن افزوده شود، حاضرند که آن را بدهند و خودشان را از شدت عذاب روز قیامت بازخرید کنند. (و لیکن در دار دنیا کسی چنین دارائی پیدا نکرده و نمی کند و در روز قیامت کسی چیزی ندارد و چیزی از کسی پذیرفته نمی شود).

و بی مهری خدا که روی آن در دار دنیا حساب نمی کردند برای ایشان آشکار می گردد - و عکس العمل اعمال بد آنها که در دنیا داشتند برای ایشان هویدا می شود و عذاب استهزاء به پیامبر و قرآن، آنها را در میان می گیرد و بکام خود فرومی برد.

سوره الزمر (39): آیات 49 تا 52

اشاره

50-53 فَإِذٰا مَسَّ ... يُؤْمِنُونَ

استظهار مشرکان به ثروت خود

استظهار مشرکان به ثروت خود(1)

آری: چون انسان به فقر دچار شود ما را می خواند و دفع آن را از ما می خواهد سپس که ما آن فقر را به ثروت تبدیل کردیم نه بجهت استحقاق درخواست کننده بلکه روی تفضل ما، وی این ثروت را بحساب علم خود می گذارد و ما را بحساب نمی آورد (24) و لیکن این امتحان است، اما بسیاری در نمی یابند، و این موضوع منحصر به معاصران پیامبر نیست قبل از آنها کسانی این جمله را گفته اند (از جمله قارون است که از پرداخت مال به ارباب استحقاق امتناع کرد و گفت: این مال را از راه علم و دانش بدست آورده ام) (25) و لیکن چون خدا را منظور نداشتند ثروت، دردی از آنها دوا نکرد و عکس العمل اعمال بد آنها عائدشان شد.

اکنون از معاصرین پیامبر آنها که راه شرك را پیش گرفتند بزودی عکس العمل

1- چون عتبه و ابو حذیفه و جمعی - تفسیر کاشفی.

ثروت و رفتار بدشان عائدشان می شود و از عهدهٔ دفاع برنمی آیند.

آیا مشرکان ندانسته اند که خدا در حق هرکه بخواهد روزی را فراخ می کند و در حق هرکه بخواهد تنك می کند؟ البته دربارهٔ زیاد و کم کردن روزی برای مردم با ایمان نشانه هاست (از ظهور قدرت خدا و از مؤثر نبودن ارادهٔ خلق و از امتحان مردم که از آزمایش خوب بیرون بیایند یا بد و از اینکه فراخی روزی دلیل خوبی و تنگی آن دلیل بدی نیست و از اینکه کرم موجب حصول سعادت و بخل موجب حرمان از سعادت است و از اینکه نظام عالم باین زیاد و کمی روزی بسته است زیرا اگر برای همه فراخی باشد مردم کارهای عالم را تعطیل می کنند و اگر برای همه تنگی باشد مردم از عهدهٔ ادارهٔ امور برنمی آیند) (26).

سوره الزمر (39): آیات 53 تا 61

اشاره

54-62 قُلْ يٰا عِبٰادِيَ ... يَحْزَنُونَ

پیشنهاد قومی از مشرکان به پیامبر که اگر آن را بپذیری ما اسلام می آوریم

(قومی از اهل شرك ارتکاب قتل و زنا (27) بسیار نموده بودند و ابواب معاصی و ملاهی به کلید هوای نفس بر روی روزگار خود گشوده بحضرت رسالت پناه عرض کردند که آنچه ما را بدان دعوت می کنی نکوست و ما بشرطی قبول می کنیم که ما را خبر دهی که گناهان ما آمرزیده می شود یا نی ؟ این آیت فرود آمد که:) (28) ای پیامبر: (در جواب مردم) بگو: ای بندگان من که بر ضرر خودتان در گناهان افراط کردید از بخشایش خدا نومید مشوید: البته خدا همهٔ گناهان را می آمرزد زیرا خدا همان غیب مطلق، آمرزگار مهربان است. و بجانب پروردگار خودتان بازگردید و فرمان خدا را گردن نهید از آن پیش که عذاب شما را دریابد و هرچه استغاثه کنید یاری نشوید و پیروی کنید بهترین کتابی را که از جانب پروردگارتان بشما فروفرستاده شده (که قرآن است) از آن پیش که ناگهان عذاب شما را دریابد و شما از آمدن عذاب خبردار نباشید.

این اتمام حجت برای این است که کسی نگوید: یا حسرتا (ای پشیمانی من) که کوتاه آمدم در کار خدا و پیامبر و قرآن و مسلمانان را به باد استهزاء گرفتم. و برای این است که

کسی نگوید: اگر خدا مرا راهنمائی فرموده بود من از متقیان بودم و به شرك و معصیت آلوده نبودم و برای این است که در هنگامی که عذاب را می بیند کسی نگوید: کاش بار دیگر بدنیا برمی گشتم و پس از برگشتن بدنیا از نیکوکاران بودم. (و اگر باز هم کسی مبادرت باین گفته ها کند، خدا در جوابش می فرماید) آری البته آیات من از پیامبر و قرآن برای تو آمد و بالنتیجه تو آنها را تکذیب کردی و گردن کشی کردی و از جملهٔ کافران به شمار بودی.

ای پیامبر: در روز قیامت کسانی را که بر خدا دروغ بستند می بینی که روهای ایشان قبل از ورود به دوزخ سیاه شده است.

(انصافا) آیا جهنم جای گردن کشان نیست ؟ خدا کسانی را که از شرك دامن بر - چیده اند بجهت ایمان و احسانشان (29) از جهنم نجات می دهد و هیچ بدی و مکروهی به ایشان نمی رسد و اندوهگین نمی شوند.

سوره الزمر (39): آیات 62 تا 74

اشاره

63-74 اَللهُ خٰالِقُ ... اَلْعٰامِلِینَ

خدا و قیامت

خدا آفرینندهٔ هر چیز است و او بر هر چیزی نگاهبان است، از آن اوست کلیدهای آسمانها و زمین و کسانی که به آیات الهی (پیامبر و قرآن) کافر شدند آنان، هم آنان زیانکارند.

ای پیامبر: به مردم مشرك مکه بگو: آیا پس از اقامهٔ این همه دلائل آمرانه بمن می گوئید - : غیر خدا را پرستش کنم ای نادانان ؟.

ای پیامبر: سوگند که به تو و به پیامبرانی که پیش از تو بودند فرد فرد وحی شده است که اگر برای خدا شریك قائل شوی البته و باز هم البته کردار تو تباه می شود و البته باز هم البته البته از زیان کاران خواهی بود. بلکه خدا را پرستش کن و از سپاسگزاران باش (منعم خود را فراموش؛ مکن نمك شناس باش).

ای پیامبر: این مردم خدا را توصیف و تعظیم نکردند آن طور که حق توصیف و تعظیم اوست (و ازاین جهت است که جمادی یا نباتی یا حیوانی یا انسانی را پرستش می کنند و یا

شفیع به درگاه خـدا قرار می دهند یا رابطهٔ سـببی و یا نسبی برای خدا درست می کنند) و حال آنکه در روز قیامت زمین و آنچه برآن اسـت یك قبضهٔ اوست و آسـمانها مانند لولهٔ کاغذ در – هم پیچیده ای بدست قدرت اوست، خدا منزه است از توصیفات کوته نظران و برتر است از آنچه با او شریك قرار می دهند.

و چون در صور دمیـده شود بالنتیجه آن کس که در آسـمانها و آن کس که در زمین است بمیرد مگر آن کسـی را که خـدا او را زنده بخواهد سپس بار دیگر در صور دمیده شود و بالنتیجه ناگهان همهٔ مردگان به پاخاسته، از بهت بهر طرف می نگرند (30) و عرصهٔ زمین – محشر به نور پروردگـارش روشن گردد و نامه های اعمال در دسـتها گـذارده شود و پیامبران و گواهان بحضور آورده شونـد و میان مردم و پیامبران به عـدل حکم کرده شـود و به مردم در حکم سـتم نشود و به هر شخصـی جزای آنچه کرده است بالتمـام داده شود و آن غیب مطلق به کردار بندگان از هرکس داناتر است.

و کسانی که کفر را انتخاب کردنـد گروه گروه بسوی دوزخ رانـده شوند تا چون به دوزخ برسـند درهای دوزخ گشاده شود و خازنان جهنم به کافران می گوینـد: آیا رسولانی از جنس خودتان برای شـما نیامد که بحکم خدا آیات پروردگارتان را بر شـما بخوانند و از دیدن این روزتان شما را بترسانند؟ کافران در جواب خازنان می گویند:

آری رسولان آمدند و کتاب ها آوردند و ما را بیم دادند و لکن کار ما از این سـخنان گذشـته است و کافران محکوم بعذاب شده اند و حکم قطعی است.

آنگاه: به کافران گفته می شود به درهای دوزخ وارد شوید، جاودان در آنجا خواهید بود، پس دوزخ بد جائی است برای گردن کشان.

و کسـانی که از مخالفت پروردگار خود ترسـیدند گروه گروه (به لطف و مرحمت) (31) بسوی بهشت رانده شوند تا چون به بهشت رسـند (به سـعادت ابدی و دولت سـرمدی نائل گردند) و درهای بهشت گشاده باشد (پیش از رسـیدن ایشان که انتظار نکشـند) و خازنان بهشت برای ایشان گوینـد: «سـلام علیکم طبتم فادخلوها خالـدین» یعنی درود بر شـما خوش آمدیـد اکنون وارد بهشت شوید و جاودان در آنجا بمانید.

ص: 56

و چون بهشتیان وارد بهشت شدند می گویند: همه ثنا و ستایش از آن خدائی است که وعدهٔ خود را با ما عملی ساخت و زمین بهشت را به ما ارث داد (32) در هر کجای بهشت که می خواهیم قرار می گیریم، پس بالنتیجه مزد فرمان برندگان بس نیکوست.

سوره الزمر (39): آیه 75

اشاره

75 - وَ تَرَی ... اَلْعٰالَمِینَ

پیام الهی در روز قیامت به پیامبر

ای پیامبر: فرشتگان را می بینی از جوانب عرش که آن را فروگرفته اند و پروردگار خود را تسبیح می کنند (یعنی نفی ناسزا می کنند از ذات الهی) توأم با حمد (یعنی اثبات صفات سزا می کنند) و می بینی که میان مردم براستی حکم شد و در پایان حساب اعلام شد که (الحمد للّه رب العالمین) یعنی سپاس و ستایش خاص خداست که پروردگار جهانهاست (که او قاضی روز شمار بود و به عدل برگذار فرمود و مردم با ایمان از زحمت دنیا و جور اعداء آسوده شدند). «پایان»

ذیول

(1) یهودانی که عزیز پیغمبر را می پرستیدند، در عهد پیامبر بودند و در اثر تبلیغات اسلامی و نکوهش از شرك، آن جماعت به توحید برگشتند و این کیش منقرض شد.

(2) به آغاز سورهٔ نساء مراجعه شود.

(3) خواه در زمین ایجاد کرده باشد و خواه از کرهٔ دیگر فرستاده باشد و خود فرموده: (و ان من شيء الا عندنا خزائنه).

ضمنا: مراد از زوج (جفت) چیزی است که دارای لنگهٔ دیگر باشد.

(4)

گر جملهٔ کائنات کافر گردد *** بر دامن کبریاش ننشیند گرد

(5) تفسیر تنویر المقباس.

(6) ب.

(7) قسمت اخیر، وعید و توبیخ است (تنویر المقباس به خلاصه و ترجمه).

(8) چترهای آتشین ناظر به طبقه بودن دوزخ است که هر طبقهٔ زیرین به منزلهٔ

زبرین است.

(9) چون سلمان و أبو ذر غفاری و زید بن عمرو بن نفیل - تفسیر مجمع البیان بنقل از عبد الرحمن بن زید. (و محرر این تفسیر دربارهٔ زید دو دلم).

(10) در این سوره از احسن القول و از احسن الحدیث یاد شده است و مراد از هر دو عبارت همان قرآن است ب.

(11) آپارتمانها.

(12)

دوران بقاء چو باد صحرا بگذشت *** تلخی و خوشی و زشت و زیبا بگذشت

پنداشت ستمگر که ستم بر ما کرد *** بر گردن او بماند و بر ما بگذشت

(13) تفسیر کاشفی و تفسیر صافی.

(14) کلبی گفته که مراد أبو جهل است (خلاصهٔ تفسیر منهج الصادقین).

(15) ب.

(16) سورهٔ طور آیهٔ 30.

(17)

ای دوست بر جنازهٔ دشمن چو بگذری *** شادی مکن که بر تو همین ماجرا رود.

(18) ب.

(19) ب.

(20) مقاتل چنین تفسیر کرده.

(21) در روز جنگ بدر جمعی از همین کفار کشته شدند و جمعی گرفتار گردیدند.

(22) نفس بفتح نون و سکون فاء است.

(23) عیاشی از حضرت امام محمد باقر (ع) روایت کرده که هرکس بخوابد نفس او به آسمان عروج می کند و روحش در بدنش باقی می ماند و میان نفس و روح رابطه ای برقرار می شود که مانند شعاع خورشید است، آنگاه اگر خدا رخصت در قبض روح ها داده باشد:

روح مر نفس را اجابت می کنـد و اگر خدا رخصت در ادامهٔ عمر داده باشد نفس مر روح را اجابت می کند و معنی فرمودهٔ خدا در آیهٔ (اَللّٰهُ یَتَوَفَّی اَلْاَنْفُسَ حِینَ مَوْتِهٰا...) همین است آنگاه فرمود: آنچه را که نفس شخص خواب، در ملکوت آسمانها دیده است دارای تأویل

ص: 58

است و آنچه را که ما بین آسمان و زمین دیده است از تخیلات شیطان است و تأویل ندارد (تفسیر صافی به ترجمه).

محرر این تفسیر گوید: صعود نفوس گوئی مانند صعود بخارات دریاست که گاهی بصورت آب باران و برف و تگرگ بر می گردد و گاهی دیگر برنمی گردد.

(24) هر علم که بدست آید مرهون هوش و الهام خداداد است و چون به مرحلهٔ عمل گذارده شود مرهون توانائی حالی و مالی خداداد است پس باید به حساب خدا گذارده شود نه بحساب چیز و یا کس دیگر.

(25) علم قارون یا از راه بازرگانی و یا از راه کشف دفائن و یا از راه تبدیل فلزات و یا از هر سه راه بود.

(26) ب.

(27) ارتکاب شرك و قتل نفس و زنا و دشمنی با پیامبر و کارزار با او تفسیر روح البیان.

(28) تفسیر کاشفی از معالم.

(29) تفسیر تنویر المقباس.

(30) نفخهٔ نخستین نفخهٔ صعقه و نفخهٔ دومین نفخهٔ بعث نام دارد.

(31) تفسیر خلاصهٔ منهج.

(32) تفسیر روح البیان و غیره ارث را بمعنی عطاء گرفته اند و لیکن محرر این تفسیر چنین فهمیده ام که ارث بهمان معنی بردن مرده ریگ (ترکهٔ متوفی) است و مقصود بهشتیان تذکر نکتهٔ مهمی است و آن نکته این است که: بهشت خانهٔ پدری ما بود و شیطان موجب شد که پدرمان از این خانه بدر رود و اکنون همان خانه بارث به ما رسیده است. «پایان».

سورة المؤمن

اشاره

حجة التفاسير كشاف كلمات (اللّه) به (خدا) ترجمه شده است و مراد از خدا: ذات مستجمع جميع صفات كمال است.

كلمات (هو) كه مراد خدا است به غيب مطلق ترجمه شده است.

سورة مؤمن مكى مشتمل بر 85 آيه.

و 1199 كلمه.

و 4960 حرف.

(تفسير تنوير المقباس داراى ذيول و تعليقه

ص: 60

بِسْمِ اَللهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِيمِ

سوره غافر (40): آيات 1 تا 6

اشاره

1 - 6 حمتَنْزِيلُ اَلْكِتٰابِ ... اَلنّٰارِ

قرآن

(حم) رمز است.

فروفرستادن قرآن از جانب خدای غالب بر جميع اشياء دانا، آمرزندهٔ گناه و پذيرندهٔ توبه، سخت شكنجه، صاحب تفضل است، معبود شايسته ای غير از او نيست، بسوی اوست بازگشت.

(ای پيامبر:) دربارهٔ آيات خدا كسی مجادله نمی كند، مگر آنها كه كفر را پيش گرفتند، بنابراين خوشگذرانی و آمد و شد اين كافران كه در شهرهای شام و يمن مشغول تجارتند تو را نفريبد.

پيش از كفار مكه قوم نوح و دسته های متشكل از بعد عهد قوم نوح پيامبران خود را تكذيب كردند - و هر جماعتی آهنگ پيامبر خود كردند كه وی را دستگير سازند (و بكشند) و با آنان با سخنان ياوه و بيهوده مخاصمه كردند تا بدين وسيله حق را نابود سازند پس من هر امتی را به نوعی گرفتم (و عقوبت كردم ای پيامبر: دربارهٔ آن اقوام نظر كن و) ببين كه چگونه بود عقوبت من نسبت به آن اقوام. و همچنان كه امتهای گذشته را عقوبت كردم فرمان قطعی پروردگارت دربارهٔ قوم كافر عهد تو صادر شده است كه ياران آتش اند (و به دوزخ محكوم شده اند).

سوره غافر (40): آيات 7 تا 12

اشاره

7 - 12، اَلَّذِينَ يَحْمِلُونَ ... اَلْعَلِيِّ اَلْكَبِيرِ

چه باك

(اگر كافران پرستش خدا را ترك كنند چه باك است ؟) حاملان عرش (كه اشراف ملائكه اند) و آنان كه در پيرامون عرش اند (كه ملائكه كروبيان اند و موقعيت شايان دارند) پروردگارشان را از ناسزا پيراسته می سازند و اثبات سزا برای او می كنند و به او می گروند و برای مؤمنان طلب آمرزش می كنند (به اين گونه كه می گويند:) «ای پروردگار ما، رحمت و علمت

هر چیزی را فراگرفته است، بنـابراین آنهـا را که توبه کرده انـد و راه تو را پیروی کرده انـد بیـامرز و ایشـان را از عـذاب دوزخ نگاهـدار – ای پروردگار ما علاوه بر این آنها را در – بهشت های جاودانی درآور، همان بهشتها که به ایشان نوید دادی و نیز درآور هرکه را که شایسته باشد از پدرانشان و همسرانشان و فرزندانشان و نسلشان(1) زیرا تو خود به تنهائی بی مدد غیری بر همه غالبی و کارهایت از روی اساس است و هم ایشـان را از مکاره و آلام روز قیامت نگاهـدار و هرکه را در آن روز از مکاره و آلام نگاه داری البته به او رحم کرده ای و آن نگهداشـت الهی، خود رستگاری بزرگ است».

البته در روز قیامت به کافران ندا داده می شود که: قسم به خدا(2) تنفر خدا (از شما) بزرگتر است از تنفر شما از خودتان(3) و علت هر دو تنفر این است که بایمان دعوت شدید و بالنتیجه نپذیرفتید.

کافران (چون این نـدا را بشـنوند) می گویند: ای پروردگار ما، تو ما را دو بار میراندی و دو بار زنده ساختی (1) پس هم اکنون بگناهان خود اعتراف داریم آیـا راهی برای خلاصـی از دوزخ هست ؟ (در جوابشان گفته می شود:) آن عـذاب گریبانگیر شـماست زیرا هرگاه در دار دنیا خـدا به یکتائی خوانـده می شد، رد می کردید و اگر شـریك برای او قرار داده می شد می پذیرفتید پس (بدانید دورهٔ اختیارات که در دار دنیا بشما داده بودیم سپری شده و) امروز فرمانروائی خاص خداست که بالادست هر تواناست و بزرگ است.

سوره غافر (40): آیات 13 تا 20

اشاره

13-21 هُوَ اَلَّذِي ... اَلْبَصِيرُ

یکتائی محرك اصلی عالم - فر نبوت - روز تلاق - روز آزفه

آن غیب مطلق: کسـی است که آیات خود را بشما می نماید و برای روزی شما از ابر باران فرومی فرستد و پند نمی پذیرد و به محرك اصلی عالم پی نمی برد مگر کسی که (عقربك) دلش را رو به خدا کند، بنابراین ای شنوندگان خدا را بخوانید درحالی که خود را از شرك

1- (ذریاتهم – قرآن) ذریة الرجل، مثلة الذال، ولده و نسله و الجمع الذراری (که مصابیح) و الذریات (منجد).

2- تفسیر روح البیان.

3- گاهی شخص عملی می کند که خودش از خودش بدش می آید و متنفر می شود و به خودش بد می گوید.

پیراسته باشید هرچند کافران را خوش نیاید.

آن غیب مطلق: درجات بندگان را بالا می برد (1) و پادشاه است (2) و فر نبوت را بفرمان خود بر هریك از بندگانش که می خواهد می افکند تا آن بنده مردم را از روز تلاق(3) (یعنی روز ملاقات و به هم رسیدن خلائق در قیامت) بیم دهد همان روزی که مردم از قبرها بدر آیند و برهنه باشند و بحضور خدائی احضار شوند که هیچ چیز احضارشدگان، بر او پوشیده نیست (و کسی نمی تواند پنهان شود و یا امری را پنهان کند) (و آنگاه ندائی می رسد که:) امروز پادشاهی برای کیست ؟ (جمیع حاضران از خیل فرشتگان و انبیاء و اولیاء و مؤمنان، و بالضروره کافران جواب می دهند:) پادشاهی مخصوص خدای یکتای - درهم شکنندهٔ جمیع تعینات است (آنگاه بار دیگر ندا می رسد که:) امروز هرکس هر عملی کرده است از خوب یا بد جزای آن به او داده می شود، امروز ستمی نیست و البته خدا حسابگر چالاك است (4).

و ای پیامبر: مردم را از روز آزفه(2) (یعنی نزدیك شدن دلها به گلوها) (5) بیم ده، آنگاه که دلها به گلوها نزدیك شده و از غم و اندوه و خشم فروخورده؛ مالامال باشد؛ هیچ گونه خویشی و شفیعی که سخنش پذیرفته باشد برای ستمکاران(3) وجود ندارد، خدا نگاه دزدهٔ چشمها را و آنچه را در دلها نهان است می داند، و خدا از روی راستی و درستی دربارهٔ مردم حکم می کند، و بتانی را که کفار (از جز خدا) می خوانند و می پرستند:

اهل حکم نیستند (زیرا بتان جمادی و نباتی نه شنوائی دارند و نه بینائی و بتان حیوانی که اندك شنوائی و بینائی دارند خود مملوك اند و بدیهی است که فاقد شنوائی و بینائی و اختیار:

نیروی حکم و فرمان ندارد و) البته خدای مستجمع جمیع صفات کمال همان غیب مطلق:

(مختار و) شنوا و بیناست.

سوره غافر (40): آیات 21 تا 22

اشاره

23-22، أَ وَ لَمْ یَسِیرُوا ... شَدِیدُ اَلْعِقٰابِ

عبرت از سرگذشت دیگران از جمله فراعنهٔ مصر

1- یوم التلاق و یوم الآزفه هر دو از اسامی روز قیامت است.

2- یعنی مشرکان.

3- یوم التلاق و یوم الآزفه هر دو از اسامی روز قیامت است.

(ای پیامبر:) آیا کفار قریش به سفر نرفته اند و در نتیجه در چگونگی عاقبت پیشینیان خود بنظر تأمل ننگریسته اند؟ همانها که در این زمین سخت تر از ایشان بودند از حیث نیرو و آثار (از: اهرام بلند و قلاع و کاخهای رفیع و شهرهای بزرگ و خطوط و نقوش و صنایع و حرف و سایر تصرفات زمینی) و با وجود این حال خدا آنها را بسبب گناهانشان گرفتارشان ساخت و هیچ کس نتوانست جلو کیفر خدا را نسبت به آنها بگیرد، جهت کیفر آنها این بود که برای ایشان از جانب خدا پیامبران با معجزات آمد و آنها پیامبران را تکذیب کردند و کفر ورزیدند پس خدا آنها را گرفتار کرد زیرا خدا نیرومند و سخت عقوبت است.(1)

سوره غافر (40): آیات 23 تا 27

اشاره

24-28 وَ لَقَدْ أَرْسَلْنٰا ... اَلْحِسٰابِ

موسی و فرعون و فرعونیان

و سوگند که ما موسی را با دلائل و معجزهٔ آشکارمان بسوی فرعون و هامان و قارون فرستادیم و پس از اقامهٔ آنها گفتند: موسی جادوگریست بسیار دروغگو، بالنتیجه چون موسی از نزد ما به راستی و درستی به سروقتشان آمد درباریان گفتند: رسم کشتن پسران آنها را که به موسی ایمان آورده اند تجدید کنید و دخترانشان را برای خدمت زنان قبط زنده بگذارید ولی عاقبت بد سگالیدن فرعون(2) و فرعونیان گمراهی بود و بس، و فرعون به درباریان گفت: بگذارید تا موسی را بکشم و به او بگویید پروردگار خود را بخواند که (بمن ضرر رساند یا مانع شود) زیرا البته از آن می ترسم که موسی کیش شما را تغییر بدهد یا در سرزمین مصر فتنه و آشوب به پاکند.

و موسی گفت: البته من به پروردگار خودم و پروردگار شما پناه گرفتم از هر - گردن کشی که بروز حساب (قیامت) ایمان نمی آورد (6).

سوره غافر (40): آیات 28 تا 49

اشاره

29-49 وَ قٰالَ رَجُلٌ ... اَلْعَذٰابِ

مؤمن آل فرعون (7)

1- تعلیقه را به بینید.

2- سگالیدن: فکر و اندیشه کردن و مجازا دشمنی اندیشیدن - فرهنگ نظام.

و مرد بـا ایمـانی از خانـدان فرعون که ایمـان خود را پنهـان می داشت گفت: آیـا مردی را بجرم اینکه گفته است: پروردگارم خـداست می کشـید؟ و حـال آنکه معجزاتی از جـانب پروردگارتـان آورده است اکنون اگر دروغ گفته بـدی دروغ دامنگیر خود اوست و اگر راست گفته بعضـی از پیش گوئیهای زیانبارش دامنگیر شما خواهد شد و البته خدا به کسی که متجاوز و بسیار دروغگو است راه صواب را نخواهد نمود (و او را رسوا خواهد ساخت). ای قوم من سـلطنت سـرزمین مصر با قدرت و شوکت و قوت مخصوص شماست و اگر بدی از جانب خدا رو به ما بیاورد کیست که از مؤاخذه و عذاب خدا، ما را یاری دهد.

فرعون گفت: من مصلحت در کشتن موسی می بینم و راه دیگری را مصلحت نمی دانم و غیر از راه صواب راهی بشما نشان نمی دهم.

باز آن مرد با ایمان بار دیگر سخن آغاز کرد و گفت: ای قوم من: البته من از پیش آمد - امتهای گذشته بر شما مصریان می ترسم مانند پیش آمد ناگوار قوم نوح و قوم عاد و قوم ثمود و اقوام دیگر که پس از اینها بودند (8) و خدا بر بندگانش ستم روا نمی دارد.

و ای قوم من: البته من بر شما از کیفر روز تناد (یعنی روز قیامت که مردم را برای شمار و حساب ندا می کنند) می ترسم همان روزی که از موقف حساب (رو به دوزخ) برگردانیده شوید درحالی که کسـی نگهدار و حافظ از عذاب خدا نیست. و هرکس را که خدا (بسوء اختیار آن کس) در گمراهی فروگذارد راهنمائی برای او نیست.

و سوگنـد که پیش از موسـی، یوسف (بن یعقوب) با براهین و معجزات به سـرزمین مصـر آمد و شـما را دعوت کرد ولی دربارهٔ گفته های او دودل و مشکوك بودید تا یوسف هلاك شد(1) و معتقد بودید که خدا پیامبری بعد از یوسف نمی فرستد. به این گونه خدا هر متجاوز شکاك را در وادی ضـلالت فرومی گذارد؛ کسانی که دربارهٔ آیات الهی بی دلیل و برهانی که از جانب خدا برای آنان آمده باشد جدال می کنند هم به نزد خدا و هم به نزد مردم با ایمان سخت مبغوض اند و همین رویه موجب می شود که خدا بر دل هر گردنکش زورگو مهر باطل بزند.

1- بعضی گویند: یوسف را زهر دادند و لفظ هلاکت نیز دلالتی دارد - تفسیر زواری.

و فرعون (چون سـخن آن مرد با ایمان به این جا رسید ترسید که این کلمات در اهل مجلس اثر گذارده باشد لذا نرمش نشان داد و از کشتن موسـی صـرف نظر کرد و هامـان را که یکتن از اشـراف کشـور و ارکـان سـلطنت بود مخـاطب قرار داد و چنین) گفت: ای هامـان: برجی (رصدخانه ای) برای من بساز تا به وسائلی دسترسی پیدا کنم.

دسترسی پیدا کنم به وسائل آسمانها و آنجا از معبود موسی اطلاع حاصل کنم (شاید راست می گوید) ولی در عین حال عقیدهٔ من اینست که موسی دروغ می گوید.

به این گونه کردار بد فرعون، در نظرش آرایش داده شد و از طی راه راست بازداشته شد و مکر فرعون غیر از تباهی حاصلی نداشت.

باز آن مرد با ایمان، بار دیگر به سـخن پرداخت و چنین گفت: ای قوم من: مرا پیروی کنید تا راه صواب را بشما نشان بدهم، ای قوم من: این زنـدگانی دنیا آبخوردی است (دنباله نـدارد) و البته آخرت خانهٔ آرامش جاوید است، هرکس بدکرداری کند برابر کیفر آن عائد او می شود و هرکس کردار شایسـته کنـد خواه مرد و خواه زن و ایمـان هم داشـته باشـد پس آنـان وارد بهشت می شونـد و در آنجا روزی داده می شوند هرچند که بخواهند، بدون منت و دریافت مزد.

و (آل فرعون از سـخنان پسـر عم فرعون بدگمان شدند و گفتند: شـرم نداری که از پرسـتش فرعون رو به عبادت دیگری می آوری ؟ وی در جواب گفت:) ای قوم من: شما را (9) چه شده که من شما را به نجات دعوت می کنم و شما مرا به آتش دعوت می کنید؟ - شما مرا دعوت می کنیـد که به خـدا کافر شوم و چیزی را با او شـریك سازم که به آن چیز معتقـد نیسـتم! در صورتی که من شـما را به جانب خدای غالب آمرزگار دعوت می کنم.

ناچـارم که بگویم: آنچه که مرا به آن دعوت می کنیـد حق پرسـتش نـدارد نه در دنیـا و نه در آخرت و بایـد بگویم که بـازگشت ماها بسوی خداست و آنها که پا را از گلیم خودشان درازتر می کنند خود ملازم آتشـند و روزی خواهد رسـید که از سخنان من که بشما می گویم یاد کنید و من کارم را بخدا وامی گذارم زیرا البته خدا باحوال بندگانش بیناست.

ص: 66

پس خدا آن مرد با ایمان را (که ایمانش مکتوم بود و در هنگامی که فرعون و اتباع در تکاپوی کشتن موسی بودند، حقایقی را آشکار کرد و از کشتن موسی جلوگیری نمود) از عواقب بد مکر فراعنه نگاه داشت و غرق نشد (10) و بدی عذاب (یعنی غرق) به (فرعون و) آل فرعون رسید و فرعونیان پس از هلاکت بر آتش عرض می شوند در صبح و در شام (11) و در روزی که قیامت به پامی شود به فرشتگان گفته می شود که: فرعونیان را در سخت ترین عذاب (یعنی جهنم) وارد سازید.

سوره غافر (40): آیات 47 تا 50

اشاره

50-53 وَ إِذْ يَتَحٰاجُّونَ ... فِي ضَلاٰلٍ

مخاصمهٔ ضعفاء با رؤساء در دوزخ

ای پیامبر: یاد کن از آنگاه که دوزخیان در آتش؛ مخاصمه و مجادله می کنند پس ضعیفان قوم به گردنکشان می گویند: ما پیرو شما بودیم، پس آیا می توانید چیزی از آتش ما را تخفیف بدهید؟ گردنکشان جواب می دهند که ما و شما همه در آتش دوزخیم (اگر ما قدرت داشتیم اول فکری بحالت خودمان می کردیم) البته خدا میان بندگان حکم کرده است (و هرکسی را به جائی که سزاوار اوست فرستاده بنابراین تخفیف عذاب ممکن نیست).

و تابعان و متبوعان (ضعفاء و رؤساء) به فرشتگان خازنان دوزخ می گویند: از پروردگار خود بخواهید که یك روز عذاب را از ما بردارد، خازنان دوزخ در جواب می گویند: آیا پیامبران شما با حجتهای روشن برای شما نیامدند؟ جواب می دهند: آری آمدند خازنان می گویند: خودتان از پروردگار، درخواست کنید ما اجازهٔ درخواست نداریم و لیکن درخواست کافران بیهوده است و حاصلی نخواهد داشت.

سوره غافر (40): آیات 51 تا 56

اشاره

54-58؛ إِنّٰا ... اَلْبَصِيرُ

نوید نصرت

البته ما در زندگانی دنیا رسولان خود و آنان را که ایمان آورده اند یاری می کنیم (12) و در روز قیامت که گواهان به پامی ایستند آنها را یاری می کنیم، در همان روزی که ستمکاران را عذرخواهی سودی نمی بخشد، و از آن ستمکاران است لعنت (دوری از رحمت) و از آن

ایشان است سرای بد (یعنی جهنم).

و سوگند که ما به موسـی راهنما (یعنی توراة) دادیم و توراة را به بنی اسرائیل برای ارائه راه و پند صاحبان عقول صافیهٔ از شوائب، بارث دادیم و بنابراین ای پیامبر: تو (هم مانند موسی (13) دارای کتابی هستی که راهنمای بشـر است و پند جهانهاست موسی برای پیشرفت کار خود در برابر فرعونیان بسـی صبر کرد تو هم برای پیشـرفت کار خود در برابر جباران عصـر خود) صبر کن البته وعدهٔ خدا دربارهٔ نصرت پیامبران راست است و هرگاه آئینه دلت در اثر توجه به دعوت کفار زنگاری شد آن زنگار را بوسـیلهٔ اسـتغفار پاك کن و شامگاه و صـبحگاه بتسبیح و تحمید پروردگارت بپرداز (14).

ای پیامبر: البته آنها که دربارهٔ آیات خـدا بـدون اینکه از جانب خـدا دلیلی برای ایشان آمـده باشد مجادله می کنند چیزی در دل ندارند جز آرزوی حکومت و سـلطنت و از آن بالاتر طمع نبوت و هرگز به آنچه در دل دارنـد نمی رسـند بنابراین تو از حسـد ایشان بخدا پناه بگیر زیرا خدا همان غیب مطلق، شنوای سخنان و بینای احوال همگان است.

سوره غافر (40): آیات 57 تا 59

اشاره

59-61 لَخَلْقُ ... يُؤْمِنُونَ

دلیل قیام قیامت

کفار قریش دربارهٔ قیامت چگونه تردید دارند؟ و حال آنکه آفرینش آسمانها و زمین از زنده ساختن آنان پس از مرگ مهم تر و بزرگتر است و لیکن بیشتر از مردم نمی دانند (که دسـتگاه خلقت آسمانها و زمین چه عظمتی دارد و از طرفی فکر نمی کنند و لذا نمی دانند که خدائی که بشر را بار اول آفریده است زنده کردنش پس از مرگ برای او آسان تر است از بار اول زیرا در اول: برنامهٔ تصویر و موادش نبود و بوجود آورد و لیکن اکنون: هم تصویرش محفوظ است و هم موادش موجود است فقـط جمع مواد لازم است که آنهم با قـدرت حق با یك اراده جمع آوری می شود و زنـده می گردد ماننـد خشتی که خـاك و آبش تهیه و در هم آمیخته و بـار اول در قالب ریخته شود و پس از خرابی بار دیگر تجدید شود، البته در بار اول تهیهٔ خاك و آب و قالب تصویر، لازم بود و لیکن بار دوم، همه موجود است و برای تجدید، فقط یك اراده لازم است و امر خدا در جمع مواد متلاشی شده مانند آهن ربائی است که آهنها را از

داخل خاکها جمع می کند و به خود می گیرد) (15).

(آدم نادان مانند کور است و آدم دانا مانند بیناست) (16) و کور با بینا مساوی نیست و کسانی که ایمان آوردند و کارهای شایسته کردند (با کسانی که کافرند و کارهای خوب انجام ندادند مساوی نیستند) (17) و آدم بدکار (با آدم نیکوکار) مساوی نیست (18) و لیکن کمی از مردم متذکر می شوند (که مؤمن عامل و شخص نیکوکار، پاداش خود را باید دریافت کند و کافر منکر و شخص بدکار باید کیفر به بیند و چون پاداش و کیفر در بعض موارد بالکل در دار دنیا نیست و در بعض موارد هم که هست تعادل ندارد لذا وقتی لازم است که پاداش و کیفر هر دو صنف داده شود و این وقت: همان روز قیامت است که به مردم وعده داده می شود) (19) البته قیامت خواهد آمد و در آمدنش جای شکی باقی نیست و لیکن بیشتر از مردم (باور نمی کنند و) نمی گروند.

سوره غافر (40): آیه 60

اشاره

62 وَ قٰالَ رَبُّکُمُ ... دٰاخِرِینَ

دعاء (20)

و پروردگار شما فرمود که: ای مردم، مرا بخوانید تا شما را در مورد تقاضاهاتان اجابت کنم، البته کسانی که از بندگی من گردنکشی می کنند و معبودهای دیگر را می خوانند - بزودی با ذلت و خواری وارد جهنم می شوند.

سوره غافر (40): آیات 61 تا 68

اشاره

63-70، اَللّٰهُ اَلَّذِي جَعَلَ لَکُمُ اَللَّیْلَ ... فَیَکُونُ

خدا

خدا: آن کس است که شب را برای شما آفرید تا در آن آرام گیرید (و از رنج کار روزانه بیاسائید) و روز را آفرید روشن کننده (که چیزها را به بینید) البته البته خدا:

صاحب بخشش بزرگ است بر مردم و لیکن بیشتر مردم سپاسگزار خدا نیستند (- سپاسگزار: نعمت دهندهٔ خود را باید بشناسد و نعمتش را قدر بداند و اوامر و نواهی منعم را گردن بگیرد).

آن کس که چنین توانائی ها را در حق شما دارد، خداست، پروردگار شماست، آفرینندهٔ هر چیز است، معبود شایسته ای غیر از او نیست پس به کجا به دروغ رانده می شوید؟

دیگران هم که منکر آیات خدا (از: پیامبران و کتابها و معجزات و معارف الهیه) بودند مانند شما به دروغ، از خدا رانده شدند (21).

خـدا: آن کس است که زمین را برای شـما قرارگـاه و آسـمان را سازمان بنای جهان قرار داد و شـما آدمیان را صورت بست پس زیبا صورتی بسـاخت شـما را و شـما را از انواع پاکیزه ها (از نباتات و اثمار و تهویه و نور) روزی داد - آنکه فاعل این امور برای شـماست خـداست که پروردگار شماست پس بزرگوار است خدا که پروردگار جهانهاست.

آن غیب مطلق: زنده است و (فنا ندارد و دیگران پیری و مرگ دارند) معبود شایسـته ای غیر از او نیست بنابراین او را بخوانید درحالی که دین را برای او از شوائب شرك پیراسته باشید، هر ستایش خاص خداست که پروردگار جهانهاست (زیرا او فقط منبع هر خیر و هر شرف است).

ای پیامبر: (در جواب درخواست کفار که ترا به همکاری با بتان دعوت می کنند) بگو: البته بمن نهی شده است که معبودهای شما (که غیر خداست) بپرستم چه آنکه براهین و ادلهٔ آشکار از جانب پروردگارم برایم آمده است و من (22) مأمورم که مطیع و منقاد پروردگار جهانها باشم.

آن غیب مطلق: کسـی است که شـما بنی نوع بشر را از خاك آفرید باز از آب منی باز از خونی بسته (شبیه زالو) باز بصورت کودك شما را از رحم بیرون می آورد باز شـما را فرصت می دهـد تا به بهار زنـدگانی جوانی برسـید باز فرصت می دهد تا به شـیخوخت (23) برسید (این سلسـلهٔ مراتب به قاعدهٔ کیان کلی است) و بعضی از شما بنی نوع بشر پیش از طی یکی از این مراتب و مراحل (از عهد رحم تا عهد پیری) جانش گرفته می شود و بعضـی از شما دورهٔ پیری را هم پشت سر می گذارید و ادامه می دهید تا آنکه اجل نام بردهٔ شما فرارسد، و باشد که از این اختلافات در اعمار، به سر عقل بیائید و در قدرت ما و برنامهٔ کار - خودتان فکری بکنید.

آن غیب مطلق: کسـی است که زنـده می سازد و می میرانـد، پس بدانید که چون خدا بامری حکم کند فقط می گوید: باش (بشو) پس می باشد (می شود) (24).

سوره غافر (40): آیات 69 تا 77

اشاره

77-71، أَ لَمْ تَرَ ... يُرْجَعُونَ

قیامت

ای پیامبر: آیا نمی نگری (25) باینها که دربارهٔ آیات خدا (از قرآن و معجزات) مخاصمه می کنند، به کجا برگردانیده می شوند؟ این تکذیب کنندگان قرآن و کتب پیامبران گذشته که منحرف شده اند البته خواهند دانست (که به دوزخ برگردانیده شده اند) آنگاه که غلهای آتشین در گردنهاشان باشد که با دستهاشان بهم بسته و با زنجیرها برو کشیده شوند در داخل آب بسیار سرد (26) سپس در آتش افکنده شوند (و سوخته شوند - باز زنده شوند) ازآن پس به آنها گفته شود آنها را که شریك خدا می گردید و بدون خدا آنها را می پرستیدید کجایند؟ در جواب می گویند که: از نظر ما گم شدند (انتظاری که از آنها داشتیم عملی نشد) بلکه معلوممان شد که ما در دار دنیا چیز قابلی را نمی پرستیدیم. خدا کافران را به این گونه در آتش فرومی گذارد و به ایشان گفته می شود آن فروگذاشتن شما برای این است که ناحق در زمین نشاط می کردید و برای این است که به خود می نازیدید، وارد درهای جهنم شوید، جاوید در آن خواهید بود، پس جهنم بد آرامگاهی است گردنکشان را (27).

بنابراین ای پیامبر: بر آزار قومت صبر کن، البته وعدهٔ خدا؛ راست راست، بنابراین دربارهٔ کافران بعضی از وعده های ما در دار دنیا عملی خواهد شد یا در حیات تو یا بعد از وفات تو (بسته باختیار ماست) و بعضی دیگر از وعده های ما پس از بازگشت کافران بسوی ماست که تحویل دوزخ خواهند شد (28).

سوره غافر (40): آیه 78

اشاره

78 وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا ... اَلْمُبْطِلُونَ

سوگند حق تعالی

ای پیامبر سوگند که ما پیش از تو رسولانی فرستادیم که سرگذشت بعضی از آنها را بر تو در این قرآن گفته ایم و بعضی را بر تو نگفته ایم، و هیچ پیامبری بی اذن خدا نتوانسته است معجزه ای بیاورد، پس چون حکم خدا بیاید بین مؤمن و کافر، به حق فیصله داده می شود و بالنتیجه (محق نجات پیدا می کند) و مبطل زیان می برد.

سوره غافر (40): آیات 79 تا 81

اشاره

79-81، اَللهُ اَلَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اَلْأَنْعٰامَ ... تُنْكِرُونَ

شتر و...

خدا: کسی است که شتر و گاو و گوسفند(1) را برای شما آفرید بعضی برای سواری و بعضی برای خوردن از شیر و گوشت و چربی آن و برای شما در آنها منافع دیگر نیز هست (29) مضافا به این که به حاجات قلبی خود چون قربانی و نذر و حج می رسید و به خلاصه در خشکی بر شتر (که کشتی بیابان است) و در دریا بر کشتی برداشته می شوید (هم خودتان و هم بارتان).

و خدا: آیات قدرت خود را بشما نشان می دهد پس کدام یك از آیات خدا را انکار می کنید؟!

سوره غافر (40): آیات 82 تا 85

اشاره

82-85، أَ فَلَمْ ... اَلْكٰافِرُونَ

ایمان اضطراری بی نتیجه است

آیا کفار قریش در کشورها سفر نکرده اند؟ که به انجام کافران عهد پیش از خود بنگرند که عدهٔ آنها بیشتر و نیرو و آثار تاریخی آنها در زمین سخت تر بود، با این وصف از آن زور و ساز و سامان که بدست آورده بودند طرفی از معرفت بر نبستند، باین جهت چون پیامبرانشان با دلائل و معجزات به سروقتشان آمدند به دانش خود نازیدند (و پیامبران و کتب الهیه را دستخوش شوخی و سخریه قرار دادند) و در نتیجه استهزاء پاپیچ آنها شد و عذاب - الهی بر آنها فرود آمد پس از آن چون عذاب ما را مشاهده کردند گفتند: به خدای یکتا ایمان آوردیم و به دیگر معبودها که شریك خدا قرار می دادیم، کافر شدیم و لیکن ایمان آنها که پس از دیدن عذاب ما بود به آنها سود نداد (زیرا ایمان اضطراری پذیرفته نیست) و پذیرفته نشدن ایمان اضطراری سنت خداست که در بین بندگانش اجراء شده است (30) و زیان کردن کافران در هنگام شهود عذاب آشکار شد (که نه روی رفتن به آخرت داشتند و نه پای برگشتن بدنیا). «پایان»

1- (الانعام - قرآن) الانعام: الابل و البقر و الغنم و قیل المراد هاهنا الابل خاصة (تفسیر مجمع البیان).

ذیول

بیان

(1) دو مرگ و دو زنـدگی عبارت است از: مرگ پس از زنـدگانی در دار دنیا – زنده شدن پس از مرگ برای سؤال در قبر – مرگ تا روز قیامت – زنده شدن در روز قیامت.

شاه صاحب می نویسـد: [«اول خاك بودیـد و یا نطفه پس مرده بودیـد سـپس روح دمیده شده زنده گردیدید – باز مردید بعد از آن باز زنده کرده شـده برانگیخته شدید، این است دو موت و دو حیاة» قال اللّه تعالی: «كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللهِ وَ كُنْتُمْ أَمْوٰاتاً فَأَحْيٰاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ » (سورهٔ بقره) و به دیگر قسم هم تفسیر شده لیکن واضح تر همین است].

بیان دیگر

از جمادی مردم و نامی شدم *** وز نما مردم به حیوان سرزدم

مردم از حیوانی و آدم شدم *** پس چه ترسم کی ز مردن کم شدم

حملهٔ دیگر بمیرم از بشر *** تا برآرم از ملائك بال وپر

وز ملك هم بایدم جستن ز جو *** کل شیء هالك الا وجهه

بار دیگر از ملك قربان شوم *** آنچه اندر وهم ناید آن شوم

پس عدم گردم عدم چون ارغنون *** گویدم کانا الیه راجعون

محرر این تفسیر گوید: با توجه به دفعات موت و حیاة که مولوی در دفتر سوم مثنوی بیان کرده است آدمی این مراتب را طی می کند (البته نه همه) و لذا کفار اعتراف می کنند که دو مرگ و دو حیاة را بیشتر طی نکرده اند و در مرتبهٔ حیوانی هستند.

نیز محرر این تفسیر گویـد: مراتب موت و حیاة در همین دار دنیا؛ بسـته به دم و نفس است (که چون فرومی رود ممد حیات و چون برمی آید مفرح ذات است) و مولوی در دفتر اول مثنوی در شرح فرمودهٔ پیامبر (ص) گفته:

«پس تو را هر لحظه مرگ و رجعتی است *** مصطفی فرمود دنیا ساعتی است»

«هر نفس نو می شود دنیا و ما *** بی خبر از نو شدن اندر بقا»

«عمر همچون جوی نونو می رسد *** مستمری می نماید در جسد»

(2) تفسیر مجمع البیان.

(3) تفسیر ابو مسلم.

(4) خـدا در یك وقت حساب همـهٔ خلائق را می رسـد و هریك را به آنجا که بایـد بفرسـتد می فرسـتد و مشـغولی او بحساب کسـی مانع رسیدگی بحساب آن دیگری نیست.

(5) شاید مراد نزدیك بودن وقوع قیامت است زیرا هر آینده ای، نزدیك است.

(6) اقرار به روز حساب که در آن روزگار جزء معتقدات مصریان بود و بس:

غرابت سـخنان موسـی را تا حـدی تعدیل کرد و از وحشت مصـریان کاست و چنین فهمیدند که: موسـی در معظم عقائد که عوالم بعد از مرگ است با مصریان هماهنگی دارد (گرچه نحوهٔ قیامت موسی و مصری تفاوت داشت) و در این صورت مورد اختلاف: محدود به توحید موسی و شرك مصریان شد که آن را هم مؤمن آل فرعون ترمیم کرد و بالنتیجه موسی از خطر - کشته شدن جست ب.

(7) دربارهٔ اسم مؤمن آل فرعون اقوالی است و به گفتـهٔ صاحب تفسـیر روح البیان بنقل از امام سـهیلی: این مرد پسـر عموی فرعون بوده و اسمش شمعان است.

(8) قوم نوح: به طوفان هلاك شدند و قوم عاد: به باد صرصـر مسـتأصل گشـتند و قوم ثمود: به یك صـیحه مردند و بعد از آنان اهل مؤتفکه: شهرشان زیر و رو شد و اصحاب - ایکه: به عذاب یوم الظله گرفتار شدند (تفسیر روح البیان به خلاصه و ترجمه).

(9) تفسیر روح البیان.

(10) نوشته اند که فرعون و فرعونیان بکشتن مؤمن آل فرعون تصمیم گرفتند و لیکن خدا او را نجات داد.

(11) بدن مثالی با نفس که برآن سوار است بر آتش عرض می شود.

(12) نصرت خدا به شهداء در دار دنیا عبارتست از: بقاء نام نیك آنها و نیز به ثمر رسیدن نیات آنان.

(13) در سفر تثنیهٔ توراة باب 18 خدا وعده داده است که: پیامبری خواهم فرسـتاد - که کلام خود را به دهانش خواهم گذارد و این پیامبر مثل موسی است، ازاین جهت در قرآن کریم در این مورد و موارد دیگر ذکر موسی (ع) مکرر مطرح شده است.

(14) تسبیح: نفی ناسزاست و تحمید: اثبات سزاست.

(15) (16) (17) (18) (19) ب.

(20) دعاء: یعنی خواندن خدا: عبادت است و ترك آن استکبار است و - مغبوض ترین مردم نزد خدا: متکبری است که از خدا چیزی نمی خواهد (به خلاصه و ترجمه از تفسیرهای مجمع البیان و صافی).

(21) تفسیر روح البیان بتقریب (ضمنا راقم این تفسیر گوید: بعد از کفار قریش باز هم رانده شدن مردم از درگاه خدا از راه دروغ ادامه دارد).

(22) بحکم عقلم.

(23) مراد از شیخوخت، هشتادسالگی است (قاموس اللغه).

(24) گفتن خدا: همان ارادهٔ اوست.

(25) (26) (27) تفسیر روح البیان.

(28) ب.

(29) استخوان دو دست شتر از پائین به بالا-عبارت است از: 1 - مچ 2 - شاه قلم 3 - نی - اما استخوان دو پای شتر از پائین به بالا عبارت است از: 1 - مچ 2 - سه سوك 3 - تورونی این دوازده فقره برای خاتم کاری بجای عاج مصرف می شود.

کف دو دست و دو پا بنام (کفی) برای خوم گیوه مصرف می شود.

از پی های اطراف دوازده فقره استخوان مزبور، سریشم بدست می آید.

مغز دوازده فقره استخوان: تازه اش خورده می شود و کهنه اش در صابون سازی به کارمی رود.

بقیهٔ استخوانهای شتر، پودر می گردد و بمصرف تغذیهٔ مرغ می رسد و نیز باغبانان برای تقویت اشجار به کار می برند.

چربی اطراف روده ها، برای صابون مصرف می شود.

پوستش، برای تخت کفش به کارمی رود.

موهای دم شتر، برای قلم نقاشی به کارمی رود.

از کرك شتر، انواع لباس تهیه می شود.

از شیر شتر، تغذیه می شود.

از گوشت شتر، خوراك تهیه می گردد.

بول شتر: برای معالجهٔ بعضی از امراض چون استسقاء و غیره مفید است.

کوهان – جگر – پیه – پنیرمایه – شیر – بول – سرگین خشك آن برای معالجهٔ امراض مذکور در کتاب قرابادین به کار می رود، طالبان به لغت (جمل) از کتاب مزبور مراجعه نمایند.

منافع گاو و گوسفند را هم بر این گونه تجزیه و تحلیل باید کرد.

(30) موضوع قوم یونس: یك امر استثنائی است.

تعلیقه

از بیانات مؤمن آل فرعون معلوم می شود که حضرت یوسف (ع) در مصر، مأمور به – دعوت قبطیان بوده است و بعد از آن عهد، موسی (ع) نیز مأمور به دعوت بوده است و کار موسی تنها بیرون کشیدن بنی اسرائیل از مصر نبوده است و چون فرعون و اتباع دعوت موسی را اجابت نکرده اند لذا کار با خراج بنی اسرائیل و غرق قبطیان منتهی شده است.

«پایان».

ص: 76

سوره فصلت

اشاره

حجة التفاسیر کشاف کلمات (اللّه) به (خدا) ترجمه شده است و مراد از خدا: ذات مستجمع جمیع صفات کمال است.

کلمهٔ (هو) که مراد خداست به غیب مطلق ترجمه شده است.

«سورهٔ فصلت» و «سورهٔ حم السجدة» هم گفته می شود سورهٔ فصلت مکی مشتمل بر 54 آیه.

و سجدهٔ واجب در آیهٔ 37 (وَ اُسْجُدُوا لِلّٰهِ ...) .

دارای ذیول.

ص: 77

بِسْمِ اَللهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِيمِ

سوره فصلت (41): آیات 1 تا 8

اشاره

1 - 7 حمتَنْزِيلٌ مِنَ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِيمِ ... غَيْرُ مَمْنُونٍ

قرآن

(حم) رمز است.

فروفرستاده شده از جانب بخشایشگر بنده نواز: کتابی است که مطالب حق و باطل در آن موشکافی شده است، اسمش قرآن است و بزبان عربی است و برای مردم دانا آمده، مطیعان را مژده می دهد و متمردان را بیم می کند، اما با این اوصاف، بیشتر مردم قریش ازآن رو رو برتافتند که بالنتیجه نمی شنوند (و نمی پذیرند).

و مردم قریش به پیامبر گفتند: ما نه دلهامان را در دسترس دریافت مطالب قرآن می گذاریم که تو ما را به آن مطالب دعوت می کنی و نه گوشهامان را به آن فرامی داریم (و نه می خواهیم تو را به بینیم) و میانهٔ ما و میانهٔ تو پرده حائل است (1) پس تو هر کاری از دستت برمی آید بکن ما هم البته هر کاری از دستمان برمی آید می کنیم.

ای پیامبر: تو در جوابشان بگو: من هم مثل شما آدم هستم (و موجود دیگری نیستم، دوستی بی جهت می شود ولی دشمنی بی سبب نمی شود که شما این گونه شدت عمل به خرج می دهید - بیائید دوستانه با هم صحبت کنیم) از جانب خدا بمن پیغام می رسد که معبود شایستهٔ شما معبودی است یکتا و من از شما می خواهم که (دربارهٔ این موضوع عاقلانه و دور از اغراض فکر کنید و) از راه مستقیم فکرتان را متوجه خدا کنید (و دراین باره پایداری نمائید، البته به صحت اظهارات من و به تقصیرات خود واقف خواهید شد) و (در این صورت) از تقصیرات خود بدرگاه خدا پوزش و معذرت بطلبید، (و نیز از جانب خدا بمن پیغام می رسد که) عذاب برای مشرکان است که زکات نمی دهند (زکات جان آنها گفتن لااله الااللّه و زکات مال آنها احسان به بینوایان است) و هم ایشان به روز بازپسین (که وعده گاه ملاقات و رسیدگی بحساب

نعمت بخش بـا نعمت خوارگان است) کافرنـد، و (نیز از جانب خـدا بمن پیغام می رسـد که) البته آنها که ایمان آورنـد و کارهای شایسـته کردند از آن ایشان است مزدی که دنبالهٔ آن بریده نمی شود (2).

سوره فصلت (41): آیات 9 تا 12

اشاره

8 - 11 قُلْ أَ إِنَّكُمْ ... سَمٰاءٍ أَمْرَهٰا

خلقت زمین و آسمانها

ای پیامبر: به مشرکان بگو: آیا شما کافر می شوید به آنکه زمین را در دو روز (یعنی در دور) (3) آفرید و برای او همتاها قرار می دهید؟ آنکه زمین را آفریده است پروردگار جهانهاست.

آیا شـما کافر می شویـد به آنکه در زمین لنگرهائی آفرید از فراز زمین و برکت در آن نهاد و روزیهای مورد نیاز را در آن مقرر گردانید (و این آفرینش زمین و نیازمنـدی هـا و نیازمنـدان آن را مجموعا) در چهار روز (انجام داد) درحالی که نیازمنـدی ها را برای اسـتفادهٔ همـهٔ طالبان یکسـان قرار داد (یکی را ممنون سـاخت و دیگری را محروم، آفتـاب و هواء و خـاك و آب و بـاد و آتش و ارزاق را برای همه برطبق حاجات آفرید)؟ (4).

باز آیا شما کافر می شوید به آنکه به آفرینش آسمان پرداخت (5) درحالی که آن بصورت دود (یعنی گاز) (6) بود، آنگاه آفریدگار به آسمان و به زمین فرمود: که در فرمان من درآیید خواه یا ناخواه - هر دو جواب گفتند که ما با طوع و رغبت بفرمان توایم.

بالنتیجه خدا آسمانها را در دو روز (دو دور) (7) به هفت درجه تقسیم نمود و بهر درجه ای وظائفش را وحی کرد (8).

سوره فصلت (41): آیه 12

اشاره

تتمهٔ 11، وَ زَيَّنَّا ... اَلْعَلِيمِ

آسمان نزدیك

ما آسمان نزدیك را (9) به ستارگان نورانی آرایش دادیم - و ما آن آسمان را به شدت از دستبرد حفظ کردیم [این آسمان نزدیك مرزی دارد که در آنجا از نفوذ جن و شیطان به آسمانهای دور (یعنی به آن شش درجهٔ دیگر) جلوگیری می شود] - آنچه دربارهٔ آسمانها

و زمین گفته شد همه برآورد و کارپردازی خدای غالب داناست (10).

سوره فصلت (41): آیات 13 تا 18

اشاره

12-17 فَإِنْ أَعْرَضُوا ... يَتَّقُونَ

تهدید خدا به کافران

ای پیامبر: با این ادله و بیانات آشکار، اگر کافران باز هم رو برگرداندند به آنها بگو: شما را از عقوبتی نظیر عقوبت (11) عاد و ثمود می ترسانم، زیرا عاد و ثمود هم، پیامبران برای ایشان آمدند چه در عصر خودشان و چه پیمبران مقدم بر عصرشان و همگی متحد الکلمه گفتند: خدا را بپرستید و بس و آنان با اکثریت قریب باتفاق جواب دادند که: اگر پروردگار ما می خواست که ما او را بپرستیم و بس؛ البته فرشتگان را برای پیامبری می فرستاد و ما البته گفته و پیشنهاد شما را قبول نداریم.

(این مجمل قضیه است و تفصیل آن این است:) اما عاد: گردنکشی کردند در زمین (احقاف) به ناحق (و ناروا) و گفتند چه کسی نیرویش از ما سخت تر است ؟.

ای پیامبر آیا قوم عاد، ندانستند (12) خدائی که آنها را آفریده است نیرویش از آنها سخت تر است ؟ قوم عاد علاوه بر گردنکشی؛ رسولان و کتابها و سایر آیات دیگر ما را انکار کردند.

در نتیجه: ما باد سرد تند به آواز مهیب در روزهای شوم (13) برآن قوم فرستادیم تا عذاب رسواکننده را در زندگانی دنیا به آنها بچشانیم (چنانکه چشانیدیم) و البته عذاب آخرت (یعنی دوزخ) رسواتر است و هیچ کس به یاری قوم عاد نخواهد آمد.

اما قوم ثمود: ما راه راست را به آنها نشان دادیم و لیکن کوری (جهالت و کفر) را بر راه راست (که بینائی است) ترجیح دادند پس عقوبت عذاب خوارکننده آن قوم را گرفت بسبب کاری که کرده بودند (خود کرده را تدبیر نیست) و کسانی را که از قوم عاد و قوم ثمود ایمان آورده بودند و دامن از لوث شرك برچیده بودند: نجات دادیم.

سوره فصلت (41): آیات 19 تا 24

اشاره

18-23 وَ يَوْمَ ... اَلْمُعْتَبِينَ

چهرهٔ قیامت

ص: 80

و در روزی که دشـمنان خـدا بسوی آتش جمع آوری می شوند و در نتیجه از هر طرف محصور می گردند؛ وقتی به آتش رسـیدند (زبانشان بسته می شود) و گوش و دیدگانشان و عورتهاشان (قبل و دبرشان) (14) به کردارهائی که در دنیا کرده بودند و به زیانشان است شهادت می دهنـد (چون از آن موقف گذشـتند زبانشان باز می شود) و مرد و زن به عورتهای خود می گوینـد: چرا بر زیان ما شـهادت دادیـد؟ آنها در جواب می گویند: خدائی که هر چیز گویائی را گویا کرده است ما را هم گویا کرد (15).

(از جانب رب الأرباب به دشـمنان خدا خطاب می شود که:) خدا: اول بار شما را آفرید و شما در مرحلهٔ بازگشت بسوی او قرار گرفته اید، شما در دنیا چیزی را پنهان نمی کردید زیرا باور نمی کردید و نمی ترسیدید که گوش و دیدگان و عورتهاتان بر زیان شما شهادت می دهند) و از این گذشته شما معتقد بودید که خدا بسیاری از کردارهای شما را نمی داند (زیرا معتقد بودید که هرچه آشکارا می کنید خدا می داند و آنچه را پنهـان می سازیـد خـدا به آن دانا نیست) و آن عقیـدهٔ خودتان همان اعتقادی که شـما دربارهٔ عـدم علم پروردگارتان به بسـیاری از کارهاتان داشتید شما را باین روزگار بدو مهلکه انداخت و در نتیجه اکنون در عداد زیانکاران درآمده اید.

ای پیامبر: اگر اهل آتش از استغاثه و شکایت خودداری کنند پس جایگاهشان آتش است و اگر رضاجوئی کنند پس عذرشان پذیرفته نیست (صبر و جزع آنان یکسان است).

سوره فصلت (41): آیه 25

اشاره

24 وَ قَیَّضْنٰا ... خٰاسِرِینَ

یار بد

ما شیاطین انسی و جنی را گماردیم که با کافران همنشین باشند (بحکم جاذبه) پس همنشینان بد، تکذیب پیامبر معاصر و پیامبران سلف را هریك به نحوی در نظر کافران آراسـتند و آنها را در جرگهٔ امتهای گذشته از جن و انس متمرد که بعذاب محکوم بودند در آوردند و اینها هم بعذاب محکوم شدند البته کافران زیان کردند.

سوره فصلت (41): آیات 26 تا 28

اشاره

25-28 وَ قٰالَ اَلَّذِینَ کَفَرُوا ... یَجْحَدُونَ

القاء موانع (16)

و (رؤساء کافران مکه که از معارضهٔ با قرآن عاجز شده بودند از طرفی و از گرویدن اعراب بقرآن ترس داشتند از طرف دیگر: عده ای را مأمور کردند که هرگاه پیامبر قرآن بخواند آنها آواز بخوانند و سخنان بیهوده و هرزه بگویند و صفیر بزنند و دست بر هم بکوبند و رجز و شعر بخوانند ازاین جهت حق تعالی فرمود:) کافران مکه گفتند بقرآن گوش ندهید و در آن هرزه گوئی کنید تا بر محمد غالب شوید و او را از خواندن بازدارید، پس سوگند که (17) البته البته ما این کافران را عذابی سخت می چشانیم - (18) و البته و باز هم البته البته در آخرت باین بدترین کردارشان مجازات می دهیم، آن مجازات را در نظر داشته باش (19)، اساسا کیفر دشمنان خدا آتش است و آتش خانهٔ جاودانی آنهاست زیرا آیات ما را انکار می کردند.

سوره فصلت (41): آیه 29

اشاره

29 وَ قٰالَ اَلَّذِینَ کَفَرُوا ... اَلْأَسْفَلِینَ

پیشنهاد دوزخیان در دوزخ

و کافران معذب در دوزخ می گویند: ای پروردگار ما آن دو کس را که پیشقدم شدند و ما را گمراه کردند که یکی از جن است (یعنی ابلیس) و یکی از انس است (یعنی قابیل اولین مبدع معصیت) به ما نشان بده تا آنها را زیر پاهای خود لگدکوب کنیم تا بقعر جهنم فروروند.

سوره فصلت (41): آیات 30 تا 32

اشاره

30-32 إِنَّ اَلَّذِینَ ... رَحِیمٍ

نزول فرشتگان بر اهل ایمان

البته کسانی که گفتند: پروردگار ما خداست و سپس پایداری کردند، فرشتگان بر ایشان فرود می آیند (20) و به آنها می گویند: مترسید و اندوه مخورید و مژده باد شما را به بهشتی که بر زبان پیامبران وعده داده می شدید، ما دوستان شما بوده و هستیم (21) در زندگانی دنیا و در آخرت و از آن شماست در آخرت آنچه دلهای شما هوس کند و برای شماست در آخرت آنچه بخواهید (22) و این پذیرائی، از جانب خدای آمرزگار بنده نواز -

است.

سوره فصلت (41): آیه 33

اشاره

33 - وَ مَنْ أَحْسَنُ ... اَلْمُسْلِمِينَ

بلال

(چون بلال بانك نماز آغاز می کرد یهود می گفتند که: کلاغ ندا می کند و به نماز می خواند و سخنان بیهوده بزبان ایشان می گذشت خدا فرمود:) (23).

و چه کسی خوش گفتارتر است از آن کس که مردم را به خدا بخواند و کردارش نیك باشد و بگوید که من از مسلمانانم ؟ (از آنهایم که حکم خدا را گردن نهاده ایم) (24).

سوره فصلت (41): آیات 34 تا 36

اشاره

34-36 وَ لاٰ تَسْتَوِي ... اَلْعَلِيمُ

شخصیت پیامبر

ای پیامبر: نیکی و بدی یکسان نیست، بدی کافران را به بهترین وجه دور کن (غضب را به حلم - گناه را به عفو - سخن باطل را بکلام حق و...) که به میامن این خلق خوش، دشمنی که معاند دین تو و منکر تو است ناگهان بصورت دوست کارساز و خویش مهربان درمی آید، این خلق (خصلت) فقط به کسی داده می شود که اولا در برابر کلیهٔ مصائب و بلایا و مکاره صبر کند و ثانیا صاحب بهرهٔ بزرگ باشد از علم و عقل و اقبال و غیر اینها (یعنی فر الهی داشته باشد).

و اگر شیطان (خواه جنی و خواه انسی) شوریدگی در دلت به خلد (یعنی وسوسه ای بکند و تو را بخشم بیاورد)(1) تو بخدا پناه بجو البته خدا همان غیب مطلق، شنوا و داناست.

سوره فصلت (41): آیات 37 تا 39

اشاره

37-39 وَ مِنْ آيٰاتِهِ ... قَدِيرٌ

از آیات خدا

و از جمله نشانه های قدرت خداست شب و روز و آفتاب و ماه، برای آفتاب سـجده مکنید و برای ماه سجده مکنید و برای خدائی که آنها را آفریده است سجده کنید اگر خدا را می خواهید پرستش کنید.

ای پیامبر: اگر مردم از سجده کردن برای خدا سرکشی کنند (بر دامن کبریاش

ص: 83

1- ایاك اعنی و اسمعی یا جاره.

گردی نمی نشیند) چه آنها که نزد پروردگار تو هستند در شب و روز بتسبیح خدا مشغولند و از کثرت ستایش و سپاس ملول نمی شوند.

و از جمله نشانه های قدرت الهی است این موضوع که زمین را می بینی (از خشکی و پژمردگی) فرسوده و خشك شده، پس از اینکه آب باران را برآن فروریختیم به جنبش در می آید و بلند می شود (مانند خمیرمایه که برمی آید) (و از میان آن انواع گیاه ها و گلها سرمی زند و مزین و آراسته می شود) - البته آن کسی که زمین مرده را زنده ساخت مردگان را هم البته زنده می سازد - زیرا بی تردید او بر هر چیزی تواناست.

سوره فصلت (41): آیات 40 تا 43

اشاره

40-43، إِنَّ اَلَّذِينَ يُلْحِدُونَ ... أَلِيمٍ

الحاد (انحراف از مسیر واقعی قرآن)

البته کسانی که در آیات قرآن ما کج روی می کنند (و از مسیر صحیح قرآن منحرف می شوند خواه بتحریف و خواه بتأویل باطل و خواه بطعن در آن و خواه به افکندن بانگهای بیهوده در بانگ خوانندهٔ قرآن) بر ما پوشیده نیستند (و کیفرشان آتش است) آیا کسی که در آتش افکنده می شود بهتر است یا کسی که در روز قیامت با خاطری آسوده بیاید؟. ای اهل الحاد (کج روان) هرچه از دستتان برمی آید بکنید، البته خدا به کردارتان بیناست.

البته کسانی که بقرآن کافر شدند بعد از اینکه قرآن به سروقتشان آمد (کیفرشان آتش است) و البته قرآن کتابی است گرامی (و ارجمند به نزد خدا و پرمنفعت و عدیم النظیر).

باطل بقرآن راه ندارد چه بر منطق آیندگان و چه بر منطق گذشتگان (زیرا گفتارش برحسب فطریات بشر و واقع امور است) قرآن فروفرستاده شده است از جانب خدای درست - کردار ستوده.

ای پیامبر: از کفار قریش اندوهناك مباش؛ آن بیهوده سخنان که امروز از جانب آنان به تو گفته می شود همانست که بتمام رسولان پیش از عهد تو گفته شده است، البته پروردگارت صاحب گذشت است (برای مطیعان) و صاحب عذابی است دردناك (برای متمردان).

سوره فصلت (41): آیات 44 تا 46

اشاره

44-46 وَ لَوْ جَعَلْنٰاهُ ... لِلْعَبِيدِ

زبان قرآن و تصدیق و تکذیب کفار قریش

(کفار قریش گفتند: چرا قرآن بزبان عجم فرود نیامد و چرا بعضـی از آن عربی و بعضـی عجمی نبود تا هر دو قوم از آن بهره برند (25) خدا در جوابشـان فرمود:) اگر مـا قرآن را بزبان غیر از زبان عربی می فرسـتادیم ایراد می کردنـد که چرا آیات الهیه موشـکافی نشـده است (زیرا زبانهای دیگر قدرت تجزیه و تحلیل الهیات و طبیعیات و اقتصادیات و مدنیات و اجتماعیات و وقایع تاریخی و جغرافیائی و غیرها را ندارد بالخصوص که بعضـی زبانها بر گوش زبر و خشن است و نیز یا فاقـد لطائف تفهیم و تفهم است و یا بسـیار کم دارد مضافا به این که تعداد بعضـی الفباها خارج از اسـلوب تکلم و بعضـی از اسـلوب تکلم کمتر و نارساست بعلاوه نزدیکترین زبانها بعهد بشر نخستین همین زبان عربی است).

و نیز ایراد می کردند که قرآن بزبان غیر عربی است ولی پیامبر آورنده اش (و یا مخاطبش) عربی است (و خود با حکمت منطبق نبود).

ای پیامبر: (اکنون که رخنه های تمام ایرادها سـد شـده است) بگو که: قرآن برای آنها که به آن گرویـده انـد هادی راه و شافی امراض جهل و... است و آنهائی که به آن نمی گروند پنبهٔ غفلت در گوشـشان است و گوشـشان سنگین است و پردهٔ عصبیت جلو چشمشان را کور کرده است (26) (گوئی نـدای حق را نمی شـنوند و نور حقیقت را - نمی بیننـد) - آنها از جای دور نـدا داده می شوند (جهنم آنها را به خود می خواند) (27).

ای پیامبر: (دودستگی دربارهٔ قرآن امر تازه ئی نیست) سوگند که ما توراة را به موسی دادیم ولی دربارهٔ آن اختلاف کردند بعضی باور داشتند و جمعی تکـذیب کردنـد و اگر از جانب پروردگارت قولی داده نشده بود که امت اسـلام را یکجا نابود نکند، البته عذابی می فرسـتادیم که مشرکان یکجا نابود شوند، و البته البته مشرکان دربارهٔ قرآن در شکی هستند که از آن دلهره دارند (در شکشان شك دارند).

ای پیامبر: هرکس کردارش خوب باشد بسود خود اوست و هرکه کردارش بد باشد بر زیان خودش کار کرده است و پروردگار تو، به بندگان ستم روا ندارد (بنده آزار نیست).

سوره فصلت (41): آیات 47 تا 48

اشاره

47-48، إِلَيْهِ ... مَحِيصٍ

ص: 85

استفسار کافران از پیامبر دربارهٔ تاریخ وقوع قیامت

علم تاریخ وقوع قیامت با خداست و بس، و سرنوشت میوه ها که از غلافهای خود سر برمی زند و سرنوشت جنین هر جنس مادینه(1) (خواه انسان و خواه غیر انسان) با خداست(2) و ساعت حقیقی بار نهادن (وضع حمل) هر مادینه بسته به علم خداست.

و در روز قیامت که خدا به مشرکان ندا کند که شریکان من کجایند؟ در جواب می گویند - : ما به تو خبر دادیم که هیچ یك از ما بر شرك ایشان گواهی نمی دهد (زیراکه ما از ایشان بیزاری جسته ایم) و گم شود از مشرکان آنچه را که در دار دنیا بعنوان شریك می پرستیدند (28) و مشرکان یقین کنند که هیچ گریزگاهی از عذاب ندارند.

سوره فصلت (41): آیات 49 تا 50

اشاره

49-50 لاٰ یَسْأَمُ ... غَلِیظٍ

از صفات مذموم کافران

کافر از خواهش نیکو (در این جهان چون نعمت و صحت و خوشحالی و فراغت و غیرها) سیرائی ندارد و اگر بدی (چون بیماری و پریشانی و تنگدستی و غیرها) به او برسد از بهبود اوضاع ناامید است و سخت اظهار ناامیدی می کند (29).

و اگر رحمت خود را به او بچشانیم پس از سختی که به او رسیده البته البته می گوید:

این از (ناز شصت یا زور بازو یا از دانش) من است (و به خدا مربوط نیست) و دربارهٔ قیامت می گوید: من باور نمی کنم که قیامت به پاشود و برفرض هم به پاشود و من به نزد پروردگارم - بازگشت داده شوم البته به نزد او حالت خوش دارم ای پیامبر. سوگند که البته البته آنان که کافر شده اند ما به کرداری که در دنیا کرده اند خبردارشان می کنیم و سوگند که البته البته آنان را از عذاب سخت (و درهم فشرده) می چشانیم.

سوره فصلت (41): آیه 51

اشاره

51 و إذا ... عَرِیضٍ

یکی دیگر از صفات مذموم کافران

1- «که داند بجز ذات پروردگار که فردا چه بازی کند روزگار»

2- الجنین: المستور من کل شیء. القبر، المقبور، الولد ما دام فی الرحم. الجمع اجنة و اجنن (منجد).

و چون ابواب نعمت را به روی کافر بگشائیم از شکر نعمت رو می گرداند و خودش را از خدای نعمت بخش کنار می کشد و چون بلا و محنتی به او برسد در این موقع با درخواست عریض بدرگاه ما می آید (30).

سوره فصلت (41): آیات 52 تا 54

اشاره

52-54 قُلْ ... مُحِيطٌ

خلاصهٔ کلام دربارهٔ قرآن

ای پیامبر: به کافران بگو: بمن خبر بدهید که اگر فی الواقع قرآن از جانب خدا باشد و شما به آن کافر شده باشید کی گمراه تر خواهد بود از شما که با حق مخالف و ستیزه جو بودید و از حق فاصله گرفته بودید؟.

ای پیامبر. البته آیات قدرت خودمان را در آفاق جهان (از بلندآوازه شدن اسلام) و دربارهٔ نفوس مشرکان قریش (از کشته شدن و اسیر شدن) نشان خواهیم داد تا روشن بشود برای منکران که قرآن حق است - آیا شهادت پروردگارت بر حقانیت قرآن کافی نیست ؟ آنهم پروردگاری که بر هر چیز شاهد و ناظر است.

ولی ای پیامبر: آگاه باش که انکار مشرکان از قرآن ریشهٔ دیگری دارد و آن این است که: از برخورد با پروردگارشان در سر دوراهی شك اند (یعنی به قیامت یقین ندارند) و آگاه باش که پروردگار به هر چیزی احاطه دارد (بنابراین کافران محاطاند و خدا به آنها محیط است و از قبضهٔ قدرت پروردگار نمی توانند خارج بشوند). «پایان»

ذیول

(1) ابو جهل جامهٔ خود را میان خود و پیامبر (ص) پرده ساخت و گفت: تو از آن جانب و ما از این جانب (تفسیر کاشفی بنقل از وسیط).

(2 و 3 و 4) ب.

(5) (باز) که در تفسیر فارسی آمده همان معنای (ثم) است در عربی، و ثم گاه برای ترتیب در بیان مطلب است و گاه برای ترتیب در موضوع.

(6 و 7 و 8 و 9) ب.

(10) در کتاب توراة در سفر تکوین (یعنی پیدایش) در باب اول و دوم موضوع آفرینش زمین و آسمانها را در شش روز بیان کرده است.

(11) صاعقه: که در قرآن آمده: استعاره است برای عقوبت و عذاب (تفسیر روح - البیان).

(12) تفسیر کاشفی.

(13) یعنی در دهۀ آخر ماه شوال از بامداد روز چهارشنبه تا آخر روز چهارشنبۀ دیگر که هشت روز و هفت شب باشد - تفسیر کاشفی.

(14) جلود: در قرآن آمده و آن کنایه است از فروج (ابن عباس و مفسران بنقل تفسیر مجمع البیان) و فرج انسان بمعنی عورت اوست و بر قبل و بر دبر هر دو اطلاق می شود هم قبل و هم دبر مرد و هم قبل و دبر زن (المنجد و غیره).

(15) پایان جواب (تفسیر مجمع البیان).

(16) بقول امروزیها: پارازیت.

(17) تفسیر أبو الفتوح.

(18) چنانکه در جنگ بدر: هم کشته دادند و هم اسیر.

(19) تفسیر روح البیان.

(20) نزول فرشتگان بر یکتاپرست مشروط به پایداری اوست و پایداری وقتی معلوم می شود که عمرش در این راه به پایان برسد، بنابراین نزول فرشتگان؛ در هنگام مرگ خواهد بود و پس از آن در قبر و بعث هم گفته شده است (و اما نزول فرشتگان قبل از فرارسیدن زمان رحیل، باز هم منوط به مرگ اختیاری است).

(21) ما در دنیا ملازم تو بودیم و امروز از تو جدا نشویم تا تو را به بهشت نبریم (مجاهد بنقل تفسیر أبو الفتوح).

(22) ممکن است «هوس» راجع به مادیات آن عالم باشد (گرچه سنخ آن مادی.

غیر از سنخ مادیات این عالم است) و «خواستن» راجع به معنویات آن عالم باشد مانند لقاء پروردگار و یا لقاء یکی از ابرار (بنا بر اختلاف درجات متقاضیان) ب.

(23) صاحب عین المعانی بنقل تفسیر کاشفی.

(24) این آیه شامل احوال پیامبر و امامان و مؤذنان و علماء می شود (و اقوال در تفسیر مجمع البیان مسطور است).

(25) تفسیر کاشفی.

(26) ب.

(27) و یا گوئی از راه دور آنها را ندا می کنند (تفسیر ابو الفتوح).

(28) شرکاء را نمی بینند و انتظاری که از آنها داشته اند عملی نشده است.

(29) انتحار (یعنی خودکشی) یکی از عوارض این خصلت شوم است.

(30) نامهٔ طویل و عریض: مصطلح است یعنی بلند و پهن (پر از مطلب و شکایت و تقاضا).

سورة الشّورى

اشاره

یا حمعسق حجة التفاسیر کلمات (اللّه) به (خدا) ترجمه شده است و مراد از خدا: ذات مستجمع جمیع صفات کمال است.

کلمات (هو) که مراد خدا است به غیب مطلق ترجمه شده است.

کشاف سورهٔ شوری مکی و...

مشتمل بر 53 آیه.

و 886 کلمه.

و 3588 حرف.

(تفسیر تنویر المقباس).

دارای ذیول.

ص: 90

بِسْمِ اَللهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِيمِ

سوره الشورى (42): آيات 1 تا 7

اشاره

1 - 5 حمعسقكَذٰلِكَ ... اَلسَّعِيرِ

وحى رموز و قرآن

حم عسق: رمز است.

اى پيامبر: مثل آن «حمعسق»، رمزهائى را كه در علم مكنون مخزون الهى است خداى غالب بر جميع اشياء كه كارهايش از روى اساس است بسوى تو وحى مى فرستد و از اين گونه رمزها به پيامبرانى كه پيش از تو بوده اند وحى فرستاده است.

خاص خداست آنچه در آسمانها و آنچه در زمين است و آن غيب مطلق بالادست هر تواناست و بزرگ است (كه دست تطاول عقل و فكر بمقام او نمى رسد).

از اهميت آنچه در زمين مى گذرد از: كفر و شرك و افترائات بر خدا: نزديك است جاذبهٔ آسمانها از جاذب بالاى آسمانها تا مجذوب آخرين از هم بگسلد و عائق كسستن جاذبهٔ آنها فرشتگانند كه نفى ناسزا و اثبات سزا براى پروردگار خود مى كنند و براى تقصيرهاى مؤمنان ساكنين در زمين، طلب آمرزش مى نمايند، اى پيامبر: آگاه باش كه خدا همان غيب مطلق آمرزندهٔ مؤمنان و مهربان به ايشان است.

و اى پيامبر: آنانى كه بغير از خدا كارسازانى فراگرفتند: اعمالشان را خدا تحت نظر دارد و تو مسئول كردار آنها نيستى (آنچه بر ذمهٔ تو است دعوت مردم و تبليغ است و بس).

و همان طور كه رموز و اسرار را به تو وحى كرده ايم قرآن عربى را هم بسوى تو وحى كرديم تا ساكنان مكه و ساكنان گرداگرد مكه را (تا هر كجاى زمين برسد) (1) از خود سرى بيم كنى و از روز جمع (يعنى روز اجتماع مردم اولين و آخرين كه روز قيامت است) بترسانى همان روزى كه هيچ گونه شكى در فرارسيدن آن نيست همان

روزی که گروهی در بهشت باشند و گروهی در دوزخ.

سوره الشوری (42): آیات 8 تا 9

اشاره

6 - 7 وَ لَوْ شٰاءَ ... قَدِیرٌ

اختیار است نه اجبار

و اگر خـدا می خواست: تمام مردم را به اجبار در زیر لوای ایمان متحد می ساخت و لیکن (چون بنای این جهان بر اختیار است و همگی مردم مکلف انـد ازاین جهت) هرکس را که بخواهد (یعنی کسـی که بحسن اختیارش سـر و سـری با ایمان دارد) در رحمت خود وارد می سازد و ظالمان (یعنی مشـرکان که سـر و سـری با ایمان ندارند) نه کارسازی دارند (که سرپرستی کارشان را بعهده بگیرد) و نه یاوری دارند (که عذاب را از ایشان بازدارد) بلکه(1) کفار کارسازانی غیر از خدا فراگرفته اند و لیکن خطا کرده اند زیرا خدا همان غیب مطلق - کارساز است و همان غیب مطلق - مردگان را زنده می سازد و همان غیب مطلق - بر هر چیزی تواناست.

سوره الشوری (42): آیات 10 تا 12

اشاره

8 - 10 وَ مَا اِخْتَلَفْتُمْ ... عَلِیمٌ

خدا

ای پیامبر: به مردم بگو: دربارهٔ هر چیزی که شما مردم اختلاف می کنید حکمش باید به خدا حواله شود (قاضی مطلق عادل عالم اوست - نه غیر او) - آن حاکم شما:

خداست که پروردگار من است بر او توکل کردم و در جمیع امور بسوی او رجوع می کنم.

همان خـدا که پدیدآورندهٔ آسـمانها و زمین است همان خدا که مادهٔ شـما را، - هم شـکل نرتان آفرید و دامها را؛ نر و ماده آفرید که در این تدبیر و از این رهگذر شـما بنی نوع بشـر و دامها را بسیار می گرداند همان خدا که چیزی مانند ذات او نیست (2) (اگر چیزی مانند او باشد خدا دارای شـریك است و چون قدرت بین دو شـریك تقسـیم می شود بنابراین هر دو عاجز خواهند بود و عاجز را خدا نمی توان خواند) و همان خدا که شـنوای جمیع شـنیدنیها و بینای تمام دیدنیهاست همان خدا که خاص اوست کلیدهای درهای بسـتهٔ تمام آسـمانها و زمین همان خدا که روزی را برای هرکه بخواهد دامنه دار می سازد و برای

1- تفسیر مجمع البیان.

هرکه بخواهد تنگ می سازد زیرا خدا بهر چیزی داناست.

سوره الشوری (42): آیات 13 تا 15

اشاره

11-14 شَرَعَ ... اَلْمَصِیرُ

اخبار همهٔ پیامبران از ظهور اسلام

ای پیـامبر: دینی را که خـدا برای شـما (بنـام اسـلام) تشـریع و بیان کرده است همان است که خـدا ظهور آن را به نوح و به دیگر انبیائی که اسـامی آنهـا را به تو وحی کرده ایم توصـیه فرموده و همـان است که ظهور آن را به ابراهیم (مقبول مشـرکان و یهود و نصـاری) و به موسـی (مقبول یهود و نصاری) و به عیسی (مقبول نصاری) توصیه کردیم، توصیه کردیم که خبر ظهور دین اسلام را به پابدارید و پراکنده مشوید (و دربارهٔ آن اختلاف مکنیـد) ای پیامبر: دین اسـلام که مردم را به آن دعوت می کنی بر مشـرکان مکه دشوار و گران است (آنها می گویند که: چرا یکی از رؤساء مکه یا طایف برای نبوت انتخاب نشـده است و لیکن) خـدا هرکس را که لایق بداند بسوی خود (جلب می کند) و برمی گزیند (و منصب نبوت را به او ارزانی می دارد) و خدا آن کس را که رو به او می آورد.

بسوی خود رهبری می کند.

و (ای پیامبر:) علماء یهود و نصاری از پیرامون تو پراکنـده نشدنـد مگر بعـد از اینکه علم به حقانیت نبوت تو پیدا کردند و جهت پراکندگی آنان ظلم و حسـد و عداوت و حرص بر طلب دنیا و ریاست است که در بین آنان حکمفرمائی می کند (3) و اگر فرمان پروردگارت بر این نرفته بود که عـذاب این امت را تا وقت مقرر بتأخیر بیندازد البته بین منکران و مؤمنان، حکم صادر و عذاب نازل شده بود - و اما عوام یهود و نصاری که کتب پیشینیان به آنها ارث داده شده است البته البته دربارهٔ قرآن در شك توأم با دلهره (و اضطراب) اند (4).

پس ای پیامبر: بسوی همان دینی که خدا تشـریع فرموده و پیامبران را دربارهٔ آن توصیه فرموده است و دربارهٔ آن کارشکنی می کنند مردم را دعوت کن و در دعوت خود مطـابق امری که به تو شـده است پافشـاری کن و ثابت قـدم باش و هواهای نفسانی باطل مشـرکان را (که به تو پیشنهاد داده اند که اگر از دین خود برگردی نصف دارائی خود را به تو می بخشیم

و دختر خود را بنکاح تو در می آوریم و یا فقراء مسکین را از نزد خود بران تا ما که از از توانگران هستیم به نزد تو بیائیم و گوش به سخنان تو بدهیم) پیروی مکن و به آنها بگو که: به کلیهٔ کتابهائی که خدا فروفرستاده است ایمان دارم و مأموریت دارم که میان بشر عدل و مساوات کنم (تمام طبقات را از هر نژاد بدین اسلام دعوت کنم و کسی را محروم نسازم خواه مشرك و خواه ملحد و خواه اهل کتاب و خواه غنی و خواه فقیر - و عدل حکم می کند که) خدا هم پروردگار ماست و هم پروردگار شما (5) (و عدل حکم می کند که) از آن ماست مزد کردارهای ما و از آن شماست مزد کردارهای شما (خوب و یا بد هر کردار، دامنگیر مرتکب آن است) (و عدل حکم می کند که بر شما حجت تمام کنم و) حجتی میان ما و شما ناگفته نمانده است - خدا همهٔ ما را در روز قیامت برای رسیدگی به حساب جمع می کند و بازگشت همه بسوی اوست (و او بین ما حکم می کند براستی و درستی - پس به پاشدن قیامت و جمع آوری مردم و محاسبه و بودن سروکار مردم با یك حاکم عادل و دادن مزد کردارها خواه خوب و خواه بد همگی بحکم عدل است).

سوره الشوری (42): آیه 16

اشاره

15 وَ اَلَّذِینَ ... شَدِیدٌ

بطلان محاجه های یهود و نصاری

و یهود و نصاری که دربارهٔ دین خدا با پیامبر و سایر مسلمانان مخاصمه و مجادله می کنند، چون قبل از بعثت محمد پیامبری او را برحسب اقاریر توراة و انجیل، پذیرفته اند، انکار آنان پس از بعثت پذیرفته نیست (انکار بعد از اقرار مسموع نیست) (6) بنابراین حجت آنان به نزد پروردگارشان محکوم به بطلان است و بر آنهاست خشم خدا و از آن ایشانست عذابی سخت.

سوره الشوری (42): آیات 17 تا 18

اشاره

16 و 17، اَللّٰهُ ... بَعِیدٍ

سؤال مشرکان از تاریخ قیامت

خدا کسی است که قرآن را به حق (براستی دربارهٔ اخبار گذشته و آینده) نازل فرموده و محمد (7) را که به منزلهٔ ترازوی عقل و عدل جهان است فرستاده. ای پیامبر:

تو از وقت ظهور قیامت اطلاع نداری شاید وقتش نزدیك باشد.

کفار مکه چون به قیامت ایمان ندارند از روی انکار و استهزاء در آمدن قیامت، شتابزدگی می کنند و اما آنها که ایمان آورده اند از فرارسیدن این روز ترسان و هراسانند و می دانند که آمدن آن راست و درست است، ای پیامبر: آگاه باش که قطعا آنانی که دربارهٔ قیامت مشکوکند و مخاصمه و مجادله می کنند، هم راه را گم کرده اند و هم از راه دور افتاده اند.

سوره الشوری (42): آیات 19 تا 20

اشاره

18 و 19، اَللّٰهُ ... نَصِيبٍ

استظهار کفار مکه به ثروت خود و رد بر آنان

خدا به لطف و خوشی با بندگان خود رفتار می کند، روزی می دهد هرکه را که مشیتش اقتضاء کند و آن غیب مطلق - نیرومند و غالب است (و مغلوب کسی نمی شود).

ای پیامبر: هرکس برای آخرت کشت کند (تخم عمل بکارد) ما بسود او بر مزد عملش می افزائیم و هرکس برای دنیا کشت کند از دنیا نصیبی به او می دهیم (نه تمام آنچه را بخواهد) و در آخرت نصیبی ندارد.

سوره الشوری (42): آیات 21 تا 23

اشاره

20-22، أَمْ لَهُمْ ... اَلصّٰالِحٰاتِ

تهدید به مشرکان

ای پیامبر: آیا کفار دستیارانی دارند که آنان بی اجازهٔ خدا دینی برای کفار آراسته اند؟ و اگر فرمان ما بر تأخیر عذاب از این امت نرفته بود البته بین کافران و مؤمنان حکم صادر و عذاب نازل شده بود و البته ظالمان (کافران) از آن ایشانست عذابی دردناك.

ای پیامبر: ظالمان را در روز قیامت می بینی که از کیفر کارهائی که در دنیا کرده اند ترسان و هراسانند و آن کیفر بر سر ایشان فرود آینده است ولی آنها که ایمان آورده اند و کردارهای شایسته کرده اند در باغهای بهشت ها (به گردش) هستند، از آن ایشانست در آن بهشت ها آنچه بخواهند و خواسته های آنان نزد پروردگارشان محفوظ است - آنچه گفته شد خود فضل بزرگ خداست و همانست که خدا به بندگانی که ایمان آورده اند و کردارهای شایسته کرده اند مژده می دهد.

تتمهٔ 22 قُلْ ... شَكُورٌ

گفتگو دربارهٔ اینکه آیا پیامبر در برابر زحمات طاقت فرسای خود مزدی می طلبد یا نه ؟

ای پیامبر: بگو مزدی دربارهٔ تحمل رنج دعوت از شما نمی خواهم و از شما یك چیز می خواهم و آن این است که دربارهٔ خویشاوندان رعایت دوستی را بکنید (و چون تمام افراد بشر با یکدیگر خویشاوندی دارند زیرا همه از یك پدر و یك مادرند باید با تمام افراد بشر دوست بود حتی با بدان و از جهت رعایت دوستی بدان باید به آنان امربه معروف و نهی از منکر نمود و بالجمله با بدان هم نباید بد بود بلکه با اخلاق بدشان باید بد بود)(1) و از هرکس هرگونه عمل نیکو سر بزند، ما، در مزد آن عمل می افزائیم زیرا البته خدا آمرزگار و سپاسگزار است. (که برای عمل نیك، ارزش واقعی قائل است).

سوره الشوری (42): آیات 24 تا 26

اشاره

23-25، أَمْ ... شَدِيدٌ

نسبت افتراء از طرف مشرکان به پیامبر و رد بر آنان

آیا مشرکان مکه می گویند: محمد بر خدا دروغی بربسته است ؟ ای پیامبر:

اگر چنین موضوعی در کار بود خدا یا قلب تو را مهر می کرد که هم قرآن را فراموش کنی و هم دیگر مانند آن نتوانی بیاوری و یا تو را می کشت (8) و در هر حال خدا باطل را از صفحهٔ عالم نابود می سازد و حق را بوسیلهٔ کلمات خود (9) پابرجا می کند و البته خدا به اسرار دلها داناست (از مکنونات قلب پیامبر و قلب شما اطلاع دارد) (10).

1- تحقیق دوستی درجات دارد و بنی نوع بشر هم برحسب تفاوت در کمالات: درجات دارند - بنابراین - باید آخرین درجهٔ دوستی را دربارهٔ آخرین فرد کامل: رعایت کرد - و کملین از اولاد آدم أبو البشر که سرآمد تمام افراد گذشته و آینده اند: محمد و علی و فاطمه و یازده فرزندان علی می باشند - و بر مبنای همین اصل بسیار ساده و طبیعی است که در احادیث بسیار از عامه و خاصه این آیه را گاه بر اصحاب کساء یعنی محمد و علی و فاطمه و حسنین و گاه بر دوازده امام یعنی علی و یازده فرزندش تنزیل کرده اند.

و (اگر کسی نسبت افتراء به پیامبر داده باشد و بعد پشیمان شود و توبه کند) آن غیب مطلق کسی است که توبه را از بندگانش می پذیرد و از بدیها عفو می کند (11) و خـدا کرداری را که می کنیـد می دانـد و خدا درخواست آنها را که ایمان آورده و کارهای شایسـته کرده اند می پذیرد و از فضلش زیادتر از مورد درخواست آنان مرحمت می فرماید و کافران از آن ایشان است عذابی سخت.

سوره الشوری (42): آیات 27 تا 35

اشاره

23-26 وَ لَوْ ... مَحِيصٍ

ظهور قحط و غلا در مکه و تطیر مشرکان به این که چون به بتان بی احترامی شده غضب کرده اند و رد بر آنها

ای پیامبر: اگر رزق را خـدا بسود بنـدگانش می گسترد، در زمین طغیان می کردند و لیکن خدا بهر اندازه که بخواهد ارزاق را می فرسـتد زیرا خـدا باحوال بنـدگانش دانا و بیناست، و آن غیب مطلق، کسـی است که باران فرومی فرسـتد پس از اینکه مردم ناامید شدند و بدین وسـیله برکت خود را در اطراف و اکناف زمین پراکنده می سازد و هم او - کارساز مردم و به همهٔ زبانها ستوده است.

و از جمله آیات خدا آفرینش آسـمانها و زمین است و آفرینش آنچه جنبنده است که در آسمانها و زمین پراکنده ساخته است (12) و هم او هروقت بخواهد بر جمع آوری جنبندگان تواناست.

و هر بلائی و آفتی که بجان یا مال شـما می رسد پس مسـبب آن نافرمانی است که از دسـتهای شـما سر زده است(1) درحالی که خدا از بسیاری از گناهان در می گذرد (13) و شما کافران از انفاذ امر خدا در زمین نمی توانید جلوگیری کنید و خدا را عاجز سازید و شما بغیر از خدا نه کارسازی دارید و نه یاوری.

1- و قـال اهل التحقیق ان ذلك خاص و ان خرج مخرج العموم لما یلحق من مصائب الاطفال و المجانین و من لا ذنب له من المؤمنین و لاـن الانبیاء و الائمـة یمتحنون بالمصائب و ان کانوا معصومین من الـذنوب لما یحصل لهم علی الصبر علیها من الثواب - تفسـیر مجمع البیان. یقول محرر هذا التفسیر راجع الذیول لتقف علی تحقیقنا.

و از جمله آیـات خـدا کشتی های بادی است که در دریا شبیه کوههاست، اگر خـدا بخواهـد باد را آرام می سازد به طوری که کشتی ها بر پشت آب راکد می شود - البته در تسـخیر باد برای هر شخص پرحوصله و سپاسگزار (شناسای دهندهٔ نعمت) دلائلی است بر معرفت خدا (14) یا باد را چنان تند می کند که کشتی را با اهلش غرق می سازد به کیفر کردارشان و گاه بسیاری از آنها را نجات می دهد.

این دلائل را در این قرآن ذکر می کنیم تا کسانی که دربارهٔ آیات ما مجادله و مخاصـمه می کننـد بداننـد که هیـچ گریزگاهی بغیر از توجه به خدا ندارند (15).

سوره الشوری (42): آیات 36 تا 43

اشاره

34-41 فَمٰا ... اَلْأُمُورِ

نکوهش کردن مشرکان نسبت باصحاب پیامبر که چرا دارائی خود را در راه خدا خرج کردید و رد بر آنان

... در جواب نکوهش شـما مشـرکان گفته می شود که آنچه از مال دنیا بشما داده شده است برای برخورداری از زندگانی چند روزهٔ دنیاست (و مالی را که به راه خـدا داده ایـد نزد خداست) و آنچه نزد خداست برای کسانی که ایمان آوردند و بر پروردگار خود (نه بر مال خود) توکل می کنند بهتر و پاینده تر است.

همانهائی که از گناهان بزرگ و کارهای بسـیار زشت اجتناب می نماینـد و چون بخشم می آینـد خود عفو می کننـد، همانهائی که دعوت پروردگارشان را اجابت کردند و نماز را به پاداشتند و امور جاری زندگانیشان بین خود آنها بصورت مشورت انجام می شود و از آنچه به آنها روزی داده ایم خرج می کنند. همانها که چون مورد تعدی قرار می گیرند خودشان از متجاوز انتقام می کشند.

حکم خدا

و جزاء بـدی: بـدی است مثل آن بدون زیاده، پس هرکس عفو کند و میان خود و دشـمنش را باصـلاح بیاورد پس مزد او بر خداست و البته خـدا ظالمان را دوست نمی دارد، و هرکس بعد از کشـیدن ظلم، انتقام بکشد گناهی بر او و بر دستیارانش نیست، فقط گناه بر دوش کسانی است که به مردم ظلم می نماینـد و به نـاحق در روی زمین بفسـاد افزون طلبی می کننـد، آنان از آن ایشانست عـذابی دردناك و سوگنـد که (16) هرکس صبر کند و

از انتقام درگذرد البته عمل او از کارهای پابرجا و محکم است(1).

سوره الشوری (42): آیات 44 تا 47

اشاره

42-46 وَ مَنْ ... نَكِيرٍ (17)

سرنوشت ظالمان (مشرکان) در روز قیامت

و هرکس را خدا بسبب کفر و عناد آن کس در وادی ضلالت فروگذارد چنین کسی بعد از خدا کارسازی ندارد، و ای پیامبر: تو ظالمان (یعنی مشرکان) را در هنگامی که عذاب پروردگار را می بینند، می بینی که می گویند: آیا راهی به بازگشتن بدنیا هست ؟ (تا تدارك گذشته را بکنیم بااینکه می دانند دیگر دنیائی در کار نیست ولی از شدت فزع این کلمه را می گویند) و ای پیامبر: ظالمان را در حالی که آتش بر آنها عرضه می شود - می بینی که از خواری آرام و متواضع اند و با گوشهٔ چشم به آتش نگاه می کنند (که از هول و هیبت آن زهرهٔ سر برآوردن ندارند) و کسانی که ایمان آورده اند وقتی وضع ظالمان را مشاهده می کنند، می گویند: (ظالمان در دار دنیا ما را زیانکار می گفتند - ولی) زیانکاران همانها هستند که خود و کسان خود را در روز قیامت دچار زیان کردند - ای پیامبر: آگاه باش که البته ظالمان در عذاب پایدارند (که انقطاع پذیر نیست) و هیچ گونه کارسازانی که به یاری آنان بیایند - بغیر از خدا - ندارند و هرکه را خدا در کفر و عنادش فروگذارد راه نجاتی برای او نیست.

دعوت پروردگار خود را بپذیرید از آن پیش که از جانب خدا روزی فرارسد که هیچ کس نتواند آن روز را برگرداند (مرا در روز قیامت است) در آن روز هیچ گونه پناه - گاهی که برای شما مفید باشد وجود ندارد و هیچ گونه راه انکاری که برای شما سودمند باشد در کار نیست.

سوره الشوری (42): آیه 48

اشاره

47 فإن ... كَفُورٌ

خلاصهٔ سخن

ص: 99

1- موارد صبر را باید تشخیص داد، صبر در جائی است که برای جامعه، زیان بار نباشد زیرا «ترحم بر پلنگ تیزدندان ستمکاری بود بر گوسفندان».

ای پیامبر: پس از این بیانات مستدل عالی و شافی و وافی اگر کافران از تو و قرآن رو گردان شوند پس بدان که ما تو را نفرستادیم که نگهبان ایشان باشی - تو وظیفه ای غیر از رسانیدن پیام ما نداری (کفار مکه می گویند: چون محمد نسبت به بتها بی احترامی کرده است بتها بخشم آمده اند و قحط و غلا بوجود آورده اند) (18) و (لی ای پیامبر:) وقتی ما از جانب خودمان به انسان نعمتی را بچشانیم به آن نعمت خوشحال می شود و شادی می کند و چون بیماری و یا تنگدستی و یا پریشانی دیگر عمومی به انسان ها برسد به کیفر اعمالی که از دستشان سر زده است، در این هنگام آدمی ناسپاسی می کند (و فکر نمی کند که افراد؛ محیط فاسد را بوجود آورده اند و محیط فاسد: فرد را هم گرفتار کرده است).

سوره الشوری (42): آیات 49 تا 50

اشاره

48 و 49 لِلّٰهِ ... قَدِیرٌ

زنده به گور ساختن دختران (19)

(کفار مکه پسر را بر دختر ترجیح می دهند تا آنجا که دختران را زنده به گور می سازند) ای پیامبر (به مردم ابلاغ کن که) آسمانها و زمین در تصرف و تحت سیاست خداست و بس - هرگونه که می خواهد: می آفریند - بهر کس بخواهد دختران می بخشد (20) و بهر کس می خواهد پسران می بخشد (20) یا هم پسران می دهد و هم دختران و هرکس را بخواهد نازا می کند؛ البته خدا دانا و تواناست.

سوره الشوری (42): آیات 51 تا 53

اشاره

50-53 وَ مٰا کٰانَ ... اَلْأَرْضِ

تقاضای کفار از پیامبر که خدا را ببینند همچون بتان و ندای او را بشنوند (21)

(... ای پیامبر: در جواب کافران بگو:) برای هیچ بشری نمی شاید که خدا با او روبه رو سخن بگوید و بلکه سخن خدا با بشر یا بطریق الهام است (در بیداری یا در خواب) و یا بطریق شنیدن آواز است بی اینکه کسی را ببیند یا خدا فرشته ای را می فرستد و آن فرشته به رخصت خدا آنچه را که خدا می خواهد - القاء می کند - البته خدا بالادست است

و کارهایش از روی اساس است.(1)

ای پیـامبر: ما قرآن را که (مایـهٔ حیات دلها و به مثابـهٔ) روح است (در بـدن) بهمین - گونه بسوی تو وحی کردیم بفرمان خودمان (قسـمتی بطریق الهام و قسـمتی بطریق شـنیدن آواز و قسمتی بوسیلهٔ فرشتهٔ امین وحی) و اگر فرمان ما نبود تو از قرآن و اسلام اطلاع نداشتی و لیکن پیـامبری را نوری قرار دادیم که بهر یك از بنـدگانمان که بخواهیم عنایت می کنیم - (22) و ای پیـامبر: البته تو مردم را به راه راست رهبری می نمـائی همان راه خـدائی که از آن اوست آنچه در آسـمانها و آنچه در زمین است (هم از جهت اینکه آفریـدگار آنهاست و هم از جهت اینکه مالك و متصرف در آنهاست).

تتمهٔ 53، أَلاٰ إِلَی اَللّٰهِ تَصِیرُ اَلْأُمُورُ

خلاصهٔ کلام

ای پیامبر: آگاه باش که سرانجام همهٔ امور بسوی خداست و بس. (پایان)

ذیول

ذیول(1) تعمیم دعوت پیامبر نسبت به سکنهٔ کرهٔ زمین در آیات دیگر مصرح است.

(2) در «لَیْسَ کَمِثْلِهِ شَیْ ءٌ » مثل بمعنی ذات است ب.

(3) سورهٔ بینه دیده شود.

(4) یعنی در شك خود هم شك می کنند و این پست ترین مراتب شکوك است - تفسیر مجمع البیان و تفسیر روح البیان ملفقا.

(5) دیگر هندو و نجس در کار نیست دیگر خدا به سبط برگزیدهٔ اسرائیل اختصاص ندارد دیگر بره گناه مسیحیان را برنمی دارد و...

(6) بشاراتی که در توراة و انجیل باقی مانده است و تحریف نشده است - شاهد بر مدعاست.

(7) مراد از میزان: محمد است و یا عقل.

1- چون هیچ بشری طاقت تحمل ندارد، برنامه بالطبیعه چنین است و اما محمد (ص) فرد استثنائی است (سورهٔ و النجم را ببینید).

(8) به سورهٔ حـاقه مراجعه شود آنجا که فرموده: «وَ لَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنٰا ... حٰاجِزِينَ » (9) کلمات خدا محدود و محصور نیست و شما به سورهٔ کهف مراجعه کنید آنجا که فرموده: «قُلْ لَوْ كٰانَ اَلْبَحْرُ مِدٰاداً لِكَلِمٰاتِ رَبِّي ... مَدَداً».

(10) ب.

(11) گناه بخشی کار خداست نه بشر، و عمل کشیشان که گناه بخشی می کنند؛ غلط است.

(12) این آیه دلالت دارد که در غیر زمین هم موجودات زنده وجود دارد.

(13) بلیات جانی یا مالی دربارهٔ صلحاء هم ناشی از دست افراد بشر متجاوز است و این آیه ناظر به کیان کلی است نه فردی ب.

(14) کشتی های غیر بادی هم خطرات دیگر دارند از: آتش سوزی و تصادم و طوفان شدید و غیرها.

(15) تفسیر تنویر المقباس.

(16) تفسیر مجمع البیان.

(17) «نکیر» بمعنی انکار است (تفسیر کاشفی) بمعنی معین و یاور است (تفسیر تنویر المقباس).

(18) ب.

(19) ب.

(20) تعبیر به بخشش برای این است که فرزند؛ موهبت حق تعالی است و از راه استحقاق نیست.

(21) ب.

(22) این نور: موهبت خاص الهی است و خـدا این بارقه را بهر کس عنایت کنـد، وی را کسوت هیبت و جلال می پوشاند و رئیس طبیعی عالم می سازد و او را از عالم اعلی نصرت می دهد و الهام و خواب او به درجهٔ کمال است و این نور؛ بنامهای «فر» و «فره» و «خوره» هم خوانده می شود - و نور کامل به محمد صلّی اللّه علیه و آله تعلق گرفته است.

سورة الزّخرف

اشاره

زخرف یعنی طلا «تلا» حجة التفاسیر کلمات (اللّه) به (خدا) ترجمه شده است و مراد از خدا: ذات مستجمع جمیع صفات کمال است.

کلمات (هو) که مراد خدا است به (غیب مطلق) ترجمه شده است.

کشاف سورهٔ زخرف مکی.

مشتمل بر 89 آیه.

و 833 کلمه.

و 3400 حرف.

(تفسیر تنویر المقباس).

دارای ذیول.

ص: 103

بِسْمِ اَللهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِيمِ

سوره الزخرف (43): آيات 1 تا 6

اشاره

1 - 7 حمو اَلْكِتٰابِ اَلْمُبِينِ ... اَلْأَوَّلِينَ

قرآن

(حم) رمز است سوگند به كتاب واضح كنندهٔ حق و باطل (كتابى كه در علم مكنون مخزون ماست) كه ما آن كتاب را (در بوتهٔ حروف و كلمات و آيات و سوره ها بزبان عربى ريختيم و) قرآن عربى ساختيم تا بتوانيد تعقل كنيد (زيرا توسعهٔ زبان عربى و اشتمال آن بر دقائق و نكات و رموز و اشارات، مطالب و معانى عاليه را آسان تر و بهتر و بيشتر تفهيم و تفهم مى كند) و البته اصل و اساس قرآن كه در نزد ماست پايه اى بلند و مقامى ارجمند دارد و مشتمل بر حكمتهاى عاليه است (1) (2).

اى مشركان قريش آيا انتظار داريد كه نزول قرآن را از شما بازداريم تا شما را مهمل بگذاريم (براى هواى دل شما) براى اينكه گروهى هستيد از حد بدر رفته ؟(1) (ما اين كار را نمى كنيم و حجت بر شما تمام مى كنيم) و چه بسيار پيامبر در ميان اقوام مشرك و متجاوز پيشينيان فرستاده ايم و هر پيامبرى كه براى ايشان مى آمد كارشان استهزاء به آن پيامبر بود و بس. و بالاخره ما آن اقوام را كه از جهت قوت و مكنت سخت تر از قريش بودند هلاك ساختيم و سرگذشت پيشينيان در اين قرآن بچندين موضع گذشت (بنابراين كفار قريش هم بايد خود را از عواقب بد شرك و كفر بر حذر دارند).

سوره الزخرف (43): آيات 9 تا 14

اشاره

8 - 13 وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ ... لَمُنْقَلِبُونَ

خدا

اى پيامبر: اگر از كفار قريش بپرسى كه آسمانها و زمين را كى آفريده است ؟ البته البته مؤكدا مى گويند آنها را توانائى دانائى آفريده است.

1- يعنى مشرك و متجاوز.

ای پیـامبر: به آنها بگو: آن توانای دانا همانست که زمین را برای شـما گسترده ساخت (تا قرارگاه شـما باشـد) و در زمین برای شـما راههای ارتباط (از جاذبه و امواج و انعکاس اصوات و غیرها) برقرار ساخت تا راه یابید (3).

و همان است که از ابر باران فروفرسـتاد به اندازهٔ مصـلحت و حاجت بالنتیجه ما شـهری مرده را بوسـیلهٔ آب باران زنده ساختیم (و از زمین گیاه ها بیرون کشیدیم) همین گونه (در قیامت هم بارانی فرومی ریزد و) شما از قبور بیرون کشیده می شوید.

و آن توانای دانا همان است که همـهٔ جفتها را آفریـد (تمام ممکنات جفت و مرکب اند) (4) و برای شـما از نوع کشتی و چهارپایان چیزی آفرید که در آینده سوار می شوید(1) این مرکوبها برای اینست که بر پشـتهای آنها راست و درست بنشینید و چون برآن مرکوبها قرار گرفتید نعمت پروردگارتـان را به یاد بیاوریـد و بگوییـد: «سُبْحٰانَ اَلَّذِي سَخَّرَ لَنٰا هٰذٰا وَ مٰا كُنّٰا لَهُ مُقْرِنِينَ وَ إِنّٰا إِلىٰ رَبِّنٰا لَمُنْقَلِبُونَ » یعنی پاك و منزه است از هرگونه شـریك و عیب و نقص خـدائی که این مرکوب را (از شتر و اسب و الاـغ و استر و گاو و فیل و کرگـدن و کشتیهای دریائی و صحرائی و هوائی و فضـائی و...) برای مـا رام و زیردست سـاخت (تـا به مـدد آن راه پیمـائی کنیم) و گرنه مـا با نیروی شخصـی خود نمی توانستیم آنهـا را رام کنیم (و یا دوشادوش آن مرکوب راه طی کنیم) (5) البته ما (در آخر عمر بر مرکبی که آن را جنازه می گوینـد و آخرین مرکب دنیاست سوار خواهیم شد و) (6) روهامان بسوی پروردگارمان خواهد بود.

سوره الزخرف (43): آیات 15 تا 25

اشاره

14-24 وَ جَعَلُوا ... اَلْمُكَذِّبِينَ

رد بر بنی ملیح که ملائکه را دختران خدا می دانستند و می پرستیدند (7)

جماعتی از کفار معتقـد شدنـد و اثبات کردند که بعضـی از بندگان خدا (یعنی ملائکه) پارهٔ تن خدا هسـتند (اولاد پارهٔ تن پدر است) (ای پیامبر) البته انسان بسیار بی پرده ناسپاس و گستاخ است) که برای خدا زن و فرزند آنهم دختر که خود نمی پسندد قرار می دهد).

1- خبر از غیب است یعنی ناظر به اتومبیل و هواپیما و غیرهاست.

ای پیامبر: تو باین قوم بگو: چه جهت دارد که خدا از میان مخلوقاتش دختران را فراگرفته است و شما کافران را به فرزندان پسر برگزیده است ؟ در صورتی که چون یکی از این جماعت مشرك که برای (خدای) بخشایشگر پسر و دختر شبیه سازی کرده و دختر برای بخشایشگر درست کرده است مژده داده شود که دختری برای خودش متولد شده است از شدت ناراحتی رویش سیاه می شود و دلش از اندوه و غیظ پر می گردد و آن مشرك می گوید: آیا مرا به دختر که در زیور و نازپرورده می شود و نیروی کارزار و میدان داری ندارد مژده می دهید؟ (درحالی که من پسر می خواهم که روز نبرد در میدان جنگ آور و مددکار من باشد) (8).

این جماعت ملائکه ای را که بندگان بخشایشگر هستند، دختران او قرار داده اند (ای پیامبر: از کجا تشخیص داده اند که ملائکه دختر هستند؟) آیا این کافران در هنگام خلقت ملائکه حضور داشته اند؟ (اگر چنین ادعائی نکنند) البته اقرار آنان در دیوان اعمالشان نوشته می شود و از ایشان بازپرسی بعمل خواهد آمد.

قوم بنی ملیح پس از استماع این حجتهای دندان شکن به پیامبر جواب دادند که اگر بخشایشگر نمی خواست، ما ملائکه را پرستش نمی کردیم (چون او خواسته است ما را عقوبت نمی کند).

ای پیامبر: این سخن از روی نادانی است (زیرا از کجا دانستند که خدا خواسته است و این سخن) دروغ محض است (زیرا انکار توحید و نسبت دادن زن و فرزند و نسبت دادن کفر به مشیت خدا دروغی است که بهم بافته اند).

آیا ما پیش از قرآن کتابی برای این جماعت فرستاده ایم که بموجب آن کتاب پرستش ملائکه را خواستار شده ایم که به آن کتاب استناد می کنند؟ (چون پیامبر مطالبهٔ مدرك از آن قوم فرمود بجای آوردن مدرك، در جواب) گفتند:

(ما کتابی نداریم) بلکه دریافته ایم که پدرانمان(1) دارای این دین بوده اند و ما به آثار آنان هدایت یافتگانیم (پدرانمان ملائکه را دختران خدا می دانستند و می پرستیدند و ما

1- مراد از پدران معلمین است.

هم همین کار را می کنیم).

و (ای پیامبر:) پیش از تو هر پیامبری را به سروقت هر شهری فرستادیم که اهل آن شهر را از شرك و نافرمانی خدا بترساند: سرکرده ها و اهل ناز و نعمت در جوابش گفته اند که:

ما دریافته ایم که پدرانمان دارای این دین بوده اند و ما به آثار آنان اقتداکنندگانیم.

و آن پیامبر: در جواب قوم گفته است که: آیا اگر کیشی (دینی) برای شما آورده باشم که از آنچه پدران خود را برآن یافته اید بهتر و راه یافته تر باشد (9) باز هم از پدران خود پیروی می کنید؟ قوم در جواب آن پیامبر گفتند: (قصه کوتاه) ما به آنچه شما بدان فرستاده شده اید کافریم.

(ای پیامبر:) ما از این مقلدان معاند که هیچ گونه راه عذری نداشتند انتقام کشیدیم و ریشهٔ آنها را برانداختیم بنابراین بنگر که عاقبت تکذیب کنندگان به کجا انجامید!

سوره الزخرف (43): آیات 26 تا 30

اشاره

25-29 وَ إِذْ قٰالَ إِبْرٰاهِيمُ ... بِهِ كٰافِرُونَ

متوجه ساختن پیامبر کفار مکه را به ابراهیم و جواب آنان

و (ای پیامبر، به کفار مکه) یادآور شو که (شما خود را ز اعقاب ابراهیم و به طریقهٔ او می دانید همین) ابراهیم به پدر (خواندهٔ)(1) خود و به قوم خود گفت: من از بتان که شما می پرستید بیزارم و فقط کسی را می پرستم که مرا پدید آورد و او مرا در (نشر توحید) رهبری خواهد نمود و ابراهیم (آن قدر کوشید تا) کلمهٔ توحید را در نسل خود باقی گذارد، انتظار می رود که کفار مکه با این تذکر (از شرك عارضی) به توحید (فطری ابراهیمی که کیش پدرانشان است) برگردند.

ای پیامبر: کفار مکه بجای اینکه نعمت مرا سپاسگزار باشند که خود و پدرانشان را نابود نکردم و این قدر بهره دادم تا راستی (یعنی قرآن) و پیامبر آشکاراکنندهٔ حق از باطل (یعنی محمد) برای ایشان آمد (برخلاف انتظار) چون قرآن حقانی برای ایشان

1- معلم روحانی.

آمد گفتند: این قرآن جادوئی است و ما به آن کافریم.

سوره الزخرف (43): آیات 31 تا 35

اشاره

30-34 وَ قٰالُوا ... لِلْمُتَّقِينَ

اعتراض کفار مکه دربارهٔ محل رسالت

و کفار مکه گفتند که: چرا قرآن بر مردی بزرگ (ثروتمند) از یکی از دو شهر (مکه و طائف مانند ولید بن مغیره در مکه و عروة بن مسعود ثقفی در طائف) نازل نشده است ؟ (10) (و مردم سالمند و ثروتمند و دارای اتباع باید به پیامبری انتخاب شوند) ای پیامبر: آیا رحمت پروردگارت (یعنی منصب پیامبری) را کفار مکه قسمت می کنند (که دربارهٔ محل رسالت اظهار نظر می کنند)؟ این ما هستیم که مدار زندگانی مردم را در حیات دنیا در میان مردم قسمت کرده ایم و بعضی را بر بعض دیگر تفوق داده ایم که بالنتیجه بعضی هر بعضی را به کار وادارند تا نظام عالم برقرار گردد و (این مردم که فضائل نفسانی و کمالات روحانی را نادیده می گیرند و به کثرت مال و منال و خدم و حشم چشم دوخته اند بدانند که) منصب پیامبری از جانب پروردگارت ما فوق این امور مادی است که در جمع آن همت می گمارند. و اگر نه این بود که مردم به یکجا دنیا را بر آخرت و کفر را بر - ایمان انتخاب می کردند ما بسود کسی که به (خدای) بخشایشگر کافر می شد: برای سقفهای خانه هاشان و نردبانها که بر آنها بالا می روند و برای درهای خانه هاشان و تختها که برآن تکیه می زنند همه را: نقره می دادیم و طلا- «تلا» به آن می افزودیم ولی آنچه گفته شد فقط بهرهٔ چند روزهٔ زندگانی دنیاست و آخرت نزد پروردگار تو است و خاص پرهیزکاران است.

سوره الزخرف (43): آیات 36 تا 45

اشاره

35-44 وَ مَنْ يَعْشُ ... يُعْبَدُونَ

عواقب شوم اعراض از قرآن

و هرکس از قرآن (خداوند) بخشایشگر اعراض کند برای او در دنیا شیطانی برمی گماریم که در نتیجه آن شیطان مصاحب (و دمساز و همراز) اوست و البته مؤکدا این شیاطین همدمان خود را از راه حق بازمی دارند در عین اینکه معرضین از قرآن می پندارند که راه یافتگانند. و این وضع ادامه دارد تا زمانی که کافر بمیرد و به نزد ما آید (در آن هنگام

آن اعراض کننده از قرآن شیطان ملازم خود را دیدار کند درحالی که هر دو به یك زنجیر بسته باشند) آنگاه به آن شیطان می گوید: ای کاش مسافت میان من و میان تو به انـدازهٔ مشـرق و مغرب عالم بود پس تو بد همنشـینی هستی. و (در این هنگام منادی ندا کند و گوید:) امروز این آرزو بشما سودی نمی رساند زیرا در دار دنیا به خود ستم کردید و هم اکنون کافران با شیاطین خود، در تحمل عذاب شرکت دارند.

(ای پیامبر: تو دربارهٔ دعوت قوم خود بسـیار پافشاری می کنی و لیکن اینها کراننـد) پس آیا تو به کسانی که گوش دلشان کر است می توانی سخن حق را بشـنوانی ؟ (اینها کوراننـد) آیا تو به کوردلان می توانی راه حق را نشان بـدهی ؟ و آیا کسانی را که حق را می دانند و دانسـته از روی عناد پویای راه ضـلالت آشکارند می توانی راهنمائی کنی ؟ (11) بنابراین (بیش از انـدازه خود را رنج مده) یا این است که تو را بجوار رحمت خود می بریم (پیش از آنکه عـذاب دنیوی ایشان را به تو بنمائیم) پس (دل خوش دار که) ما از این کافران انتقام خواهیم کشـید و یا این است که تو را زنـده نگاه می داریم و عذاب دنیوی آنها را که وعده داده ایم به تو می نمایانیم، چه البته ما بر کیفر ایشان توانائیم (و اختیار وقت آن با ماست).

ای پیامبر توبه قرآنی که بسوی تو وحی شـده است چنگ در زن زیرا تو پویای راه راست هستی، و البته قرآن برای تو و امت تو مایهٔ شـرف و عزت است و البته از قیام دربارهٔ قرآن پرسش خواهید شد.

ای پیـامبر: برای اطمینـان خـاطر کفار مکه (12) احـوال رسولانـی را که پیش از تو فرسـتاده ایم (از علمـاء اهـل کتـاب از موسویـان و از عیسویان) استفسار کن که آیا غیر از (خدای) بخشایشگر، ما خدایانی را مقرر فرموده ایم که پرستش شوند؟ (13).

سوره الزخرف (43): آیات 46 تا 56

اشاره

45-56 وَ لَقَدْ ... لِلآخِرِينَ

موسی

و سوگند که ما موسـی را با معجزات اعطائی خودمان به سـروقت فرعون و اشـراف قوم او فرسـتادیم؛ پس (موسی به مصر وارد شد و چنین) گفت که: من فرستادهٔ پروردگار - جهانها هستم، پس (فرعون و اتباع مطالبهٔ معجز از او کردند) چون موسی معجزات

اعطائی ما را در دسترس ایشان گذارد، قوم باستهزاء و خنده پرداختند و هر معجزه ای که نشان می دادیم از معجزهٔ ما قبل آن نیکوتر و مهم تر و بهتر بود و این معجزات را که موجب زجر و شکنجهٔ فرعون و فرعونیان بود برای این به کار بردیم تا از کفر عارضی به ایمان فطری برگردند.

در هربار قوم در جواب موسی می گفتند: ای دانای ساحر بخواه برای ما از پروردگارت تا این عذاب را از ما بر طرف کند چون پیمانی نزد تو دارد که سخنت را می پذیرد و چون عذاب را از ما برطرف کرد، البته ما ایمان می آوریم و راه یافتگانیم. پس (چون موسی دعاء می کرد) و ما عذاب را از آنها برمی داشتیم باز ایشان عهدشکنی می کردند و ایمان نمی آوردند.

و فرعون بشخصه در میان قوم خود آواز برداشت و گفت؛ ای گروه قبطیان که قوم من هستید: آیا این کشور مصر از آن من نیست ؟ درحالی که این نهرهای منشعب از رود نیل از زیر کاخ من روان است - آیا نمی بینید؟ آیا من بهترم از این موسی که خوار و بی مقدار است و سابقهٔ روشنی ندارد (14) (یا او از من بهتر است ؟) پس (اگر موسی راست می گوید که: به ریاست قوم نامزد شده است) چرا بر او دست برنجنهای طلا افکنده نشده است یا چرا فرشتگان با او نه پیوسته اند، پس فرعون با این بیانات ترازوی عقل قوم خود را سبك کرد و تحت تأثیر او قرار گرفتند و بالنتیجه از او پیروی کردند زیرا قوم فرعون مردمی بودند خارج از دائرهٔ بندگی خدا.

پس چون (مکابره را از حد بدر بردند و) ما را بر سر خشم آوردند ما از آنها انتقام کشیدیم و بالنتیجه همه را (در دریای سرخ یعنی بحر احمر) غرق کردیم، پس ما آن قوم را پیشرو دوزخیان عهد گذشته و ضرب المثل عبرت نسلهای آینده قرار دادیم.

سوره الزخرف (43): آیات 57 تا 66

اشاره

57-66 وَ لَمّٰا ... لاٰ یَشْعُرُونَ

عیسی بن مریم

(به دنبالهٔ سخن دربارهٔ استفسار از اهل کتاب از اینکه آیا در هیچ یك از شرائع الهیه موضوع پرستش خدایان در کار بوده یا نه ؟ خدا می فرماید:) ای پیامبر: و

چون از پسر مریم (دم و) مثل زده شود ناگهان قوم تو بتصور اینکه تو محکوم شده ای فریاد و غوغا برمی دارند و می گویند: عیسویان اهل کتابند و عیسی را پرستش می کنند و (نیز) می گویند: آیا معبودهای ما (یعنی ملائکه) بهترند یا عیسی ؟ ای پیامبر: کافران، این مثل را برای تو نزده اند مگر برای جدال و خصومت بلکه کفار مکه گروهی هستند خصومت - گران و لجاج کنندگان (اما) عیسی فقط بنده ای است که ما بر او انعام کرده ایم و او را برای قوم بنی اسرائیل حجت قرار داده ایم (چه او مولودی است که از قدرت ما بی پدر بدنیا آمده است، و هیچگاه بندهٔ خدا معبود نمی شود) و (اما ملائکه) اگر ما می خواستیم (پرستش شوند) بجای بعضی از شما آدمیان، ملائکه را در زمین مستقر می کردیم که جانشین شوند (15).

و البته نزول عیسی برای دانستن قیام قیامت است پس دربارهٔ قیامت البته البته شك مکنید و مرا پیروی کنید که این راه، راه راست است و البته البته شیطان شما را از راه بازندارد زیرا شیطان دشمن آشکار شماست.

و چون عیسی با معجزات آمد چنین گفت: علی التحقیق من به سروقت شما آمده ام تا (شرع مشتمل بر) حکمت (قولی و عملی) را بشما القاء کنم و آن قسمت از مسائل توراة را که دربارهٔ آن اختلاف می کنید بیان سازم بنابراین از خدا بترسید و از من فرمان ببرید.

البته خدا همان غیب مطلق پروردگار من و پروردگار شماست لذا او را بپرستید و این راه، راه راست است:

پس از عیسی؛ در داخلهٔ جمعیت ترسایان اختلاف شد (چون یعقوبیه و نسطوریه و...) پس وای بر احزابی که از شریعت عیسی منحرف شدند از عذاب (روز قیامت همان) روزی که عذابش دردناکست.

کفار پس از آمدن پیامبر و نزول قرآن نباید حالت منتظره داشته باشند و این حالت منتظرهٔ آنها برای به پاشدن قیامت است همان قیامتی که ناگهان به سروقتشان می آید و هم ایشان خبردار نیستند.

سوره الزخرف (43): آیات 67 تا 80

اشاره

67-80، اَلْأَخِلاّٰءُ ... یَکْتُبُونَ

ص: 111

توصیف روز قیامت

کلیهٔ دوستان دار دنیا در روز قیامت با هم دشمن می شوند (زیرا مشاهده می کنند که ثمرهٔ دوستی آنها با یکدیگر در دار دنیا کفر بوده و در قیامت عذاب است) و تنها دوستی ای که پایدار می ماند دوستی پرهیزکاران است با یکدیگر.

(در روز قیامت خدا می فرماید:) ای بندگان من امروز هیچ گونه ترسی (از عذاب) بر شما نیست و هیچ کدام از شما دچار اندوه (و غم فراق بهشت) نمی شوید. بندگان من آنهایند که به پیامبران و کتابهای ما ایمان آوردند و مطیع اوامر ما بودند.

(ای بندگان من:) خود با زنان (با ایمانتان) وارد بهشت شوید که در آنجا مورد احترام قرار خواهید گرفت کاسه های زر (مشتمل بر الوان خوراکیها) و صراحیهای پر از شراب در پیرامون بهشتیان در گردش است و آنچه دلها بخواهد و چشمها از دیدنش لذت ببرد در بهشت موجود است و (به آنها گفته می شود که:) شما: جاوید در بهشت خواهید بود، و آن بهشتی را که (آدم ابو البشر در آن بود و اخراج شد و) امروز بارث بشما داده شده است (16) بسبب کرداری است که در دار دنیا می کردید، از آن شماست در بهشت میوهٔ بسیار و از آن میوه ها می خورید (بدون پرداخت مزد و یا تحمل منت و یا ترس از بیماری).

البته مجرمان در عذاب جهنم جاویدانند، در عذابشان تخفیف داده نمی شود و خودشان در عذاب جهنم از راحت نجات و تخفیف در عقوبات ناامیدند و ما به آن کافران ستم نکرده ایم و لیکن خودهاشان مردمی ستمکار بودند که عذاب را برای جان خود خریدند.

و (چون دوزخیان امیدشان از خلاصی خود قطع می شود) آواز برمی دارند که ای مالك دوزخ: از پروردگارت بخواه که ما را محکوم به مرگ کند تا از این عذاب برهیم، مالك در جوابشان می گوید: البته شما دائم در دوزخ خواهید بود (نه مرگ در کار است است و نه تخفیف در عذاب) و از طرف خدا با قید سوگند خطاب می رسد که: ما حق را بر زبان پیامبران بشما فرستادیم و لیکن بیشتر شما مردم، سخن حق را پسند نکردید.

اکنون می گوئیم: اگر کفار مکه تصمیم قاطع بر کارشکنی دربارهٔ پیامبر گرفته اند بدانند که ما هم دربارهٔ آنها تصمیم قاطع بر کارشکنی گرفته ایم، آیا کفار

می پندارند که ما سخن پنهان و سرگوشی ایشان را نمی شنویم ؟ آری می شنویم و فرستادگان ما (یعنی ملائکه) نزد ایشانند و موکل بر آنهایند و اعمالشان را می نویسند.

سوره الزخرف (43): آیات 81 تا 89

اشاره

81-89 قُلْ ... يَعْلَمُونَ

خلاصهٔ کلام

ای پیامبر! به کفار بگو: اگر (خدای) بخشایشگر فرزندی داشت، من که سرتاپا تسلیم بخشایشگر هستم، در پرستش فرزند خدا پیشقدم بودم (و لیکن خدا فرزند ندارد) (17). پروردگار آسمانها و زمین، همان پروردگار عرش، از توصیفاتی که کفار می کنند (از نسبت زن و فرزند) منزه است.

پس، ای پیامبر! بگذار تا این کافران در باطل بحث کنند و در دنیا بازی کنند تا آنگاه که برخورد کنند با روز که وعدهٔ ملاقاتشان با آن روز داده شده است (یعنی روز مرگ و عذاب) (18). و آن غیب مطلق، کسی است که در آسمان معبود بحق است (و بر ملائکه واجب است که: او را عبادت کنند) و در زمین معبود بحق است (و بر انس و جن واجب است که: او را عبادت کنند). و همان غیب مطلق، کارهایش از روی حکمت است و داناست.

و بزرگوار است خدائی که از آن اوست پادشاهی آسمانها و زمین و آنچه در میان آنهاست و نزد اوست علم قیام قیامت و بسوی او بازگشت داده می شوید، و (کفار به امید این نباشند که ملائکه یا دیگر معبودهاشان در روز قیامت ایشان را شفاعت می کنند. زیرا،) آن معبودها که مشرکین به خدائی می خوانند (و خدا را رها می کنند) اجازهٔ شفاعت ندارند و لیکن معبودهائی که خودشان شهادت بحق داده باشند (مانند عزیز و عیسی و ملائکه) حق شفاعت دارند. و خود اینان می دانند که:

گناهکاران از مردم با ایمان را می توانند شفاعت کنند نه کفار را (19).

و ای پیامبر! اگر از این کفار بپرسی که: چه کسی آنان را آفریده است ؟ البته البته، مؤکدا می گویند: خدا. پس چگونه از پرستش خدا به پرستش غیر

خدا برگردانیده می شوند؟! و گفتار پیامبر، این است: ای پروردگار من! معاندان قریش گروهی هستند که از روی عناد ایمان نمی آورند.

و گفتار خدا این است: ای پیامبر! از دعوت معاندان اعراض کن و با ایشان سلام وداع کن. پس البته، عاقبت کفر خود را خواهند دانست.

«پایان»

ذیول

(1) ب.

(2)

گر بریزی بحر را در کوزه ای *** چند گنجد قسمت یك روزه ای

(مولوی) (3) ب.

(4) «کل ممکن زوج ترکیبی».

(5) دربارهٔ راههای ارتباط و دربارهٔ جفتها و دربارهٔ مرکوبات، تحقیق هائی شده است که: روح آیات بر آنها دلالت دارد.

(6)

«کل ابن انثی و ان طالت سلامته *** یوما علی آلة الحدباء محمول».

(7) ملیح بر وزن حسین است (اقتباس از تفسیر روح البیان) و قوم بنی ملیح از عرب خزاعه هستند (تفسیر کاشفی).

(8) ب.

(9) جوابی لطف آمیز است.

(10) تفصیل در تفسیر مجمع البیان.

(11) ب.

(12) ب.

(13) تفاسیر دیگری هم در ذیل آیه شده است.

(14) زیرا پـدران موسـی از پادشاهان فراعنه نبوده انـد و پدر موسـی معلوم نیست کیست. چه آنکه او را ما از آب نیل گرفته ایم و مدتی در کاخ فرعون نان ونمك خورده است تا بزرگ شده و بعدا هم یك نفر قبطی را کشته و از آن ببعد فراری بوده است. ب.

(15) تفسیر دیگری هم در ذیل آیه شده است.

(16) ب.

(17) تفسیر أبو مسلم اصفهانی.

(18) تفسیر کاشفی.

(19) ب.

تعلیقه

«إِنَّا جَعَلْنٰ اهُ قُرْآناً عَرَبِيًّا»

خـدا در آغـاز سورهٔ یوسف فرموده: «إِنَّا أَنْزَلْنٰـاهُ قُرْآناً عَرَبِيًّا» در تفسـیر صافی در ذیل همین آیه از کتاب خصال از حضـرت امام صادق علیه السّلام روایت کرده که، فرموده اند:

«تعلموا العربیة فانها کلام اللّه الذی تکلم به خلقه»: زبان عربی بیاموزید که خدا با این زبان با خلق خود سخن گفته است.

زمامداران نالایق اموی و عباسی و پس از آنها دولتهای عثمانی هرکدام بعلتی یا به عللی با خنجر داموکلس(1) (Damocles) بر پیکر زبان عربی که جزء افتخارات جهان بود ضـربت زدند و از نیشهای زهرآگین دشمنان غفلت کردند، [در دستگاه معاویه سرجوس ابن منصور (که اسم اصـلی او سـرژیوس است و اهل روم بوده و رتبهٔ کشیشـی یا بیشتر داشته و بظاهر قبول دین اسلام نموده) سمت وزارت یافت و بعد از مردن معاویه، وزارت یزید را عهده دار شد (و طغیان معاویه در ابتداء خلافت حضرت امیر مؤمنان علیه السّلام

1- داموکلیس. رجل من بطلة الطاغیة دیونیسـیوس الاقدم کان یحسده علی سعادته. دعاه دیونیسیوس یوما الی ولیمة و فی وسط الافراح رفع الرجـل نظره الی السـقف فرأی سـیفا معلقـا بشـعرة فوق رأسه. و ذهب اسم «سـیف داموکلیس» للقول ان المخـاطر تحف دائمـا بمن تولی المناصب و الجاه (المنجد ج 2 ص 188).

و واقعهٔ جانسوز کربلا و قتل عام مدینه و محاصرهٔ خانهٔ خدا در مکه، بمساعی این وزیر بوده و مقصودش وهن و سستی اسلام و انقلابات داخلی در ممالك مفتوحهٔ مسلمین بوده).] (کتاب التدوین فی احوال جبال شروین ص 20 به خلاصه).

نیز افکار مادر یزید، که زنی مسیحیه بوده در روحیات ملحدانهٔ یزید مؤثر بوده است.

فرصتهائی که زمامداران عباسی و پس از آنها دولتهای عثمانی از دست دادند، کتابها لازم دارد. یکی از شیخ الاسلامهای عثمانی (همان شیخ الاسلامهای خودخواه که نگذاردند تخمیس مذاهب که نادر شاه افشار پیشنهاد داده بود، عملی شود) مرده بود و جنازهٔ او را در میان انبوه مشیعین حرکت می دادند. در معبر پلی که جنازه را حرکت می دادند یکی از یهودان سالخورده، چنان گریه می کرد که قطرات اشکش از ریشش می چکید. در این اثناء یکتن از ارامنه که آن یهودی را می شناخت به او گفت:

این مردم که گریه می کنند، حق دارند. زیرا، مسلمانند و شیخ الاسلامشان مرده است.

اما ترا که من می شناسم یهودی هستی، چرا گریه می کنی ؟! آنهم باین شدت ؟ یهودی در جواب گفت: من برای مرگ شیخ الاسلام عثمانی گریه نمی کنم. بلکه گریه ام برای این است که: این شیخ الاسلامهای عثمانی چرا تك تك می میرند و همه یك مرتبه نمی میرند.

بالجمله، امروز هم زیر سپر غمخواری دربارهٔ تغییر خط، تمام عمّال اجانب دلسوزی می کنند و می خواهند کار را آسان کنند و خط لاتین به کار ببرند. امّا، باید به اینان گفت: تغییر خط، مساوق محو تمدن و فرهنگ و مذهب ایرانیان است و بس.

عثامنه، فرهنگی نداشتند که با تغییر خط، فرهنگی را محو کنند و لیکن در و دیوار ایران نیازمند حفظ تمدن و فرهنگ و مذهب خود است که وابسته به حفظ خط فعلی است.

بعلاوه، چرا حروف را مشکول (زیر و زبردار) نمی کنند؟ در یك جریده ده کلمه محتاج به زیر و زبر کردن است، همین ده کلمه را اعراب کنند. مگر نه این است که لغت (المنجد) دارای چندصدهزار لغت است و چون مشکول است، خواندن آن کوچك ترین اشکالی ندارد؟ به خلاصه، محرر این تفسیر گوید: این اشك تمساح، برای سهولت نیست و بلکه برای محو قرآن است و بس.

سورة الدّخان

اشاره

حجة التفاسير كلمات (اللّه) به (خدا) ترجمه شده است و مراد از خدا، ذات مستجمع جميع صفات كمال است.

كلمات (هو) كه مراد خداست به (غيب مطلق) ترجمه شده است.

كشاف:

سورة دخان مكى.

مشتمل بر: 59 آيه.

346 كلمه.

1431 حرف.

(تفسير تنوير المقباس).

داراى ذيول.

ص: 117

بِسْمِ اَللهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِيمِ

سوره الدخان (44): آيات 1 تا 11

اشاره

1 - 11 حم ... أَلِيمٌ

قرآن و وقت نزول آن و عواقب شوم شرك و تمرد

(حم) رمز است.

سوگند به كتاب واضح كنندهٔ حق و باطل (كه آن كتاب در علم مكنون مخزون ماست) كه البته، ما آن كتاب را در شب با بركت قدر (در بوتهٔ قرآن) فروفرستاديم (1).

(و) سوگند كه البته، ما (از خطر كفر) بيم دهنده ايم. (و قرآن وسيلهٔ آن است).

در شب قدر هر كار مقرون به حكمت، تقدير و فيصل مى شود (از: مرگ و زندگى و صحت و مرض و ساير پيشامدهاى سال) زيرا، فرمان هر كار، از جانب ماست (و از جملهٔ امورى كه در شب قدر، تقدير و فيصل يافته است، همين نزول قرآن است).

(و) سوگند كه ما فرستندهٔ قرآنيم، (اى پيامبر! فرستادن قرآن) از جانب پروردگارت، براى رحمت (بر مردم) است. زيراكه، پروردگار تو، همان غيب مطلق (به آواز نيازمندان) شنوا و (به احوال آنان) داناست، همان پروردگار آسمانها و زمين و آنچه ميان آسمانها و زمين است اگر اهل (تحقيق و) يقين باشيد.

معبود شايسته اى غير از غيب مطلق نيست، او زنده مى سازد و او مى ميراند و (او) پروردگار شما و پروردگار پدران پيشين «پيشينيان» شماست.

و ليكن كفار مكه در وادى شك اند و با اين سخنان بازى مى كنند. بنابراين، (اى پيامبر!) منتظر (و چشم به راه روزى) باش كه (ابر نبارد و كشت نرويد و از شدت قحط) دود آشكار از آسمان (شهر مكه) برخيزد (و) همهٔ مردم را فراگيرد (دودش بچشم همه برود). (و مردم بگويند:) اين شكنجهٔ دردناك است.

1- ب.

سوره الدخان (44): آیات 12 تا 16

اشاره

12-15 رَبَّنَا ... مُنْتَقِمُونَ

ظهور قحط و غلاء و خشکسالی در مکه

ظهور قحط و غلاء و خشکسالی در مکه(1)

(پیامبر صلّی اللّه علیه و آله را تکذیب کردند و حضرتش عرض کرد: خدایا! خشکسالی را بر کفار قریش مسلط کن بعدد سالهای خشکسالی مصر در عهد یوسف (یعنی هفت سال). دعای پیامبر صلّی اللّه علیه و آله مستجاب شد و قریش دچار مجاعه شدند و از شدت گرسنگی میانهٔ زمین و آسمان را مانند دود می دیدند و مردار و استخوانها را می خوردند. آنگاه به نزد پیامبر صلّی اللّه علیه و آله آمدند و گفتند: یا محمّد! تو ما را به صلهٔ رحم امر می کنی اما، کار قومت را به اینجا می کشانی! از خدا بخواه که آن بلاء را بگرداند و نعمت و ارزانی را به ما ارزانی دارد. و خود گفتند): ای پروردگار ما! عذاب را از ما بگشای که البته، ما (پس از دفع عذاب) ایمان خواهیم آورد.

و لیکن قوم، کجا به یاد (خدا) می افتند؟! و حال آنکه فرستاده ای با معجزات برای ایشان آمد و پس از دعوت، از او رو برگردانیدند و گفتند: این قرآن از طرف جن به او آموخته شده و جن یار و مددکار او است(2).

(بالجمله، ما در جواب گفتیم که:) البته، ما شکنجه را برطرف خواهیم ساخت (و گفتیم:) طولی نمی کشد که البته، شما به انکار خود بازخواهیدگشت.

(پیامبر صلّی اللّه علیه و آله طلب باران کرد و ما شکنجه و قحط و خشکسالی را برطرف ساختیم و قریش به کار تکذیب پیامبر صلّی اللّه علیه و آله برگشتند ولی) البته، ما در روزی که عقوبت عظیم را به پامی کنیم (یعنی روز جنگ بدر که موقع آن خواهد رسید) از کفار قریش (به کشتن و اسیر گرفتن) انتقام خواهیم کشید (1).

سوره الدخان (44): آیات 17 تا 33

اشاره

16-32 وَ لَقَدْ ... مُبِينٌ

قوم فرعون

و سوگند که پیش از کفار قریش، قوم فرعون را در معرض آزمایش در آوردیم

1- در تفاسیر بیضاوی و مجمع البیان و کاشفی و غیرها، تفاصیل شأن نزول آیات مذکور است.

2- جن به او ضم شده و مددکار او است (رجوع به سورهٔ قلم از همین تفسیر).

و رسولی بزرگوار به سـروقتشان آمد و گفت که: بندگان خدا را (یعنی قوم بنی اسـرائیل را که در مصـر نگاه داشـته اید و با آنها سر سازگاری ندارید) بمن تسلیم کنید. زیرا البته، من فرستادهٔ خدا و امین هستم و نسبت به خدا و اوامر او سرکشی مکنید و اگر تردیدی در صدق گفتار و پیام من دارید، البته، من برای شما حجتی روشن می آورم.

و (فرعون و قوم فرعون به لعن و طعن و دشـنام موسـی پرداختند و موسـی به ایشان گفت:) البته، من به پروردگار خودم و پروردگار شما پناه بردم از اینکه بمن لعن و طعن و دشـنام دهید و اگر سـخن مرا باور ندارید که من فرسـتادهٔ خدا هستم، شما از (من و قوم من) کناره کنید (و بگذارید که بنی اسرائیل را بردارم و از مصر خارج شوم)(1).

(فرعون و اتباع از تسـلیم بنی اسـرائیل خودداری کردند و از آزار آنان دست برنداشتند) پس، موسی پروردگار خود را خواند و گفت: این قوم فرعون، قومی مجرمند.

پس، (در نتیجه) ما به موسـی فرمان دادیم که: بندگان مرا شـبانه (از مصـر) کوچ بده. البته، فرعون و قومش شـما را تعقیب خواهند کرد. ای موسـی! دریا را که شـکافتی بحال خود آرام باقی بگذار (و از تعقیب فرعون و قومش مترس) زیرا، آنها قومی هسـتند که محکوم به غرق (در دریای احمر) اند.

(فرعون و قومش غرق شدنـد) و چه باغهـا و چشـمه هـا و کشتزارهـا و کاخهـای آراسـته و نعمتی را که در آن به آسودگی برخوردار بودنـد، گذاشـتند و رفتنـد. بـا دیگران هم که نافرمانی ما کننـد چنین رفتار می کنیم و (بالجمله)، آن اموال را به گروه دیگری از اقوام مصـریان بارث دادیم(2). پس، آسمان و زمین بر غرق شدگان نه گریست (2) و در عقوبتشان مهلت داده نشد.

1- ب.

2- . ب.

و سوگند که بنی اسرائیل را از شکنجهٔ خوارکننده (از: قتل پسر بچگان نوزاد و تکلیف کارهای اجباری مردان و به خدمت گماشتن زنان) رهانیدیم، شکنجه ای که از ناحیهٔ فرعون گردن فرازی بود که ستم و تکبر و شرارتش از حد بدر رفته بود.

و سوگند که ما دانسته موسی و قومش را بر مردم معاصرشان برگزیدیم(1) و نحوهٔ معجزاتی که به آنها دادیم معجزاتی بود که آزمایش در آن آشکار بود.

سوره الدخان (44): آیات 34 تا 42

اشاره

33-42 إِنَّ هٰؤُلاٰءِ ... اَلرَّحِيمُ

اظهارات قوم پیامبر (ص) و رد بر آنها

(ای پیامبر!) البته، کفار قوم تو می گویند که: ما در دنبالهٔ این حیات، تنها کاری که داریم مردن است و دیگر زنده نخواهیم شد و اگر شما راستگو هستید پدران ما را که مرده اند زنده کنید و بیاورید.

ای پیامبر! آیا این کفار بهترند یا قوم تبّع ؟ (3) آیا این کفار بهترند، یا کسانی که پیش از قوم تبّع بودند؟ که ما آنها را نابود کردیم. زیرا البته، مردمی مجرم (کافر و منکر روز آخر) بودند.

و ما آسمانها و زمین را و آنچه میان این دو است به بازی نیافریده ایم، نیافریده ایم مگر به حق (تحت نظم و ترتیب و شمار و قاعده و حساب) و لیکن بیشتر مردمان (چون تعقل و تفکر نمی کنند این نکته را) نمی دانند. بی تردید روز فصل (یعنی روزی که حق از باطل جدا می شود) وعده گاه همهٔ آدمیان است، همان روزی که هیچ دوستی نمی تواند برای دوستش جلب منفعتی کند یا دفع مضرتی نماید، و آنان یاری داده نمی شوند غیر از کسی که خدا به او رحم کرده باشد (که مورد عفو و یا شفاعت قرار گیرد). زیرا البته، خدا همان غیب مطلق، برای جمع آوری مردم و فصل و حکومت بین آنها غالب است و بهر کس که لیاقت داشته باشد مهربانست.

سوره الدخان (44): آیات 43 تا 50

اشاره

43-50 إِنَّ شَجَرَةَ ... تَمْتَرُونَ

عاقبت گناهکاران در روز فصل

البته، بار درخت زقوم خوراك گناهکار است که میوهٔ آن درخت، مانند فلزات

1- تفسیر مجمع البیان از قتاده و حسن و مجاهد.

معدنی گداخته است و آن میوه در احشاء و امعاء می جوشد مثل جوشیدن آب جوش که حبابها می اندازد و آب زیر و زبر می شود. (آنگاه به موکلین دوزخ می گوئیم:) این گناهکار را بگیرید و به میان دوزخ پرتابش کنید. سپس، در شکنجهٔ آب سردش بگذارید و آن را بر فرق سرش بریزید (چه آنکه جمع حرارت و برودت تام، از انواع شکنجه های غیر قابل تحمل است) (4) و به او بگویید: تو که در دار دنیا البته، زورمند و ارجمند بودی اکنون عذاب را بچش و بکش. (آنگاه گفته می شود که:) البته، این عذاب، همان عذابی است که در دنیا درباره اش شك می کردید.

سوره الدخان (44): آیات 51 تا 57

اشاره

51-57 إِنَّ اَلْمُتَّقِينَ ... اَلْعَظِيمُ

عاقبت پرهیزکاران در روز فصل

البته، مردم پرهیزکار (که از مخالفت فرمان خدا اجتناب کردند)، در جایگاه ایمن از آفات و ترسند، در بوستانهای دارای چشمه ها هستند. از حریرهای نازك و ستبر براق و درخشان می پوشند (و) روبروی یکدیگر می نشینند. این امر، موقت نیست بلکه همیشگی است (نه مانند دنیا که لباس نو پوشیدن موقتی باشد که یا از تن بدر می آورند و یا کهنه و فرسوده می شود).

و ما متقیان را به زنان سپید اندام سیاه چشم، قرین و همسر می سازیم. در آن بوستانها هرگونه میوه ای که بخواهند می طلبند، نه پولی لازم دارد و نه نایاب می شود و هیچ گونه زیانی برای خورندگان آن ندارد. در آن بوستانها مرگی در کار نیست غیر از همان مرگی که در دنیا چشیده اند، و خدا آنها را از عذاب دوزخ نگاهداری کرده است. این نعمتها بعنوان کرم، از جانب پروردگار تو است، (5) آن فضل پروردگار، خود فیروزی بزرگ است.

سوره الدخان (44): آیات 58 تا 59

اشاره

58 و 59 فَإِنَّمٰا يَسَّرْنٰاهُ ... مُرْتَقِبُونَ

خلاصهٔ کلام

(ای پیامبر!) نظر ما از فرستادن قرآن بزبان تو که عربی است، فقط این بوده که ما فهمیدن قرآن را آسان کنیم تا مخاطبین به آن، نیك متذکر شوند و تفکر کنند.

ای پیامبر! تو منتظر عاقبت کار کفار باش، زیرا آنان منتظر عاقبت کار تو هستند.

«پایان»

ذیول

ذیول(1)

در تفسیر این آیات وجوه دیگر هم گفته شده است. و محرر این تفسیر می گوید: این آیات را می توان ناظر گرفت به ظهور طیاره و صعود آن در آسمان و دودی که از آن خارج می شود و بمبهای آتش زا که فرومی ریزد و مردم می گویند:

عذاب الیم است، و از پروردگار می طلبند که این عذاب را از آنها برطرف کند و اظهار ایمان به خدا می کنند (در عین حال که از پیغمبر آخر الزمان و قرآن پند نمی گیرند و خود را دانا و مستغنی می دانند)، همین که عذاب جنگ کمی تخفیف پیدا کرد باز بهمان حالت بی ایمانی اول برمی گردند. اما عاقبت، انتقام سخت الهی گریبان گیر آنان خواهد شد.

در تفسیر مجمع البیان و در تفسیر صافی در یکی از تفاسیر آیات، ظهور دخان یعنی دود را از علائم ظهور و یا قیام قیامت ذکر کرده است(1).

(2) مراد: اهل آسمان و زمین است و یا اساسا کنایه و یا آنکه یکی از مثل های عربی است.

(3) تبابعه: لقب پادشاهان عهد باستان یمن است و مفردش تبّع (بضم اول و فتح باء مشدد) است.

1- اگر ذهنی نورانی باشد می تواند موارد مختلفهٔ مذکورهٔ در این موضوع را از ظهور قحط و غلاء مکه و از دود ممتد که علامت ظهور و یا علامت قیامت است و از ظهور طیاره و... از این آیات بپذیرد. زیرا، اصل کلی مبحث این است که: خدا، بشر متمرد را در فشار می گذارد، و وی بدرگاه خدا تضرع و زاری می کند، همین که روزنهٔ فرجی پیدا شد، باز بسراغ تمرد خود می رود. و لیکن باید این نکته را هم در نظر داشت که: اگر بندگان، رسوائی را از حد گذرانیدند، دیگر فرجی در کار نخواهد بود (محرر این تفسیر).

(4) حمیم در قرآن کریم بمعنی آبی است که در منتهی درجهٔ حرارت باشد (تفسیر مجمع البیان) از لغات اضداد است. بمعنی آب گرم و آب سرد هر دو هست (المنجد).

(5) در حقیقت، نعمت بهشت، و خلاصی از جهنم هر دو تفضّل خداست.

زیرا، اگر پرهیزکار، مخالفت فرمان خدا نکرده است، در عوض هم در دار دنیا از نعمتهای خدا، استفاده کرده است. و با احتساب نعمت دنیا و عمل پرهیزکاران، دیگر چیزی طلبکار نیستند. پس، مسلم شد که دادن بهشت، تفضل است. و امّا، موضوع خلاصی از جهنم هم اگر الطاف خاصه و توفیقات الهی در کار نباشد، انسان، بسا که روزگار خود را تیره و تار می سازد. بعلاوه کدام انسان عادی است که خطائی از او سرنزده باشد. پس، مسلّم شد که خلاصی از جهنم، هم تفضّل است.

ص: 124

سورة الجاثية

اشاره

حجة التفاسير کلمات (اللّه) به (خدا) ترجمه شده است و مراد از خدا، ذات مستجمع جميع صفات کمال است.

کلمهٔ (هو) که مراد خداست به (غيب مطلق) ترجمه شده است.

کشاف:

سورهٔ جاثيه مکی.

مشتمل بر: 36 آيه.

644 کلمه.

2600 حرف.

(تفسير تنوير المقباس).

دارای تعليقه.

ص: 125

بِسْمِ اَللهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِيمِ

سوره الجاثية (45): آيات 1 تا 6

اشاره

1 - 5 حمتَنْزِيلُ اَلْكِتٰابِ ... يُؤْمِنُونَ

قرآن و فرستندهٔ آن

(حم) رمز است.

رو فرستادن قرآن، از جانب خدای غالب بر جميع اشياء است كه كارهايش از روى اساس است.

البته، (براى شناختن خدا و قدرت او) در آفرينش آسمانها و زمين نشانه هاست براى مردمى كه اهل ايمانند.

و در آفرينش شما (بنى نوع بشر) و در هرچه پراكنده مى سازد از جنبندگان ذى حيات، نشانه هاست براى مردمى كه اهل (استدلال و) يقين اند.

و در آمد و شد شب و روز، و در آنچه خدا از آسمان فروفرستاده (و مى فرستد) از روزى(1) و در نتيجه زمين را بعد از مردنش زنده ساخته (و مى سازد) و در گردش آوردن بادهاى گوناگون (آورنده و برندهٔ ابرها و ناقل تخم گياه ها و تصفيه كنندهٔ هواءها و...) نشانه هاست براى قومى كه عقل خود را به كار مى اندازند.

اى پيامبر! آن آيات قرآن، آيات خداست كه ما آنها را براستى و درستى بر تو مى خوانيم (و تو بر مردم مى خوانى. اگر مردم، باز ايمان نياورند) پس بكدام سخنى بعد از خدا و آيات خدا ايمان مى آورند؟!

سوره الجاثية (45): آيات 7 تا 10

اشاره

6 - 10 وَيْلٌ ... عَظِيمٌ

تهديد خدا به منكران قرآن

واى(2) بر هر دروغگوى گناهكار كه آيات خدا را كه بر او خوانده مى شود،

1- از نور و هواء و اكسيژن و برف و باران و رعد و برق و غيرها. و چون چيزهاى ديگر نيز از آسمان است، همچون: فرشتگان و كتابهاى پيامبران و... لذا، در اين آيه به رزق (روزى)، تصريح شده كه مراد همان سر چشمهٔ ارزاق مادى است.

2- عذاب سخت.

می شنود سپس از روی تکبر، بر کفر اصرار می ورزد، گوئی آن آیات را نشنیده است. ای پیامبر! چنین کسی را به عذابی دردناك مژده بده.

این دروغگو چون چیزی از آیـات ما را بدانـد، آن را به باد اسـتهزاء می گیرد (و بصورتی بازمی نمایـد که از راه حق و صواب دور باشـد) آن گروه(1) از آن ایشانست عذاب خوارکننده. جهنم از پیش روی ایشان است (به استقبالشان می شتابد) و آنچه بدست آورده اند (از: ریاست و مـال و اتبـاع و فرزنـدان و زنـان) ایشـان را به هیـچ وجه بی نیـاز نسازد (و سودی به ایشان نرسانـد و عـذابی را از آنان جلوگیری نکنـد) و کارسازانی که برای خود از جز خدا انتخاب کرده و پذیرفته اند، بی نیازشان نسازد (و برای ایشان جلب منفعتی و یا دفع مضرتی نکنند) و از آن ایشانست عذابی بزرگ.

این قرآن، چراغ هدایت است و آنان که به آیات پروردگارشان کفر ورزیدند، از آن ایشانست عذاب، از سخت ترین عذاب دردناك(2).

سوره الجاثية (45): آيات 12 تا 13

اشاره

11 و 12 اَللّهُ ... يَتَفَكَّرُونَ

خدا

خدا کسـی است که: دریا را برای شـما رام ساخت تا بفرمان او کشتی در آن روان گردد و تا از فضل خدا (از صـید ماهیان و بدست آوردن مروارید و مرجان و داروهای پزشـکی و معادن تحت البحری و اغذیه و سفر و حمل و نقل احمال و اثقال و مال التجاره) استفاده کنید و تا شما (منعم حقیقی خود را بشناسید و) سپاسگزار او باشید.

خدا کسـی است که: آنچه در آسـمانها و آنچه در زمین است برای شـما رام ساخت و همه از خداست (زیرا، هرچه در وجود است همه از اوست. بهری بی واسطه و بهری به واسطه). البته، در آنچه گفته شد، نشانه هاست برای قومی که تفکر و تدبر می کنند.

1- این گروه، متشکل از دروغگو و هم مشربان اوست.

2- تفسیر کاشفی.

سوره الجاثية (45): آيات 14 تا 15

اشاره

13 و 14 قُلْ ... تُرْجَعُونَ

سؤال و جواب دربارهٔ ناامیدان از دیدن روزگار خوش

سؤال و جواب دربارهٔ ناامیدان از دیدن روزگار خوش(1)

(چون از پیامبر صلّی اللّه علیه و آله پرسش شد دربارهٔ طرز رفتار با کسانی که امید روزگار خوش ندارند، مانند: غلامان و کنیزان و خدمتکاران و زندانیان و یتیمان و بینوایان و بیماران صعب العلاج و دیوانگان و بعض زنان و دختران، خدا در جواب فرمود:) ای پیامبر! بگو: از گناهان و تقصیرهای کسانی که به روزهای (راحتی و خوشی) خدا امید ندارند - بگذرند تا (اگر از لغزش این اشخاص در گذشتند) خدا از لغزشهای آنان در گذرد، و عاقبت، خدا هر قومی را برطبق کاری که می کنند جزا می دهد. هرکس کار شایسته ای بکند (حق منت بر کسی ندارد) نفع آن عائد خود اوست. و هرکس کار بدی بکند (حق گله و شکایت از کسی ندارد) وبال عملش به خود او برمی گردد (این مکافات عمل در دار دنیاست). سپس، بسوی پروردگارتان بازگشت داده می شوید و او در آخرت سزای شما را خواهد داد.

سوره الجاثية (45): آيات 16 تا 20

اشاره

15-19 وَ لَقَدْ ... يُوقِنُونَ

بنی اسرائیل در عهد گذشته و در عهد پیامبر (ص)

و سوگند که ما کتاب (توراة و زبور و انجیل) و سلطنت و پیامبری را به خاندان بنی اسرائیل مرحمت کردیم و از نعمتهای پاکیزه به آنان روزی دادیم و آنان را بر معاصرانشان برتر ساختیم و بشاراتی واضح و روشن از جریان نبوت و بعثت محمّد و نزول قرآن در کتابهاشان درج کردیم. و چون آن پیامبر مبعوث شد، دربارهٔ او اختلاف کردند. و این اختلاف از روی جهالت نبود بلکه، دانسته از روی عناد بود که در میان آنها حکمفرمائی می کرد (چه آنکه بزرگان آنها برای حفظ مقام و ریاست خود این اختلاف را ایجاد کردند). ای پیامبر! البته، پروردگار تو در روز قیامت دربارهٔ موضوعی که از آن اختلاف می کردند، میان ایشان حکم می فرماید.

ای پیامبر! پس از اینکه تو را به پیامبری مبعوث کردیم و بفرمان خودمان، تو

1- خاص محرر این تفسیر است.

را بر شریعت اسلام مأمور کردیم، بنابراین، تو پیرو این شریعت باش و از خواهشهای نفسانی نادانان پیروی مکن. زیرا البته، آنان قدرت دفع کوچك ترین زیانی را که از جانب خدا به تو خواهد رسید، ندارند و البته، ظالمان، بعضی از ایشان دوست بعض دیگرند و خدا کارساز پرهیزکاران است.

این قرآن (که کتاب شریعت اسلام است) موجب بینشهاست برای مردم و راهنماست و رحمت است برای قومی که اهل (استدلال و) یقین هستند.

سوره الجاثية (45): آيات 21 تا 35

اشاره

20-34 أَمْ حَسِبَ ... يُسْتَعْتَبُونَ

انكار قيامت و توالى فاسدهٔ آن

لازمهٔ انکار قیامت مردگان، مساوات کسانی است که: بدیها را فراهم کردند با کسانی که ایمان آوردند و کارهای شایسته کردند، هم مساوات در زمان حیاتشان و هم مساوات بعد از مماتشان و این خلاف عقل است. آیا ما چنین کاری می کنیم ؟ و چه زشت است چنین حکمی که می کنند! نیز لازمهٔ انکار قیامت بیهوده بودن آفرینش آسمانها و زمین است و حال اینکه خدا آنها را به حق آفریده و عبث نیست و حق حکم می کند که هرکس جزای کردارش داده شود، از طاعت و معصیت. و مهمل گذاردن جزاء ظلم است. و خدا ظلم نمی کند و در دادن جزاء هم به مردم ظلم نمی شود.

منشأ انكار قيامت، انكار خداست.

ای پیامبر! آیا می دانی کسی که هوی و هوس خود را معبود خود قرار داده است و خدا او را در چاه ضلالت باقی گذارده ؟ - زیرا، وی دانسته است که هوی و هوس لیاقت پرستش و معبود بودن را ندارد و مع ذلك هوی و هوس خود را می پرستد - و خدا بر گوش و دل وی مهر باطل زده است و جلو چشمش پرده کشیده است، (این چنین کس منکر قیامت می شود)؛(1) پس غیر از خدا چه کسی می تواند او را مجبور کند که هدایت شود؟(2) و لیکن چون جبر در کار نیست به این حالت باقی می ماند. ای مردم! آیا متذکر این نکات نمی شوید؟

1- ما بین دو ستاره جواب جملهٔ سؤالیه است.

2- ما بین دو ستاره جواب جملهٔ سؤالیه است.

دهریه

و دهریه (مشـرکان عرب و کفار قریش و زنادقهٔ از فلاسـفه) می گویند: (ما مثل گیاه می مانیم و خشك می شویم) آنچه هست فقط زندگانی همین چند روزهٔ دنیای ماست.

ما می میریم و فرزنـدانمان بجای ما زنده می شوند و هکذا. و چیزی ما را نمی میراند مگر روزگار. و لیکن ای پیامبر! این ادعاء، دلیل علمی نـدارد و چیزی جز یك پنـدار نیست که پنداشـته انـد. و چون آیات و ادلـهٔ روشن ما بر دهریه خوانـده شود، جوابی در برابر ندارنـد مگر یك جواب و آن این است که می گویند: اگر راست می گوئید پدرانمان را زنده کنید و بیاورید. ای پیامبر! در جوابشان بگو: خدا شما را زنده می سازد (نه روزگار) و سـپس خدا شما را می میراند (نه روزگار) و ازآن پس شما را خدا گرد می آورد برای روز قیامت(1) در وقوع چنین روزی هیچ گونه جای شـکی باقی نیست و لیکن بیشتر مردم نمی دانند (زیرا، از راه منطق اسـتدلال نمی کنند. چه، اولا: اگر مردگان دهریه را زنده کنیم جهـان از صورت اختیـار و تکلیف خارج می شود و بصورت جبر درمی آیـد و ثانیا: دهریـهٔ هر زمان، چنین موضوعی را با چشم می خواهنـد مشاهـده کننـد و این جریان، کار پیامبر است. و بنابراین، در هر زمان بایـد پیامبری باشـد که مردگان دهریه را زنده کند. ثالثا: اگر بـالفرض چنین امر محـال عـادی، صورت بگیرد بـاز هم مردمی که پویـای راه الحـاد و عنادنـد حمل بر جادو و سـحر و چشم بنـدی می کنند)(2).

و از آن خـداست پادشاهی آسـمانها و زمین، و در روزی که قیامت برپامی گردد نادرسـتان، زیانکار می شونـد. و ای پیامبر! در آن روز می بینی هر ملتی را که از غایت دهشت به زانو در آمده است (و بر سـر انگشتان خود نشسته است)(3) آنگاه هر ملتی دعوت می شود با کتاب آن ملت و به آنهـا اعلام می شود که امروز جزای کردار شـما که در دار دنیا می کردیـد، داده می شود. و این کتاب اعمال، کتاب ماست که براستی

1- تفسیر أبو الفتوح رازی.

2- ب.

3- هر دو معنی صحیح است.

و درستی بر شـما سخن می گوید (این شما و این کتاب)(1) زیرا البته، ما هر کرداری را که می کردیـد می نوشتیم و عکس برمی داشتیم و گفتارهاتان را ضبط می کردیم(2).

اکنون، اما آنها که ایمان آوردند و کارهای شایسته کردند مزدشان این است که: خدا آنان را در ظل رحمت خود وارد می سازد (و به بهشت می برد) - (و به آنها گفته می شود:) آن ورود در زیر سایـهٔ رحمت خـدا، همان رسـتگاری آشـکارست (که پیامبران وعده داده بودند) و اما آنها که راه کفر را پیش گرفتنـد (به ایشان گفته می شود:) آیا آیات کتاب من بر شـما خوانده نمی شد؟ و شـما در نتیجه تکبر کردید و مردمی مجرم بودیـد! و چون بشـما گفته می شد که وعدهٔ خدا راست است و در حلول قیامت جای هیچ گونه شك نیست، در جواب می گفتید: ما نمی دانیم قیامت چیست. (و چون ادله، اقامه می شد می گفتید:) ما جز گمان چیزی بنظرمان نمی رسد و ما یقین به آن نداریم.

پس از این تـذکرات، بـدیهای کردارها که در دار دنیا کرده بودند در برابر چشـمشان آشـکار می شود و کیفر آنچه به آن اسـتهزاء می کردند، گرداگردشان را فرامی گیرد و بر سـرشان فرود می آیـد، و به ایشان گفته می شود: ما امروز شـما را فراموش می کنیم(3) همان طور که شما برخورد با این روزتان را در دار دنیا فراموش کردید، (این را داشت باشید). علاوه جایگاه شما آتش است و هیچ گونه یاوری ندارید.

این پیشامدها برای شما بجهت این است که: شما آیات خدا را مورد شوخی و فسوس گرفتید و زندگانی دنیا شما را فریب داد. پس، امروز از آتش بیرون آورده نشوند و رضایت آنها حاصل نشود.

سوره الجاثية (45): آيات 36 تا 37

اشاره

35-36 فَلِلّٰهِ ... اَلْحَكِيمُ

خلاصهٔ كلام

بنابراین، ای پیامبر! سپاس، خاص خداست که پروردگار آسمانها و پروردگار

1- مراد از کتاب در این مورد، نامهٔ عمل اشخاص است (تفسیر أبو الفتوح).

2- اختراع عکس و ضبط صوت هم از الهامات الهیه است.

3- این معنی و معنای دیگر، در تفسیر أبو الفتوح مذکور است.

زمین است (بلکه) پروردگار جهانهاست. و از آن اوست بزرگی و عظمت در آسـمانها و زمین و او غالب بر جمیع اشیاء است و کارهایش از روی اساس است.

«پایان»

تعلیقه

اشاره

«شَرِيعَةٍ مِنَ اَلْأَمْرِ»

رفتار سوء بنی اسرائیل با شریعت اسلام

رؤساء یهودان در موقع ظهور پیامبر صـلّی اللّه علیه و آله اگر مبادرت بتصدیق شریعت اسلام کرده بودند، مسیحیان و مشرکان قریش بالتبع سر تسلیم فرود می آوردند.

و لیکن این رؤساء، نه تنها تصـدیق نکردند، بلکه مشـکلات بیشـماری در راه اسـلام ایجاد کردند. و آن بشاراتی که در توراة راجع به پیامبر صلّی اللّه علیه و آله داده شده بود، یا تحریف کردند و یا تأویل. و در هر فرصت که بدستشان افتاد از عناد کوتاهی نکردند.

(برای نمونه یکی از فرصتهای حاصله، این است که:) تاریخ اصفهان و ری در وقایع سال 682. ق. ه می نویسد: ارغون (از سلاطین مغول - در ایران) به پادشاهی نشـست و اختیار ممالك را با سـعدالدولهٔ یهودی گذارده، و چندی یهودان در اصفهان و شیراز و دیگر بلاد عجم و عرب بیـداد کردند و از همه جا فریاد می رسـید «تهودوا قد تهود الفلك». (و در) پایان عهد، ارغون را برآن داشـته بود (که) «کعبه» را ویران کند.

و در وقایع سال 690 می نویسد: وفات ارغون و کشته شدن سعدالدولهٔ یهود و خاموش شدن آن قوم عنود (ه).

البته، تاریخچهٔ عملیات پولس یهودی را که تظاهر به مسیحیت کرد و کیش عیسوی را (همچون کیش موسوی) بکلی از میان برد و کشیشان بی علم و ایمان را بر جامعهٔ بشری مسلط نمود، در محل خود تحریر خواهیم کرد.

تذکر «شَرِيعَةٍ مِنَ اَلْأَمْرِ» شریعه (بر وزن سفینه) راه آب گروهی است که به آب می آیند (جای در آمدن به آب) و در اینجا مراد، راهی است که: خدا از برای بندگان خود در بندگی او مقرر فرموده.

سورة الاحقاف

اشاره

حجة التفاسیر کلمات (اللّه) به (خدا) ترجمه شده است و مرا از خدا، ذات مستجمع جمیع صفات کمال است.

کلمهٔ (هو) که مراد خداست به (غیب مطلق) ترجمه شده است.

کشاف:

سورهٔ احقاف مکی(1).

مشتمل بر: 35 آیه.

644 کلمه.

2600 حرف.

(تعداد کلمات و حروف طبق تفسیر تنویر المقباس است)

1- ابن عباس و قتاده گفته اند که: آیهٔ موضوع اسلام عبد اللّه بن سلام، مدنی است.

بِسْمِ اَللهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِيمِ

سوره الأحقاف (46): آيات 1 تا 9

اشاره

1 - 8 حمتَنْزِيلُ اَلْكِتٰابِ ... نَذِيرٌ مُبِينٌ

قرآن و بازيچه نبودن دستگاه آفرينش و دعوت قرآن به يكتاپرستى و رد نسبت و سحر و افتراء كه مشركان نسبت به قرآن مى دادند و نظر پيامبر (ص) به وحى

(حم) رمز است.

فرستادن قرآن، از جانب (1) خداى غالب بر جميع اشياء است كه كارهايش از روى اساس است.

ما آسمانها و زمين را و آنچه را كه ميان آنهاست نيافريده ايم، مگر به حق و براى مدت معين نزد خودمان. و آنان كه راه كفر پيش گرفتند از موضوعات بيم دهنده، رو گردانند (و طالب آنند كه چنين دستگاهى بازيچه و براى تفريح و بيهوده باشد و به آفريدگار و به روز جزاء كارى نداشته باشند و سرگرم پرستش بتهاى خود باشند).

اى پيامبر! به كافران بگو: آيا شما دربارهٔ چيزهائى كه بجز خدا مى پرستيد ديده ايد كه چيزى آفريده باشند؟ بمن بنمائيد چه چيزى از زمين را آفريده اند؟ (كه بتوان گفت در كار خلقت زمين با خدا شركت داشته اند). آيا آنها در كار آسمانها شركت داشته اند؟ شما دراين باره كتابى پيش از آمدن قرآن يا مدرك علمى براى من بياوريد كه دليل بر شركت معبودهاى شما در كار خلقت آسمانها باشد؛ اگر راست مى گوئيد.

و چه كسى گمراه تر است از آن كس كه كسى را از جز خدا پرستش مى كند؟ همان پرستش شده اى كه تا روز قيامت پرستندهٔ خود را (نمى پذيرد و) اجابت نمى كند

و آن پرستش شده ها از پرستش کنندگان خود بی خبرند. و همین پرستش شده ها در روزی که مردم به موقف حساب جمع آوری می شوند به دشمنی پرستندگان خود برمی خیزند و پرستششان را رد می کنند.

و چون آیات ما که دلائل اعجاز آن آشکار است بر کفار خوانده شود، کافران دربارهٔ این قرآن که حق و صدق است و به سروقتشان آمده است می گویند: این جادوئی است آشکار. بلکه به این هم اکتفاء نمی کنند و می گویند: محمّد این قرآن را به دروغ بر خدا بسته است. ای پیامبر! تو در جوابشان بگو: اگر قرآن را من به دورغ بر خدا بسته ام، شما هیچ گونه دلیلی از جانب خدا برای من بدست ندارید که قرآن افتراء باشد (2) (خدا) همان غیب مطلق، خوب می داند که شما دربارهٔ قرآن چه انجمنها می کنید و شورها می زنید و نقشه ها می کشید. خدا برای گواهی میانهٔ من و میانهٔ شما کافی است و (اگر از این خودسری توبه کنید) آن غیب مطلق آمرزگار و مهربان (و بنده نواز) است.

ای پیامبر! به کافران بگو: من تازه و اول کس نیستم که بعنوان رسالت آمده باشم (بلکه پیش از من رسولان آمده اند) و من از سرنوشت خودم و از سرنوشت شما بی اطلاعم (مگر اینکه بمن وحی بشود) آنچه بمن وحی بشود من پیرو آنم و بس. و من مأموریتی ندارم غیر از اینکه بی پرده مردم را از خدا بترسانم (عظمت خدا را به مردم بشناسانم که در نتیجه، خودشان او را اطاعت کنند و از مخالفت او بترسند).

سوره الأحقاف (46): آیه 10

مقدّمه

<اسلام آوردن عبد الله بن سلام اعلم علماء بنی اسرائیل و پیام خدا> عبد اللّه بن سلام اعلم علماء یهود در سفر تثنیهٔ توراة (که سفر مثنی و به عبری «دباریم» نیز گفته می شود) در باب 18 شمارهٔ 18 خوانده بود که خدا وعده داده که پیامبری را خواهد فرستاد که آن پیامبر از نسل اسماعیل بن ابراهیم برادر اسحاق بن

ابراهیم باشـد. و کلامی خواهد آورد که آن کلام اللّه، معجز نظام باشد. و آن پیامبر، مثل موسـی است در آوردن شـریعت و مأمور بودن به شمشیر و داشتن پدر و زن و فرزند و در بودن حیات و مماتش در روی زمین (3). و چون محمّد صلّی اللّه علیه و آله ادعاء نبوت کرد، عبد اللّه برای مطالعه و مقایسه، از مدینه به مکه رفت.

عبد اللّه، از یهود بنی قینقاع مدینه است (4) (اسـمش «عوبدیا» است که در عربی بمعنی «عبد اللّه» است. و پدرش «ربی شیلوم» است و «ربی» از القاب بزرگ علمای یهود است(1) و «شیلوم» بکسر شین و سکون یاء و ضم لام و سکون واو در عربی بمعنی سلام است).

بالجمله، عبد اللّه و پدرش «ربی شیلوم» هر دو بدین محمّد رفتند (5) و هر دو اعلم علماء ملت و شریعت خودشان بودند (6).

(عبد اللّه سلام، معاصر پیامبر صلّی اللّه علیه و آله از معتبرین علماء یهود بوده.

اولا: نظر بدیـدن وی علاماتی را که در کتب آسـمانی خوانده بود بتمامها در آن حضـرت. ثانیا: دیدن معجزات بسـیار از آن بزرگوار. ثالثا: امتحان بیشـماری هم از آن جناب نموده که ایمان آورده است. بلکه هزار مسـئله از مسائل مشکله که آن مسائل را از کتب سماوی دریافت کرده بود، از حضرت پیامبر آخر الزمان صلّی اللّه علیه و آله از برای امتحان سؤال نموده و همگی این مسائل هزارگانه را، جواب شافی کافی شنیـده به نحوی که همان جواب و سؤال عبد اللّه سـلام بالخصوص، یك رسالهٔ جداگانه شده و از همان زمان تدوینش الی زماننا هذا، باقی مانده. و هرکس به مطالعهٔ رسالهٔ عبد اللّه سـلام موفق گردد بمقام و مراتب احاطهٔ آن بزرگوار یعنی عبد اللّه سـلام به کتب آسـمانی و به دارا بودنش مراتب علمیه ای را که از برای اعلم علمای اسرائیلیان عصر خودش لازم بوده، پی می برد و می فهمد (7).

1- ربی (بفتح الراء و شد الباء الیائی) و ربانی النسبة الی الرب و الربانی ایضا: المتأله العارف باللّه. الحبر (بفتح الحاء) (المنجد).

9 قُلْ ... اَلظّالِمِينَ

پیام خدا دربارهٔ اسلام آوردن عبد الله بن سلام

ای پیامبر! به کافران مکه و قریش بگو: بمن خبر بدهید (8) که اگر قرآن از نزد خدا باشد در صورتی که شما اهل مکه و قریش به آن کفر ورزیده اید و عالم سرشناسی از بنی اسرائیل گواهی داده است بر اینکه: محمّد مثل موسی است، آنگاه آن عالم خودش ایمان آورده و شما سرکشی کرده اید (آیا برای شما جای تأسف نیست که نژاد اسحاقی اسلام بیاورد، و نژاد اسماعیلی عربی در گمراهی بماند؟ و آیا این ستمگری نیست که دوران اسلام بیاورند و نزدیکان کافر باشند؟). البته، خدا مردم ستمکار را رهبری نمی فرماید.

سوره الأحقاف (46): آیات 11 تا 14

اشاره

10-13 وَ قٰالَ ... يَعْمَلُونَ

جواب کافران به پیام، و رد بر آنان

و کافران به مؤمنان گفتند: اگر اسلام خوب بود ما فرصت نمی دادیم که یهود (همچون عبد اللّه بن سلام و اتباع) بر ما پیشدستی کنند و اسلام بیاورند. ای پیامبر! چون کافران حاضر نشدند که قرآن، راهبر آنها باشد و اسلام نیاوردند، بزودی خواهند گفت که: قرآن دروغی است کهن.

ای پیامبر! بگو: قرآن دروغ کهن نیست بلکه پیش از قرآن، کتاب توراة موسی آمده که پیشوای مردم و رحمت الهی بوده. و این قرآن که بزبان عربی است کتابی است که: مؤید توراة است و هدفش بیم دادن ستمکاران و مژده دادن به نیکوکاران است.

البته، آن کسانی که گفتند: پروردگارمان، خداست و سپس دربارهٔ آن ایستادگی کردند، در نتیجه، هیچ گونه ترسی در دنیا ندارند و در آخرت اندوهگین نمی شوند. آنان ملازم بهشت اند و جاوید در آنند به پاداش کرداری که داشتند.

سوره الأحقاف (46): آیات 15 تا 20

اشاره

14-19 وَ وَصَّيْنَا ... تَفْسُقُونَ

اوامر الهیه

و ما به آدمی سفارش کردیم که به پدر و مادر نیکی کند ما در رنج دوران آبستنی

وی را کشیده است و رنج وضع حمل او را متحمل شده است و (رنج شیر دادن را بر خود هموار کرده است) دورهٔ آبستنی و از شیر گرفتن او سی ماه بوده است.

(آدمی بتدریج مدارج عمر را پشت سـر می گذارد) تا وقتی که به پایهٔ قوت عقلانی خود برسد و چهل ساله شود (در اینجا به دو گروه ممتاز تقسیم می شود: گروه سعداء و گروه اشقیاء) (9):

سعداء

یـك گروه می گویـد: ای پروردگـار من! بمن الهـام ده تـا حق نعمتی را که بر من و بر پـدر و مادرم انعام فرمودی اداء کنم. و مرا الهام ده تا کرداری کنم که آن را بپسـندی و صـلاح را بسود من دربارهٔ فرزندان و اعقابم حکمفرما کن (که رشتهٔ اعمال خیرم قطع نشود) زیرا البته، من بسوی تو بازگشت کرده ام، و البته، من از مسلمانانم.

چنین گروه، کسانی هستند که نخبهٔ اعمال خوبشان را می پذیریم و از بدیهاشان در می گذریم. و آنها در عداد اصحاب بهشت اند برحسب وعدهٔ راستی که به آنان داده می شد.

اشقیاء

یك گروه به پـدر و مادرش می گویـد: افسـردگی و بدحالی برای شـما باد! آیا وعدهٔ زنده شدن پس از مرگ بمن می دهید؟ و حال آنکه قرنها پیش از من سپری شـده است و (کسـی زنـده نشده است). و پدر و مادر، برای هدایت فرزند، بدرگاه خدا اسـتغاثه می کنند و به فرزند خود می گویند: وای بر تو! به قیامت ایمان بیاور. البته، وعدهٔ خدا راست است. ولی او در جواب می گوید: این نیست مگر افسانه های پیشینیان.

آن گروه کسانی هستند که محکوم بعذاب شده اند و در عداد امتهای در گذشتهٔ پیشین از جن و انس در آمده اند (همان امتهای متمرد که به عذاب محکوم شده اند).

البته، آن امتها زیان کارانند.

سعداء و اشقیاء

هریك از این دو گروه از سعداء و اشقیاء برحسب کردارشان، مرتبه به مرتبه اند.

و این درجه بندی برای این است که: جزای کردارهاشان تمام و بی کم وکاست داده شود و هم ایشان ستم نمی شوند.

و در قیامت که کافران بر آتش عرضه می شوند (10) به آنها گفته می شود: چیزهای پاکیزهٔ خود را (از: جوانی و مال و قدرت و شوکت و علم و...) در زندگانی دنیا به باد دادید و در راه کامرانی و شهوات صرف کردید (و برای آخرت توشه ای نفرستادید).

بنابراین، امروز به عذاب هون (11) کیفر داده می شوید. زیرا، هم به ناحق در زمین تکبر می کردید و هم از فرمان خدا و فرستادگان او خارج می شدید.

سوره الأحقاف (46): آیات 21 تا 26

اشاره

20-25 وَ اُذْكُرْ ... يَسْتَهْزِؤُنَ

عاد

ای پیامبر! (برای مردم) یاد کن از (هود) برادر قبیلگی قوم عاد. چون قوم خود را که ساکن احقاف (12) بودند بیم کرد و علی التحقیق پیامبران بیم دهنده در عهد هود و ما بعد او و پیش از عهد هود بودند (13) و در گذشتند (هود چنین بیم کرد) که: ای قوم! بغیر از خدا چیزی را مپرستید. زیرا، اگر تمرد کردید البته، من از روز عذاب بزرگ، بر شما می ترسم.

قوم در جواب گفتند: (ای هود!) آیا به سر وقت ما آمده ای تا ما را از پرستش معبودهامان برگردانی ؟ اگر از مردم راستگو هستی، عذابی را که وعده می دهی حاضر کن.

هود گفت: علم وقت عذاب نزد خداست و بس. و من موظفم (که شرط رسالت را به جا بیاورم و) پیامی را که بمن ابلاغ شده است بشما برسانم. و لیکن، من شما را قومی می بینم که جهل می ورزید.

پس از آن، چون عذاب موعود را دیدند به نظرشان ابری آمد که به سمت دره های ایشان متوجه است. و قوم گفتند: چندی است باران نیامده این ابر دامنه دار به ما باران می دهد.

هود گفت: (این ابر باران دهنده نیست) بلکه، (ابر با باد است و این) همان

عـذابی است که بشـتاب می طلبیدید. بادی است که در آن عذابی است دردناك. آن باد از نهایت شدت و سـطوت هر مانعی را که جلو آن باشد بفرمان پروردگار خود، نابود می سازد.

حالت آن قوم پس از عذاب، چنان شد که تنها چیزی که از آن قوم دیده می شد همان جایگاههاشان بود.

ای پیامبر! گروه مجرمان را این گونه کیفر می دهیم.

و البته، قسم به جـا می آورم که مـا نیروهـائی (از: قوت و شوکت و اموال و طول عمر و فرمـانروائی و آسـایش) در دسترس قوم عاد گـذارده بودیم که در دسترس شـما مردم مکه نگـذارده ایم. و گوش و دیـدگان و دلهـا به ایشـان داده بودیم. اما، نه گوش ایشان و نه دیـدگانشان و نه دلهاشان به هیچ وجه جلوگیر آن عذاب نشد. زیراکه، آیات خدا را انکار می کردند و آنچه که به آن اسـتهزاء می کردند به ایشان نازل شد و به ایشان احاطه کرد.

سوره الأحقاف (46): آیات 27 تا 28

اشاره

27-26 وَ لَقَدْ ... يَفْتَرُونَ

خطاب به اهل مکه

و البته، قسم به جامی آورم که: شـهرهای اطراف شـما را ویران و اهلش را نابود کردیم (چون: دیار قوم هود در یمن و قوم صالـح در حجر و قوم لوط در راه شام) و قسم به جا می آورم که: آیات خود را به اسلوبهای متنوع باهل آن شهرها نشان دادیم، باشد که از کفر عارضی برگردند (و ایمان بیاورند و بنور فطری اوّلی پیوند بدهند، ولی ایمان نیاوردند).

پس، ای اهل مکه! چرا شـرکائی که مشـرکان شـهرهای نابود شده برای تقرب به خدا و شفاعت نزد او بعنوان خدایان و معبودان گرفته بودند، مشـرکان را در هنگام نزول عـذاب نزد خـدا شـفیع نکردند؟ (و گذاردند که ریشهٔ آنها کنده شود)؟ بلکه، خدایان، گم شدند و از کفشان بدر رفتند! و آن نابودی جزاء دروغشان و جزاء افتراهائی بود که به خدا نسبت می دادند.

سوره الأحقاف (46): آيات 29 تا 31

اشاره

28-30 وَ إِذْ صَرَفْنٰا ... أَلِيمٍ

وفات أبو طالب و بى يار و ياور شدن پيامبر (ص) در مكه و فشار دشمنان بسيار بر آن حضرت

<و حركت آن حضرت به طايف و دعوت از رؤساء قبيلهٔ ثقيف به اسلام، و شدت آزار آنها بحضرت، و استغاثهٔ آن حضرت بدرگاه حق تعالى از بى يارى و غمخوارى، و استجابت دعاء حضرت و فرستادن خدا جمعى از جن را براى استماع قرآن از آن سرور، و ايمان آنان(1)> و اى پيامبر! (براى مردم) ياد كن از آن هنگام كه: ما گروهى از جن را بسوى تو گردانيديم (و ميل داديم) درحالى كه(2) آواز قرآن خواندن تو را از دور مى شنيدند. پس، چون به نزد تو حاضر شدند به يكديگر گفتند: خاموش باشيد (تا آن را بنحو كامل بشنويد). پس، چون تلاوت قرآن پايان يافت بسوى قوم خود بازگشتند، درحالى كه (آنها را بايمان به قرآن دعوت كنندگان و) از مخالفت خدا بيم دهندگان بودند.

آن گروه گفتند: اى قوم ما! بعد از موسى (و كتاب توراة او) كتابى نازل شده كه ما آن را شنيديم و اين كتاب (كه نامش قرآن است) درحالى كه تصديق كننده است آنچه را كه در حضور اوست (يعنى مطالبى را كه در كتب انبياء سلف است و راست است تصديق مى كند. اما، آنچه محرف و يا دروغ است تصديق نمى كند) (14)؛ خود بسوى حق و بسوى راه راست رهبرى مى كند.

اى قوم ما! داعى اللّه (يعنى محمّد خوانندهٔ خدا) را اجابت كنيد و به او ايمان بياوريد تا خدا بعض گناهان شما را بيامرزد (15) و شما را از عذاب دردناك برهاند.

1- روى انهم وافوا رسول اللّه (ص) بواد النخلة عند منصرفه من الطائف يقرأ فى تهجده (تفسير بيضاوى).

2- «يستمعون القرآن»: حال محمولة على المعنى (تفسير بيضاوى).

سوره الأحقاف (46): آيات 32 تا 34

اشاره

31-33 وَ مَنْ ... تَكْفُرُونَ

كلام خدا دربارهٔ تأييد كلام گروه جن

و هركس خوانندهٔ خدا را اجابت نكند، پس، خدا را نمى تواند در زمين به سـتوه بياورد، و كارسازانى بغير خدا ندارد (و) آن گروه در گمراهى آشكارند.

آيا تعقل نكردند كه خدائى كه آسـمانها و زمين را آفريد و از آفريدن آنها آزار نكشيد، بر زنده كردن مردگان تواناست ؟ آرى! البته، خدا بر هر چيزى تواناست.

و روز كه كافران بر آتش عرضه مى شونـد (16) (خـدا به آنها خطاب مى كنـد كه:) آيا اين آتش راست نيست ؟ جواب مى دهنـد كه: آرى! راست است، قسم به پروردگار ما. خدا در جوابشان مى گويد: پس، عذاب را به كيفر كفرتان بچشيد.

سوره الأحقاف (46): آيه 35

اشاره

35 فَاصْبِرْ ... لَهُمْ

خطاب الهى به پيامبر (ص) در موضوع حادثهٔ طايف

اى پيـامبر! بر تحمل جور و آزار از كافران صبر كن، چنانكه رسولا ن اولوالعزم (17) صبر كردند. و در طلب عذاب براى كافران عهد خود، شتاب مكن.

تتمهٔ 34 و 35 كَأَنَّهُمْ ... نَهٰارٍ

اشكال كافران به اين كه در روز قيامت كى مى تواند بحساب خلق اولين و آخرين برسد، و جواب به آنان

وقتى كه كـافران عملى شـدن وعـدهٔ روز قيامت را، در آخرت ببيننـد، پندارنـد كه مـدت درنگشان براى حساب يك ساعت از يك روز بوده (زيرا، خدا بحساب خلايق مى رسد و خدا، حسابگر چالاك است)(1).

تتمهٔ 35 بَلاٰغٌ ... اَلْفاسِقُونَ

خلاصهٔ كلام

اين قرآن، براى پند و تبليغ جهانها است.

1- این آیه و آیهٔ آخر سورهٔ نازعات که مشابه هم است، بطریق دیگر تفسیر شده است. و تفسیر متن، طبق نظریهٔ محرر این تفسیر است.

پس، ای پیامبر! آیا کسانی غیر از گروه خارج از دائرهٔ فرمان خدا، معذب می شوند؟ «پایان»

ذیول

(1) تفسیر کاشفی.

(2) ب.

(3) مراد از این پیامبر: حضرت عیسی علیه السّلام نیست. زیرا، او مثل موسی نبوده. چه آنکه، شریعت کامله نیاورده بلکه، شریعت وی همان شریعت موسی است با تعدیلاتی. و مأمور به جهاد نبوده و نیز پدر و زن و فرزند نداشته و زنده و یا مردهٔ او در زمین باقی نمانده است.

(4) عبد اللّه بن سلام: یهودی من بنی قینقاع من المدینة. اعتنق الاسلام. عنه روی الطبری فی تاریخه اخبار الثورات. توفی 664 م (المنجد ج 2).

(5) ص 288 کتاب اقامة الشهود فی رد الیهود (نگاشتهٔ یکی از بزرگان علمای یهود که در عهد سلاطین قاجاریه، اسلام آورده و کتابش بچاپ رسیده است).

(6) ص 287 و 289 کتاب اقامة الشهود مزبور به خلاصه.

(7) اقتباس از ص 190 کتاب مزبور.

(8) تفسیر کاشفی.

(9) ب.

(10) مانند کباب که بر سیخ و بر آتش عرضه می شود.

(11) در قرآن کریم (عذاب الهون) وارد شده است. و هون بمعنی خوارکننده است، چنانکه مفسرین گفته اند، یعنی عذاب خوارکننده. و چون تمام عذاب های جهنم خوارکننده است، یا این قید توضیحی است و یا یك نوع عذاب خاصی است و یا مراد عذاب قوم هون است چنانکه در مجلهٔ الهلال نوشته است.

(12) احقاف (بفتح همزه و سکون حاء بی نقطه) جمع حقف (بکسر اول و سکون دوم) است و معنی احقاف، پشته های ریگ است. و آن نام محلی است ما بین یمن و عمان تا حضرموت و شحر (و در تفسیر ابو الفتوح، معانی دیگر نیز کرده است).

(13) به شمارهٔ 14 رجوع شود.

(14) «مُصَدِّقاً لِمٰا بَيْنَ يَدَيْهِ » : مفسرین آن را چنین تفسیر کرده اند:

تصدیق کننده است آن چیزی را که پیش از آن بوده است. ولی محرر این تفسیر می گویم:

«بین یدیه» بمعنی حضور است. و شما عبارت (عبدك بين يديك) را ببینید که معنایش این است: بندهٔ تو در حضور تو است. و معنایش این نیست که: بندهٔ تو پیش از تو است.

(15) مراد از بعض گناهان، حق اللّه است (و گرنه حق الناس آمرزیدنی نیست.

مگر، پس از جبران).

(16) به شمارهٔ (10) رجوع شود.

(17) اولوالعزم، یعنی پیامبران صاحب همت عالی (گرچه همت همهٔ پیامبران عالی بوده است و لیکن، این کلمه، در حق چند تن از آنهاست که در علم کلام مشروح است).

تعلیقات

«قُلْ أَ رَأَيْتُمْ إِنْ كَ ... انَ مِنْ عِنْدِ اَللّٰهِ » (الآية)

قال ابن عباس و قتادة: السورة مكية و هذه الآية مدنية لانها نزلت فی عبد اللّه بن سلام الذی اسلم بالمدينة (تفسير المجمع مفادا).

اقول: بل اسلم ابن سلام بمكة و اخفی ايمانه و اظهر ايمانه بعد الهجرة (راجع المجمع فی سورة الاخلاص نقلا عن القاضی فی تفسيره) فالآية مكية كما ذهب اليها غير ابن عباس و قتادة (محرر هذا التفسير).

«عَذ ... ابَ اَلْهُونِ »

يعنی العطش (تفسير الصافی نقلا عن تفسير القمی) ای العذاب الذی فيه الذل و الخزی و الهوان (تفسير المجمع).

هون: شعب صينى او مغولى الاصل طغى على اوروبا و اجتاح بلاد غوليا تحت قيادة ملكه اتيلا Attila ملك الهون (432-453. م) (راجع المنجد ج 2 فى كلمة هون) كان اتيلا يلقب ذاته «غضب اللّه» (راجع المنجد ج 2 فى كلمة اتيلا) ثم نسمع عن غارة الهون الذين صور القرآن فظاعة فتوحاتهم حين ضرب المثل بعذابهم [راجع مجلة «الهلال» السنة 37 الجزء (1) ص 83 التاريخ 18 ج 1 سنة 1347].

«وَ اُذْكُرْ أَخ ا ء ادٍ...»

عاد: سكنوا أحقاف الرمال بين اليمن و عمان الى حضر موت و الشحر. قالوا «و هم نسل عاد بن عوص بن أرام بن سام».

و لعلهم اقدم دول الجزيرة لأن العرب يطلقون لفظ (عادى) على كل شىء قديم لم يعلم تاريخه.

و قد جعل النسابون، العرب ثلاث طبقات:

1 - العرب العاربة او البائدة: و هم قد اسّسوا فى البلاد عدة دول اشهرها عاد و ثمود و طسم و جديس و النبط و تدمر و العمالقة (و العمالقة اشهرهم و قد اطلق البعض اسم العمالقة على جميع العرب البائدة). 2 - العرب المتعربة: و هم القحطانيون.

3 - العرب المستعربة: و هم العدنانيون (انظر تاريخ سينا ج 3 ص 620 و 621 ملخصا).

«نَفَراً مِنَ اَلْجِنِّ »

اقول: الجن: من موضوعات صعبة على الضعفاء قبولها و قد افترى الضال المضل الدكتور زويمر الامريكى المبلغ المسيحى المشهور فى عصرنا على نبى الاسلام فقال: «الجن خرافة من خرافات الاسلام القيت من النبى محمّد على اهل ايران»! ثم اقول: و قد لقيته باصبهان بمنزل اسقف، حيث دعانا للمباحثة أوان اشتغالى بالتحصيل، فبلبلته و غربلته و زلزلته فازعجته ففرّ هاربا، و قد ذكرت فى كتابى الموسوم بتاريخ نائين شطرا من هذه المقاولات.

و كذب المبلغ المغرض بأن عقيدة الجن اسلامية، بل له اصل عميق فى الاناجيل التى بايديهم و له اصل ثابت ايضا عند الفرس، فهذا شاعرهم الوطنى اعنى الفردوسى

الطوسی حیث یقول:

(پری) وش نیم نز (پری) زادگان *** ز ایرانم از شهر آزادگان

«مُصَدِّقاً لِم ا بَيْنَ يَدَيْهِ »

ای لما تقدمه من الکتب (راجع تفسیر المجمع) و فی آیة الکرسی «يَعْلَمُ مٰا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ مٰا خَلْفَهُمْ » ای ما قبلهم و ما بعدهم او بالعکس لانك مستقبل المستقبل و مستدبر الماضی أو أمور الدنیا و أمور الآخرة أو عکسه أو ما یحسونه و ما یعقلونه و ما لا یحسونه و ما لا یعقلونه أو ما یدرکونه و ما لا یدرکونه (راجع تفسیر البیضاوی).

اقول: هنا مطلبان: الاول: ما بین الیدین لیس بمعنی القبل لان الید علامة الحضور و منه: «عبدك بین یدیك» و فی القرآن «بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ » 55/7 و 50/25 و 64/27 و «بَيْنَ يَدَيْ عَذٰابٍ شَدِيدٍ» 45/34 و «بَيْنَ يَدَيِ اَللّٰهِ » 1/49 و «بَيْنَ يَدَيْ نَجْوٰاكُمْ » 13/58 و 14/58.

الثانی: تصدیق الکتب الحاضرة: مستلزم لتصدیق هذا التوراة المحرف المشتمل علی الخرافات و الافتراءات و هکذا الانجیل. و هذا نقض الحق الذی قام به القرآن فما معنی قوله تعالی «مُصَدِّقاً لِمٰا بَيْنَ يَدَيْهِ » ؟ و اقول جوابا: بانه تعالی، قال: «مُصَدِّقاً لِمٰا بَيْنَ يَدَيْهِ » . و لم یقل مصدقا لما بین یدی الناس، یعنی القرآن یصدق کتبا موجودة فی حضور القرآن (و هو الصحیح الذی فی لوح محفوظ عند اللّه) فلا یصدق ما فی حضور الحخامیم و البابوات.

«يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ »

ای یغفر بعض ذنوبکم و هو ما یکون فی خالص حق اللّه فان المظالم لا تغفر بالایمان (تفسیر البیضاوی).

«أُولُوا اَلْعَزْمِ مِنَ اَلرُّسُلِ »

جمیع الانبیاء: هم اولوالعزم لانهم عزموا علی اداء الرسالة و تحمل اعبائها - عن ابن زید و الجبائی و جماعة - فمن: هاهنا لتبیین الجنس. و قیل: للتبعیض - و هو قول اکثر المفسرین و الظاهر فی روایات اصحابنا - ثم اختلفوا فی معنی الکلمة و فی تعداد هم (راجع تفسیر مجمع البیان).

سورهٔ محمّد صلّی اللّه علیه و آله

اشاره

حجة التفاسیر کلمات (اللّه) به (خدا) ترجمه شده است و مراد از خدا، ذات مستجمع جمیع صفات کمال است.

سبك این سوره، استثنائی است و کثرت کلمات مختوم به (میم) با نام بزرگوار حضرت محمد (ص) تناسب شدید دارد. (رموز دیگر نیز در این میم ها هست که از بیان آنها معذورم).

محرر این تفسیر سید عبد الحجة. بلاغی.

کشاف:

سورهٔ محمد (ص).

مشتمل بر: 40 آیه.

دارای ذیول و تعلیقات.

چون مشرکان مکه و یهودان و منافقان مدینه تصمیم گرفته بودند که یکجا شورش کنند و پیامبر (ص) و مسلمانان را از صفحهٔ عربستان محو سازنـد، این سوره برای عقیم ساختن توطئه و جلوگیری از شورش عمومی نازل شـد. و در پایان سوره، سـخت ترین فرمان صادر گردید که اگر این سه گروه دست به شورش عمومی بزنند، خدا فرمان خواهد داد که پیامبر (ص) هر سه گروه را از صـفحهٔ عربسـتان بکوچاند و بجای آنان از ایرانیان بیاورد. محرر این تفسیر سید عبد الحجة. بلاغی.

بِسْمِ اَللهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِيمِ

سوره محمد (47): آيات 1 تا 3

اشاره

1 - 3 اَلَّذِينَ كَفَرُوا ... أَمْثٰالَهُمْ

فرمان دربارهٔ كافران و مسلمانان

آنها كه كفر را اختيار كردند و ديگران را از راه خدا بازداشتند [از جمله مطعمين روز جنگ بدر كه دوازده تن (1) از صناديد و بزرگان عرب بودند و هريك از آنها هزينهٔ يك روز لشكر كفر را پرداختند] خدا تدابير و عملياتشان را بر باد داد. و آنها كه به خدا گرويدند و كارهاى شايسته كردند و به قرآنى كه بر محمّد فروفرستاده شده است - و همان قرآن حق است و از جانب پروردگارشان است - گرويدند؛ خدا از بدى هاى گذشتهٔ آنها درگذشت و حال ايشان را بصلاح آورد.

آن فرق بين دو گروه، براى اين است كه: كافران از باطل پيروى كردند. و اما، مسلمانان از حق (يعنى قرآن) كه از جانب پروردگارشان فرستاده شده است، پيروى كردند. خدا كافران و مسلمانان ديگر را كه اشتباه و نظاير اينها هستند، بهمين گونه [مثل مى زند (2) و دربارهٔ آنان همين را مى گويد و] بيان مى كند.

سوره محمد (47): آيات 4 تا 6

اشاره

4 - 7 فَإِذٰا ... عَرَّفَهٰا لَهُمْ

فرمان جهاد

بنابراين، اى مسلمانان! چون با كافران در ميدان كارزار برخورد كرديد، پس، گردنشان را بزنيد تا كار به آنجا برسد كه ايشان را مغلوب و مقهور كنيد (و در دست شما اسير شوند) (3) پس از آن، اسيران را در بند نگاه داريد كه نگريزند و بعد از پايان جنگ يا منت بگذاريد و بى عوض آزادشان كنيد و يا عوض بگيريد و آزاد كنيد.

اين مقررات جنگى از كشتن و اسير گرفتن، تا زمانى است كه جنگجويان، اسلحهٔ خود را بر زمين بگذارند (4) - اين سخن را نگاهدار - و بدان كه اگر خدا مى خواست،

بی کارزار از کافران انتقام می کشید. و لیکن، دستور جهاد برای این است که: خدا خواسته است که تا بهری از شما بنی نوع بشر را به بهری دیگر امتحان کند.

و مسلمانانی که در راه خدا کشته شوند، بالنتیجه فداکاریهای آنها را خدا از میان نمی برد (و مزدشان را جبران می کند و مسلمانانی که جان سالم از میدان جنگ بیرون ببرند) (5) البته، خدا به آنها توفیق عنایت خواهد کرد و حالشان را بصلاح خواهد آورد و پس از مرگ، آنها را در بهشتی که به ایشان معرفی کرده است، در خواهد آورد.

سوره محمد (47): آیات 7 تا 15

اشاره

8 - 17 يٰا أَيُّهَا ... أَمْعٰاءَهُمْ

فرمان دربارهٔ مسلمانان و کافران

ای مسلمانان! اگر خدا را یاری کنید (6) خدا شما را یاری می کند، و قدمهای شما را استوار می سازد (که لغزش پیدا نکنید).

و (اما) کافران، پس، مرگ بر آنان باد و خدا کارهای آنها را بر باد داده است.

و جهت آن این است که: کافران قرآن را که فرستادهٔ خداست ناپسند داشتند. در نتیجه، خدا عملیات آنها را تباه ساخت.

ای پیامبر! آیا (پس،) این کافران در زمین سیر نکرده اند که بنگرند سرانجام کار کفار پیشین چگونه بوده است ؟ سرانجامشان این بوده که خدا هلاکشان کرد و نظیر این سرنوشت در کمین کافران عهد تو است.

آن فرق سرنوشت دو گروه، برای این است که: خدا، کارساز مسلمانان است، و کافران کارساز ندارند. بی تردید خدا آنها را که گرویدند و کارهای شایسته کردند به بهشتهائی می برد که از زیر ساختمانهای آن، جویبارها روان است. و کافران (در دنیا) بهره می بردند و می خورند مثل دامها (7) و (در آخرت) آتش، جایگاه آنهاست.

ای پیامبر! و چه بسیار شهرها که از شهر مکه (همان مکه ای که اهلش ترا بیرون کردند) استحکامات و ذخائر و جنگجویانش مهم تر و نیرومندتر بود، و ما اهالی آن شهرها را هلاك ساختیم، و پس یاوری برای آنها وجود نداشت.

ای پیامبر! آیا پس، کسی که از جانب پروردگار خود بمقام یقین نائل شده است، مانند کسی است که: کردار بدش در نظرش آراسته و زینت شده است ؟ (یعنی همانها که شهوات) و (هوسها و) هواهای خود را پیروی کرده اند؟!.

ای پیامبر! صفت بهشتی که به پرهیزکاران از مخالفت خدا وعده (8) داده شده است چنین است که: در آن بهشت جویهائی است از آبی که از طبیعت خود نگشته و جویهائی است از شیر تازه که مزهٔ آن بر نگشته است و جویهائی است از شرابی که در کام نوشندگانش خوشگوار است و جویهائی است از انگبین صاف شده. و از آن بهشتیان است در بهشت از هرگونه میوه ها (چه آنها که در دنیا شنیده و شناخته شده است و چه آنها که شنیده و شناخته نشده است) و بااین همه، از طرف پروردگارشان از عذاب، مصونیت دارند (9) (آیا حال این بهشتی) مانند حال کسی است که جاودان در آتش است ؟! و به کافران که تشنه می شوند آب جوشان نوشانیده می شود که در نتیجه روده هاشان را پاره پاره می سازد.

سوره محمد (47): آیات 16 تا 24

اشاره

18-26 وَ مِنْهُمْ ... أَقْفٰالُهٰا

فرمان دربارهٔ منافقان (10)

و ای پیامبر! بعضی از مردم کسانی(1) هستند که بسخنان تو گوش می دهند (و بدل توجه ندارند) (11) تا آنگاه که از نزد تو بیرون می روند به دانشمندان صحابه می گویند: الحال پیامبر چه گفت ؟ آن گروه کسانی هستند که خدا بر دلهاشان (بسوء اختیارشان) مهر زده است و شهوات نفسانی خود را پیروی کرده اند (زیرا، این هوسناکان دلشان در محضر پیامبر حاضر نبوده است)(2).

و آنان که سخنان پیامبر به دلشان راه یافته است، خدا بر هدایتشان افزوده و نعمت تقوی را که دارند، خدا به ایشان ارزانی داشته است.

1- مراد منافقان است.

2- خانه خالی کن دلا تا منزل جانان شود کاین هوسناکان دل و دین جای دیگر می کنند

پس، آیا منافقان چشم انتظاری ای دارنـد جز مرگ که ناگهان به سـروقتشان بیاید؟ اگر چنین است باید بدانند که علامات مرگشان(1) ظاهر شده است.

ولی، وقتی مرگشان فرارسید تذکر و پند شنودن و توبه، به ایشان سودی نمی بخشد.

بنابراین، ای پیامبر! تو بدان که معبود شایسـته ای جز خدا نیست. و برای گناه(2) خودت (12) و برای گناه مردان مسلمان و زنان مسلمان، از ما آمرزش بخواه و خدا جای آمد و رفت شما را در دنیا و جای ماندن شما را در آخرت، می داند.

و (ای پیامبر!) مسـلمانان (از روی حرص بر جهاد) می گویند: چه شده است که دربارهٔ کارزار دسـتور تازه ئی نازل نشده است ؟ (و از دیر شـدن آن وحشت زده ایم) در نتیجه، چون سورهٔ محکم (غیر قابل تأویل) فرسـتاده شود و در آن سوره أمر به کارزار و جهاد شده باشد، می بینی کسـانی را که در دلهاشـان مرض نفاق است، به تو چشم می دوزنـد مثل کسـی که در هنگام مردن (و حالت احتضار) بی هوش شـده باشد (13) و چشمش به یك جا نگران باشد. پس، مرگ برای منافقان سزاست.

منافقان، حالشان حال فرمانبرداری است و انگشت اطاعت بر پشت چشم می گذارنـد و سـخنانشان خوب و چرب و نرم است. پس از آن، چون کار کوچ بطرف لشـکرگاه و میـدان جنگ جـدّی می شود (از قول خود برمی گردند و می گویند: ما نگفتیم که برای کارزار حاضـریم) پس، اگر وعده ئی را که با خدا کرده بودند تکذیب نمی کردند، برای خودشان خوب بود (14).

پس، آیا شـما ای منافقان، امید دارید که اگر کار حکومت بدست شـما افتاد در سـرزمین اسـلام تباه کاری کنید؟ (و دست خود را به خون قبایل بیالائید و جنگهای خانگی، راه بیندازید؟)، و رشته های خویشاوندی (بشریت) را قطع کنید؟ آن منافقان کسانی هستند که خدا آنها را لعنت کرده (از رحمت خود دور

1- علامات قیامت (تفاسیر دیگر).

2- عابدان از گناه توبه کنند عارفان از عبادت استغفار

ساخته). پس، (بسوء اختیارشان) از شـنیدن سـخن حق، کرشان ساخته و از دیـدن حقایق کورشان کرده است. آیا پس، اینها در قرآن تفکر نمی کنند (تا از نافرمانی بگذرند)؟ آیا قفلهای مخصوص قلوب بر دلهاشان است (که راه ذکر و انکشاف را بر دلهاشان بسته است)؟

سوره محمد (47): آیات 25 تا 30

اشاره

27-32 إِنَّ اَلَّذِينَ ... أَعْمالَكُمْ

فرمان دربارهٔ یهودان

فرمان دربارهٔ یهودان(1)

(یهودان، اوصاف پیامبر (ص) را در توراة خوانـده بودنـد و رسالت آن حضـرت برایشان روشن و ثابت شده بود و قبل از بعثت، صـفات آن حضـرت را بسـیار نقل می کردند و از ظهور حضـرتش خبر می دادند. و چون آن حضرت مبعوث شد و به مدینه مهاجرت فرمود در صدد انکار برآمدنـد و عقب نشـینی کردنـد و مرتـد شدنـد آیه آمـد که:) البته، یهودیان که به پشت خودشان برگشـته اند از بعد اینکه: راه هدایت (پیامبر و قرآن) برای ایشان آشکار شده، شیطان پیروی هوای نفس را بر آنان زینت داده و طول امل را برای آنها پیش بینی کرده است.

آنچه گفته شد برای این است که: یهودان به آنان که قرآن فرسـتادهٔ خدا را ناپسـند داشته اند (یعنی به منافقان) گفته اند که: (شما اگر دست به کار جنگ با پیامبر بشوید)، البته، در بعض کارهای جنگ بشـما مدد می دهیم، و خدا سخنهای پنهانی را که دراین باره بین یهود و منافقان مبادله شده است، می داند.

و لیکن، یهودان باید فکر کنند که حالشان چگونه خواهد بود در آن وقتی که فرشـتگان، جانشان را بگیرند و آنها را بر روهاشان و پشـتهاشان بزنند!.

آن عقوبت برای این است که: یهودان کـاری را پیروی کردنـد که خـدا را به خشم آورده و خشـنودی خـدا را دربارهٔ تصـدیق پیامبر و قرآن، ناپسند داشتند و در نتیجه، خدا تدبیرهای آنها را نقش بر آب ساخته است.

1- اشاره است به یهودان بنی قریظه و بنی النضیر (رجوع به سورهٔ حشر).

آیـا آنها که مرض نفاق در دلهاشان ریشه دوانیـده است، پنداشـتند که نفاق آنها و تبانی محرمانـهٔ با یهود مکتوم می مانـد؟ و خـدا کینه های پنهانی آنها را ظاهر نمی سازد؟.

ای پیامبر! اگر مشـیت ما تعلق گرفته بود، اهل تبانی را ویکأن ویکأن به تو می نمودیم و از چهره هاشان ایشان را می شـناختی (ولی این أمر لازم نیست) و البته البته، سوگند که تو آنها را در اسلوب سخنشان می شناسی (15) و خدا کردارهای شما را می داند.

سوره محمد (47): آیه 31

اشاره

33 وَ لَنَبْلُوَنَّكُمْ ... أَخْبٰارَكُمْ

خلاصهٔ سخن با مسلمانان دربارهٔ فرمان جهاد

و ای مسـلمانان! البته البته، بـا قیـد قسم می گویم (16) که: شـما را بوسـیلهٔ جهاد خواهیم آزمود تا جهادکننـدگان شـما را از متقاعدان، و صابران در میدان جنگ را از غیر صابران، جدا کنیم (17) و صحت و سقم گفتارهای شما را بیازمائیم (18).

سوره محمد (47): آیه 32

اشاره

34 إِنَّ اَلَّذِينَ ... أَعْمٰالَهُمْ

خلاصهٔ فرمان دربارهٔ مشرکان و یهودان و منافقان

البته، مشـرکان مکه و یهودان و منافقـان مـدینه که شـیوهٔ کفر را پیش گرفتنـد، و بـا دسائس و تحریکات و انواع حیله ها و تـدابیر، مردم را از گرویدن بدین اسـلام بازداشـتند، و بعد از روشن شدن راه هدایت، به دشمنی و عناد با پیامبر خدا پرداختند، هیچ زیانی به خدا نمی رسانند. (بلکه، شرّ پاپیچ خودشان می شود). و البته، خدا تدابیر آنان را نقش برآب می سازد.

سوره محمد (47): آیات 33 تا 38

اشاره

35-40 يٰا أَيُّهَا ... أَمْثٰالَكُمْ

تصمیم مشرکان و منافقان و یهودان به شورش عمومی بر ضد پیامبر (ص) و مسلمانان

<و صدور این فرمان سـخت به دنبالهٔ فرامین گذشـته دربارهٔ اسـتقامت مسـلمانان در کار اسـلام و نترسـیدن از شورش عمومی و بیان سوء عواقب شورش و منتهی شدن به کوچانیدن هر سه گروه و آوردن ایرانیان بجای آنان>

ای مسلمانان! مطیع و فرمان بر خدا باشید و مطیع و فرمان بر پیامبر خدا باشید (و از ترس شورش عمومی) اعمال خود را باطل مسازید. البته، کسانی که شیوهٔ کفر را پیش گرفتند و مردم را با طرق مختلف از راه خدا بازداشتند، سپس در حال کفر مردند، پس خدا آنها را نمی آمرزد. بنابراین، ای مسلمانان! سستی مکنید و کافران را بطلب صلح مخوانید و حال آنکه شما از دشمنان خود برترید و خدا با شماست و زحماتی را که تاکنون دربارهٔ دین اسلام کشیده اید، تباه نمی سازد.

(ای پیامبر! به کافران بگو که:) این زندگانی دنیا فقط بازی ناپایدار و مشغولی بی اعتبار است و اگر اسلام بیاورید و از نافرمانی خدا بپرهیزید مزدهای شما را خدا بشما می دهد و اموالی را هم که دارید از شما پس نمی گیرد. و بالفرض اگر اموال شما را بخواهد و بالنتیجه اصرار هم بورزد، شما بخل می کنید و کینه های درونی شما را بیرون می ریزد.

ای مسلمانان! آگاه شوید شما آن کسانی هستید که دعوت شده اید تا در راه خدا خرج کنید. پس، بعضی از شما بخل می کند و کسی که بخل می کند در نتیجه، غیر از این نیست که زیان بخل متوجه خود او می شود (زیرا، خود را از مزدهای خدا در دنیا و آخرت محروم می سازد) و (این را بدانید که:) خدا غنی است و شما بنی نوع بشر محتاجانید (و خدا به خرج شما احتیاجی ندارد. بلکه، منت بر شما می گذارد و خرج شما را می پذیرد تا در عوض چندین برابر بشما بدهد).

و (در خاتمه، شما مشرکان و منافقان و یهودان عربستان باین نکتهٔ مهم توجه کنید که:) اگر شما بطور دسته جمعی (شورش کنید و) از اسلام و پیامبر اسلام رو بگردانید (و مانع اسلام آوردن مردم بشوید) (همگی از شهر و دیارتان کوچانیده می شوید و به نقاط دیگر تبعید می گردید و) خدا گروه دیگری را (از مردم ایران)(1)

1- تفسیرهای بیضاوی و مجمع البیان و کاشفی و روح البیان و غیرها.

بجای شما می آورد. سپس، بدیهی است که آنان مانند شماها لجوج و عنود و سرسخت و کینه توز و بخیل نخواهند بود.

«پایان»

ذیول

(1) در تفسیر مجمع البیان ده تن و در تفسیر کاشفی دوازده تن گفته است.

(2) ب.

(3) تفسیر ابو الفتوح.

(4) اسیرانی که در میدان کارزار بدست می افتند، کشتن اطفال و زنان ایشان جایز نیست. اما، مردان بالغ ایشان اگر در وقت جنگ بدست بیفتند، امام مخیر است میانهٔ کشتن ایشان یا بریدن دست و پای ایشان و گذاشتن که خون از آن برود و بمیرند و او را منت و فداء جایز نیست. و اگر بعد از جنگ بدست بیفتند، امام مخیر است میان منت نهادن و رها کردن و یا فدیه گرفتن و آزاد کردن و یا به بندگی نگاه داشتن. ولی، حق کشتن ندارد. و اگر کافر، اسلام بیاورد، در هر دو صورت جمیع احکام مذکوره از او ساقط است و حکم او حکم اهل اسلام است (تفسیر مجمع البیان و تفسیر خلاصهٔ منهج الصادقین و کتاب جهاد جامع عباسی به خلاصه).

(5) ب.

(6) مراد، نصرت دین خدا و پیامبر اوست.

(7) کار دام، صرف آب و علف، و انباشتن مدفوع، و جستن نر به ماده، و رفتن در مراح است.

(8) لغت «وعده» در زبان فارسی مستعمل است.

(9) «مغفره» بمعنی صیانت بنده است از عذاب. و در کتاب مفردات القرآن راغب اصفهانی می نویسد:

«الغفران و المغفرة من اللّه هوان یصون العبد من ان یمسه العذاب».

(10) منافق هم کافر است (تفسیر مجمع البیان).

(11) در متن آیه، در اول ضمیر مفرد و در ما بعد ضمیر جمع به کار رفته است.

در تفسیر مجمع البیان می نویسد که: ضمیر اول راجع به لفظ و ضمیر دوم راجع به معنی است.

(12) چون توجه پیامبر به مردم، موجب انصراف او از توجه کامل به خدا بوده است، ازاین جهت از نفس(1) مردم آئینهٔ قلب پیامبر غبار می گرفته. لذا، آن حضرت مأمور شده است که بوسیلهٔ استغفار، زنگ نفس مردم را از آئینهٔ قلب خود بزداید.

(13) یعنی از شدت تظاهر به ادب، چشم به رو و دهان پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، دوخته بودند.

(14) تفسیر دیگر هم شده است. مجمع البیان را ببینید.

(15) مانند اینکه کوزهٔ شکسته از آواز و صدایش شناخته می شود.

(16) خدا قسم یاد فرموده است. تفسیرهای بیضاوی و مجمع البیان.

(17) تفسیر مجمع البیان.

(18) گرچه خدا برای جدا کردن نیکان و بدان از هم نیازی به آزمایش ندارد. و لیکن، اگر آزمایش در کار نباشد همهٔ مردم خود را مطیع معرفی می کنند، و برای صدور حکم دربارهٔ آنان دلیلی در کار نیست. و اگر گفته شود که خدا به علم خود عمل کند. در جواب می گوئیم: قاضی در دستگاه منظم قضائی به علم خود عمل نمی کند، زیرا، محکوم علیه به حکم صادر شده باتکاء علم قاضی، قانع نیست.

تعلیقات

1 - سوره...

سورهٔ محمّد صلّی اللّه علیه و آله مدنی است و ابن عباس و قتاده گفته اند که (آیهٔ 14 از همین سوره) «وَ كَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ هِيَ أَشَدُّ قُوَّةً مِنْ قَرْيَتِكَ اَلَّتِي أَخْرَجَتْكَ أَهْلَكْنٰاهُمْ فَلاٰ نٰاصِرَ لَهُمْ »

1- نفس، بفتح نون و فتح فاء، یعنی دم.

، مدنی نیست. زیرا، این آیه در هنگام توجه پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم از مکه به مدینه نازل شده است درحالی که پیامبر صلّی اللّه علیه و آله به خانهٔ خدا چشم دوخته بود و از تأثر بر فراق خانهٔ خدا گریان بود (تفسیر مجمع البیان به ترجمه).

2 - مطعمون

مطعمون: (بضم میم و سکون طاء و کسر عین و ضم میم واوی و نون آخر) کسانی بودند که در موقع حج، برای حاج طعام تهیه می کردند و شتر برای آنها نحر می نمودند و حاج را اطعام می کردند. این جریان در عهد جاهلیت مرسوم بوده (اسامی آنها، بنقل ابن اسحاق:) از بنی هاشم بن عبد مناف: عباس بن عبد المطلب بن هاشم.

از بنی عبد شمس بن عبد مناف: عتبة بن ربیعة بن عبد شمس. (عتبة، بضم عین و سکون تاء و فتح باء است).

از بنی نوفل بن عبد مناف: حارث بن عامر بن نوفل و طعیمة بن عدی بن نوفل (بالتناوب). (نوفل، بر وزن جعفر - طعیمه، بضم طاء و فتح عین است).

از بنی اسد بن عبد العزی: ابو البختری بن هشام بن حارث بن اسد و حکیم بن حزام بن خویلد بن اسد (بالتناوب). (بختری، بفتح باء و تاء مفتوح و کسر راء است - هشام بکسر هاء است).

از بنی عبد الدار بن قصی: نضر بن حارث بن کلدة بن علقمة بن عبد مناف بن عبد الدار. (قصی، بر وزن حسین - نضر، بر وزن وقت - کلده، بفتح کاف و فتح لام است) (نضر بن حارث بن علقمة بن کلدة بن عبد مناف بن عبد الدار بنقل ابن هشام).

از بنی مخزوم بن یقظه: ابو جهل بن هشام بن مغیرة بن عبد اللّه بن عمر بن

مخزوم. (یقظه بر وزن عدسه است).

از بنی جمح: أمیة بن خلف بن وهب بن حذافة بن جمح. (امیه، بضم همزه و فتح میم - خلف، بفتح خاء و لام مفتوح - وهب، بفتح واو و سکون هاء - حذافه، بضم حاء - جمح، بضم جیم و فتح میم است).

از بنی سهم بن عمرو: نبیه و منبه دو پسر حجاج بن عامر بن حذیفة بن سعد بن سهم (بالتناوب). (نبیه، بر وزن حسین - منبه، بضم میم و فتح نون و کسر باء مشدد است).

از بنی عامر بن لؤی: سهیل بن عمرو بن عبد شمس بن عبد ود بن نصر بن مالك بن حسل بن عامر. (لؤی و سهیل، بر وزن حسین - حسل بر وزن فکر است).

(سیرهٔ ابن هشام ج 1 و 2 متن و ذیل ص 665 و 666 به ترجمه).

دنبالهٔ تعلیقات

در «اندلس» نماز جماعت شود به پا *** در «قادسیه» چونکه به خونها وضو کنند

آزادگی به قبضهٔ شمشیر بسته است *** مردان همیشه تکیهٔ خود را بدو کنند

قانون خلقت است که، باید شود ذلیل *** هر ملتی که راحتی و عیش، خو کنند

(بانو نیم تاج سلماسی که شاید در حدود سال 1373 هجری زنده بوده).

(سلماس از شهرهای آذربایجان است و آنجا را امروز «شاپور» می گویند).

ص: 158

سورة الفتح

اشاره

حجة التفاسير کلمات (اللّه) به (خدا) ترجمه شده است و مراد از خدا، ذات مستجمع جميع صفات کمال است.

کلمات (هو) که مراد خداست به (غيب مطلق) ترجمه شده است.

کشاف:

سورة فتح مدنى.

مشتمل بر: 29 آيه.

560 کلمه.

2400 حرف.

(تفسير تنوير المقباس).

داراى ذيول و تعليقات.

ص: 159

بِسْمِ اَللهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِيمِ

سوره الفتح (48): آيات 1 تا 3

مقدّمه

پيامبر صـلّى اللّه عليه و آله در ماه ذى القعدهٔ سال ششم هجرى براى اداء مراسم عمره(1)به مكه حركت فرمود و همراهان آن حضرت يك هزار و پانصـد نفر از مسـلمانان بودند و بجهت هدى(2) (يعنى قربانى خانـهٔ خـدا) هفتاد نفر شتر به همراه بردند. چون حضـرت به حديبيه رسـيد كفار قريش با خبر شدنـد و از مكه حركت كردند و لشـكر خود را زودتر به بلدح(3) و به آب رسانيدنـد. چاه حديبيه آبش كفاف يك هزار و پانصد نفر را نمى داد و مسلمانان هم نمى توانستند به واسطهٔ جلوگيرى قريش، از آنجا جلوتر بروند.

لذا، از پيامبر صـلّى اللّه عليه و آله استمداد كردند و حضرت از كنانهٔ(4) خود تيرى برداشت و فرمود: در چاه بيندازيـد. در نتيجه، آب چاه طغيان كرد و مسـلمانان از تشنگى رهائى يافتند. آنگاه پيامبر صلّى اللّه عليه و آله عمر را طلبيد تا به مردم قريش ابلاغ كند كه او خيال جنگ ندارد. بلكه، براى اداء مراسم عمره مى خواهد به مكه وارد شود. عمر اظهار داشت: من در بين اهل مكه خويش ندارم، و علاوه، مردم با من سخت دشمن اند.

ولى، عثمان براى اين كار شايسته است. لذا، آن حضرت عثمان را به نزد قريش فرستاد.

و ليكن، قريش عثمان را زندانى كردند و آوازهٔ قتل عثمان در لشـكرگاه مسلمانان افتاد. و باين جهت، مسلمانان با پيامبر صلّى اللّه عليه و آله بيعت جديدى بستند. و بيعت مزبور با پيامبر صلّى اللّه عليه و آله در زير شجره (يعنى درخت سمره) واقع شد. در اين تجديد بيعت، لشكر اسـلام، خود را فروختنـد كه تا جان در بـدن دارند فداكارى كنند. و چون خدا از اين بيعت راضـى و خشـنود شد آن را بنام (بيعت رضوان) ناميدند. و نيز بمناسبت درخت مزبور، بيعت شجره (يعنى بيعت درخت) هم گفتند.

1- عمره: به ضم عين و سكون ميم. به ذيول مراجعه شود.

2- هدى: بفتح هاء و سكون دال.

3- بلدح (بر وزن جعفر) رودى است پيش مكه يا كوهى است در راه جده (شرح قاموس) - جده بضم جيم است.

4- «كنانه» بكسر كاف يعنى جعبهٔ تير يا تيردان.

بالجمله، کفار از استماع خبر بیعت، خائف شدند و لذا سهیل(1) بن عمرو را برای انعقاد پیمان صلح به نزد حضرت فرستادند و صلح کردند. و با املاء پیامبر صلّی اللّه علیه و آله علی امیرالمؤمنین علیه السّلام صلح نامه ای نوشت. باین طریق که ده سال میان اهل اسلام و مشرکان قریش جنگ نباشد و به یکدیگر تعرض نکنند و مسلمانان در سال آینده بیایند و عمره بگذارند. لذا، حضرت در همان محل، سر تراشیدن و ناخن گرفت و هدی خود را قربان کرد. مدت توقف حضرت در حدیبیه بیست روز طول کشید و در شبی از شبهای توقف در حدیبیه، سورهٔ فتح نازل شد:

1 - 3 إِنّٰا فَتَحْنٰا ... عَزِيزاً

فتح مبین (1)

ای پیامبر! [کفار مکه در صدد کشتن تو بودند و ما وسائل هجرت تو را از مکه به مدینه فراهم ساختیم. و در مدینه هم کفار مکه به دستیاری یهودان و منافقان مدینه در صدد نابود ساختن تو و مسلمانان بودند. و از طرفی راه آمد و شد مسلمانان از مدینه به مکه بسته بود و کفار شب و روز در تلاش بودند که نامی از اسلام باقی نگذارند. و لیکن، ما کاری کردیم که کفار حاضر شدند پیمان صلح موسوم به (صلح حدیبیه) را با تو ببندند. پس،] البته، ما (با صلح حدیبیه) راه تخلص از مشکلات را برای تو باز کردیم و آشکارا هم باز کردیم [زیرا، همهٔ کفار که حاضر به شنیدن نام اسلام نبودند بوسیلهٔ عقد صلح، مسلمانان را به رسمیت شناختند، و هم مسلمانان مکه که ایمان خود را پنهان می داشتند آزادی عمل یافتند و دین خود را آشکار کردند، و هم منع آمیزش کفار با مسلمانان از میان رفت (همان ممنوعیت که جلو نفوذ اسلام را گرفته بود)، و هم مسلمانان تا حدی فکرشان از جهت جنگ و لشکرکشی در مقابل

1- سهیل بر وزن حسین.

سپاه مکه فارغ شـد، و هم مسـلمانان فرصتی برای دفع دشـمنان دیگر، یعنی یهودان بـدست آوردند و دیگر نمی بایستی در دو جبهه جنگ کنند، و هم، راه جهت فتح شهر مکه برای مسلمانان صاف و هموار شد. و در حقیقت صلح حدیبیه کلید چند فتح شد:

1 - فتح خیبر. زیرا، جنگ خیبر و غلبهٔ مسلمانان بر یهودان چند روز بعد از مراجعت مسلمانان از حدیبیه بود.

2 - فتح مکه.

3 - فتح سایر نقاط.

بعلاوه، چون رومیان اهل کتاب بودنـد غلبهٔ ایشان من غیر مسـتقیم کومك به هدف مسـلمین بود. و چون ایرانیان مانع قیام یك مرد توانا در شبه جزیرة العرب بودند، و پیامبر صـلّی اللّه علیه و آله هم در شـرف تصـرف عربسـتان بود، من غیر مسـتقیم کومك به هدف بت پرستان و کفار مکه بودند. لذا، غلبهٔ هریك، کفهٔ ترازوی مسـلمین و یا کفار را سـنگین می کرد. و لیکن، مقارن صلح حدیبیه، روم که اهل کتاب بود، غالب شد و فارس مغلوب گردید. و از این رهگذر هم کفهٔ ترازوی مسلمین چربید و کفهٔ ترازوی کفار سبك شد.

بالجمله، ای پیامبر! خـدا شاهـد فتح و ظفر را به آغوش تو گذاشت] تا خدا تبعات محرومیتهای قبل از هجرت و بعد از هجرت تو را قلم در کشد (2) و نعمت خود را بر تو تمام کند و راه مستقیم رسیدن به اعتلاء کلمهٔ اسلام را به تو رهبری نماید. و خدا تو را نصرتی بدهد، نصرتی که با عزت توأم باشد (3).

سوره الفتح (48): آیات 4 تا 7

اشاره

4 - 7 هُوَ ... عَزِیزاً حَکِیماً

نزول «سکینه» قبل از بیعت رضوان

آن غیب مطلق کسـی است که: سـکون و آرامش را در دلهای مسـلمانان فروفرسـتاد ، که بر ایمان خود بیفزایند (و روی بیعت خود، بیعت دیگری منعقد کنند) و لشکرهای آسمانها و زمین خاص خداست (و خدا هروقت لازم بداند لشکری

برای اعانت مردم با ایمان می فرستد) (4) و خدا داناست و کارهایش از روی اساس است.

(خدا این سکون و آرامش را فروفرستاد) (5) تا مردان مسلمان و زنان مسلمان را (در اثر ثبات در راه اسلام) به بهشتهائی در بیاورد که از زیر آنها جویبارها روان می شود، و در آن بهشتها جاویدانند. و تا بدیهای ایشان را از ایشان بزداید و آن به نزد خدا ظفری بزرگ به شمار است (چه ظفری از این برتر که آدمی به بهشت جاوید برود و از بدیهای او چشم پوشی بشود!).

و (خدا این سکون و آرامش را فروفرستاد) تا مردان منافق و زنان منافق و مردان مشرك و زنان مشرك را که گمان بد به خدا دارند (متزلزل کند و) عذاب روحی بدهد. بر این گروه باد گردش بد! و خدا بر آنها خشم کرده و آنها را از رحمت خود دور ساخته و دوزخ را برای ایشان آماده کرده است. و دوزخ برای انتقال، زشت جایگاهی است.

و لشکرهای آسمانها و زمین، خاص خداست (و خدا هروقت لازم بداند، برای انتقام از مردم بی ایمان می فرستد) و خدا در قهر و انتقام غالب است و مغلوب نمی شود و کارهایش از روی اساس است.

سوره الفتح (48): آیه 8

اشاره

8 إِنّٰا ... نَذِيراً

وظیفهٔ پیامبر (ص)

ای پیامبر! ما تو را فرستادیم که آئینهٔ سرتاپانمای ما باشی، و مردم با ایمان را به سرنوشت خوب مژده بدهی، و مردم بی ایمان را از سرنوشت بد بترسانی.

سوره الفتح (48): آیه 9

اشاره

9 لِتُؤْمِنُوا ... أَصِيلاً

وظیفهٔ امت

(ای مردم! ما پیامبر را فرستادیم، نه برای اینکه با او ستیزه کنید و نظام اجتماع را بهم بزنید، بلکه فرستادیم) تا به خدا و پیامبر خدا ایمان بیاورید و پیامبر را تقویت کنید که راه دعوت او هموار بشود و او را محترم بشمارید. و خدا را در اول روز و

آخر آن، به پاکی یاد کنید.

سوره الفتح (48): آیه 10

اشاره

10 إن ... عَظِیماً

اهمیت بیعت

ای پیامبر! البته، کسانی که با تو بیعت می کنند فقط با خدا بیعت می کنند، دست خدا بالای دست ایشان است (6). بنابراین، هرکس بیعت را بشکند، زیان و وبال آن به خود او برمی گردد و بس. و هرکس به آن عهد و بیعتی که با خدا کرده است وفا کند، بالنتیجه، خدا البته، مزدی بزرگ به او خواهد داد.

سوره الفتح (48): آیات 11 تا 14

اشاره

11-14 سَیَقُولُ ... رَحِیماً

واپس نشستگان از حرکت و خبر خدا دربارهٔ آنها

(در هنگام حرکت پیامبر صلّی اللّه علیه و آله بسمت مکه جماعتی از قبایل اعراب، مانند: غفار و اسلم و مزینه و جهینه و اشجع و دئل(1) از حرکت خودداری کردند، زیرا، با خود می گفتند: چگونه به پای خود در دام قریش بیفتیم ؟ در صورتی که قریش جنگها با مسلمانان داشته اند و کشته ها گرفته اند و کشته ها داده اند! و معتقد بودند که:

پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و لشکری که به سمت مکه حرکت کرده است کشته خواهند شد.

ولی، چون خبر صلح حدیبیه را شنیدند بفکر افتادند که برای خلف از حرکت با پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عذری بتراشند. این است که: در حدیبیه جریان را خدا به پیامبرش وحی فرمود به این گونه که:) اعرابی که از حرکت با تو کوتاهی کرده اند، پس از مراجعت تو به مدینه، به تو خواهند گفت که: اموال و زنان و فرزندان ما، ما را از حرکت بازداشت، پس، تو برای ما طلب آمرزش کن. (و لیکن ای پیامبر!) این اعتذار را به زبانشان می گویند و در دلهاشان نیست.

ای پیامبر! در جواب اعتذار این اعراب بگو: اگر خدا برای شما زیان بخواهد و یا سود بخواهد، کیست که جلوگیر آن باشد؟ (پس، حرکت و یا خلف

1- غفار بر وزن کتاب و اسلم و اشجع بر وزن احمد و مزینه و جهینه بضم اول و فتح دوم و سکون سوم و فتح چهارم است و دئل بفتح

دال است (شرح قاموس).

شما تأثیری در زیان و یا سود عائلهٔ شما ندارد) بلکه، خدا به کرداری که می کنید داناست.

قصد شـما از واپس نشسـتن، مشـغولی اموال و عیال نبوده است. بلکه، شـما معتقد بودید که چون پیامبر و مؤمنان بدست قریش کشته می شونـد، دیگر بسوی کسانشان هرگز برنمی گردنـد. و آن عقیـده در دلهاتان زینت یافته بود و بـد عقیده ای پیدا کرده اید و شـما مردم فاسدی هستید (7) و هرکس به خـدا و پیامبرش ایمان نداشـته باشد، پس البته، (کافر است و) ما برای کافران، آتش سوزان آماده ساخته ایم. و تمام آسـمانها و زمین در قبضـهٔ قـدرت خـداست. از گناه هرکس بخواهد در می گذرد، و هرکس را که بخواهد عذاب می کند. و خدا آمرزگار و مهربان است.

سوره الفتح (48): آیه 15

اشاره

15 سیقول ... قَلِیلاً

حرمان واپس نشستگان از جنگ خیبر و خبر غیبی

ای پیـامبر! (در مـاه ذی الحجه الحرام سال شـشم هجری از حـدیبیه به مـدینه مراجعت کن، و در ماه محرم برای جنگ خیبر حرکت کن و اعلام کن که لشـکر حاضـر در حـدیبیه بایـد برای جنگ حرکت کنـد. و واپس نشسـتگان نباید با آنها بروند و وعدهٔ فتح و غنیمت به لشـکر حاضـر در حـدیبیه بده. چون چنین کردی،) اعرابی که از حرکت به سـمت مکه خودداری کرده اند، البته، خواهند گفت: وقتی شـما بسوی غنائم خیبر می روید تا بچنگ بیاورید، بگذارید ما هم با شما به جنگ خیبر بیائیم. اعراب می خواهند حکم خدا را تبدیل کنند (8).

ای پیامبر! به آنها بگو: متابعت شما از ما ممنوع است (9) و خدا پیش از این فرموده است که: شما نباید به خیبر عزیمت کنید.

پس البته، اعراب خواهنـد گفت که: خـدا چنین حکمی نفرموده است، و شـما از روی حسد نمی گذارید ما در غنائم خیبر با شـما شـریك شویم. بلکه (ای پیامبر! واقع امر این است که:) فهم این اعراب کم است (زیرا نظرشان به جمع مال و ثروت است و دربارهٔ رشـد اسـلام و معنویات، نظر و فکری ندارند) (10).

سوره الفتح (48): آیات 16 تا 17

اشاره

16 و 17 قُلْ ... يُعَذِّبْهُ عَذٰاباً أَلِيماً

خبر غیبی

ای پیـامبر! به اعراب واپس نشسـته بگو: بزودی برای جنـگ با مردم سـلحشور جنگجو دعوت می شویـد که با ایشان کارزار کنیـد، تا مطیع بشوند (11) پس اگر، برای جهاد، فرمان ببریـد، خدا بشـما مزدی نیکو می دهد (غنیمت در دنیا، و بهشت در عقبی) و اگر فرمان نبرید و از جهاد رو گردان شوید، همان طور که قبل از این برای سفر مکه رو گرداندید، خدا شما را بعذاب دردناك معذب می سازد.

بر کور گنـاهی نیست و بر لنـگ گنـاهی نیست و بر بیمـار گناهی نیست، اگر برای جهاد حاضـر نشود (12) و هرکس خـدا و پیامبر خدا را پیروی کنـد، خـدا او را وارد بهشـتهائی می سازد که از زیر آنها جویبارها روان است. و هرکس به خـدا و پیامبر خـدا پشت کنـد، خدا او را بعذاب دردناك معذب می سازد.

سوره الفتح (48): آیات 18 تا 23

اشاره

18-23 لَقَدْ ... تَبْدِيلاً

رضایت الهی دربارهٔ بیعت رضوان و خبرهای غیبی

سوگند که خدا از مسلمانان راضی شد (13) آنگاه که با تو در زیر درخت معهود [معروف به سمره (14)] بیعت کردند (که یا کشته شوند و یا فتح کنند).

پس، خدا اضـطرابی را که در دلهای مسـلمانان بود دانست. لذا، برای اینکه پای اصـطبارشان نلغزد، سـکون و آرامش را بر آنها فروفرستاد و فتح نزدیك (یعنی فتح خیبر را) با غنیمتهای بسـیار - که آن غنائم بدست آنها خواهد رسید - به آنان بعنوان پاداش داد و خدا غالب است بر همه و کارهایش از روی اساس است.

خـدا بشـما جنگجویـان (حـدیبیه) غنیمتهای بسـیار وعـده داده است که آنها را بچنگ خواهیـد آورد. پس، غنیمت خیبر را نقـد داد و جلو انـداخت (و بدانیـد که چون پیامبر متوجه خیبر شـد و خیبر را محاصـره کرد، قبایلی از اسد و غطفان(1)(که با اهل خیبر هم پیمان بودنـد) تصمیم گرفتند که بر زنان و اموال مسلمانان مدینه هجوم

1- غطفان بر وزن رمضان.

ببرند) و (لیکن) خدا دستهای کفار را از جنگ با شما کوتاه کرد و بازداشت و (خدا این اخبار غیبیه و وعده های راست را عملی ساخت) تا (از طرفی) برای مسلمانان معجزه باشد، و از طرفی بقیهٔ شما مردم را به راه راست (اسلام) رهبری کند.

و غنیمتهای دیگر هم در کار هست که هنوز قادر بر آنها نشده اید (که بعدها بدست مسلمانان خواهد افتاد) که علی التحقیق علم خدا به آنها احاطه دارد و خدا بر هر چیزی تواناست.

و اگر کفار مکه با شما به کارزار پرداخته بودند (و کار به صلح حدیبیه نه انجامیده بود، شما مسلمانان، فاتح می شدید و (لشکر کفار به هزیمت می رفتند سپس نه کارسازی می یافتند و نه یاوری. زیرا، سنت خدا که از پیش، جریان داشته است بر این است که:

پیامبران خود را یاری دهد و مخالفان آنها را مخذول و منکوب کند. و سنت خدا قابل تبدیل نیست.

سوره الفتح (48): آیه 24

اشاره

24 وَ هُوَ ... بَصِیراً

شبیخون زدن کفار بر لشکر اسلام

(هشتاد نفر از اهل مکه در وقت نماز صبح از کوه موسوم به «تنعیم»(1) به لشکر اسلام که در حدیبیه اردو زده بود شبیخون زدند که کشتار کنند. اما، لشکر اسلام غالب شد و تمام آنها را دستگیر کرد. و لیکن، پیامبر صلّی اللّه علیه و آله آنها را آزاد فرمود تا در حرم خدا، خون ریخته نشود و بی حرمتی رخ ندهد) آری! آن غیب مطلق کسی است که: دستهای کفار مکه (شبیخون زنندگان) را از شما کوتاه کرد و دستهای شما را از آنها کوتاه کرد در وادی مکه (یعنی در محل حدیبیه)؛ بعد از اینکه شما را بر کفار (شبیخون زنندگان) پیروز ساخت. و خدا به کرداری که می کنید بیناست.

1- تنعیم (بر وزن تشریف) جایگاهی است به فاصلهٔ سه میل یا چهار میل از مکه، و آن نزدیکترین قسمت زمینهای غیر حرم (آزاد) است نسبت به خانهٔ کعبه. و تنعیم نامیده شده است به واسطهٔ آنکه در طرف راست آن، کوه نعیم بر وزن زبیر، و طرف چپ آن، کوه ناعم بر وزن کامل قرار دارد (شرح قاموس اقتباسا).

سوره الفتح (48): آیات 25 تا 26

اشاره

25 و 26 هم ... عَلِیماً

اگر جنگ می شد عده ای از مسلمانان ناشناختهٔ مقیم مکه، بی گناه کشته می شدند

کفار مکه کسانی هستند که راه کفر را پیش گرفتند و شما مسلمانان را از زیارت مسجد الحرام (و خانهٔ کعبه) بازداشتند و نگذاردند شترانی را که برای قربانی آورده و بازداشته بودید، در مکه قربانی بشود (15).

و اگر مردان مسلمان و زنان مسلمانی که شما آنها را نمی شناسید در مکه نبودند و از ناشناسائی شما (16) خطر زیردست و پا رفتن (کشتن) آنها نبود - زیرا، از کشته شدن مسلمانان ناشناس مقیم مکه غم و اندوه بشما می رسید - (با تأییدات ما دست کفار کوتاه می شد و همه مقهور و مغلوب می شدند و شما وارد شهر مکه می شدید و لیکن خدا نگذارد کار به جنگ بکشد) تا خدا هرکس را می خواهد در رحمت خود وارد سازد (یعنی باز هم عده ای از اهل مکه، اسلام بیاورند).

و اگر مسلمانان مکه از کافران جدا بودند، ما البته، کفار از اهل مکه را به عذاب دردناك جنگ و قتل و اسارت معذب می ساختیم. زیرا، کافران نخوت را در دلهای خود جای داده بودند، همان نخوت جاهلیت را (از جمله، در صدر صلح نامهٔ حدیبیه نگذاشتند که «بِسْمِ اَللّٰهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِیمِ » نوشته شود، یا کلمهٔ «رسول اللّه» را نگذاردند در صلحنامه ذکر شود، و هرآن خطر اشتعال نیران جنگ در کار بود) پس، خدا برای رعایت جان مسلمانان ناشناس مکه، سکون و آرامش خود را بر پیامبر خود و بر مسلمانان فروفرستاد (17) و آنها را به تقوی و پرهیز از جنگ وادار ساخت. در صورتی که، پیامبر و اتباع، به مکه سزاوارتر از کفار مکه بودند. و بالخصوص مسلمانان اهل مکه که در اردوی حدیبیه بودند به مکه که شهر خودشان بود (سزاوارتر بودند) و خدا بهر چیزی داناست.

سوره الفتح (48): آیه 27

اشاره

27 لَقَدْ صَدَقَ ... قَرِیباً

خواب دیدن پیامبر (ص)

(پیامبر صلّی اللّه علیه و آله قبل از حرکت به سمت حدیبیه، در مدینه به خواب دید که:

مسلمانان وارد مکه شده اند و محرمند و بعد بعضی سر تراشیده اند و بعضی قسمتی از موی خود را زده اند و یا ناخن گرفته اند. در صورتی که، پیامبر صلّی اللّه علیه و آله از مکه فرار کرده بود و مسلمانان مهاجرت کرده بودند و خونها از طرفین ریخته شده بود و مسلمانان با کفار در حال جنگ بودند و امیدی باین عمل نبود. و لیکن، با پیشامد صلح حدیبیه روزنهٔ این امید باز شد. همچنان که سال بعد، سه روز پیامبر و اتباع به مکه رفتند و پس از اداء مراسم عمره برگشتند. لذا، خدا فرمود:) سوگند که خدا بوسیلهٔ صلح حدیبیه، خواب پیامبر خود را جامهٔ عمل پوشانید و راه حق را باز کرد. چه آنکه، قسم است که البته البته، در سال آینده بخواست خدا (با احرام به مسجد الحرام) وارد می شوید. درحالی که از شر کفار مکه و اطراف در امان باشید و بعضی ها سرهای خود را می تراشید و بعضی ها موهای خود را می زنید و یا ناخن می گیرید بدون ترس و بیم. پس، خدا آنچه را که شما نمی دانید می داند (که جریان را، پیش از وقوع صلح حدیبیه، در مدینه به پیامبر، در خواب الهام کرده) پس، (مضافا به این که)، غیر از این پیش آمد عالی، فتح قریب (و نزدیك یعنی فتح خیبر) را (هم) پیش آورد (18) (زیرا مسلمانان با آسایش یافتن افکارشان از ناحیهٔ مشرکان و جنگ آنان، توانستند که به دشمنان دیگر خود یعنی یهودان بپردازند).

سوره الفتح (48): آیه 28

اشاره

28 هُوَ اَلَّذِي ... شَهِيداً

دین اسلام، عالمگیر است

آن غیب مطلق، کسی است که: پیامبر خود را با راهنما (یعنی قرآن) و دین حق (یعنی اسلام) فرستاد تا دین اسلام را بر تمام ادیان چیره سازد (خواه ادیان حقه ای که به واسطهٔ طول عهد مندرس شده است، و یا آئین ملتهای باطله که بنام دین عرض اندام می کنند) و خدا کافی است که دراین باره حاضر و ناظر باشد (19) (و محتاج به شریك و معینی نیست).

سوره الفتح (48): آیه 29

اشاره

29 مُحَمَّدٌ رَسُولُ اَللهِ ... وَ أَجْراً عَظِیماً

خلاصهٔ کلام

محمّد، فرستادهٔ خداست و کسانی که محمدی هستند در برابر کفار، شجاع و قوی و بلندطبع و محکم اند (20) و بین خودشان نرم دل و مشفق و مهربانند. ایشان را گاه راکع و گاه ساجد می بینی و نعمت را از خدا می طلبند (نه از دیگران). و خشنودی خدا را می جویند. علامت محمدیان در روهای ایشان است که از اثر سجده، روهاشان نورانی است (21).

آنچه گفته شد، مثل(1) (صفت) ایشان است در توراة. و اما مثل(1) (صفت) ایشان در انجیل این است که: همچون دانهٔ کاشته شده است که تیغ زند و یك شاخ بیرون آید و بعد، سطبر و غلیظ گرداند آن یك شاخ را، و بعد قوی و تناور شود، پس، روی پای خود بایستد که زارعان را بشگفت آورد [و خدا این مثل را (22) بیان کرد] تا بوسیلهٔ نشان دادن شخصیت ایشان، کفار را بخشم بیاورد. و خدا از مسلمانان کسانی را که ایمان آورده اند و کردارهای شایسته کرده اند، وعدهٔ صیانت از عذاب و مزد بزرگ داده است.

«پایان»

ذیول

اشاره

ذیول(2) در قرآن مجید از سه فتح اسم برده شده است:

یك - «فتح مبین» مذکور در همین سوره. و مراد از آن، صلح حدیبیه است که کلید فتوحات دیگر شد و صولت شرك درهم شکست.

دو - «فتح قریب» مذکور در همین سوره و در سورهٔ «صف». و مراد از آن، فتح خیبر است که صولت یهود عنود درهم شکست.

سه - «فتح مطلق» مذکور در سورهٔ نصر (إِذٰا جٰاءَ نَصْرُ اَللهِ وَ اَلْفَتْحُ ...) . و مراد از آن، فتح مکه است که در برابر اسلام، صولت تمام ارباب ملل و نحل، درهم شکست.

1- «مثل» بفتح میم و ثاء مفتوح است. کنایه از «صفت».

2- «مثل» بفتح میم و ثاء مفتوح است. کنایه از «صفت».

تذکر: حدیبیه را در جلد مقدمه، ملاحظه کنید.

(2) معنی «ذنب» را در کتاب مفردات راغب ببینید. و تفسیر محرر این سطور از بیان راغب اقتباس شده است.

(3) شخص، گاهی به نصرت نائل می شود و لیکن نزد خدا و یا مردم و یا هر دو عزت ندارد. و لیکن، نصرت پیامبر با عزت قرین است.

(4) لشکر خدا شماره ندارد (وَ مٰا یَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّکَ إِلاّٰ هُوَ) (1) لشکرهای خدا:

بـاد - صـاعقه - سـیل - زلزله - آتشـفشان - سـرما - گرمـا - میکربهـاست، نیز، فکر - ترس - غم و انـدوه - بیماری - مرگ است، و نیز فرشتگانند و...

(5) ب.

(6) «بیعت» یعنی فروختن شخص، وجود خود را به خدا که خدا در برابر آن، بهشت می دهد. گاهی هم بهشت می دهد با لقاء. و موضوع بیعت، در سورهٔ توبه آیهٔ 112 نیز مذکور است.

(7) «بور» یعنی هالکین، به گفتهٔ مجاهد. و یا فاسدین، به گفتهٔ قتاده.

(8) تفسیر کاشفی.

(9) عبارت متن به صورت نفی است و در معنی نهی است. تفسیر کاشفی.

(10) و یا اینکه اعراب نمی فهمند، مگر کمی از آنها که معاندان می باشند.

و هر دو معنی در تفسیر مجمع البیان وارد است.

(11) مراد دعوت به جنگ از طرف پیامبر صلّی اللّه علیه و آله است که آنان را برای جنگهای:

حنین و طایف و موته و تبوك... دعوت فرمود. و ربطی به جنگهای ما بعد رحلت پیامبر صلّی اللّه علیه و آله ندارد (تفصیل در تفسیر مجمع البیان).

(12) تفسیر کاشفی.

(13) این بیعت را «بیعت رضوان» نامیده اند. زیرا، خدا از آنان راضـی گردید. و راضی و رضی و رضوان از یك ریشه است. «بیعت شجره» هم گفته اند. زیرا،

1- سورهٔ مدثر آیهٔ 34.

بیعت در زیر شجره یعنی درخت سمره انجام گردید. و «بیعت مرگ» هم می گویند.

زیرا، همگی پای جان ایستاده بودند که خود را در راه خدا قربانی کنند.

(14) سمر بفتح سین و ضم میم، درختی است از جنس درختان بزرگ خاردار.

و در میانهٔ درختان خاردار، هیچ کدام چوبشان بخوبی چوب سمر نیست. و جمع سمر اسمر است بر وزن ارجل. و سمره با هاء به یك درخت آن گفته می شود (به ترجمه از المنجد).

(15) پیامبر ص هفتاد شتر با خود آورده بود و چون به (ذو الحلیفة)(1) رسید شتران را تقلید و اشعار کرد(2) و احرام به عمره بست تا آنکه به حدیبیه وارد شد و مشرکین مانع حرکت او شدند و کار به صلح انجامید. چون صلحنامه نوشته شد، شتران را در همان حدیبیه نحر کردند. و اگر مانع نشده بودند، در مکه باید نحر بشوند.

زیرا، جای هدیهٔ عمره در مکه، و هدیهٔ حج در منی است (تفسیر مجمع البیان به ترجمه).

(16) گروهی از مردان و زنان مکه اسلام آورده بودند ولی، از ترس مشرکان مکه، اسلام خود را کتمان می کردند.

(17) در این سفر، دومین بار است که «سکینه» نازل شده است. و به عبارت واضح:

بار اول: «سکینه» نازل شد که مسلمانان با جان بیعت کردند (شبیه رأی اعتماد که امروزه در دولت و مجلس معمول است).

1- ذو الحلیفة: (بضم حاء و فتح لام و سکون یاء و فتح فاء) جایگاهی است در شش میلی مدینه و در آن آبی است از بنی جشم. و ذو الحلیفة، میقات حاج مدینه و شام است. و نیز جایگاهی است بین جاده و ذات عرق (شرح قاموس باقتباس).

2- مراد از اشعار (بر وزن انسان) آنست که: جانب راست کوهان شتری را که بجهت قربانی می برد که در منی قربان کند، زخم زند و آن جانب را به خون آن زخم آلوده کند. و مراد از تقلید آن است که: در گردن قربانی که می برد، نعلین بیاویزد که در آن نعلین نماز کرده باشد (جامع عباسی در مطلب ششم).

و بار دوم: «سکینه» نازل شد که مسلمانان برای صلح حدیبیه حاضر شدند و با عنادی که مشرکان به کار می بردند، باز مسلمانان از دست بردن به شمشیر خودداری کردند.

(18) پیامبر صلّی اللّه علیه و آله در ماه ذی القعدهٔ سال ششم هجری از ورود به مکه ممنوع شد و مشرکان نگذاردند که پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و اصحاب او، عمره به جا بیاورند. ولی، در سال بعد در همان ماه ذی القعده وارد مکه شدند و سه روز ماندند و به مدینه مراجعت کردند (تفسیر مجمع البیان).

توضیح

اعمال عمره در رمز (اطرست) جمع است و اعمال حج در رمز (اوو ارنحط رس طر مر) جمع است. و این دو رمز را مولانا شیخ بهائی علیه الرحمه درست کرده و در این شعر بیان فرموده است:

اطرست للعمرة اجعل نهج *** اوو ارنحط رس طر مر لحج

اطرست، رمز عمره است: (الف) احرام عمره بستن (ط) طواف خانهٔ کعبه کردن (ر) دو رکعت نماز طواف گذاردن (س) سعی میانهٔ صفا و مروه کردن (ت) تقصیر (یعنی چیزی از مو یا ناخن گرفتن).

اوو ارنحط رس طر مر، رمز حج است: (الف) احرام حج بستن (و) وقوف کردن در عرفات (و) وقوف کردن در مشعر الحرام (الف) افاضه (یعنی کوچ نمودن) به منی (ر) رمی جمره(1) (یعنی جمرهٔ عقبه را به هفت سنگ ریزه زدن) (ن) نحر شتر (یا ذبح گوسفند و یا بز و یا گاو) (ح) حلق (یعنی سر تراشیدن یا تقصیر کردن) (ط) طواف زیارت خانهٔ کعبه کردن (ر) دو رکعت نماز طواف گذاردن (س) سعی میانهٔ صفا و مروه کردن (ط) طواف نساء کردن (ر) دو رکعت

1- جمره بفتح جیم و سکون میم بمعنی سنگریزه و یکی از جمرات مناسك حج است و آن 3 جمره است: جمرهٔ اولی و جمرة الوسطی و جمرة العقبة که سنگریزه ها به آن انداخته می شود (شرح قاموس).

نماز طواف نساء گذاردن (م) به منی رفتن بار دیگر که در منی سه شب ایام تشریق بودن (و آن یازدهم و دوازدهم و سیزدهم ماه ذی الحجه است) (ر) رمی جمره کردن است در هریك از ایام تشریق (یعنی هریك از جمرات سه گانه را به هفت سنگریزه زدن:

1 - میلی که جمرهٔ اولی گویند.

2 - میلی که جمرهٔ وسطی گویند.

3 - میلی که جمرهٔ عقبه گویند).

(این ترتیبات راجع به حج تمتع است و آن وظیفهٔ مسلمانان دور از مکه است.

و امّا، نزدیکان، ترتیبات دیگر دارند بنامهای: حج «قران» و حج «افراد» که در کتابهای فقه باید دید)(1).

(19) مفردات راغب.

(20) المنجد.

(21) تفاسیر دیگر هم شده است و تفسیر متن از محرر این تفسیر می باشد.

(22) تفسیر دیگر هم شده است.

تذکر

الف: مثل و صفت اول مذکور در آیهٔ 29 همین سوره، راجع است به توراة که از پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و مسلمانان توصیف کرده است به این گونه که:

1 - و فرشتهٔ خداوند، وی را (هاجر را) گفت: اینك حامله هستی و پسری خواهی زائید و او را اسماعیل نام خواهی نهاد. زیرا، خداوند تظلم ترا شنیده است و او مردی

1- یعنی حج قران و حج افراد بر شخصی واجب است که از اهل مکهٔ معظمه باشد یا آنکه دوری او از آن مکان مقدس کمتر از شانزده فرسخ شرعی باشد و اگر دوری این کس از مکهٔ معظمه شانزده فرسخ باشد و زیاده، حجی که بر او واجب می شود، حج تمتع است (کتاب جامع عباسی شیخ بهائی).

وحشـی خواهد بود. دست وی به ضد هرکس و دست هرکس به ضد او(1) و پیش روی همهٔ برادران خود ساکن خواهد بود(2) (ش 11 و 12 باب 16 سفر تکوین).

2 – و اما در خصوص اسـماعیل ترا اجابت فرمودم اینك او را برکت داده بارور گردانم و او را بسـیار کثیر گردانم. دوازده رئیس از وی پـدید آیند و امتی عظیم از وی بوجود آورم (ش 20 باب 17 سفر تکوین).

توضـیح: این دو بشارت را در کتاب: اقامة الشـهود فی رد الیهود چاپ سنگی عهد ناصر الدین شاه بقلم اعلم علماء اسرائیلیان عصر، یعنی میرزا محمّد رضای جدید الاسلام که ملا آقاجانی و آقا محمّد جعفر برادرزادهٔ میرزا محمّد رضا مزبور، از عبرانی بزبان فارسی ترجمه کرده اند، و در کتاب: انیس الاعلام فی نصـرة الاسـلام تألیف علامه فخر الاسـلام محمّد صادق که در سال 1319 قمری بسعی میرزا سلیمان خان رکن الملك بچاپ سنگی رسیده است؛ بر پیامبر اسلام تنزیل کرده اند.

3 – رکوع اصطلاحی(3) و سجود اصطلاحی(4) در هیچ طریق و آئینی از شرایع و طرق پیشینیان احدی اعلام نداشته و نیست. و سجده و رکوع خاصهٔ

1– اسـماعیل و صلحاء دودهٔ او تا پیامبر (ص) همه وحشی بوده اند. یعنی دستشان به ضد هرکس و دست هرکس به ضدشان بوده. و یازده امام چنین بوده اند. و هم اکنون امام دوازدهم (ع) چنین است.

2– اسماعیل و دودهٔ او تا پیامبر (ص) پیش روی اسحاق و دودهٔ او بودند. زیرا، بنی اسرائیل بن اسحاق در شمال عربستان زندگانی می کرده اند و اسماعیل و دودهٔ او در جنوب عربستان (محرر این تفسیر).

3– رکوع: در لغت پشت خم دادن و دو ته شدن است بعد از ایسـتادن. و در اصـطلاح فقه، رکوع در نماز، فروداشتن سر است بعد از اتمام قرائت تا برسد کفهای دست او به زانوهای او، یا اینکه هموار شود پشت او (شرح قاموس).

4– سـجده: در لغت بمعنی فرونشسـتن و راست ایسـتادن است (که از جمله لغـات اضـداد است) و در اصـطلاح فقه، بمعنی چسـبانیدن عضوهای هفتگانه (پیشانی و دو کف دست و دو زانو و دو انگشت ابهام) است در نماز بر زمین (اقتباس از شرح قاموس).

شریعت حضرت ختمی مرتبت است (مزمور 22 از کتاب مزامیر داودش 27 تا 31 و نیز اواخر کتاب اقامة الشهود).

پس، خاتم انبیاء صلّی اللّه علیه و آله که از دودهٔ اسماعیل است در حقیقت فرزند صحرا بوده.

نه پـدر به خود دیـده و نه مادر و همه با او در کار یکتاپرستی وی ضدیت کرده اند و او هم با همهٔ کافران در کار بت پرستی ضدیت نموده و سختگیری کرده تـا آنجـا که «أَشِدّاءُ عَلَی اَلْکُفّارِ» خـاص او و اتبـاعش شـده. و با برادران دینی خود چنان مهربان بوده که «رُحَماءُ بَیْنَهُمْ » خاص او و اصحابش شده است. و رکوع و سجود در نمازش تأسیس گردیده که آن نیز خاص شریعت او می باشد.

ب: مثل و صفت دوم مذکور در آیهٔ 29 همین سوره، راجع است به انجیل که از پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و مسلمانان توصیف کرده است به این گونه که: در انجیـل متی باب 13 ش 31 و 32 می نویسد: (بار دیگر «عیسـی» مثلی برای ایشان زده گفت: ملکوت آسمان مثل دانهٔ خردلی است که شخصـی گرفته در مزرعهٔ خویش کاشت. و هرچند از سایر دانه ها کوچکتر است ولی چون نمو کند بزرگترین بقول است و درختی می شود چنانکه مرغان هوا آمده در شاخه هایش آشیانه می گیرند).

تذکر: عیسی به ملکوت بشارت می داده (رجوع به انجیل متی باب 4 ش 17 و 23 و باب 6 ش 7 و 10 و انجیل لوقا باب 10 ش 9 و 11) و مراد از ملکوت سماوات:

طریقت نجاتی که از شرع عیسی ظاهر شد، نیست. و گرنه، عیسی و حواریین نمی گفتند: که ملکوت سماوات نزدیك شده است. بلکه، می گفتند: ظاهر شده و اکنون موجود است. و عیسی به شاگردان نمی فرمود که در نماز بگویید: ملکوت تو بیاید.

پس، مقصود از این ملکوت که جنـاب یحیی و عیسـی علیهمـا السّلام و حواریین و شـاگردان بلکه، کل عالـم مأمور بودنـد که به آمـدن او بشارت دهند، طریقت نجاتی است که:

بسبب ظهور شرع شریف حضرت خاتم انبیاء صلّی اللّه علیه و آله ظاهر شد (رجوع به صفحهٔ 171 و 172 جلد 2 کتاب انیس الاعلام).

محرر این تفسیر گوید: بیان انجیل مؤید همان شمارهٔ 20 از باب 17 سفر تکوین توراة است که کثرت ذریهٔ اسماعیل ع، جد اعلای پیامبر ختمی مرتبت ص، و کثرت ذریهٔ پیامبر ص را نوید داده است. و در سورهٔ مبارکهٔ (کوثر) از قرآن کریم نیز این موضوع نوید داده شده است. و اکنون که سال 1386 قمری هجری است، مصادیق بشارات توراة و انجیل و قرآن کریم کالشمس فی رائعة النهار(1) مشهود است.

تعلیقات

الحدیبیة

الحدیبیة (بضم الحاء و فتح الدال و یاء ساکنة، و باء موحدة مکسورة و یاء.

و قد اختلف فیها، فمنهم من شدد و منهم من خفف): قریة متوسطة، لیست بالکبیرة، سمیت ببئر هناك، عند مسجد الشجرة التی بایع رسول اللّه (ص) تحتها. بینها و بین مکة مرحلة، و بینها و بین المدینة تسع مراحل (عن معجم البلدان - راجع ذیل سیرة ابن هشام ج 2 ص 308).

سکینه

در کتاب اقامة الشهود ص 158 می نویسد: «شخینا» بمعنی سکینه و وقار است و بمعنی نور خدا هم هست.

محرر این تفسیر گوید: کلمه، عبرانی نیست زیرا حرف (خاء) در عبرانی نیست. چه زبان عبرانی مشتمل بر 22 حرف است که بترتیب: ابجد/هوز/حطی/ کلمن/سعفص/قرشت/می باشد و بیشتر نیست.

در تفسیر روح البیان از یکی از بزرگان نقل کرده که: «سکینه» بر سه چیز گفته می شود (به اشتراك لفظی):

1- کلمهٔ رائعه در لغت (روع) ضبط شده است و در منجد می نویسد: «رائعة النهار او الضحی: معظمه» بنابراین، آنها که بجای رائعة النهار (رابعة النهار) می گویند، اشتباه می کنند.

1 - آن چیزی که به بنی اسرائیل داده شده بود و در تابوت بوده و خدا فرموده:

«إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ اَلتَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ » و مفسران گفته اند: سکینه:

نسیمی قرین آرامش و بوی خوش بوده که در هنگام برخورد بنی اسرائیل با صفوف دشمن، آوازی هراس انگیز تولید می کرده که دل دشمن را از جا می کنده است، و این معجزه ای بوده برای پیامبران بنی اسرائیل و کرامتی بوده برای پادشاهانشان.

2 - چیزی است از لطیفه های الهی که بزبان گویای حکمت جاری می شود (مانند وحی که بر دلهای پیامبران القاء می شده) که باطن را روحانی و خوش می سازد و اسراری را بر آن کس کشف می کند.

3 - چیزی است که بر قلب پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و دلهای مسلمانان فرود آمد و آن جامع نور و قوت و فرح بوده است که موجب آرامش از ترس و تسلی از حزن و اندوه بوده است. و خدا فرموده: «فَأَنْزَلَ اَللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلىٰ رَسُولِهِ وَ عَلَى اَلْمُؤْمِنِينَ » .

در کتاب مجمع البحرین در لغت «سکن» به ترجمه می نویسد: مراد از «سکینه» که در تابوت بوده، توراة است. و بقولی صورتی از زبرجد یا یاقوت بوده که صورتهای پیامبران از آدم علیه السّلام تا محمّد صلّی اللّه علیه و آله در آن بوده است.

و گفته می شود که: «سکینه» از مخلوقات خدا بوده است که در آن آرامش رحمت بوده است و روی این مخلوق چون روی انسان و سرش چون سر گربه بوده و دم و دو بال زیبا داشته و آوازی می کرده که در نتیجه تابوت بطرف دشمن می شتافته و لشکر اسرائیلی در پی آن می رفته اند و هرجا که تابوت قرار می گرفته لشکر ساکن می شده اند و نصرت نازل می شده است(1).

و در حدیث آمده که: «سکینه» نسیمی است گوارا که از بهشت می وزد و روئی دارد مانند روی آدمی که با پیامبران بوده و این همان است که بر ابراهیم در زمان بنای کعبه نازل شده و ابراهیم اساس خانهٔ کعبهٔ را بدستور او بنا گذارده است.

و «سکینه» به نزد اهل تحقیق هیئت جسمانی است که از استقرار اعضاء و آرامش

1- نظیر این صورت، در تمثالهای آشوریان و تخت جمشید موجود است.

آن حاصل می شود و (وقار) هیئت نفسانی است که از آرامش و ثبات آن حاصل می گردد. (ه).

سکینه در قرآن شش بار ذکر شده است:

1 - در سورهٔ بقره یك بار (آیهٔ 249).

2 - در سورهٔ براءة دو بار (آیات 26 و 40).

3 - در سورهٔ فتح سه بار (آیات 4 و 18 و 26).

محرر این تفسیر معتقد است که: «سکینه» بتمام معانی آن صحیح است و لیکن برای هرکسی برحسب استعدادش آشکار می گردد.

بیعت

اشاره

پیامبر صلّی اللّه علیه و آله، هم بیعت خاص داشته و هم بیعت عام:

اما بیعت خاص:

1 - بیعت عشیره است (بر وزن شریفه) و مراد از آن، بیعت امیرالمؤمنین علی علیه السّلام است با پیامبر صلّی اللّه علیه و آله که علی وزیر پیامبر باشد (که در کارش با او همدست باشد) و این بیعت پس از نزول آیهٔ شریفهٔ: «وَ أَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ اَلْأَقْرَبِينَ » بعمل آمده است. و خدا در این آیه به پیامبر صلّی اللّه علیه و آله امر فرموده است که: خویشان خود را بترتیب قرب خویشاوندی انذار کن و از بت پرستی و بی دینی بیم ده. و در این بیعت کسی با علی علیه السّلام شرکت نداشته است.

تذکر: یکی از دلائل حقانیت پیامبران این است که: همیشه مأمور بوده اند اول بار خویشان نزدیك خود را دعوت کنند و بعد دیگران را. و لیکن، دعاة باطله همیشه دعوت را از مردم دیگر شروع کرده اند و بعد به خویشان خود پرداخته اند. و بعضی اساسا به خویشان خود نپرداخته اند. نظامی در کتاب خسرو و شیرین خود شعری شیرین گفته است:

زند بر هرکسی فصاد صد نیش *** ولی دستش بلرزد بر رگ خویش

2 - بیعت جن است با آن حضرت.

3 - بیعت انصار است که مهاجرین در آن نصیب نداشته اند. و مراد از بیعت مزبور بیعت عقبهٔ اولی و بیعت عقبهٔ ثانیه است، با این توضیح که: پیامبر صلّی اللّه علیه و آله در ایام حج، خود را بر قبائل عرب عرضه می داشت تا اینکه با جماعتی از مردم خزرج (مقیم مدینه) ملاقات کرد و آنان را به پرستش خدا دعوت نمود و آنها شش نفر بودند.

چون ایام حج تمام شد، آن شش نفر به مدینه برگشتند و جریان را به قوم خود خبر دادند.

در سال آینده که باز ایام حج رسید دوازده مرد از انصار به مکه وارد شدند و در آنجا با پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بیعت کردند (با همان شرطها که در بیعت زنان مذکور است) این عده به مدینه مراجعت کردند و پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مصعب بن عمیر را با آنان به مدینه فرستاد که پیش نماز آنها باشد.

پس از آن، مصعب به مکه برگشت و گروهی از انصار در ایام حج سال بعد با مردم مدینه به مکه آمدند و هفتاد و سه نفر مرد و دو نفر زن در ایام تشریق (یازدهم و دوازدهم و سیزدهم ماه ذی الحجه) شبانه در شعب نزدیك عقبه جمع شدند و با پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بر اسلام (و بر جنگ) بیعت کردند. آنگاه، پیامبر صلّی اللّه علیه و آله فرمود: دوازده تن از خودتان را بعنوان «نقیب»(1) انتخاب کنید و آنها هم انتخاب کردند.

<توضیح دربارهٔ «شعب» و «عقبه»:> الف: شعب بکسر شین یعنی راه در کوه و گشادگی میان دو کوه و جمع آن شعاب است و شعب بفتح شین یعنی شکاف و درز (فرهنگ نظام).

شعب: بکسر اوله، قال الجوهری الشعب و الشعب بالکسر و الضم: الطریق فی الجبل و الجمع الشعاب (ه). و قال ابو منصور ما انفرج بین جبلین فهو شعب (ه)...

شعب ابی دب:(2) بمکة، یقال فیه مدفن آمنة بنت وهب ام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم

1- نقیب (بر وزن شریف): بزرگ قوم و کفیل و شناسای همهٔ ایشان را می گویند (شرح قاموس).

2- دب بضم دال و شد باء.

(ه). قال الفاكهی ابو عبد اللّه محمّد بن اسحاق فی کتاب مکة من تصنیفه: «ابو دب هذا رجل من بنی سواءة(1) بن عامر بن صعصعة (ه).

شعب ابی یوسف: و هو الشعب الذی آوی الیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و بنو هاشم لما تحالفت قریش علی بنی هاشم و کتبوا الصحیفة، و کان لعبد المطلب فقسم بین بنیه حین ضعف بصره، و کان النبی صلّی اللّه علیه و آله اخذ حظ ابیه و هو کان منزل بنی هاشم و مساکنهم فقال ابو طالب:

جزی اللّه عنا عبد شمس و نوفلا *** و تیما و مخزوما عقوقا و مأثما

بتفریقهم من بعد ودّ و الفة *** جماعتنا کی ما ینالوا المحارما

کذبتم و بیت اللّه نبزی محمّدا *** و لما تروا یوما لدی الشعب قاتما

(معجم البلدان).

ب: عقبه بفتح اول و دوم و سوم جای بالا رفتن از کوههاست به دشواری و جمع آن عقاب بر وزن کتاب است (شرح قاموس).

اما العقبة التی بویع فیها النبی صلّی اللّه علیه و آله بمکة فهی: عقبه بین منی و مکة، بینها و بین مکة نحو میلین، و عندها مسجد، و منها ترمی جمرة العقبة.

و کان من حدیثها ان النبی صلّی اللّه علیه و آله کان فی بدء امره یوافی الموسم بسوق عکاظ و ذی المجاز و مجنة(2) و یتتبع القبائل فی رحالها، یدعوهم الی أن یمنعوه، لیبلغ رسالات ربه فلا یجد احدا ینصره حتی کانت سنة احدی عشرة من النبوة، لقی ستة نفر من الأوس عند هذه العقبة فدعا هم صلّی اللّه علیه و آله الی الاسلام و عرض علیهم ان یمنعوه. فقالوا: هذا و اللّه النبی الذی تعدنا به الیهود، یجدونه مکتوبا فی توراتهم فآمنوا به و صدقوه، و هم:

اسعد بن زرارة و قطبة به عامر بن حدیدة و معاذ(3) بن عفراء و جابر بن عبد اللّه بن رئاب و عوف بن عفراء و عقبة(4) بن عامر.

1- سواءه بضم سین.

2- مجنه بفتح میم و جیم مفتوح و شد نون مفتوح.

3- معاذ بضم میم.

4- عقبه بضم عین.

فانصرفوا الی المدینة و ذکروا أمر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فاجابهم ناس و فشا فیهم الاسلام.

ثم لما کانت سنة اثنتی عشرة من النبوة وافی الموسم، منهم اثنا عشر رجلا هؤلاء الستة و ستة اخر: أبو الهیثم بن التیهان(1) و عبادة بن الصامت(2) و عویم(3)بن أبی ساعدة و رافع بن مالك و ذکوان بن عبد القیس و ابو عبد الرحمن بن ثعلبة فآمنوا و اسلموا.

فلما کانت سنة ثلاث عشرة من النبوة، أتی منهم سبعون رجلا و امرأتان: أم عامر و أم منیع. و رئیسهم البراء بن معرور. و یطول تعدادهم الا أنك اذا رأیت فی الانصار من یقال له «بدری»(4) فهو منسوب الی انه شهد مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله غزاة بدر، و اذا قیل «عقبی»(5) فهو منسوب الی مبایعة النبی صلّی اللّه علیه و آله فی هذا الموضع (معجم البلدان).

اما بیعت عام:

1 - بیعت «شجره» است و مراد از شجره (یعنی درخت) درخت سمره یا اراك است که نزدیك چاه حدیبیه بوده است و بیعت «رضوان» هم به آن می گویند و خصوص محل بیعت نامعلوم است. و درخت را می گویند سیل کنده و برده است. (خلاصه و ترجمه از مناقب ابن شهرآشوب).

2 - بیعت در فتح مکه است. در کتاب مجمع البحرین به ترجمه در لغت بیع می نویسد:

خدا فرموده: «إِذٰا جٰاءَكَ اَلْمُؤْمِنٰاتُ یُبٰایِعْنَكَ ...» (6) بقولی آیه در روز فتح

1- التیهان بفتح تاء و کسر یاء.

2- عباده بضم عین.

3- عویم بر وزن حسین.

4- به ری بشد یاء.

5- عقبی بفتح عین و قاف مفتوح و کسر باء و شد یاء.

6- قرآن کریم سورهٔ ممتحنه.

مکه نازل شده است و چون پیامبر صلّی اللّه علیه و آله از مبایعه (بیعت) با مردان خلاصی جست، زنان برای بیعت آمدند.

و طرز بیعت زنان این بود که: پیامبر صلّی اللّه علیه و آله دست خود را در قدح آبی فرومی برد و بعد زنان دست در آن قدح فرومی بردند و بقولی از روی لباس که بر دست پیامبر صلّی اللّه علیه و آله بوده مصافحه می کردند و بهر حال بیعت پیامبر صلّی اللّه علیه و آله با زنان با شروط مذکور در ذیل آیه بوده است (ه).

3 - بیعت روز غدیر خم است که پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أمر فرمود که مردم با علی علیه السّلام بیعت کنند (سفینة البحار در لغت غدر).

توضیح: در کتاب سفینة البحار بنقل از مناقب ابن شهرآشوب دربارهٔ بیعت خاصه و عامه، تحقیقی دارد که طالبان آن، به آن مراجعه کنند. و نظر محرر این تفسیر دربارهٔ دو قسم بیعت خاص و عام، همان است که در اینجا نوشته ام.

الشجرة

الشجرة: بلفظ واحد الشجر و هی الشجرة التی ولدت عندها اسماء بنت محمّد بن ابی بکر (رضی اللّه عنه) بذی الحلیفة و کانت سمرة(1) و کان النبی صلّی اللّه علیه و آله ینزلها من المدینة و یحرم منها و هی علی ستة امیال من المدینة و الیها ینسب ابراهیم بن یحیی...

و الشجرة: ایضا اسم قریة بفلسطین بها قبر صدیق بن صالح النبی علیه السّلام و قبر دحیة الکلبی فیما زعموا فی مغارة هناك یقال ان فیها ثمانین شهیدا. و اللّه اعلم.

و الشجرة التی سرّ تحتها الانبیاء بوادی السرر: و قد مرّ ذکرها. و هی علی اربعة امیال من مکة.

و الشجرة المذکورة فی القرآن فی قوله تعالی: «إِذْ یُبایِعُونَكَ تَحْتَ اَلشَّجَرَةِ » :

فی الحدیبیة و قد ذکرت فی الحدیبیة و بلغ عمر بن الخطاب (رض) ان الناس یکثرون قصدها و زیارتها و التبرك بها فخشی أن تعبد کما عبدت اللات و العزی فأمر بقطعها و اعدامها فاصبح الناس فلم یروا لها أثرا (معجم البلدان).

1- سمره بفتح سین و ضم میم.

خیبر

تشکیلات یهودان

یهودان که فلسطین را از دست داده بودند در صدد جای امنی بودند که بدون رادع و مانع عده وعده تهیه کنند و از نو دولتی تأسیس نمایند. و بهترین جا، برای این کار مدینه و اطراف آن بود. زیرا، مدینه:

اولا: در تحت فرمان پادشاهی نبود.

و ثانیا: جای غله خیز و اراضی آن ارزان قیمت بود.

ثالثا: مردمی جاهل در آن سرزمین زندگانی می کردند که یهودان ازهرجهت بر آنان تفوق داشتند:

لذا، قلعه های عدیدهٔ خیبر را با آن استحکامات مهم ساختند و اسلحهٔ فراوان ذخیره کردند و بسیاری از مردم عرب مدینه را بکیش یهودان وارد نمودند.

دستگاه جاسوسی خیبر در تمام پای تخت کشورهای متمدن آن زمان از ایران و روم (ایتالیا) و حبشه و مصر و غیرها نفوذ داشت. و اخبار به خیبر می رسید و دستور از خیبر صادر می گردید.

بالجمله: کار خیبر به جائی رسیده بود که شبکهٔ جاسوسی یهودان، دنیای آن عصر را قبضه کرده بود.

چون پیامبر اسلام صلّی اللّه علیه و آله ظهور کرد و بانگ «لا اله الا اللّه - محمّد رسول اللّه» و ندای قرآن(1) در مکه و مدینه طنین انداز شد، یهودان در صدد بر آمدند که این نور را خاموش کنند. ازاین جهت، بت پرستان را تحریك می کردند، و حقایق را انکار می نمودند، و به بت پرستان تعلیمات جنگی می دادند، و راهنمائی ها می کردند، و با پیامبر صلّی اللّه علیه و آله

1- ما فرستادیم از چرخ نهم کیمیا یصلح لکم اعمالکم «دفتر پنجم مثنوی، ما قبل قصهٔ ایاز و پوستین».

پیمان می بستند و لیکن پیمانهای خود را می شکستند، و مسائل مشکله برای بت پرستان طرح می کردند که آنان از پیامبر صلّی اللّه علیه و آله بپرسند، و توراة مخطوط را که در دست چند حبر و حاخام یهود بود، هردم تحریف می کردند. و موضوع شراب خوردن نوح و لوط و پیامبران دیگر در خلال توراة وارد می گردید و حلال بودن: ساز و شراب و زنا و ربا، گوش زد مردم می شد که هر چهار موضوع از بهترین راههای استعمار و بنده ساختن اقوام و ملل است.

بالجمله: مبارزات آنان با پیامبر صلّی اللّه علیه و آله در دو جبهه بود: یك جبهه یهودانی بودند که بر یهودیت باقی بودند و رسما سر جنگ و ستیز داشتند. و یك جبهه یهودانی بودند که بصورت، اسلام آورده بودند و مخفیانه در امر اسلام کارشکنی می کردند.

(چنانکه قبلا پولس یهودی هم، قسمت اخیر را انتخاب کرد و دین مسیح را بکلی پای مال نمود) مراکز یهودی نشین:

1 - در یثرب نزدیك مدینه: (یهودان بنی قینقاع - یهودان بنی نضیر - یهودان بنی قریظه).

2 - خارج مدینه: (یهودان خیبر - یهودان فدك).

شهر خیبر (قلاع خیبر)

اشاره

خیبر: بر وزن جعفر است. و آنجا باسم مردی از عمالیق که به آن محل اقامت گزید و نامش «خیبر» بود، نامیده شده. و وی برادر «یثرب» است که مدینه باسم او نامیده شده است. و دیگری گفته: خیبر در زبان یهود بمعنی قلعه است و ازاین جهت به آن محل، «خیابر» گفته شده است. زیرا، مشتمل بر قلاع بوده و آن شهر بزرگی بوده است دارای قلعه ها و مزرعه ها و درختهای خرمای بسیار. و فاصلهٔ آن تا مدینهٔ شریفه هشت برید است. هر برید(1) چهار فرسخ و هر فرسخ سه میل است (به ترجمه از کتاب انسان العیون)(2) و من می گویم: هر دو میل بساعات نجومی یك ساعت است. زیرا،

1- «برید» را به دو فرسخ هم تحدید کرده اند. تفصیل در مقدمهٔ کتاب معجم البلدان.

2- بنقل تفسیر روح البیان از کتاب انسان العیون.

از مدینه تا «قبا» دو میل است و آن یك ساعت است. پس، هشت برید بساعات نجومی چهل و هشت ساعت است(1).

چون پیامبر صلّی اللّه علیه و آله از حدیبیه مراجعت فرمود، بقیهٔ ماه ذی الحجه و قسمتی از ماه محرم سال هفتم هجری را در مدینه توقف فرمود، آنگاه، بطرف خیبر حرکت فرمود. سپاه پیامبر صلّی اللّه علیه و آله پنج قسمت بوده: مقدمه و ساقه و میمنه و میسره که این دو بجای دو جناح (یعنی دو بال) بوده و قلب. و باین پنج قسمت، «خمیس» گفته می شده است.

خیبر مشتمل بوده است بر:

1 - قلعه های نطاة (بفتح نون و طاء الفی - قاموس در لغت نطو).

2 - قلعه های شق (بفتح شین و شد قاف. و بکسر شین هم گفته شده ولی بفتح آن نزد اهل زبان، معروف تر است - تفسیر روح البیان).

3 - قلعه های کتیبه (بر وزن شریفه و با تاء دو نقطه است و در کتاب اموال ابی عبید با ثاء سه نقطه است، چنانکه در معجم البلدان گفته است).

قلعه های نطاة:

اشاره

ابتداء جنگ پیامبر صلّی اللّه علیه و آله با یهود، از قلاع جنگی نطاة شروع شد. و قلاع آن عبارتست از: قلعهٔ ناعم و قلعهٔ عصب و قلعهٔ قله.

جنگ قلعه های نطاة هفت روز طول کشید و هر پرچم داری که به جنگ می رفت فتح نمی کرد. پیامبر صلّی اللّه علیه و آله فرمود: البته البته، فردا پرچم را بدست مردی می دهم که خدا و رسولش را دوست می دارد و آنها هم او را دوست می دارند، و خدا بدست او قلاع نطاة را فتح می کند. فردا ابو بکر و عمر و دیگر از اصحاب گردن کشیدند که آنان باشند. ولی پیامبر صلّی اللّه علیه و آله علی علیه السّلام(2) را طلبید. علی چشمش درد می کرد، حضرت آب دهان در دو چشم علی پاشید و آنگاه پرچم را به او داد. پارچهٔ پرچم سفید رنگ بود و برآن به سیاهی نوشته بود: «لا اله الا اللّه - محمّد رسول اللّه».

1- تفسیر روح البیان به ترجمه.

2- در اصل تفسیر دربارهٔ علی، بجای (ع)، (رضی اللّه عنه) نوشته شده است.

علی علیه السّلام عرض کرد: یا رسول اللّه! در چه موضوعی با آنها جنگ کنم ؟ پیامبر صلّی اللّه علیه و آله فرمود: بگویند: «لا اله الا اللّه، و اینکه من رسول خدا هستم» اگر قبول کردند خون و اموالشان محفوظ است.

پیامبر صلّی اللّه علیه و آله زرهٔ آهنین خود را به علی علیه السّلام پوشانید و شمشیر ذو الفقار خود را در کمر علی علیه السّلام بست و او را بسمت قلعه های نطاة فرستاد و فرمود: «لان یهدی اللّه بك رجلا واحدا خیر لك من حمر النعم»: اگر خدا یك مرد را بوسیلهٔ تو راهنمائی کند، برای تو از شتران سرخ مو بهتر است (صاحب تفسیر روح البیان در معنای فرمایش پیامبر صلّی اللّه علیه و آله به ترجمه می گوید... برای تو از شتران قیمتی که در راه خدا صدقه بدهی بهتر است).

الف - قلعهٔ ناعم:

علی علیه السّلام با پرچم، هروله کنان خود را به قلعهٔ ناعم رسانید و پرچم را زیر قلعه کوبید. برادر «مرحب» موسوم به «حارث» که در شجاعت معروف بود از قلعه بدر آمد و با علی علیه السّلام به نبرد پرداختند و علی علیه السّلام او را کشت و یهودانی که با حارث بودند بداخل قلعه عقب نشینی کردند. بلی:

صعوه گر با عقاب سازد جنگ *** دهد از خون خود پرش را رنگ

پس از آن، «مرحب»، بزرگ یهودان بیرون آمد و رجز می خواند که:

قد علمت خیبر انی مرحب *** شاکی السلاح البطل المجرب

: محققا خیبر می داند که من: مرحبم، غرق سلاحم و شجاعم، شجاعی که در جنگها آزمایش شده ام و یکه سواران شجاع را از پشت زین به زمین آورده ام.

علی علیه السّلام رجز خواند و فرمود:

انا الذی سمتنی امی حیدرة *** ضرغام آجام و لیث قسورة

: مادرم مرا شیر نامیده است، شیر بیشه ها هستم و شیر دلیرم.

مرحب، حمله کرد چنان حمله ای که سپر از دست علی علیه السّلام پرید. علی علیه السّلام دری را که نزد قلعه افتاده بود برداشت و آن را بجای سپر به کار برد و در دستش بود و کارزار می کرد تا آنکه مرحب را کشت و قلعهٔ ناعم از قلاع جنگی نطاة فتح شد. چون دیگر

به سپر احتیاج نبود، علی علیه السّلام با صولت حیدری در را به عقب سر - هشتاد وجب دورتر - پرتاب فرمود(1). این عمل علی علیه السّلام با نیروی قدسی بود و شجاعت علی علیه السّلام را نشان داد. زیرا، هر شجاعی از یهود برابر آمد بدست علی علیه السّلام کشته شد. بلی:

گرچه شاطر بود «خروس» به جنگ *** چه زند پیش «باز» رویین چنگ

«گربه» «شیر» است در گرفتن «موش» *** لیك(2) «موش» است در مصاف «پلنگ»

ب: قلعهٔ عصب

ب: قلعهٔ عصب(3)

علی علیه السّلام پس از فتح قلعهٔ ناعم به قلعهٔ عصب از قلاع نطاة پرداخت و این قلعه محاصره شد و مدت دو روز در حصار بود و پس از آن، خدا بدست مسلمین آن را فتح کرد. و در خیبر هیچ قلعه ای از حیث ذخیرهٔ اغذیه چون: جو و روغن و خرما و زیتون و پیه و گوسفند و رخت، به پای قلعهٔ عصب نمی رسیده است.

ج: قلعه قله

پس از فتح قلعهٔ عصب، بفتح قلعهٔ قله پرداختند و آن قلعه ای بود که در قله قرار داشت و آن آخرین قلاع جنگی نطاة بود. مسلمین آب را از قلعه بریدند و خدا آن را بدست مسلمین فتح کرد.

قلعه های شق:

اشاره

و قلاع آن عبارتست از: قلعهٔ شق و قلعهٔ براء.

الف: قلعهٔ شق

مسلمین اول قلعهٔ شق را فتح کردند.

1- ابن اسحاق از عبد اللّه بن حسن از یکی از خاندان خود از ابو رافع غلام رسول اللّه (ص) نقل کرده که: من با هفت نفر دیگر کوشش کردیم که در را وارونه کنیم، نتوانستیم (سیرهٔ ابن هشام ج 3 و 4 ص 335 به ترجمه).

2- گربه.

3- در سیرهٔ ابن هشام ج 3 و 4 ص 332 این قلعه را بنام قلعهٔ صعب که بنام صعب بن معاذ است ضبط کرده است. صعب بفتح صاد و سکون عین، و معاذ بضم میم است.

ب: قلعهٔ براء

مسلمین سپس به محاصرهٔ قلعهٔ براء پرداختند و در فتح این قلعه، جنگ، بسیار شدت داشته است.

قلعه های کتیبه «کثیبه»:

اشاره

و قلاع آن عبارتست از: قموص (بر وزن صبور) و وطیح و سلالم.

الف: قلعهٔ قموص

قلعهٔ قموص، از بزرگترین قلعه های خیبر است و استحکامات آن مهم بوده است و مسلمین بیست شبانه روز آن را محاصره کرده بودند و عاقبت خدا بدست علی علیه السّلام آن را فتح کرد. و صفیه (رضی اللّه عنها) از این قلعه اسیر شده است.

ب: قلعهٔ وطیح

پس از آن، مسلمین قلعهٔ وطیح را محاصره کردند (وطیح بر وزن شریف و با حاء بی نقطه است. و این قلعه باسم وطیح بن مارن که اسم مردی از یهود بوده است، موسوم شده).

ج: قلعهٔ سلالم

قلعهٔ سلالم نیز در محاصرهٔ مسلمین قرار گرفت و چهارده شبانه روز این دو قلعه در محاصره و جنگ بود و عاقبت چون اهالی دو قلعه یقین کردند که نابود می شوند ، پیشنهاد صلح به پیامبر صلّی اللّه علیه و آله دادند. به این گونه که: خون خود و اولادهاشان ریخته نشود و از اراضی خیبر خارج شوند و غیر از یك جامه با خود نبرند. پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم پیشنهاد آنها را پذیرفت. در این دو قلعه یك صد زره و چهارصد شمشیر و یك هزار نیزه و پانصد کمان عربی با جعبه های تیر و چیزهای بسیار قیمتی دیگر که در خزانهٔ ابی الحقیق(1) بود بدست مسلمین افتاد.

صفیه: دختر پادشاه یهودان موسوم به حیی(2) بن اخطب است که از نژاد

1- حقیق بر وزن رجیل.

2- حیی بر وزن رجیل.

هارون بن عمران بوده (هارون برادر موسی علیهما السّلام است). صفیه زن کنانة بن ربیع بن ابی الحقیق بوده. صفیه قبلا به خواب دید که قرص ماه در دامانش افتاده است. و چون این خواب را برای شوهرش کنانه نقل کرد، شوهرش به او گفت که: تو آرزوی محمّد پادشاه حجاز را داری، و چنان سیلی به صورت صفیه زد که چشمش کبود شد. و چون صفیه اسیر شد و آزاد گردید و اسلام آورد و بزنی پیامبر صلّی اللّه علیه و آله در آمد، پیامبر صلّی اللّه علیه و آله از سبب کبودی چشمش پرسید. و او جریان را بعرض پیامبر صلّی اللّه علیه و آله رسانید (تفسیر روح البیان به ترجمه). سیرهٔ ابن هشام و معجم البلدان هم با مسطورات، هم آهنگ است.

معجم البلدان علاوه بر قلاع مزبوره، در لغت «ظهار» به ترجمه می نویسد که:

«ظهار» بر وزن کتاب از قلاع خیبر است.

تقسیم خیبر

قلعه های نطاة و شق در سهام مسلمانان، و قلعه های کتیبه در سهام خمس خدا و پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و ذوی القربی و یتیمان و مساکین، و آذوقهٔ زنان پیامبر و آذوقهٔ مردانی که برای صلح بین پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و بین اهل فدك رفتند، قرار گرفت (معجم البلدان در لغت کتیبه).

فدك

پس از فتح قلاع خیبر، پیامبر صلّی اللّه علیه و آله به نزد اهل فدك(1) که خود از قراء خیبر محسوب بود فرستاد و یهودان اهل فدك را به اسلام دعوت فرمود. و پیغام داد که: اگر دست به جنگ بزنند، به سرنوشت اهالی خیبر گرفتار خواهند شد. یهودان فدك پیشنهاد صلح دادند که: خون ما محفوظ باشد، در عوض اموالمان را می دهیم. پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم هم موافقت فرمود. و بقولی مصالحه کردند که نصف فدك از آن پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و نصفش از آن خودشان باشد. بناء بر قول اول، تمام فدك خاص پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم است، و بنا بر قوم دوم، نصفش از آن پیامبر صلّی اللّه علیه و آله می باشد. زیرا، با جنگ گرفته نشده که مسلمین هم سهیم باشند.

1- فدك بفتح اول و دوم.

پیامبر صلّی اللّه علیه و آله از عوائد فدك به خردسالان بنی هاشم می داد و بی همسران آنان را همسر می داد و چون حضرت، رحلت فرمود و ابو بکر مصدر کار شد، فاطمه علیها السّلام درخواست فرمود که فدك یا نصف آن را به او بدهد. ولی، ابو بکر امتناع کرد و برای فاطمه روایتی بنقل از پیامبر صلّی اللّه علیه و آله خواند که: «انا معاشر الانبیاء لا نورث ما ترکناه صدقة» (صاحب تفسیر روح البیان که خود از علمای اهل سنت است، پس از نقل مطالب مزبوره این جمله را معنی کرده که: ما گروه پیامبران میراث نداریم و هرچه از ما باقی بماند، صدقه است بر امت).

هشت گروه یهود مدینه

مدرك:

(سیرهٔ ابن هشام به ترجمه و خلاصه از ص 513 تا 518 ج 1 و 2).

اسامی 8 گروه یهود مدینه که از احبار یعنی علماء، و اهل شر و عداوت با پیامبر خدا صلّی اللّه علیه و آله و اصحاب او بودند، و مسائل علمی برای گرفتن وقت پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و مسلمین طرح می کردند، و برای خاموش کردن نور اسلام کارشکنی ها می نمودند(1)؛ بشرح ذیل است:

1 - یهود بنی النضیر(2) که با قبیلهٔ اوس هم پیمان بودند.

2 - یهود بنی ثعلبة بن الفطیون (فطیون: بکسر فاء و سکون طاء و فتح یاء و سکون واو - کلمهٔ عبرانی است و بهر کسی که والی امر یهود باشد فطیون گفته می شود)(3)3 - یهود بنی قینقاع(4) که با قبیلهٔ خزرج هم پیمان بودند.

1- عبد اللّه بن سلام و مخیریق را باید استثناء کرد.

2- نضیر بر وزن شدید است.

3- ذیل سیرهٔ ابن هشام ج 1 و 2 ص 514.

4- قینقاع بفتح قاف و سکون یاء و ضم نون است.

4 – یهود بنی قریظه(1) که با قبیلهٔ اوس هم پیمان بودند.

5 – یهود بنی زریق (بر وزن رجیل).

6 – یهود بنی حارثه.

7 – یهود بنی عمرو.

8 – یهود بنی النجار (بر وزن صرّاف).

دشمنان اسلام از قبائل عرب و غیره

دشمنان اسلام از بنی النضیر:

حیی (بر وزن رجیل) بن اخطب و دو برادرش ابو یاسر بن اخطب و جدی (بر وزن رجیل) بن اخطب.

سلام (بر وزن صرّاف) بن مشکم (بکسر میم و سکون شین و فتح کاف).

کنانة بن الربیع بن ابی الحقیق (حقیق بر وزن رجیل).

سلام (بر وزن صرّاف) بن ابی الحقیق.

ابو رافع الاعور، وی را اصحاب پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم در خیبر کشتند.

ربیع بن الربیع بن ابی الحقیق.

عمرو بن جحّاش (بر وزن صرّاف).

کعب بن الاشرف و او از قبیلهٔ طیئ و مادرش از بنی النضیر است.

حجاج (بر وزن صرّاف) بن عمرو، هم پیمان کعب بن الاشرف.

کردم (بر وزن جعفر) بن قیس، هم پیمان کعب بن الاشرف.

دشمنان اسلام از بنی ثعلبه:

عبد الله بن صوریا اعور که در حجاز در عهد او کسی داناتر از او در توراة نبوده.

ابن صلوبا (بفتح صاد و ضم لام و سکون واو).

مخیریق (بضم میم و فتح خاء و سکون یاء و کسر راء و سکون یاء) و وی از احبار دانای یهود بود که اسلام آورد و مردی ثروتمند بود و نخلستان بسیار داشت و در

1- قریظه بضم قاف و فتح راء و سکون یاء و فتح ظاء است.

روز جنگ احـد سـلاح برداشت و به خدمت پیامبر صـلّی اللّه علیه و آله رسـید و وصـیت کرد که اگر من کشـته شدم اموالم را در دسترس پیامبر صلّی اللّه علیه و آله بگذارید، هر کاری به آن می خواهد بکند مختار است. در آن جنگ، مخیریق در میدان کارزار کشته شد و پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم اموال او را تصرف کرد و تمام صدقات آن حضرت در مدینه، از این اموال است.

دشمنان اسلام از بنی قینقاع:

عبد الله بن سـلام بن حارث از احبار یهود و اعلم آنان است. و وی اسـمش حصـین (بر وزن حسین) بود و چون اسلام آورد، پیامبر صلّی اللّه علیه و آله او را «عبد اللّه» نامید.

رفاعة بن زید بن التابوت.

و سی نفر دیگر.

دشمنان اسلام از بنی قریظه:

کعب بن اسد، و او صاحب پیمان بنی قریظه است که در سال «احزاب» نقض شد.

و شانزده نفر دیگر.

دشمنان اسلام از بنی زریق:

لبید بن أعصم (لبید بر وزن شریر و أعصم بر وزن احمر) (و او همان کس است که وسائل سحریه را برای پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم در چاه دفن کرد) (زریق بر وزن رجیل است).

دشمنان اسلام از بنی حارثه:

کنانة بن صوریا.

دشمنان اسلام از بنی عمرو بن عوف:

قردم بن عمرو (قردم بر وزن جعفر است).

دشمنان اسلام از بنی النجار:

سلسلة بن برهام.

(نجار بر وزن صرّاف و سلسله بکسر سین و برهام بر وزن سلسال است). (ه).

ص: 193

در المنجد جلد دوم می نویسد:

نضیر (بنو -): قبیلة یهودیة سکنت یثرب بالقرب من المدینة. نکثوا عهدهم مع النبی بعد ان خالفوه فحاصر هم فی معقلهم ثم نفاهم و صادر املاکهم و وزعها علی «المهاجرین» معه من مکة (629).

قینقاع (بنو -): من قبائل الیهود الثلاث فی یثرب. حاصر هم النبی فرموا سلاحهم و نزحوا الی وادی القری و منها الی اذرعات.

قریظة (بنو -): من قبائل یهود یثرب. قاوموا النبی فی هجرته الی المدینة فحاصر هم فی معاقلهم و اعمل فیهم السیف الا اربعة من رجالهم اعتنقوا الاسلام. تزوج النبی بإحدی نسائهم ریحانة بنت زید النضیریة.

خیبر: واحة علی الطریق بین المدینة و دمشق. غزاها النبی (628) و ضرب الاتاوة علی سکانها الیهود. ثم اخرجهم منها عمر بن الخطاب.

فدك: مدینة فی الجزیرة العربیة. قریبة من خیبر. کان سکانها من الیهود.

ارسل النبی علیا لمحاربتهم ثم صالحهم علی نصف املاکهم (627). (ه).

نکته

در پایان سورهٔ «فتح» تذکر این نکته لازم است و آن این است که: در قرآن کریم دو آیه موجود است که دارای بیست و هشت حرف تهجی است، یکی از این دو آیه در سورهٔ فتح است و آن آیهٔ بیست و نهم است که از «محمّد رسول اللّه» شروع و به «عظیما» ختم می گردد. و دیگر در سورهٔ آل عمران است و آن آیهٔ یك صدوپنجاه وچهارم است که از «ثُمَّ أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ » شروع و به «بِذٰاتِ اَلصُّدُورِ» ختم می گردد.

نکتهٔ دیگر

در آیهٔ فوق توصیف اصحاب پیامبر صلّی اللّه علیه و آله در این دو جمله خلاصه شده است:

در بزم چو آهنیم و در رزم چو موم

بر دوست مبارکیم و بر دشمن شوم

سورة الحجرات

اشاره

حجة التفاسير کلمات (اللّه) به (خدا) ترجمه شده است و مراد از خدا، ذات مستجمع جمیع صفات کمال است.

کشاف:

سورة حجرات مدنی.

مشتمل بر: 18 آیه.

343 کلمه.

1476 حرف.

(تفسیر تنویر المقباس).

دارای ذیول و تعلیقه.

ص: 195

بِسْمِ اَللهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِيمِ

سوره الحجرات (49): آیه 1

اشاره

1 يٰا أَيُّهَا اَلَّذِينَ آمَنُوا لاٰ تُقَدِّمُوا ... عَلِيمٌ

لزوم رعایت ادب در گفتارها و رفتارها و کردارها در پیشگاه خدا و پیامبرش

ای مسلمانان! در پیشگاه خدا و پیامبر خدا (در گفتارها و رفتارها و کردار هاتان) پیش دستی مکنید و از مخالفت خدا بپرهیزید. زیرا البته، خدا (در همه جا و همه حال حاضر و ناظر است و به گفتارهای شما) شنوا و (به رفتار و کردارهاتان) داناست.

سوره الحجرات (49): آیات 2 تا 5

مقدّمه

(هیئت اعزامی قوم بنی تمیم(1) برای مذاکره دربارهٔ اسیران خود به مدینه وارد شد. هیئت، مشتمل بر هفتاد نفر بود. دو نفر از نمایندگان هیئت، درحالی که پیامبر صلّی اللّه علیه و آله در خواب نیمروز بود، از عقب حجره های زنان پیامبر صلّی اللّه علیه و آله با آواز بلند ندا دادند که: «یا محمّد یا محمّد! اخرج الینا فنحن الذین مدحنا زین و ذمنا شین» یعنی یا محمّد! بیرون بیا به نزد ما. ما قومی هستیم که از جهت قدرت بیان و شعر، ستایش ما موجب تعالی و ترقی، و مذمت ما باعث تنزل طرف است. پیامبر صلّی اللّه علیه و آله بیدار شد و بیرون آمد و به آنها فرمود: وای بر شما! آنکه مدحش موجب تعالی و ترقی و قدحش باعث تنزل است، خداست. دراین باره آیه آمد که:) 2 - 5 يٰا أَيُّهَا ... رَحِيمٌ

هیئت اعزامی قوم بنی تمیم

ای مسلمانان! آوازهای خود را بالای آواز پیامبر بلند مکنید، و بلند بلند با او سخن مگوئید، همچون خودهاتان که با یکدیگر بلند بلند سخن می گوئید مبادا! اعمال شما نابود شود و حال آنکه شما خبردار نمی باشید.

1- تفصیل ورود هیئت بنی تمیم در سیرهٔ ابن هشام (ج 3 و 4 ص 560-567) مذکور است.

البته، کسانی که آوازهای خود را به نزد پیامبر خدا فرود می دارند (و نرم سخن می گویند) آنها کسانی هستند که خدا دلهاشان را برای ظهور تقوی از بوته، خالص بیرون آورده (1)، از آن ایشان است آمرزش و مزد بزرگ.

(ای پیـامبر!) البته، کسانی که تو را از پس حجره های زوجات(1) آواز می کننـد بیشترشان (جاهلند برسوم و آداب و) تعقل نمی کنند [که آمـدن پیرامون حجره هائی که زنان در آننـد و آنهم زنان پیامبر (ص)، و بیدار کردن پیامبر (ص) و زنان، از خواب نیمروز با آوازهای بلند، و ندا کردن با اسم که: (اخرج الینا یا محمّد یا محمّد!) کاری است ناروا و با فهم و عقل سازگار نیست].

و اگر آنان (یعنی هیئت اعزامی قوم بنی تمیم) صبر کرده بودنـد تا (آن موقع که) بیرون آئی بسوی ایشان، برای آنان خوب بود (اکنون بایـد از این بی ادبی توبه کنند) و خدا آمرزگار و مهربان است.

سوره الحجرات (49): آیات 6 تا 7

مقدّمه

(پیامبر صـلّی اللّه علیه و آله و سلّم ولید بن عقبة بن ابی معیط(2) (2) را برای دریافت زکات از قبیلهٔ بنی المصـطلق فرستاد و آن قبیله برای استقبال ولید، هجوم آوردند. ولید، به واسطهٔ دشمنی ای که در عهد جاهلیت با هم داشتند تصور کرد که: هجوم بمنظور کشتن اوست.

لذا، ولید مراجعت کرد و گذارش شورش قبیله را بعرض پیامبر صلّی اللّه علیه و آله رسانید. و مسلمانان برای سرکوبی آن قبیله، اعداد جنگ کردند. آیه آمد که:)(3)6 و 7 یٰا أَیُّهَا ... لَعَنِتُّمْ

لزوم تحقیق در اخبار

ای مسلمانان! اگر فاسقی خبری برای شما آورد، پس رسیدگی کنید. مبادا

1- زوجات: بفتح زاء و سکون واو، جمع بر زوجه است. و زوجات بفتح واو غلط است.
2- عقبه بضم عین و سکون قاف، و معیط بر وزن رجیل است (کتاب نسب قریش ص 138).
3- تفسیر مجمع البیان.

(آن خبر نامطلوب، دروغ باشد و بالنتیجه) از روی نادانی گروهی را به خاك و خون بکشید و بعدا که حقیقت امر مکشوف شد و بطلان آن خبر آشکار گردید، شما از کردهٔ خود پشیمان شوید (البته، پشیمانی بر ضایعات جبران ناپذیر، سودی ندارد).

و ای مسلمانان! بدانید که پیامبر خدا در میان شماست، اگر بمیل شما در بسیاری از کارها رفتار می کرد، شما در گناه و مهلکه افتاده بودید (پس به خود مغرور نشوید و خدا را از یاد نبرید).

سوره الحجرات (49): آیه 8

اشاره

تتمهٔ 7 و تمام 8 وَ لٰكِنَّ اَللّٰهَ ... حَكِيمٌ

مسلمانان! سرنخ را گم مکنید

و لکن، ای مسلمانان! خدا ایمان را در نظر شما محبوب ساخت و آن را در دلهای شما زینت داد و کفر، و خروج از طاعت، و سرکشی را در نظرتان مکروه و ناپسند قرار داد. آن مسلمانان، به مدد تفضل خدا و نعمت او، هم آنان، راه صواب را یافته اند و خدا داناست و کارهایش از روی اساس است.

سوره الحجرات (49): آیات 9 تا 10

مقدّمه

(دو قبیلهٔ مهم، در مدینه زندگانی می کردند: یکی خزرج که عبد اللّه بن أبی بن سلول، از این قبیله بود و او داعیهٔ سلطنت داشت و تاج پادشاهی او تهیه شده بود که با مهاجرت پیامبر صلّی اللّه علیه و آله به مدینه همه نقش بر آب شد، و دیگری أوس که عبد اللّه بن رواحه (3) از این قبیله است. روزی پیامبر ص بر درازگوشی سوار بود با عبد اللّه خزرجی دیدار کرد، در این اثناء، دراز گوش، سرگین انداخت. عبد اللّه خزرجی بینی خود را گرفت و درازگوش را راند. عبد اللّه اوسی گفت: بوی درازگوش پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم از بوی تو و پدر تو خوش تر است.

در نتیجه، خزرجی و اتباع او ازیك طرف و ابن رواحه و اتباعش از طرف دیگر درهم افتادند و آتش جنگ با آهن و دست و کفش، بین دو قبیله درگیر شد. در این بین، به پیامبر ص وحی رسید و این دو آیه آمد، پس از آن، پیامبر ص مراجعت فرمود و دو قبیله را

از یکدیگر جدا ساخت و اصلاحشان داد(1) مفاد دو آیه:

9 و 10 وَ إِنْ طٰائِفَتٰانِ ... تُرْحَمُونَ

حکم کارزار دو گروه از مسلمانان با یکدیگر

و اگر دو گروه از مسلمانان با یکدیگر به کارزار پرداختند، پس میانهٔ آن دو را اصلاح کنید. پس، اگر یکی از آن دو گروه دست از تعدی بر دیگری بر ندارد، آنگاه، با گروه ستمکار به کارزار برخیزید تا در نتیجه بسوی فرمان خدا برگردد. پس، اگر به فرمان تن در داد، میانهٔ آن دو را عادلانه ترمیم کنید (ضایعات و خسارات حاصلهٔ هر طرف را، طرف متجاوز باید جبران کند) و باید در هر کار، داد و معدلت پیشرو شما باشد. زیرا، بی تردید خدا عادلان را دوست می دارد.

مسلمانان با یکدیگر برادرند و بس (نباید با هم بنزاع و جنگ برخیزند) پس، (اگر اتفاق ناگواری بین آنها رخ داد باید) میان دو برادر خودتان را اصلاح دهید (ظالم را جلوگیری و مظلوم را به یاری مدد کنید و از پا ننشینید) و از مخالفت خدا بپرهیزید تا مورد رحم (خدا) قرار گیرید.

سوره الحجرات (49): آیه 11

مقدّمه

[ثابت بن قیس بن شماس (4) در مسجد پیامبر صلّی اللّه علیه و آله اسم مادر یکی از اهل مسجد را که راه به او نداده بود تا خود را به نزد پیامبر صلّی اللّه علیه و آله برساند، یاد کرد. و ثابت، چون گوشش سنگین بود معمولا نزد پیامبر صلّی اللّه علیه و آله می نشست. و جهت اینکه نام مادر او را برد این بود که در عهد جاهلیت، آن زن مورد سرزنش بود. آیه آمد که:](2)11 یٰا أَیُّهَا ... مِنْهُمْ

نهی از استهزاء مرد به مرد

ای مسلمانان! نباید قومی نسبت به قوم دیگر استهزاء (و تمسخر) (5) کنند، باشد که قوم استهزاء شده بهتر از قوم استهزاءکننده باشند.

1- اقتباس از تفسیرهای کاشفی و روح البیان.

2- تفسیر مجمع البیان.

<مقدّمه> (روزی ام سـلمه یکی از زنان پیامبر صـلّی اللّه علیه و آله پارچهٔ سپیدی بر کمر بسته بود و گوشهٔ آن را که به پشت سر انداخته بود به زمین می کشید. عائشه به حفصه گفت:

گوشهٔ پارچه ای که ام سلمه از عقب خود می کشد مثل زبان سگ است(1) دستور آمد که:) تتمهٔ 11 وَ لاٰ نِسٰاءٌ ... مِنْهُنَّ

نهی از استهزاء زن به زن

و نباید زنان نسبت به زنان دیگر استهزاء (و تمسخر) کنند، باشد که زنان استهزاء شده بهتر از زنان استهزاءکننده باشند.

<مقدّمه> (صفیه دختر حیی(2) بن اخطب، گریان به نزد پیامبر صـلّی اللّه علیه و آله آمد. پیامبر صـلّی اللّه علیه و آله سـبب پرسـید. وی بعرض رسانیـد که: عائشه مرا سـرزنش می کنـد و می گوید: یهودیه دختر دو یهودی. پیامبر صـلّی اللّه علیه و آله فرمود: چرا جواب نگفتی که: پدرم هارون و عمویم موسی و شویم محمّد است ؟(3) دستور آمد که:) تتمهٔ 11 وَ لاٰ تَلْمِزُوا ... اَلظّٰالِمُونَ

نهی از سرزنش

(مسلمانان حکم «نفس واحده» را دارند. هرکه مسلمانی را عیب کند، خود را عیب کرده است) شما نباید خود را طعنه بزنید و عیب کنید و نباید یکدیگر را به لقبهای

1- تفسیر مجمع البیان.

2- «حیی» بر وزن رجیل.

3- تفسیر مجمع البیان.

زشت بخوانید. کسی که اسلام آورد، دیگر خواندن او بنامهای خارج از اسلام (چون:

یهودی و نصرانی و منافق)، (6) بـد است. و هرکس از این کارهای ممنوع توبه نکند، پس او و همفکرانش، هم آنان، سـتمکارانند (در دنیا معاتب و در آخرت معاقب خواهند بود).

سوره الحجرات (49): آیه 12

مقدّمه

(دو تن از اصـحاب پیامبر صـلّی اللّه علیه و آله رفیق خود، سـلمان را به نزد اسامة بن زید، توشه دار آن حضرت فرستادند تا طعامی بیاورد. اسامه چیزی نداشت. سـلمان با دست خالی برگشت. آن دو گفتند: اسامه بخل ورزیده و اگر سـلمان را سر چاه سمیحه (7) فرستاده بودیم آبش خشك شده بود. آنگاه، رفتند به تجسـس بار اسامه. پس از اینکه بحضور آمدند، حضرت فرمود: چرا بقایای گوشت به دهانتان است ؟ گفتند: ما امروز گوشت نخورده ایم! حضرت فرمود: شما گوشت سلمان و اسامه را می خوردید(1) آیه آمد که:) 12 یٰا أَیُّهَا ... تَوّٰابٌ رَحِیمٌ

نهی از گمان بد و تجسس و غیبت

ای مسلمانان! بسیاری از گمانها را واگذارید و دوری کنید. زیرا البته، بعضی از اقسام گمان، گناه است. دیگر آنکه تجسس (جستجو) مکنید (چنانچه در کار اسامه بدگمان شده مرتکب تجسـس شدید) (8) و نبایـد بعض از شـما بعض دیگر را (به بدی) غیبت کند (9) آیا یکی از شما دوست می دارد که گوشت مردهٔ برادر خود را بخورد؟ نه. پس، آن را ناخوش و مکروه می دارید (لذا، غیبت، همین حالت را دارد.

و صورت برزخی غیبت بهمین نحو است) و از مخالفت خدا بترسید (و از گذشته توبه کنید که) البته، خدا توبه پذیر و مهربان است (10).

سوره الحجرات (49): آیه 13

مقدّمه

(در روز فتح مکه، بلال بأمر پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بر بام کعبه بالا رفت و اذان گفت.

1- تفسیر مجمع البیان.

آنگاه، طلقاء(1) هریك چیزی گفتند. عتاب بن اسید(2) گفت: خدائی را سپاس که جان پدرم را گرفت و پدرم این روز را ندید. حارث بن هشام(3) گفت: آیا محمّد، مؤذنی را غیر از این کلاغ سیاه نیافت ؟ سهیل(4) بن عمرو گفت: خدا اگر بخواهد این را تغییر می دهد. ابو سفیان گفت: من هیچ نمی گویم، می ترسم پروردگار آسمانها به محمّد خبر بدهد. فی الحال، جبرئیل به آن حضرت خبر داد و حضرت آنها را طلبید و پرسش فرمود و ناچار اقرار کردند. لذا، آیه، دائر بر منع ایشان از تفاخر آمد(5) که:) 13 یٰا أَیُّهَا ... خَبِیرٌ

نهی از تفاخر به انساب و اموال

ای مردم! ما همهٔ شما را آفریدیم از دو جنس مرد و زن (یعنی از آدم و حواء) و شما را شعوب (یعنی شاخ شاخ «سلسله های بزرگ») و قبائل (یعنی خاندان خاندان «سلسله های کوچکتر از شعوب») قرار دادیم (11) تا بالنتیجه انساب مردم را (در ارث و حقوق و غیرهما) بشناسید (و مراد، این نبوده که انساب را حربهٔ تفاخر قرار بدهید).

البته، [ملاك گرامی بودن، تقوی (پرهیزکاری از مخالفت خدا) است] گرامی ترین شما به نزد خدا پرهیزکارترین شماست (و ادعاء تقوی کافی نیست) زیرا البته، خدا (از تقوای اشخاص و درجات آن) دانا و آگاه است.

1- طلقاء. یعنی آزادشدگان در فتح مکه.

2- عتاب (بر وزن صراف) بن أسید (بر وزن امیر) بن ابی العیص بن أمیه. که عتاب، داماد ابو جهل و شوهر جویریه دختر ابو جهل است. (کتاب نسب قریش ص 312).

3- حارث بن هشام بن مغیره مراد است. و حارث یکی از برادران ابو جهل است (کتاب نسب قریش ص 301).

4- سهیل (بر وزن رجیل) بن عمرو بن عبد الشمس عامری که سهیل داماد ابو جهل و شوهر حنفاء دختر ابو جهل است (رجوع به تفسیر سورهٔ علق از همین تفسیر صفحهٔ 270 جلد هفتم) و (کتاب نسب قریش ص 312).

5- تفسیر مجمع البیان.

سوره الحجرات (49): آیات 14 تا 16

مقدّمه

(گروهی از مردم بنی اسـد در سال قحط، شـرفیاب خدمت پیامبر صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم شدند و اظهار ایمان کردند ولی باطنا ایمان نداشتند و مقصودشان دریافت صدقه بود(1) آیه آمد که:) 14-16 قٰالَتِ ... عَلِیمٌ

فرق اسلام و ایمان

عربان بادیه گفتنـد: ایمان آوردیم. ای پیامبر! به آنها بگو: ایمان نیاوردیـد (پس، مگوئید ایمان آوردیم) و لکن، بگویید: اسـلام آوردیم. زیرا، هنوز ایمان در دلهای شـما راه نیافته است. و اگر از خدا و پیامبرش فرمان ببرید (و دم از اسلام بزنید نه از ایمان)، خدا از صدقات شما نمی کاهد. زیرا البته، خدا آمرزنده و مهربان است (و نان شما را بااینکه به ظاهر اسلام آورده اید نه بدل، قطع نمی کند).

مؤمنان، تنها کسانی هسـتند که: به خدا و پیامبرش ایمان آوردند و بعد از اقرار بزبان، شك نکردند و با اموال و نفوس خود در راه رضای خدا جهاد کردند. آن گروه مؤمنان مجاهد، هم آنان، در ادعای ایمان، راسـتگو هسـتند (نه اعراب مذکور که از ترس یا طمع، ادعای ایمان کرده اند).

ای پیامبر! باین جماعت اعراب که ادعای غیر واقع می کننـد بگو: آیا دربارهٔ عقیـدهٔ خود، خـدا را خبردار می کنید؟ و حال آنکه خدا آنچه را که در آسمانها و آنچه را که در زمین است؛ می داند. و خدا بهر چیزی داناست.

سوره الحجرات (49): آیه 17

اشاره

17 یَمُنُّونَ ... صٰادِقِینَ

منت گذاردن اعراب مزبور بر پیامبر (ص) که بدون مقاتله و محاربه اسلام آورده اند و رد بر آنان

ای پیامبر! این اعراب بر تو منت می گذارند که اسلام آورده اند. تو به ایشان

1- تفسیر مجمع البیان.

بگو: بر من منت مگذارید به اسلام خود. بلکه، خدا بر شما منت می گذارد که شما را به ایمان رهبری نموده (12) اگر راستگو باشید در دعوی ایمان.

سوره الحجرات (49): آیه 18

اشاره

18 إِنَّ اَللهَ ... تَعْمَلُونَ

خلاصهٔ کلام

البته، خدا نهان آسمانها و زمین را می داند، و خدا به آنچه می کنید بیناست.

«پایان»

ذیول

(1) چون طلا که در بوته رفته و از غش، خالص گشته (یعنی از قال بدر آمده).

تذکر: «طلا»، کلمهٔ عربی نیست و فارسی است و اصلش با تاء دو نقطه است و طلاء (بکسر طاء) در عربی معانی متعدد دارد که از جمله: روغن مالیدنی است.

«بوته»: ظرف کوچکی است که از گل حکمت ساخته می شود و در آن، فلزات را می گدازند.

«قال»: محرف غال است و آن اصطلاح زرگران است. (فرهنگ نظام).

(2) ولید برادر مادری عثمان است و عثمان وی را (پس از سعد بن ابی وقاص) والی کوفه ساخت و او نماز صبح را چهار رکعت خواند. زیرا، مست بود. آنگاه، گفت: اگر بخواهید زیادتر از چهار رکعت هم می خوانم. پس از آن، عثمان وی را معزول ساخت (تفسیر روح البیان ج 4 ص 47 به ترجمه).

(3) رواحه: بفتح اول است.

(4) شمّاس: بر وزن صرّاف است.

(5) قوم: شامل مرد است نه زن (تفسیر مجمع البیان بنقل از خلیل).

(6) و فاسق، به گفتهٔ ابن عباس.

(7) سمیحه: بضم اول و فتح دوم و چهارم با حاء بی نقطه، نام چاهی است در مدینه که آب فراوان داشته (قاموس به ترجمه).

(8) مراد از «تجسس» در این جا، کاوش از لغزشهای مؤمنان است (تفسیر مجمع البیان بنقل از ابن عباس).

(9) غیبت: بکسر اول، اسم است از اغتیاب. و بفتح غین غلط است. زیرا، اگر فتحه دادیم مصدر می شود یعنی غایب شدن (تفسیر روح البیان ج 4 ص 58 به ترجمه).

اگر امر ناپسندی بود و بیان کرد (غیبت) است و اگر نبود و بیان کرد (بهتان) است (تفسیر مجمع البیان باستناد حدیث).

(10) اگر غیبت، به صاحبش رسیده باشد باید رضای او را تحصیل کرد.

(11) اهل نسب، عرب را به شش طبقه قسمت کرده و نام نهاده اند:

اول: شعب (بفتح شین). دوم: قبیله. سوم: عماره (بکسر عین).

چهارم: بطن. پنجم: فخذ. ششم: فصیله(1).

و نام هریك از طبقات ششگانه جهتی دارد. و ترتیب آن از سر است تا قدم. و همین گونه که اعضاء فوقانی انسانی بر اعضاء تحتانی او برتری دارد، و قرب و بعد هریك ملحوظ است، همین طور در این شش قسم ملاحظه می شود (کتاب جنة النعیم ص 395 به خلاصه، و کتاب سبائك الذهب).

(12) از این آیه برمی آید که محور هدایت تامّ ، بر ایمان دور می زند نه بر اسلام.

ضمنا: «اسلام» بمعنی اعم، شامل اسلام عام (یعنی اقرار زبانی تنها) و شامل اسلام خاص (یعنی اقرار زبانی توأم با تصدیق قلبی) است.

و آیهٔ «إِنَّ اَلدِّینَ عِنْدَ اَللهِ اَلْإِسْلاٰمُ » ناظر به اسلام خاص است، و «ایمان» نیز ناظر به اسلام خاص است.

1- در تفسیر روح البیان پس از بیان طبقات ششگانه، می نویسد: فصیله جامع عشایر است و بعد از عشیره چیز جامعی نیست «و لیس بعد العشیرة حی یوصف به. کما فی کشف الاسرار».

تعلیقه

حجره های نه گانهٔ زنان پیامبر (ص)

چون پیامبر (ص) مسجد خود را بناء فرمود، اول، دو حجره برای زنانش عائشه و سوده بطرز بناء مسجد، از خشت و چوب خرما ساخت. حجرهٔ عائشه، دری یك لنگه از چوب عرعر یا ساج داشت. حجرهٔ زنان دیگر را هم از خشت و چوب خرما ساختند و سنگ در آنها به کار نبردند. حجره ها بیرون مسجد قرار داشت ولی اطراف مسجد دور می زد مگر طرف مغرب مسجد. درهای حجره ها به مسجد باز می شد و جلو در هر حجره پرده ای از پشم سیاه آویخته بود.

مردم پس از رحلت پیامبر (ص) روزهای جمعه به حجره های زنان پیامبر (ص) می رفتند و نماز می خواندند.

عبد اللّه بن یزید هذلی می گوید: حجره های زنان پیامبر (ص) را آن هنگام که عمر بن عبد العزیز اموی خراب کرد، دیدم. حجره ها از خشت و چوب خرما بناء شده بود.

در روز خراب کردن حجره های زنان پیامبر (ص)، مردم بقدری گریه می کردند که اشك از ریش هاشان می چکید. زیرا، آرزوی مردم این بود که این حجره ها باقی بماند تا نسلهای آینده به بینند، و از حرص بر کمّ و کیف بناها، کوتاه بیایند.

و مشاهده کنند: پیامبری که کلیدهای دنیا بدست او بوده است، خدا برای او داشتن چگونه منزلی را رضایت داده است.

حجرهٔ فاطمه (رض) دختر پیامبر (ص)، پشت حجرهٔ پیامبر (ص) سمت چپ کسی که رو به کعبه نماز می گذارد قرار داشت، و از آن شبکه ای به حجرهٔ پیامبر (ص) باز بود. پیامبر (ص) از خواب که برمی خاست از این شبکه، خبر حجرهٔ فاطمه (رض) را می گرفت. و هر بامداد دو باهوی در حجرهٔ فاطمه را می گرفت و می فرمود:

«الصلاة الصلاة، انما یرید اللّه لیذهب عنکم الرجس اهل البیت و یطهرکم تطهیرا».

(کتاب «الدرة الثمینة فی تاریخ المدینة» از مؤرخ حافظ شیخ محمّد بن محمود بن النجار 573-647 ه چاپ مکه عهد ملك سعود به ترجمه و خلاصه از ص 358 و 359).

ص: 206

سورهٔ ق (قاف)

اشاره

حجة التفاسير كلمهٔ (اللّه) به (خدا) ترجمه شده است و مراد از خدا، ذات مستجمع جميع صفات كمال است كشاف:

سورهٔ ق (قاف) مكى.

مشتمل بر: 45 آيه.

395 كلمه.

1490 حرف.

(تفسير تنوير المقباس).

داراى ذيول و تعليقه.

«سائق و شهيد» وَ جٰاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهٰا سٰائِقٌ وَ شَهِيدٌ سورهٔ ق آيهٔ 21. و كل نفس معها سائق و شهيد:

سائق بسوقها الى محشرها، و شاهد يشهد عليها بعملها (نهج البلاغه ج 1 ص 146).

ص: 207

بِسْمِ اَللهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِيمِ

سوره ق (50): آيات 1 تا 5

اشاره

1 - 5 ق وَ اَلْقُرْآنِ اَلْمَجِيدِ ... مَرِيجٍ

تعجب كردن كفار از قيامت

(ق) رمز است.

قسم به قرآن مجيد (كه محمّد فرستادهٔ خداست و شما در روز قيامت زنده مى شويد. اى پيامبر! قوم تو دليلى بر رد اين دو دعوت ندارند) (1) بلكه، در عجب اند از اينكه: پيامبر بيم دهنده از جنس خودشان (يعنى بشر) براى ايشان آمده است (و از روز قيامت، آنان را بيم مى دهد). در نتيجه، كافران گفتند: زنده شدن در روز قيامت امرى است عجيب. آيا وقتى ما مرديم و خاك شديم (باز زنده مى شويم)؟ آن بازگشت پس از مرگ، بازگشتى است كه دور از منطق و عقل است (و امكان ندارد. زيرا، كى مى داند مرده اى كه خاك شده و بر باد رفته است در كجاست ؟).

(ولى اى پيامبر!) محققا ما آنچه را كه زمين (2) از گوشت و خون و استخوانشان مى كاهد، مى دانيم و در نزد ما كتابى است حافظ (كه نگاهدارندهٔ شمارهٔ مردگان و اسمهاى آنان و اعمالشان و تاريخ و محل مرگشان و ذرات متلاشى شدهٔ آنهاست).

و مهم تر از آن تعجب بيجا، اين است كه: كافران، قرآنى را كه براى آنان آمده است و حق است، تكذيب كرده اند (و چون دليلى بر جهت تكذيب خود ندارند) پس، آنان در كار شوريده ئى گرفتار شده اند: (گاه قرآن را سحر و محمّد را ساحر، و گاه قرآن را بهم بافته و محمّد را مفترى، و گاه قرآن را شعر و محمّد را شاعر، و گاه قرآن را گفتار كاهن و محمّد را كاهن، و گاه قرآن را از الهامات جن و محمّد را جن زده معرفى مى كنند).

سوره ق (50): آيات 6 تا 15

اشاره

6 - 14 أَ فَلَمْ ... اَلْأَوَّلِ

باين دلائل، زنده شدن پس از مرگ، تعجب ندارد

اى پيامبر! آيا كافران از بالاى سر خودشان به آسمان نمى نگرند؟ كه آن را چگونه ساخته ايم و آن را زينت داده ايم و هيچ گونه شكافهائى (و جاى ترسى) براى آن

نیست که (جاذبه اش) از هم بشکافد و در هم بریزد (3).

و [آیا از پائین (پای خود)] زمین (را ندیـده انـد؟ که)، آن را گسترانیـده ایم و لنگرهائی در آن افکنده ایم (که واژگون نشود) و در زمین از هر جفت بهجت افزا (از گـل و گیـاه و درخت) رویانیـده ایم تـا هر بنـده ای که از سـر زاری، پی جور نعمت رسـان خود باشـد، بنظر اعتبار و استدلال بنگرد و از او یاد کند (و پند گیرد).

و (آیا ندیـده انـد؟ که) از ابر، باران با برکت فرسـتاده ایم. و در نتیجه، بوسـیلهٔ آن، باغها و دانه های درو شـدنی و درختان خرمای بلند را که دارای شکوفه های پهلوی هم چیده است، رویانیده ایم؛ برای روزی بندگان.

و (آیا ندیده اند؟ که) سرزمین مرده ای را (که هیچ چیز نمی رویانید) بوسیلهٔ آب باران زنده ساخته ایم. (چون همهٔ این قدرت نمایی های ما را دیـده انـد پس، بداننـد که) همین گونه است (زنده شدن مردگان و) بیرون آمدن مردگان (از قبور). (مانند زنده شدن تخمهای گل و گیاه و درختان، و مانند زنده شدن زمین های مرده) (4).

(ای پیامبر!) پیش از کفار این عهد، قوم نوح و اصحاب رس (5) و ثمود (قوم صالح) و عاد (قوم هود) و فرعون و یاران لوط (6) و اصحاب أیکه (قوم شـعیب) (7) و قـوم تبع (8) تکـذیب کردنـد، همگی، پیامبران را تکـذیب کردنـد، و در نتیجه واجب شد بر ایشان (و فرود آمد) عذابی که وعده داده بودم.

(کـافران که بازگشت پس از مرگ را از منطق و عقل دور می داننـد) آیا پس دربار اول (که آدمی نبوده و او را آفریـده ایم)، عجزی نشان داده ایم ؟ (شما که آفرینش اول را اقرار دارید، چگونه بازگشت را انکار دارید؟! در صورتی که اعاده(1) از ابداع(2) آسان تر است).

تتمهٔ 15 بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ

منشأ شبههٔ منکران قیامت

بلکه، کافران دربارهٔ دم بدم بودن آفرینش در شبهه اند (9) (یعنی نمی دانند که:

آفرینش، دم به دم تجدید می شود و عالم مرتبا در یك لحظه می میرد و در لحظهٔ بعد اعاده

1- اعاده: برگردانیدن.

2- ابداع: از نو بوجود آوردن.

می شود. مانند آب جوی که هرآن عوض می شود، و قطرات متصلهٔ ما بعد، غیر از قطرات متصلهٔ ما قبل آن است. و نادان تصور می کند که آب عوض نشده است.

و مانند آدمی که هر نفس او که بیرون می آید می میرد و چون نفس او فرومی رود زنده می شود، و لیکن، ازبس بسرعت انجام می شود نادان تصور می کند: آدمی یك بار زنده آمده است و یك بار هم می میرد! و به عبارت دیگر، مانند آتش چرخان که چون بسرعت چرخانده می شود آتش موجود آن بصورت دائره به نظر می آید، در صورتی که اگر سرعت و چرخش نداشت یك ظرف کوچك آتش بیش بنظر نمی رسید، و موضوع دائرهٔ جوّاله، در کار نبود).

سوره ق (50): آیات 16 تا 30

اشاره

15-29 وَ لَقَدْ ... مَزِيدٍ

بودن دو فرشته با هر آدمی تا روز قیامت

و قسم است که: ما آدمی را آفریده ایم و آنچه را در خاطر خود می گذراند (و پنهان می دارد و آشکار نمی کند) می دانیم، و از ورید (رگ گردن) آدمی به آدمی نزدیکتریم (10) در همان وقت که ورید با دو فرشته برخورد می کند و آن دو فرشته هم با ورید برخورد می کنند (یکی از آن دو فرشته) از (جانب) راست (ورید،) و (دیگری) از (جانب) چپ (ورید) نشسته (12).

آدمی هیچ سخنی را بر زبان نمی آورد مگر اینکه نزد او نگهبانی مهیاست (یکی اعمال خیر و دیگری اعمال شرّ او را می نویسد).

و (چون شدت و) فشار مرگ بامر خدا دررسد (آن دو فرشته بر او آشکار می شوند و به او می گویند:) (13) آن مرگ، همان است که از او می گریختی (در رسید).

و (چون) در صور دمیده شود (همان دو فرشته به او می گویند:) (14) آن، علامت روز وعدهٔ عذاب است.

و هرکسی (در آن روز) وارد محشر می شود با او [همان دو فرشته است (15) که یکی] سائق (است که او را به عرصهٔ محشر می راند چنانکه شتر را می رانند) (16) و

(دیگری) شهید است (که شاهد و ناظر بر اوست) (17).

(ای پیامبر! ما به او می گوئیم:) قسم است که: تو از این روز غافل بودی. پس، ما از جلو تو پرده ات را برداشتیم (همان پرده ای که جلو چشم خود کشیده بودی) اکنون، چشم تو تیزبین است.

و آن فرشته که مأمور راندن او بود (18) می گوید: این شخص که من موکل او بودم نزد من آماده است (و او را تحویل می دهم) (19) (آنگاه به آن دو فرشتهٔ سائق و شهید، خطاب می شود که:) در جهنم بیفکنید! هر ناسپاس سرکش را که با شدت مردم را از اسلام آوردن بازمی داشت (20)، و از حریم الهی تخطی می کرد، و به وحدانیت خدا شك می آورد، همان که با خدا معبودی دیگر را شریك ساخت، پس، ای دو فرشته! او را در عذاب سخت در افکنید.

(همین که آن کافر را می خواهند در جهنم بیندازند می گوید: من گناه ندارم، این قرین یعنی شیطان (21) که بر من مسلط بود مرا گمراه ساخت. و چون قرین او را حاضر می سازند) آن قرینش می گوید: پروردگارا! من او را وادار به طغیان نکردم. و لکن، خودش در گمراهی دور و دراز بود.

(ای پیامبر! چون کافر و شیطان به مخاصمه می پردازند) خدا می گوید: در نزد من مخاصمه مکنید (مخاصمه بی نتیجه است) و حال آنکه پیش از این، وعدهٔ عذاب را بشما اعلام کردم، وعده به نزد من تغییرپذیر نیست و من (بی جهت کسی را عذاب نمی کنم و) هیچ ظلمی به بندگان نمی کنم، (این جریانات) در (همان) روزی (است) که به جهنم می گوئیم: آیا پر شدی ؟ و جهنم می گوید: پر شدم و دیگر گنجایش ندارم(1) (22).

سوره ق (50): آیات 31 تا 35

اشاره

30-34 وَ أُزْلِفَتِ ... مَزِيدٌ

پرهیزکاران

و بهشت برای پرهیزکاران از شرك و معاصی (به صحرای محشر) نزدیك آورده می شود، (بهشت) از پرهیزکاران دور نیست (فاصله ای ندارد).

1- یا جهنم می گوید: جا دارم. آیا باز هم هست ؟

(ما به پرهیزکاران می گوئیم:) این بهشت، همانست که وعده داده می شدید.

مقصود از پرهیزکاران کسی است که: بسیار از ما یاد می کند و حافظ حریم مقررات الهی است، (و) کسی است که: در نهان از خدای بخشایشگر به همهٔ موجودات، می ترسد (نه آنکه ظاهرسازی کند) و با دلی لبریز از زاری، به خدا (به صحرای محشر) می آید.

(آنگاه به آنها گفته می شود:) به سلامتی وارد بهشت شوید، آن روز، روز جاودانی است (که پایان ندارد). برای بهشتیان است آنچه را که در بهشت بخواهند، و نزد ما، زیادتر(1)(از خواسته های بهشتیان) است (که از آن اطلاع ندارند) (23).

سوره ق (50): آیات 36 تا 38

اشاره

35-37 وَ کَمْ ... لُغُوبٍ

قدرتهای ناپایدار

و (ای پیامبر! اگر کفار مکه به قدرت و ثروت خود مغرورند به آنها اعلام کن که:) پیش از کفار مکه چه بسیار امتی بعد از امتی را که در قوت و شوکت از اهل مکه سخت تر بودند و در شهرها به تجارت رفتند و سفرها کردند و مال و متاع بسیار بدست آوردند؛ هلاك کردیم. آیا (اهل مکه) هیچ گریز گاهی از مرگ دارند؟ البته، در آن نابودی و سپری شدن امت ها، پند است، برای کسی که دلی بیدار دارد (و) یا (اگر دل بیدار ندارد) گوش به قرآن بدهد و دلش جای دیگر نباشد (24) (تا دلش به نور قرآن زنده شود).

(مشرکان قدرت خود را به رخ مسلمانان می کشند) و قسم است که ما آسمانها و زمین را با آنچه در میان هر دو است، در شش روز (شش دور) آفریدیم و هیچ گونه ماندگی و رنجی به ما نرسید (25).

سوره ق (50): آیات 39 تا 45

اشاره

38-45 فَاصْبِرْ ... وَعِیدِ

پیام خدا به پیامبر (ص) دربارهٔ صبر و نمازها و قیامت و دعوت پیامبر (ص)

پس، (با این قدرت که ما داریم) ای پیامبر! بر آنچه کافران می گویند (شکیبا باش و) عنان صبر را از کف مده و پروردگار خود را به پاکی یاد کن درحالی که ستایش هم با آن توأم باشد. پیش از دمیدن آفتاب و پیش از فرورفتن آن و هم در قسمتی

1- مراد، لقاء است.

از شب پس، خدا را به پاکی یاد کن (مراد نمازهای صبح و ظهر و عصر و مغرب و عشاء است که بر پیامبر واجب بوده و بر مسلمانان نیز واجب است) و در عقب (این) سجده ها (هم خدا را به پاکی یاد کن) (مراد نماز شب است که بر پیامبر واجب بوده و بر دیگران مستحب است) (26).

و ای پیامبر! گوش به راه روزی باش که: منادی (یعنی اسرافیل) از جای نزدیك (یعنی خانهٔ کعبه) (27) (به پا شدن روز قیامت را) نداء می کند (28).

در روزی که خلائق، آن نعرهٔ تند (صور اسرافیل) را براستی می شنوند (که دربارهٔ قیام قیامت است). آن روز، روز بیرون آمدن (از گورها) است (برای حساب و سپس رفتن بسوی بهشت و یا بسوی جهنم).

(ای پیامبر!) البته، ما، خود ما زنده می کنیم و می میرانیم و بسوی ماست بازگشت، در همان روزی که زمین می شکافد (و) از مردگان (فاصله می گیرد. پس،) (از گورها بیرون می آیند) درحالی که شتابندگانند (و به عرصهٔ محشر رانده و جمع آوری می شوند و) آن، زنده ساختن پس از مرگ، راندن و گرد کردن خلائق است، که بر ما آسان است.

ای پیامبر! ما به آنچه کافران دربارهٔ ما و تو و قرآن می گویند، خود از تو داناتر و واقف تریم و تو مأمور نیستی که آنها را با جبر و قهر در دائرهٔ اسلام وارد کنی (زیرا، دنیا عالم تکلیف است و اختیار) بنابراین، ای پیامبر! بوسیلهٔ قرآن، آن کس را که از وعید و تهدیدهای من می ترسد پند بده (وظیفهٔ تو همین است).

«پایان»

ذیول

اشاره

(1) تفاسیر مجمع البیان و روح البیان.

(2) زمین و یا اهل زمین (و جهت اکتفاء به زمین برای این است که: اهل زمین هم می میرند و جزء زمین می شوند) و اما روح جزء زمین نمی شود (ب).

(3) تفسیر مجمع البیان.

(4) آسمان، بارانی می بارد شبیه به منی، و از آن، نشئهٔ آخرت به پامی شود (رجوع به خبر مندرج در ص 69 تفسیر روح البیان ج 4 به ترجمه).

(5) رس، بفتح راء و شد سین: چاهی است از برای بازماندهٔ گروه ثمود که پیامبر خود را تکذیب کردند و او را در چاه دفن کردند (قاموس به ترجمه) و محل آن در عدن است.

و گفته شده که رس چاهی است نزدیك یمامه یا چاهی است در آذربایجان و یا وادی ای است در آذربایجان (تفسیر روح البیان به خلاصه) و معجم البلدان هم در همین زمینه بیان کرده است.

(6) «اخوان لوط» را که در قرآن آمده است، ما به یاران لوط ترجمه کردیم.

«اخ» یعنی برادر در نسب و دوست و یار است، و «اخوان» بکسر همزه و سکون خاء جمع آن است (قاموس به خلاصه). و یا آنکه «اخوان» جمع «اخ» است از معنی دوستی، و «اخوه» جمع «اخ» است از معنی برادر نسبی بنا بر قول منقول در کتاب المنجد.

(7) «أیکه» - محرر این تفسیر گوید: یاقوت در کتاب معجم البلدان در لغت «تبوك» می نویسد: گفته می شود که: اصحاب «أیکه» همانها که شعیب علیه السّلام بر آنان مبعوث شد در «تبوك» بودند و شعیب از مردم آنجا نبود و بلکه شعیب از «مدین» (بر وزن جعفر) بود و «مدین» کنار دریای قلزم شش منزلی تبوك است. و تبوك میان کوه حسمی (بکسر اول و سکون دوم و میم الفی) و کوه شروری (بفتح اول و دوم و سکون سوم و راء الفی) است که کوه حسمی در سمت غرب تبوك و کوه شروری در سمت شرق تبوك است (ه).

ابو زید گفته: «تبوك» بین حجر و اول شام است در چهار منزلی حجر که قریب نیمه راه شام است و آن قلعه ای است دارای چشمهٔ آب و خرما و خانه ای که به پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم نسبت داده می شود.

احمد بن یحیی بن جابر می گوید: پیامبر صلّی اللّه علیه و آله در سال نهم هجری متوجه

«تبوك» شد که از سرزمین شام است و این آخرین سفر از سفرهای جنگی آن حضرت است.

زیرا، به آن حضـرت خبر رسیده بود که: از روم و عامله و لخم و جذام برای جنگ با مسلمانان گرد آمده اند. و چون حضرت به آنجا رسید، ملاحظه فرمود که: لشکر دشمن متفرق شده اند. و در نتیجه زدوخوردی واقع نشد.

لشکر حضرت کنار چشمهٔ آبی فرود آمده بودند. پیامبر صلّی اللّه علیه و آله دستور فرمود که: کسی دست باین آب نزند. و لیکن، دو مرد به آنجا رفته بودنـد و چون کم کم آب بیرون می آمد آن دو نفر دو چوبهٔ تیر را در آن چشـمه فروکرده و می چرخاندند تا آب بیرون بیاید. چون پیامبر (ص) این را دیـد فرمود: «ما زلتما تبوکان منذ الیوم» یعنی شـما تا این وقت از روز، کارتان چرخاندن تیر بوده ؟! ازاین جهت آنجا را «تبوك» گفتند. آنگاه، حضرت عنزهٔ خود را (عنزه بفتح اول و دوم و سوم، نیزه ای است که از عصاء بلندتر و از نیزه کوتاه تر است و در بن آن آهن است) سه بار در زمین فروکرد و بلافاصله سه چشمه جوشید که تا کنون از آن چشمه ها آب می ریزد.

پیامبر صلّی اللّه علیه و آله چند روز در «تبوك» ماند و کار اهل «تبوك» با آن حضرت به جنگ نه انجامید و به مصالحه برگذار شد.

در همان ایام، آن حضرت خالد بن ولید را به دومة الجندل (بضم دال، قلعه ای است میان مدینه و شام و از اعمال مدینه است) اعزام داشت و فرمود: فرمان گـذار دومة - الجندل(1) مشـغول شـکار گاو است. چون خالد به دومة الجندل رسـید فرمان گذار را در حالت شکار دید. پس، او را اسیر کرد و بحضور پیامبر صلّی اللّه علیه و آله آورد.

فاصلهٔ میان تبوك و مدینه دوازده منزل است.

چون این چـاه دائم الاوقـات از خـاك انباشـته می شـد، عمر بن الخطـاب به ابن عریض یهودی مـأموریت داد که آن را پر کنـد و او پر کرد (خلاصه و ترجمه از معجم البلدان در لغت تبوك).

یاقوت مزبور در لغت «أیکه» به ترجمه می نویسد: «أیکه» که در قرآن وارد است

1- نام او «اکیدر» است بضم همزه و فتح کاف و سکون یاء و کسر دال.

بقولی همان تبوك است که پیامبر صـلّی اللّه علیه و آله لشـکر به آنجا کشـید و آخرین جنگ دورهٔ حیات آن حضرت بود. و اهل تبوك این را می گویند و می شناسند. و می گویند که:

شعیب علیه السّلام را خدا برای دعوت اهل تبوك فرسـتاد. و من در کتابهای تفسیر، این مطلب را ندیدم. بلکه، مفسرین می گویند: «أیکه» بیشهٔ دارای درختان درهم پیچیده است و «أیك» جمع آنست و مراد از اصـحاب «أیکه» اهل مدین هسـتند و من می گویم که مدین و تبوك همسایه اند (ه).

(8) تبابعه، لقب پادشاهان عهد باستان یمن است. قرآن از آنها نامبرده است.

اول ایشان حارث بن قیس بن صـیفی بن سـبا حمیری است و کلمـهٔ تبع از «بتع» تحریف شده است و آن نام اسـرهٔ بزرگواری است از قبیلهٔ همدان (ترجمه از المنجد ج 2) (همدان بر وزن سلمان است).

محرر این تفسـیر گویـد: «تبع» لقب پادشاهان یمن بوده است و جمع آن «تبابعه» است و شاید چون سلسـلهٔ آنها طولانی و پی درپی تابع یکدیگر بوده است؛ این لقب به آنها داده شده است. و بهر حال بیانات مذکور در المنجد محل تأمل است (ه).

«تبـابعه» پادشاهـان یمن انـد و یکتن از آنها «تبع» است و یا اینکه به پادشاه یمن وقتی «تبع» می گوینـد که بر حمیر و حضـرت موت هم سلطنت می داشته اند و «دار التبابعه» در مکه است که پیامبر صلّی اللّه علیه و آله در آن خانه قدم بدنیا گذارده است (قاموس به ترجمه).

«تبع» از پادشاهان تبابعهٔ یمن است و در تفسیر مجمع البیان در سورهٔ دخان نام او را (اسعد ابو کرب) گفته است و در تفسیر روح البیان در سورهٔ دخـان شـرحی مفصل دراین باره نقل کرده است، طالبان مراجعه نماینـد. و در خلال آن، این (ابو کرب اسـعد) را مردی صالـح و با ایمان گفته است و گفته که: در نبوت او اختلاف شده است. و بهر حال ملت این «تبع» که پادشاه حمیری است، ایمان نیاورده اند.

(9)

پس ترا هر لحظه مرگ و رجعتی است *** مصطفی فرمود: دنیا ساعتی است

هر نفس نو می شود دنیا و، ما *** بی خبر از نو شدن اندر بقا

عمر همچون جوی، نونو می رسد *** مستمری می نماید در جسد

آن ز تیزی مستمر شکل آمده است *** چون شرر کش تیز جنبانی بدست

شاخ آتش را بجنبانی بساز *** در نظر آتش نماید بس دراز

این درازی مدت از تیزی صنع *** می نماید سرعت انگیزی صنع

(مثنوی مولوی – دفتر اول: در داستان مکر خرگوش).

(10) مراد از ورید و حبل الورید، رگ جان است (تفسیر روح البیان).

در کتاب حیات جدید (معرفة الحیات) چاپ اصفهان سال 1346 قمری ص 18 به خلاصه می نویسد: [رگهای شرائین (شریانها) خون را از قلب به جمیع ذرات بدن می برند و رگهای اورده (وریدها) خون کثیف را از اعضاء، به قلب برمی گردانند. خون شریانی رنگ گلی شفاف دارد یعنی خون صالح است و حامل هوای لطیف، و بعکس، خون وریدی، سیاه تیره رنگ و حامل هوای کثیف است].

شرائین: ضواربند چنانچه نبض می زند. و اورده غیر ضواربند. و ما بین این دو سلسله رگها، رگهای بسیار لطیفی است موسوم به عروق شعریه (یعنی رگهای موئین و از مو باریك تر)، آنگاه، می نویسد: به خلاصه، خون از قلب حرکت نموده و دوباره به قلب برمی گردد (ه).

(11) «برخورد» معنی «تلقی» است که در قرآن آمده است. در المنجد می نویسد:

«لقی فلانا استقبله. صادفه و رآه و تلقی الشیء بمعنی لقیه. استقبله». (ه). این تفسیر از محرر این سطور است.

(12) ب.

(13) تفسیر ابو الفتوح.

(14) ب.

(15) ب.

(16) تفسیر ابو الفتوح.

(17) در عهد ما، غالبا مجرمان را دو نفر از محلی به محل دیگر می برند، که یکی آن مجرم را می راند و دیگری مدرك جرم او را به همراه دارد و ناظر است که فرار

نکند. پس، معلوم است که این برنامه را از رهگذر قرآن گرفته اند.

(18) ب.

(19) تفسیر ابو الفتوح.

(20) تفسیر کاشفی.

(21) یا پیشوایان گمراه - تفسیر مجمع البیان.

(22) لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ اَلْجِنَّةِ وَ اَلنّٰاسِ أَجْمَعِينَ - قرآن کریم سورهٔ هود آیهٔ 119 و سورهٔ سجده آیهٔ 13.

(23) و اکثر برآنند که مراد از «مزید»، رؤیت است - تفسیر کاشفی.

محرر این سطور گوید: دو کلمهٔ «مزید» در این سوره است که یکی برای اهل جهنم است (نعوذ باللّه منها) و دیگری برای بعض افراد بهشت است. ولی، (ببین تفاوت ره از کجاست تا به کجا).

(24) مصداق (من در میان جمع و دلم جای دیگر است) نباشد.

(25) این آیه رد بر عقائد یهود نیز هست که از مشرکان بابلی در زمان اسارت یهود اقتباس کرده اند. (مراد باب دوم سفر تکوین توراة شمارهٔ دوم است که به خلاصه می نویسد: «و در روز هفتم خدا از همه کار خود که ساخته بود فارغ شد و آرامی گرفت»).

(26) تعبیر از نماز، به تسبیح و تحمید و سجده برای این است که: روح نماز نفی ناسزا (تسبیح) و اثبات سزا (تحمید) برای خداست. و اما، سجده اشاره است به این که:

امت اسلام دارای عبادت سجده و رکوع است که در هیچ کیشی از کیشهای درست و باطل وجود نداشته و ندارد و اهمیت سجده و رکوع در سورهٔ فتح مذکور شد. اما، موضوع نماز شب: در فصل ششم از کتاب نکاح جامع عباسی به خلاصه می نویسد: 11 - شب برخاستن و به نماز شب قیام نمودن، بر آن حضرت واجب بوده است.

ضمنا: موضوع نمازها را در تفسیر مجمع البیان نقل کرده است.

تذکر

عبادت مشرکان و مجوس و صابئان، هنگام طلوع و غروب آفتاب است، و عبادت

یهود و نصاری در روزهای مخصوص است، و اداء رسوم عبادت تمام ادیان در معبدشان است، و هیچ یك از مذاهب، رسم عبادت در دل شب ندارنـد و هیـچ کـدام (چنانکه گـذشت) رکوع و سـجود ندارنـد و هیـچ کدام با خاك سـروکار ندارند، مجوس از آتش و صابئان از آب ناچارند. اما، اسلام در هر روز و در هر شب و در دل شب ها عبادت و نماز و قیام و رکوع و سجود دارد و در تمام زمین ها عبادت می کند و قید جا و مکان ندارد و مقید به آفتاب و آب و آتش نیست. و طهارت در اسـلام با آب است و با نبودن آب با خاك پاك. و لذا، پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فرموده: «جعلت لی الارض مسجدا و طهورا» یعنی از مختصات من این است که: زمین برای من معبد و پاك کننده، مقرر شده است.

این است امتیـازات صوری نمـاز مسـلمان بر عبـادات سـایر اربـاب ملـل و نحـل، علاـوه بر امتیـازات معنوی آن که دارای دقـائق و رقائق یکتاپرستی است که در هیچ کیشی نظیر ندارد.

مضافا به این که: در اسـلام در مقـدمات نماز رعایت پاکی بدن و لباس و رعایت حلال بودن لباس و سائر امور مقدماتی از شـرائط حتمی است. و لیکن، در سایر ملت ها و نحله ها این شرائط سابقه ندارد.

ای خوانندهٔ عزیز! این نکات را بخاطر بسـپار تا اگر ریزه خواران سفرهٔ مسیحیت و یا مجوسیت نماز اسلامی را اقتباس از نمازهای سایر ملل و نحل گفتند، پای تو نلغزد و علاوه، گرز استدلال را بر فرق طرف که معاند و مغرض است بکوبی و بگوئی:

«چنانت بکوبم به گرز گران *** که پولاد کوبند آهنگران»

(27) گرچه مفسـر این کتاب دلیلی بر محل نزدیك ندارم و لیکن مفسـران دیگر هم دلیلی بر تفسیری که کرده اند ندارند. بعلاوه، دلیلی هم برخلاف نظر اینجانب موجود نیست. ب.

(28) مراد دفعهٔ دوم است که اسرافیل در صور می دهد.

تعلیقه

ظلام (وزان صراف)

فی القرآن الکریم «وَ أَنَّ اَللهَ لَیْسَ بِظَلاّٰمٍ لِلْعَبِیدِ» (سورة آل عمران آیة 178 و سورة الانفال آیة 53 و سورة الحج آیة 10) ایضا «وَ مٰا رَبُّكَ بِظَلاّٰمٍ لِلْعَبِیدِ» (سورة فصلت آیة 46) ایضا «وَ مٰا أَنَا بِظَلاّٰمٍ لِلْعَبِیدِ» (سورة ق آیة 28).

فان قیل بناء فعّال للتکثیر و لا یلزم من نفی الظلم الکثیر نفی القلیل - فلو قال بظالم لکان ادلّ علی نفی الظّلم قلیله و کثیره ؟ فالجواب عنه من ثلاثة اوجه:

احدها: انّ فعّالا قد جاء لا یراد به الکثرة کقول طرفة:

و لست بحلاّل التلاع مخافة *** و لکن متی یسترفد القوم أرفد(1)

لا یرید هاهنا انّه یحل التلاع قلیلا لان ذلك یدفعه قوله (متی یسترفد القوم أرفد) و هذا یدلّ علی نفی البخل فی کلّ حال، و لأنّ تمام المدح لا یحصل بارادة الکثرة.

و الثانی: انّ ظلاّما هنا للکثرة لانه مقابل للعباد و فی العباد کثرة، اذا قوبل بهم الظلم کان کثیرا.

و الثالث: أنه اذا نفی الظلم الکثیر انتفی القلیل ضرورة لان الذی یظلم انّما یظلم لانتفاعه بالظلم. فاذا ترك الظّلم الکثیر مع زیادة نفعه فی حق من یجوز علیه النفع و الضرّ کان للظلم القلیل، منفعة، أترك.

و فیه وجه رابع و هو أن یکون علی النسب، أی لا ینسب الی الظلم، فیکون من باب بزّاز و عطار. (تفسیر التبیان فی اعراب القرآن من مصنفات ابی البقاء النّحوی الرّازی).

و قال یاقوت فی کتاب معجم البلدان فی لغة «الغرّاف» (وزان صرّاف) المعنی الاول.

1- الشعر من احدی المعلقات السبعة، و معناه بالفارسیة: در گودی ها و پشت تپه ها نمی روم تا از ترس سائل پنهان بشوم. هروقت قوم من چیزی از من بطلبند به آنها می دهم.

سورة الذّاريات

اشاره

حجة التفاسير كلمات (اللّه) به (خدا) ترجمه شده است و مراد از خدا، ذات مستجمع جميع صفات كمال است.

كلمات (هو) كه مراد خداست به (غيب مطلق) ترجمه شده است.

كشاف:

سورة ذاريات مكى.

مشتمل بر: 60 آيه.

360 كلمه.

1287 حرف.

(تفسير تنوير المقباس).

داراى ذيول و تعليقات.

ص: 221

بِسْمِ اَللهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِيمِ

سوره الذاريات (51): آيات 1 تا 19

اشاره

1 - 19 وَ اَلذّٰارِيٰاتِ ذَرْواً ... وَ اَلْمَحْرُومِ

قسمهای خدا دربارهٔ وقوع روز قیامت

قسم به آنها که به شدت پراکنده می سازند، پس قسم به آنها که بار سنگین بر دوش می کشند، پس قسم به آنها که به آسانی به جریان می افتند، پس قسم به آنها که کارها را قسمت می کنند،(1) (1) که آنچه از طرف خدا به شما وعده داده می شود راست است و تخلف ندارد. و البته، روز جزاء بودنی است (که واقع خواهد شد).

و قسم به آسمان دارای طرق ارتباطی زیبا (2)، که البته، شما اهل مکه دربارهٔ قیامت دارای عقائد پراکنده هستید. بیجا بازگردانیده می شود از اعتقاد به قیامت هرکه به دروغ بازگردانده شده است. دروغ پردازان کشته شوند، (مرگ بر دروغ پردازان) همانها که خود در جهالت و بی خبری هستند و غافلند.

کفار می پرسند که: روز جزاء (قیامت) کی خواهد بود؟ جوابشان این است:

همان روزی که کفار بر آتش سوزانیده می شوند. (و به آنها گفته می شود:) عذاب خودتان را بچشید، این همان است که در رسیدنش شتاب می کردید.

البته، متقیان (پرهیزکاران از شرك و معاصی) در بهشت ها هستند و آن بهشت ها دارای چشمه هاست. درحالی که آنچه را که پروردگارشان به ایشان بدهد؛ خود بشخصه فرامی گیرند. زیرا البته، اینها پیش از روز قیامت (در دار دنیا) نیکوکار بودند، کمی از شب می خوابیدند، و به سحرها هم ایشان استغفار می کردند و معتقد بودند که حق سائل و محروم در اموالشان است (3) (و آن را می پرداختند).

1- از فرشتگان و اتم ها و باد و اعداد و برزگران و... (محرر این تفسیر).

سوره الذاریات (51): آیات 20 تا 21

اشاره

20 و 21 وَ فِي اَلْأَرْضِ ... تُبْصِرُونَ

دلائل یکتاپرستی و قیامت

و برای کسانی که در کارها تحقیق می کنند (4) ادله و براهین بر وجود صانع و یکتائی او و زنده شدن پس از مرگ در روی زمین موجود است، و نیز در وجود خودتان هم هست. آیا پس، (در آنها تدبر نمی کنید و) نمی بینید؟! (5).

سوره الذاریات (51): آیات 22 تا 23

مقدّمه

کفار می پرسند: جای ارزاق، که می گوئید: خزائن آن نزد خداست، و جای بهشت و جهنم با آن همه عرض و طول؛ در کجاست ؟ (6) جوابش این است که: این همه که شما بنی نوع بشر سخن می گوئید، مخزن آنها کجاست ؟ 22 و 23 وَ فِي اَلسَّمٰاءِ ... تَنْطِقُونَ

خزانهٔ ارزاق و محل بهشت و جهنم

روزی شما و آنچه از بهشت و نعمتهایش و جهنم و نقمتهایش به شما بنی نوع بشر وعده داده می شود، در جایگاهی بلند است. پس، قسم به پروردگار آسمان و زمین که البته، آنچه گفته شد بی شك و شبهه راست است، و خزانهٔ آنها مانند این سخن است که شما می گوئید (7).

سوره الذاریات (51): آیات 24 تا 37

مقدّمه

برای توضیح رفتار خدا در این دنیا با نیکوکاران و با کافران، چند نمونه ذکر می شود. از جمله: ابراهیم و لوط و موسی و عاد و ثمود و قوم نوح.

24-37 هَلْ (8) أَتٰاكَ ... اَلْأَلِيمَ

اخبار امم گذشته از جمله: ابراهیم و لوط و...

ای پیامبر! از خبر مهمانان گرامی ابراهیم خوب اطلاع داری آنگاه که بر ابراهیم وارد شدند (و) پس (از ملاقات) گفتند: سلام (ما بر تو) ابراهیم (جواب)

گفت: سلام (من بر شما) (و با خود گفت: اینها) قومی ناشناس هستند.

ابراهیم بلافاصله در خفاء به نزد خاندان خود رفت و طولی نکشید که ابراهیم برگشت و گوشت گوسالهٔ فربه (بریان شده) (9) آورد و بی درنگ نزدیك مهمانان گذارد (ولی مهمانان پیش نیامدند).

ابراهیم گفت: آیا نمی خورید؟ (گفتند: نه).

ابراهیم در دل از ایشان احساس ترس کرد (چه در آن روزگار کسی که با کسی دشمنی داشت طعام او را نمی خورد) (10).

(چون مهمانان اثر ترس را در جبین ابراهیم مشاهده کردند)، گفتند: ای ابراهیم! مترس (ما فرستادگان خدائیم). و او را به پسری دانا مژده دادند (11).

پس از آن، زن ابراهیم (ساره که این مژده را شنید) در میان چند کنیز که به همراهش بودند (12) بحضور فرستادگان آمد، پس (از شدت تعجب) طپانچه به روی خود زد (13) و گفت: زن پیر و نازا (پسر پیدا می کند!).

مهمانان به زن ابراهیم گفتند: پروردگار تو چنین فرموده است. البته، پروردگار تو همان غیب مطلق، کارهایش از روی اساس است و داناست.

پس از آن، ابراهیم گفت: ای فرستادگان خدا! کار مهم شما فرستادگان چیست ؟ (که دسته جمعی آمده اید! برای مژده، آمدن یك نفر کافی بود).

(فرستادگان(1) در جواب) گفتند: البته، ما بسوی قوم گناه کاران (قوم لوط که مشرك و گرفتار عمل لواطاند) فرستاده شده ایم تا (پس از واژگون کردن شهرهای قوم لوط) سنگی را که از گل (14) نشان دار موجود نزد پروردگار تو است و برای مسرفان تهیه شده؛ بر آنها ببارانیم (15).

(بالجمله: فرستادگان به محل مأموریت خود رفتند و کار خود را انجام دادند) پس، هر با ایمانی را که در شهرهای قوم لوط بود بیرون آوردیم. پس، در آن شهرها غیر از یك خاندان از مسلمانان (یعنی خاندان حضرت لوط علیه السّلام که به نور یکتاپرستی و

1- مراد از فرستادگان، همان مهمانان است.

نبوت روشن بود) نیافتیم. و در آن شهرها برای عبرت کسانی که از عذاب دردناك خدا می ترسند، نشانه گذاشتیم (16).

سوره الذاریات (51): آیات 38 تا 40

اشاره

38-40 وَ فِي مُوسىٰ ... مُلِيمٌ

موسی

و در سرگذشت موسی (نیز برای کسانی که از عذاب دردناك خدا می ترسند مایهٔ عبرت است) زیرا، موسی را با حجت روشن (از معجزات عصا و غیره) (17) بسوی فرعون فرستادیم. در نتیجه، فرعون باتکاء لشکریان خود، از ایمان به گفتار موسی اعراض کرد، و گفت: موسی ساحر و یا جن زده است.

پس، فرعون و لشکریان او را گرفتیم و در نتیجه آنها را در دریا افکندیم، و فرعون کارهائی می کرد که سزاوار سرزنش بود(1).

سوره الذاریات (51): آیات 41 تا 42

اشاره

41 و 42 وَ فِي عٰادٍ ... كَالرَّمِيمِ

عاد

و در سرگذشت عاد (نیز برای کسانی که از عذاب خدا می ترسند مایهٔ عبرت است) زیرا، [آن قوم ایمان نیاوردند و پیامبر خود (هود) را تکذیب کردند و] ما بادی که خیر در آن نبود بر ایشان فرستادیم. آن باد بهر چیزی که می رسید کارش این بود و بس که: آن چیز را مانند استخوان کهنه شدهٔ ریزیده می کرد.

سوره الذاریات (51): آیات 43 تا 45

اشاره

43-45 وَ فِي ثَمُودَ ... مُنْتَصِرِينَ

ثمود

و در سرگذشت ثمود (نیز برای کسانی که از عذاب خدا می ترسند مایهٔ عبرت است) زیرا، [قوم ثمود به پیامبرشان (صالح) ایمان نیاوردند و شتری را که از معجزات (صالح) بظهور رسیده بود پی کردند، پس از آن] به آنها گفته شد: از زندگانی خود، تا همان مدت که وعده داده شده (سه روز دیگر) (18) بهره مند شوید (که بعد از گذشتن این

1- مستحق ملامت بود یا ملامت کننده بود خود را که چرا از موسی اعراض کردم ؟! و باین سبب گفت: «آمنت انه لا اله الا الذی آمنت به بنو اسرائیل» (اقتباس از تفسیر کاشفی).

مـدت به عـذاب گرفتار می شویـد) پس، آن قوم از فرمان پروردگار خود سرکشـیدند (و در این سه روز که آثار عـذاب ظاهر گردید به تدارك حال مشـغول نشدنـد، و در صدد کشـتن صالح برآمدند، و وی از دست قوم بوسـیلهٔ فرار نجات پیدا کرد و) پس (از سه روز) نعرهٔ تند مرگبار (جبرائیل) ایشان را گرفت و آنان با چشم باز از ترس، جان سپردند (19). پس، این قوم (طرفی از کار خود بر نبستند. زیرا،) نه خودشان در برابر عذاب توانستند مقاومت کنند و نه یار و یاوری برای مقاومت توانستند به طلبند.

سوره الذاریات (51): آیه 46

اشاره

46 وَ قَوْمَ نُوحٍ ... فٰاسِقِینَ

قوم نوح

و قوم نوح را که پیش از این اقوام بودنـد (هلاـك ساختیم). زیرا البته، آنان گروهی نافرمان بودنـد (که بسـبب کفر و عصـیان از دائرهٔ انسانیت خارج شده بودند).

سوره الذاریات (51): آیات 47 تا 55

مقدّمه در لزوم فرار بسوی خدا به حکم ادلهٔ عقلیهٔ ذیل:

مقدّمه اول

1 بشر در زیر آسمان و بالای زمین که خانهٔ پذیرائی خدا از بشر است، سکونت دارد. و سکونت در خانهٔ پذیرائی کسی و عبودیت از غیر، به حکم عقل و منطق روا نیست. پس، برای بشر عبودیت و پرستش غیر از خدا روا نیست.

مقدّمه دوم

2 هر آفریـده ای جفت دارد و هر جفت داری، مرکب است. پس، هر آفریده ای مرکب است یعنی هر جزئی از آن با جزء دیگر ترکیب شده است. و غیر مرکب فقط خداست. پس، بایستی او به تنهائی پرستش شود.

مقدّمه سوم

3 هر مرکب، دارای جزء است، و هر دارای جزئی محتاج است (یعنی جزئی از آن به جزء دیگرش محتاج است که اگر نباشـد آن مرکب از میان می رود) پس، هر

مرکب محتاج است، و محتاج قابل پرستش نیست.

مقدّمه چهارم

4 خدا مأمن است و فرار به مأمن واجب عقلی است. پس، فرار بسوی خدا واجب است.

مقدّمه پنجم

5 قـادر و نیرومنـد - یا قادر تام و تمام است، یا قادر ناقص است: اما، دارای قـدرت ناقص از بحث ما خارج است زیرا، قادر ناقص بالاخره عاجز است، و به خلاصه هفت درویش در گلیمی می خسـبند زیرا، قدرتهاشان ناقص است. اما، قادر تام: اگر رقیب داشـته باشد قدرت او تام و تمام نیست زیرا، معنی نـدارد که قادر تام یك رقیب در برابر داشـته باشـد که با او معارضه و جنگ داشـته باشـد خواه بالقوه معارضه و جنگ داشته باشد و خواه بالفعل، و به خلاصه دو پادشاه در اقلیمی نمی گنجند. علی هذا قادر تام رقیب ندارد.

پس، خدا که قادر تام و تمام است یکتاست و رقیب ندارد.

بنابراین پنـج برهان، بایـد به طرف خـدا که ما را در خانهٔ خود جای داده و احتیاجی هم ندارد و نیروی او نیروی تام است و رقیبی ندارد؛ فرار کرد. و این صغری و کبری و نتیجه، در آیات 47 تا 55 مندرج است:

47-55 وَ اَلسَّمٰاءَ ... اَلْمُؤْمِنِینَ

لزوم فرار بسوی خدا

و آسمان را به قوت بنا کرده ایم و البته ما آن را وسعت می دهیم (20). و زمین را گسترانیده ایم پس نیك گسترانیده ایم و از هر آفریده ای دو جفت(1) آفریده ایم. بر شـما بنی نوع بشر واجب است که از این قدرت نمایی ها پندپذیر شوید. پس، اگر پند گرفتید بسوی خدا بگریزید. زیرا البته، من با اقامـهٔ ادله و براهین بسود شـما (شـما را) از خدا ترساننده ام. و با خدا معبود دیگری را شـریك قرار مدهید. زیرا البته، من با اقامهٔ ادله و براهین بسود شما (شما را) از خدا ترساننده ام.

(ای پیامبر! اگر با این براهین روشن، کافران به تو نگروند و تو را نسبتهای

1- رجوع به تعلیقات (ج).

نـاروا بدهنـد، از قبیـل: ساحر و یا جن زده، انـدوهگین مشو. زیرا، اوضاع پیامبران) پیش از عهـد تو نیز چنین بوده که هر پیامبری آمـده بی اسـتثناء به او گفته انـد: سـاحر است (اگر معجزه می کرد)، یا: جن زده است (اگر از توحیـد و قیامت سـخن می گفت و یا خبری غیبی می داد).

آیا سلسـلهٔ کفار: از عهـد پیشـین تا عهـد تو، به یکـدیگر سـفارش کرده اند که همگی متحد القول و متحد الکلمه باشـند؟ (ولی به یکدیگر سفارش نداده اند) بلکه، ایشان گروهی گردنکشانند (همگی در شـرارت و طغیان شـریك اند و لازمهٔ سرکشی این است که: پیامبران را از پا در بیاورنـد و جلو پیشـرفت آنها را سـد کنند. و چون آن پیامبر با اظهار معجزه در صدد شکسـتن سد آنها برآید، کفار در میان مردم وانمود کنند که آن پیامبر ساحر است و یا اینکه جن زده است).

پس ای پیـامبر! (چون بنای کفار مکه بر عناد و لجاج است) از آنها رو بگردان، پس، تو ملامت زده نیستی (و اعراض تو مسـتوجب ملامت نیست. زیرا، تو وظیفـهٔ دعوت و تبلیغ را آن گونه که باید و شاید انجام داده ای. اکنون، آنها را تعقیب کردن و اندوهگین شدن برای تو ضـرور نیست و تحمل عواقب سوء تمرد بر عهدهٔ خود ایشان است) و (ای پیامبر! چون وظیفهٔ تو تبلیغ است) یادآوری (و دعوت) را ادامه بده. زیرا پس البته، (بر کافران حجت تمام شده و) یادآوری (و دعوت) تو به اشخاصی که طالب ایمانند سود می رساند.

سوره الذاریات (51): آیات 56 تا 58

اشاره

56-58 وَ مٰا خَلَقْتُ اَلْجِنَّ وَ اَلْإِنْسَ إِلاّٰ لِیَعْبُدُونِ (1) ... اَلْمَتِینُ

انسان و جن را نیافریدم که مدعی من بشوند، من به آنها احتیاج ندارم، بلکه آنها بمن محتاجند

(کار من خلقت است). و من جن و انس را نیافریدم مگر اینکه پیرو من باشند

1- در بیـان معنای این آیـهٔ شـریفه، حکماء و علماء و مفسـرین، قـدرت علمی خود را به کار برده انـد. و لیکن، محرر این تفسـیر با احترام گذاردن به همه، خود بشرح متن تفسیر کردم.

(من مدعی و دشمن برای خود درست نکرده ام. و لیکن، اینها با من دشمنی می کنند) من از جن و انس طمع هیچ گونه بهره برداری و سود ندارم (21) و طمع اطعام خود را ندارم.

زیرا البته، خدا همان غیب مطلق، رزاق (یعنی روزی دهنده) است (22) همان که صاحب نیروی استوار و پابرجاست (و چون جن و انس محتاجند و طمع بهره برداری و سود و خوراك دارند، باید پیرو من باشند).

سوره الذاریات (51): آیات 59 تا 60

اشاره

59-60 فَإِنَّ ... يُوعَدُونَ

خلاصهٔ کلام

پس (ای پیامبر!) البته، برای کسانی که در اثر کفر، به خود ستم کردند نصیبی از عذاب است مانند نصیب عذاب یاران ایشان از کفار عهدهای پیشین. پس، در طلب عذاب از من، شتاب نکنند.

پس، (ای پیامبر!) وای بر کفار از آن روزشان که وعده داده می شوند (23).

«پایان»

ذیول

(1) در قرآن کریم، اسمی از پراکنده کننده، و از کشندهٔ بار سنگین بر دوش، و از روانه شونده به آسانی، و از قسمت کنندهٔ کارها، برده نشده است. و آنچه محرر این تفسیر می فهمم برای این است که: کلیهٔ موجودات این جهان از: فرشتگان و اتمها و اعداد و بادها و برزگران و... این چهار موضوع را طی می کنند. از جمله:

«یکی برزگری نالان در این دشت» «بچشم خون فشان آلاله می کشت» (پراکنده کننده) «همی کشت و (بار سنگین بر دوش می کشید) همی گفت: ای دریغا» «که باید کشتن و (جریان افتادن) هشتن در این دشت» (تقسیم شدن اموال و امور دیگر) «بابا طاهر عریان همدانی»

(2) «حبك» (بضم اول و دوم) در متن قرآن کریم، به معنای راههای زیباست و آن جمع است بر حبیکه (بر وزن طریقه). و در المنجد می نویسد: «السماء ذات الحبك» ای ذات الطرائق الحسنة و الخلق الحسن (ه). محرر این تفسیر گوید: مراد جاذبه هاست که ما بین کرات و شبه کرات حکمفرماست.

(3) مراد از «سائل»، مستحقی است که چیز می طلبد و «محروم» مستحقی است که سؤال نمی کند. در تفسیر روح البیان می نویسد: این حق غیر از «زکاة» است و آن خرج پدر و مادر فقیر و خویش محرم و نیز مضطر و امثال آنان است (رجوع به سورهٔ معارج صفحهٔ 95 جلد هفتم همین تفسیر).

(4) در المنجد می نویسد: ایقن الامر و به: علمه و تحققه.

(5) در زمین، آبهای مختلف و خاکهای گوناگون و میوه های رنگارنگ و باد و باران و آفتاب و کوه و دشت و... هریك نشانه است. و اما، دربارهٔ خود بنی نوع بشر می گوئیم: در دیوان منسوب به حضرت امیرالمؤمنین علی علیه السّلام مذکور است:

أ تزعم انك جرم «صغیر» *** و فیك انطوی «العالم الاکبر»

تحقیق

عوالم بر سه قسم است:

1 - عالم صغیر 2 - عالم کبیر 3 - عالم اکبر.

عالم صغیر: «انسان» است. و عالم کبیر «جهان ممکنات» است. و عالم اکبر «کنایه از مقام اعلی» است. و عالم اکبر و آنچه در عالم کبیر است، نمونهٔ آن در انسان است:

الف: روح، نمونهٔ خداست.

ب: عقل، نمونهٔ پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

ج: قلب، نمونهٔ امام (و دریا و تلمبه و کارخانه و قبر و مخزن و گنج).

د: مغز، نمونهٔ کتاب و لوح محفوظ.

ه: شجرة الحیاة مغز، نمونهٔ درخت حیات.

و: آب دهان، نمونهٔ آب زندگانی. زیرا، تا دهان رطوبت دارد آدمی زنده

است و چون خشك شد می میرد.

ز: چشم، نمونهٔ خورشید و ستارگان، و هم نمونهٔ دوربین و میکروسکوپ Microscope و تلسکوپ Telescope .

ح: گوش، نمونهٔ دستگاه گیرنده.

ط: زبان، نمونهٔ دستگاه فرستنده.

ی: آب چشم، نمونهٔ آب شور.

آب گوش، نمونهٔ آب تلخ.

آب دهان، نمونهٔ آب شیرین.

آب بینی، نمونهٔ آب بی مزه.

پیشاب، نمونهٔ آب مسموم.

ك: مویها، نمونهٔ گیاهان و درختان.

ل: دندان ها، نمونهٔ آسیا.

م: رگها، نمونهٔ جوی و نهر و رودخانه.

ن: اعصاب، نمونهٔ ریشه ها و شبکه های ارتباطی.

س: نفس (بفتح اول و دوم) یعنی دم، نمونهٔ باد و بخار.

ع: کبد و کلیه، نمونهٔ تصفیه خانه.

ف: مثانه، نمونهٔ انبار آب.

ص: پا، نمونهٔ اسب و سایر مرکوبات.

ق: دست، نمونهٔ جرثقیل و چنگال و قاشق و غیرها.

ر: مشت، نمونهٔ ظرف.

ش: ناخنها، نمونهٔ کلند و بیل.

ت: معده، نمونهٔ آشپزخانه.

ث: انگشتان، نمونهٔ ریسمان و زنجیر و چنگك.

خ: جهازهای تنفس و هضم و بول، نمونهٔ کارخانه ها.

ص: 231

ذ: پوست، نمونهٔ پوست.

ض: گوشت، نمونهٔ گوشت.

ظ: استخوان، نمونهٔ کوه.

غ: خواب و بیداری، نمونهٔ روز و شب و حیات و موت.

تذکر: موضوعات دیگر نیز هست که خود صاحب فطانت باید درك کند، مانند اینکه: خیال، نمونهٔ تلگراف بی سیم است و هکذا.

(6) محرر این تفسیر گوید: سیاق آیه دلالت دارد که: کفار، این سؤال را از پیامبر صلّی اللّه علیه و آله کرده اند و در این دو آیه جواب داده شده است.

(7) تحقیق دو آیه، یادگار بیانات حاج سید محمّد علی مبارکه ای اصفهانی است (تولدش هفدهم ماه ذی الحجهٔ سال یك هزار و سیصد و شانزده و وفاتش جمعهٔ هفتم ماه رجب سال یك هزار و سیصد و شصت و پنج می باشد. مدفن وی در تکیهٔ میرزا عبد الغفار تویسرکانی در مزار تخت فولاد اصفهان است - کتاب رجال اصفهان ص 36).

(8) کلمهٔ «هل» در متن قرآن کریم بمعنی «قد» است. نظیر آیهٔ: «هَلْ أَتىٰ عَلَى اَلْإِنْسٰانِ حِينٌ مِنَ اَلدَّهْرِ» که بمعنی «قد اتی» است - ذیل کتاب «التفسیر الواضح» به ترجمه.

(9) بریان شده در سورهٔ دیگر است.

(10) تفسیر کاشفی. محرر این تفسیر گوید: در این روزگار نمك می خورند و دشمنی می کنند:

آن کس که نمك خورد و نمکدان بشکست *** در مذهب رندان جهان، سگ به از اوست

(11) مراد اسحاق پیامبر علیه السّلام است.

(12) «فی صرة» ای فی جماعة عن الصادق علیه السّلام - تفسیر مجمع البیان.

(13) در این عهد هم، زنان در هنگام تعجب دست به روی خود می زنند و می گویند:

«خدا مرگم بدهد!».

(14) سنگ را فرموده از گل است که با سنگهای توأم با تگرگ مشتبه نشود.

(15) در اینجا دو قول است:

یك: سنك بر شهرهای واژگون شده ریخته شده است.

دو: چهار شهر واژگون شده، و هرکس که از شهرها بیرون بوده است سنگ بر او باریده است - تفسیر مجمع البیان.

(16) تفصیل آن در محل دیگر بیان خواهد شد.

(17) تفسیر روح البیان.

(18) در آیهٔ دیگر مصرح است.

(19) یعنی مانند «نظر المغشی علیه من الموت». ب.

(20) وسعت آسمان، یا: ناظر به ضعف آسمان است زیرا، چون ظرفیت توسعه، از گنجایش گذشت، جاذبه سست می شود و آسمانها از هم می گسلد. و یا ناظر به قوت آسمان است بشرط آنکه کومك دیگری به آن برسد.

(21) الرزق: کل ما تنتفع به (المنجد).

(22) «رزاق» در قرآن مجید بمعنی «رازق» است. و به غیر خدا «رزاق» گفته نمی شود (المنجد به ترجمه).

(23) کفار مکه، روز وعده را در دار دنیا در جنگ بدر و غیره دیدند و در آخرت هم می بینند سایر کفار هم در دنیا و در آخرت دیده و می بینند.

تعلیقات

الف: مجرمین، مسرفین

قوم لوط در سورهٔ ذاریات به دو عنوان یاد شده اند: 1 - مجرمین 2 - مسرفین.

اما مجرمین یعنی گنهکاران و گناه قوم لوط شرك و پیروی نکردن از لوط پیامبر علیه السّلام و از ابراهیم پیامبر علیه السّلام بوده است.

اما مسرفین یعنی کسانی که از مرز فطرت و فطریات تجاوز کرده اند. و اسراف قوم لوط، انحرافات اخلاقی و جرائم جنسی بوده است که عاقبت به امر خدا چهار

شهر آن قوم واژگون و زیر و زبر شده و سنگ نشان دار عذاب بر آنها و بر غائبین از آن شهرها باریده است (تفصیل در جلد مقدمه).

ب: قیامت

مولانا شیخ بهائی نوشته اند که: قیامت بر دو قسم است:

1 – قیامت کبری، و آن روز حشر و روز جزاء است.

2 – قیامت صغری، و آن حالت مرگ است.

و فرمودهٔ صاحب شرع صلّی اللّه علیه و آله: «من مات فقد قامت قیامته» یعنی هرکس بمیرد، قیامتش به پاشده، ناظر به قیامت صغری است، و در این قیامت است که انسان، تنهاست و به او گفته می شود: «لَقَدْ جِئْتُمُونٰا فُرٰادیٰ کَمٰا خَلَقْنٰاکُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ » یعنی آمدید تنها همان طور که اول بار شما را آفریدیم به حالت تنهائی.

و اما در قیامت کبری کسی تنها نیست. زیرا، اصناف خلائق جمعند.

و هول قیامت صغری مثل هول قیامت کبری است، با این فرق که در قیامت صغری هولش فردی است و در قیامت کبری هولش جمیع خلق را فرامی گیرد.

(صاحب کشکول پس از تطبیق اهوال دو قیامت، یك مقایسهٔ دیگر بین دو قیامت با دو ولادت کرده اند، باین شرح):

1 – ولادت صغری: عبارتست از خروج از صلب و ترائب به فضاء رحم.

2 – ولادت کبری: عبارتست از خروج از رحم به فضاء دنیا.

3 – قیامت صغری: حکم ولادت صغری را دارد.

4 – قیامت کبری: حکم ولادت کبری را دارد.

آنگاه می نویسد: وسعت عالم آخرت که شخص بوسیلهٔ مرگ به آن وارد می شود، حکم فضاء دنیا را با رحم دارد. بلکه، اوسع و اعظم است که به شمار درنمی آید (کشکول چاپ حاج نجم الدوله ص 307 و 308 به خلاصه و ترجمه).

ج: زوج

الزوج... کل واحد معه آخر من جنسه؛ فیقال للاثنین «هما زوجان»... (منجد).

سورة الطّور

اشاره

حجة التفاسير كلمات (اللّه) به (خدا) ترجمه شده است و مراد از خدا، ذات مستجمع جميع صفات كمال است.

كلمهٔ (هو) كه مراد خداست به (غيب مطلق) ترجمه شده است.

كشاف:

سورهٔ طور مكى.

مشتمل بر: 49 آيه.

812 كلمه.

1500 حرف.

(تعداد كلمات و حروف طبق تفسير تنوير المقباس است) داراى ذيول و تعليقات.

ص: 235

بِسْمِ اَللهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِيمِ

سوره الطور (52): آيات 1 تا 16

اشاره

1 - 16 وَ اَلطُّورِوَ كِتٰابٍ مَسْطُورٍفِي رَقٍّ مَنْشُورٍ ... تَعْمَلُونَ

قسم های خدا دربارهٔ وقوع عذاب كفار

(ای پیامبر!) قسم به كوه (همان كوه «حراء»، همان كوه معروف به «جبل النور» كه ریاضتگاه تو است، و نزول وحی بر تو از آنجا آغاز شد)، و قسم به كتاب نگاشته شده در صحیفهٔ گسترده (همان قرآن كه سند زندهٔ یكتاپرستی و قبالهٔ آفرینش است)، و قسم به خانهٔ آباد (از آینده و رونده از خیل فرشتگان و پیامبران و اوصیاء آنان از روز نخست تا پایان جهان، همان خانهٔ مكه كه آدم ابو البشر به پاكرد و در قرآن كریم وارد است كه: «إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنّٰاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبٰارَكاً» ، و قسم به سپهر برافراشته شده، و قسم به دریای لبریز از آب (همان دریاها كه نظام حیات از آنها برپاست) (1) كه البته، عذاب پروردگارت بودنی و فرود آمدنی است (و) هیچ كس و هیچ چیز جلوگیر وقوع آن نیست (و تاریخ وقوع آن) در روزی (است) كه به شدت رشتهٔ جاذبهٔ آسمانی از هم بگسلد (و منظومه های آن به شدت، دوران تند پیدا كند و هریك، یك به یك سوئی افتد) و كوهها متلاشی شود و بصورت گرد درآید و به هواء رود. پس، در چنین روزی، عذاب سخت برای كسانی است كه (كلام خدا و پیامبرش را) تكذیب كردند، آنان، همانان كه در عین فرورفتن در باطل و بیهوده گوئی، (به فرستادهٔ خدا و كلمات خدا و روز قیامت استهزاء و) بازی می كردند.

در چنین روزی، كافران به عنف و قهر تمام، بسوی آتش كشانیده می شوند (و به آنها گفته می شود:) این همان آتشی است كه آن را دروغ می شمردید (و باور نمی داشتید) آیا پس سحر است این ؟! (چنانكه در دنیا پیامبر را ساحر و قرآن را سحر می گفتید) یا، شما این جریان را نمی بینید؟! (چنانكه در دنیا می گفتید: چون ما عقبات بعد از مرگ را

نمی بینیم، دروغ است) (اکنون) در آتش درآئید، پس صبر کنید یا نکنید (و جزع نمائید)، بر شما یکسان است. فقط مزد عملی را که در دنیا می کردید دریافت خواهید داشت.

سوره الطور (52): آیات 17 تا 28

اشاره

17-28 إِنَّ اَلْمُتَّقِينَ ... اَلرَّحِيمُ

پرهیزکاران

البته، کسانی که با کفر و شرك و معاصی فاصله گرفتند، در بهشتها و نعمت ها هستند.

از طرفی به کرامتهای جاودانی که پروردگار بهشتیان به ایشان عنایت کرده است، و از طرفی از اینکه پروردگارشان ایشان را از عذاب دوزخ بر کنار نگاه داشته است؛ شادمانند.

(به پرهیزکاران گفته می شود:) بخورید و بنوشید گوارا (باد شما را) (دیگر ترس و بیماری و مرگ و عوض دادن و محدودیت نعمتها و انقطاع آنها در کار نیست، و این عطایا) به پاداش عملی (است) که در دنیا انجام می دادید.

(پرهیزکاران) در بهشت تکیه زده اند بر تختهای بافته به زر، و ایشان را با زنان سفید روی درشت چشم، قرین ساخته ایم.

و کسانی که اسلام آورده اند و فرزندانشان در اسلام از آنها پیروی کرده اند، فرزندانشان را به آنها ملحق می سازیم (چون بهشت دارای درجات است. اگر فرزندان به درجات پدران نرسند، بفضل الهی به درجات پدران می پیوندند) و به هیچ وجه از مزد پدرانشان کم نمی کنیم (این یك امر استثنائی است و گرنه) هر شخصی گروکاری است که کرده است (و پابند آن است و رهائی ندارد).

و ما پرهیزکاران را به میوه و گوشت از هر نوعی که هوس کنند (و بطلبند) پی درپی مدد می دهیم، در بهشت جام پر از شراب را بهم می دهند و از هم می ستانند. جام شرابی که آشامیدن آن مایهٔ هیچ گونه بیهوده گوئی نیست، و هیچ گونه بزه کاری از آن به پانمی شود . و بر گرد بهشتیان پسرانی آمد و شد می کنند که برای خدمت آنان مهیا شده اند که گوئی آن پسران (در صفا و پاکیزگی)، مرواریدی هستند که از صدف خارج نشده و گرد و غبار هواء به آن نرسیده است.

و بعضی از بهشتیان از بعض دیگر احوال پرسی می کنند و آنها جواب می دهند که:

البته، ما پیش از این، در خانـدان خود از عواقب مرگ هراسان بودیم (که سـرانجام ما چه خواهـد شد) پس، خدا بر ما منت گذارد و ما را از عذاب سموم (یعنی جهنم) (2) نگاه داشت.

البته، ما از پیش (در دنیا) خدا را می خواندیم (و به یکتائی می پرستیدیم و از آتش جهنم به او پناه می جستیم. پس، به عنایت خود دعای ما را اجابت کرد). زیرا البته، خدا (همان غیب مطلق) نیك رفتار و مهربان است.

سوره الطور (52): آیات 29 تا 43

اشاره

29-43 فَذَكِّرْ ... عَمّٰا يُشْرِكُونَ

احتجاج خدا با «مقتسمین» و ارباب شرك (3) سؤال و جواب دربارهٔ پیامبر

احتجاج خدا با «مقتسمین»(1) و ارباب شرك (3) سؤال و جواب دربارهٔ پیامبر

بنـابراین، ای پیامبر! تو مردم را به قرآن دعوت کن. پس، تو قسم به نعمت پروردگارت (4) نه کـاهنی و نه جن زده (که از پری الهام بگیری). آیـا می گوینـد: محمّـد شاعر است ؟ (شاعر، پست تر از کاهن و از جن زده است. زیرا، شاعر بیشتر دروغ می گویـد) و در حق او حوادث مرگبار را انتظار می بریم. ای پیامبر! به آنها بگو: شـما انتظار مرگ مرا بکشید، پس البته، من هم با شما از انتظار کشندگانم (انتظار مرگ شما را دارم).

آیا عقول مشـرکان به ایشان فرمان می دهد که: یك پیامبر راستگوی امین و فرزانه را، کاهن و مجنون و شاعر بخوانند؟ (آیا اجتماع کهانت و جن زدگی و شـاعری در یك کس ممکن است ؟ نه. زیرا، لازمـهٔ کهانت زیرکی خاص است که خبر از غیب بدهـد، و لازمـهٔ جن زده که از جن بایـد الهام بگیرد، پلیـدی و صدور افعال جنون آمیز است، و لازمهٔ شاعر، مجسم کردن صورتهای تخیلات خود بصورت کلام موزون است که به هیچ وجه به خبر دادن از غیب مربوط نیست) (5) یا (عقلشان تشخیص عدم اجتماع این قسمت ها را می دهد. و لکن،) قومی سرکش هستند که از روی شرارت و کج روی این سخنان را می گویند.

1- آیات متن با «مقتسمین» مکه (که در ذیل سورهٔ حجر مذکوراند) احتجاج می کند و سخنان آنان را رد می نماید.

سؤال و جواب دربارهٔ قرآن

آیـا می گوینـد که: قرآن دروغ است و محمّـد آن را از خود گفته و بهم بربـافته است ؟ ولی بایـد گفت که: دلشان با زبانشان موافق نیست و دروغ می گویند. پس، اگر راست می گویند، سـخنی مانند قرآن بیاورند (در صورتی که اگر جن و انس نیروی خود را یکجا کنند نمی توانند مانند یك آیهٔ قرآن بیاورند).

سؤالات سه گانه دربارهٔ بتان (6)

آیا این بتان را که می پرسـتند، خود به خود آفریده شده اند؟ آیا خودشان خود را آفریده اند؟ (و خالقی ندارند؟) آیا آسمانها و زمین را آفریده اند؟ بلکه (باید گفت که:

این مطالب را) خود کفار هم باور ندارند.

آیا خزانه های پروردگارت نزد این بتان است ؟ آیا خود چیره دست و غالب اند که هروقت چیزی بخواهند فراهم می کنند؟ (که خودتان هم باور ندارید).

آیا این بتان وسیله ای دارند که در آن نفوذ کرده (7) اخبار غیبیه می شنوند؟ اگر چنین است، آنکه شنیده است، یك حجت روشن که گواه بر صدق او باشد؛ بیاورد.

سؤال دربارهٔ بتهای مؤنث و فرشتگان

(ای کسانی که بتهای مؤنث را می پرستید و فرشتگان را دختران خدا می دانید و چون خودتان دختر پیدا کردید از شدت غیظ و غضب رنگ و رویتان سیاه می شود!) آیا خاص خدا است دختران، و خاص شما است پسران ؟!

سؤال از پیامبر

ای پیـامبر! آیـا تو از این کفـار مزدی بر رسـالت و تبلیغ خود می طلبی ؟ پس، ایشان از التزام آن تاوان، کمرشان خم شـده (و ازاین جهت اعراض می کنند! تو که مزدی از ایشان نمی طلبی!).

آیا کفار چیزی سراغ دارند که از نظر تو پوشیده است و در نتیجه مخالفت تو را واجب می دانند (8) (این مدرك را چرا نشان نمی دهند؟).

آیا اراده دارند که مکر کنند؟ (و با تدبیرات خود حق را محو و نابود سازند؟).

پس، اگر چنین است بدانند که: کید و مکر، به همان کافران برمی گردد.

آیا برای کافران جز خدا معبود دیگری هست ؟ (لیکن،) خدا از آنچه شریك او می سازند پاك است.

سوره الطور (52): آیات 44 تا 49

اشاره

44-49 وَ إِنْ يَرَوْا ... اَلنُّجُومِ

خلاصهٔ کلام

(کفار سر عناد و لجاج دارند) و اگر پاره ای از آسمان را در حال سقوط به بینند (که نزدیك است بر سرشان فرود بیاید) می گویند: این ابری است متراکم (یعنی بر هم فشرده). بنابراین، ای پیامبر! کفار را واگذار تا برخورد کنند با آن روزشان که از نفخهٔ صور اسرافیلی همه شان از پا در بیایند، همان روزی که نه مکرشان چیزی را از ایشان بازمی دارد، و نه آنان یاری داده می شوند.

و البته، برای کسانی که شرك آوردند عذابی غیر از این عذاب است که در دنیا خواهند چشید (9) و لکن، بیشتر از کفار از سرنوشت شوم خود اطلاع ندارند.

و ای پیامبر! برای ابلاغ فرمان پروردگارت صبر کن. پس البته، تو زیر نظر مائی. و پروردگارت را به پاکی مقرون بستایش یاد کن، آنگاه که برمی خیزی (برای دعوت، و برمی خیزی از مجلس ها، و برمی خیزی برای اداء نمازها) و در بعضی از شب هم پس پروردگارت را به پاکی یاد کن، و (نیز) در عقب غائب شدن ستاره ها.

«پایان»

ذیول

(1) در مورد قسم ها تفسیرات دیگر نیز شده و آنچه بیان شده است مورد قبول محرر این تفسیر است.

(2) سموم (بر وزن ملول) یکی از اسمهای جهنم است - تفسیر مجمع البیان بنقل از حسن.

(3) تفسیر کاشفی اقتباسا.

(4) تفسیر مجمع البیان.

(5) تفسیر کاشفی.

(6) این تقسیمات و بیانات از محرر این تفسیر است و تفسیر دیگر هم شده.

طالبان مراجعه نمایند.

(7) «سلّم» بضم اول و شد لام چند معنی دارد. از جمله: وسیله است - المنجد.

(8) «یکتبون» را از «کتب» بمعنی وجب گرفته ایم. مانند آیهٔ شریفهٔ «کُتِبَ عَلَیْکُمُ اَلصِّیٰامُ » و غیره. ب.

(9) اشاره به روز جنگ بدر است که کشته شدند.

تعلیقات

«رق»

«رق» بفتح اول و شد دوم بمعنی پوست نازك و صحیفهٔ نوشته شده است، و «صحیفه» بمعنی «قرطاس» است، و «قرطاس» بکسر قاف و سکون راء است. و در سورهٔ انعام آیهٔ هفتم «قرطاس» و در همان سوره آیهٔ نودویکم «قراطیس» بر وزن مصابیح که جمع بر «قرطاس» است؛ مذکور است.

«قرطاس» بمعنی پوست نازك شده برای کتابت است و در عهد محرر این تفسیر پوست آهو برای حرزها از جمله حرز جواد علیه السّلام و دعاها که هیکل و حمایل می کنند موجود است. نیز «قرطاس» بمعنی کاغذ است. و نیز «قرطاس» بمعنی هر چیز دیگر است که برآن کتابت می شود (قاموس را به بینید). در المنجد به ترجمه می نویسد:

بردیّ (بفتح باء و سکون راء و کسر دال و شد یاء) گیاهی است چون نی، و قدماء مصریان پوست آن را برای نوشتن استخدام می کردند (ه).

«حُورٌ عِينٌ »

«حوراء» بر وزن صلصال: 1 - زنی که بدنش به غایت سفید، و سیاهی مو و سیاهی چشمش به غایت باشد 2 - زنی که در بهشت است و دارای اوصاف معنی اول است.

«حور:» جمع لفظ «حوراء» است. اما، در فارسی واحد استعمال می شود.

ازین جهت، به «حوران» و «حورها» جمع بسته می شود و در مثل است:

حوران بهشتی را دوزخ بود اعراف *** از دوزخیان پرس که اعراف بهشت است

«حوری» همان حور است، و بقانون عربی این لفظ غلط است.

«حور العین» زنان بهشتی فراخ چشم (خلاصه از فرهنگ نظام).

محرر این تفسیر گوید: «عین» صفت حور است و ادخال الف و لام برآن صحیح نیست و بایستی «حور عین» گفته شود (ه).

در شرح قاموس می نویسد: «حور» بر وزن نور جمع بر «احور» بر وزن (احمر) و بر «حوراء» بر وزن (حمراء) است. و «احور» و «حوراء» آنکه «حور» (بفتحتین) داشته باشد، و آن شدت سپیدی سپیدی و شدت سیاهی سیاهی چشم و گرد شدن بیغولهٔ چشم و باریك شدن پلکهای چشم و سپیدی گرداگرد چشم، یا شدت سپیدی و شدت سیاهی چشم، یا شدت سپیدی بدن و یا سیاه شدن تمام چشم مانند آهو می باشد. و این اوصاف در بنی آدم نمی باشد بلکه، مجاز و استعاره است در حق اینها (ه).

«حور» بر وزن نور جمع بر «احور» (بر وزن احمر) و بر «حوراء» بر وزن (حمراء) است. و «حور» گفته شده که پیدایش کمی سفیدی در چشم از بین سیاهی است.

و این نهایت زیبائی چشم است (مفردات راغب به ترجمه).

به گاو وحشی «اعین» بر وزن «احمر» و «عیناء» بر وزن (حمراء) گفته می شود برای زیبائی چشمش. و جمع آن «عین» (بر وزن شیر) است. و زنان به آن تشبیه شده اند آنجا که فرموده: «قٰاصِرٰاتُ اَلطَّرْفِ عِينٌ » و «حور عین» (مفردات راغب به ترجمه).

سورة النّجم

اشاره

حجة التفاسیر کلمات (اللّه) به (خدا) ترجمه شده است و مراد از خدا، ذات مستجمع جمیع صفات کمال است.

کلمات (هو) که مراد خداست به (غیب مطلق) ترجمه شده است.

کشاف:

سورهٔ نجم مکی(1).

مشتمل بر: 62 آیه.

300 کلمه.

1405 حرف.

(تعداد کلمات و حروف طبق تفسیر تنویر المقباس است) دارای ذیول و تعلیقات.

1- غیر از آیهٔ 33 «اَلَّذِینَ یَجْتَنِبُونَ کَبٰائِرَ اَلْإِثْمِ ...» که مدنی است (تفصیل در تفسیر مجمع البیان).

بِسْمِ اَللهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِيمِ

سوره النجم (53): آیات 1 تا 18

مقدّمه در بیان معراج پیامبر (ص) (2)

شبی رخ تافته زین دیر فانی *** به خلوت، در سرای «امّ هانی» (3)

رسیده «جبرئیل» از «بیت معمور» *** «براقی» برق سیر آورده، از نور

چو مرغی از مدینه (4) بر پریده *** به اقصی الغایت «اقصی» رسیده (5)

چو کرده پیشوائی انبیاء را *** گرفته پیش، راه کبریاء را

برون رفته چو وهم تیزهوشان *** ز خرگاه کبود سبزپوشان

چو «جبریل» از رکابش بازپس گشت *** عنان بر زد، ز «میکائیل» بگذشت

«سرافیل» آمد و بر پر نشاندش *** به هودج خانهٔ «رفرف» نشاندش

ز «رفرف» بر رف طوبی علم زد *** و ز آنجا بر سر «سدره» قدم زد (6)

فرس بیرون جهاند از کل کونین *** علم زد بر سریر «قاب قوسین» (7)

«قدم» برقع ز روی خویش برداشت *** حجاب کائنات از پیش برداشت

جهت(1) را جعد بر جبهت شکستند *** مکان را نیز برقع بازبستند

«محمّد در مکان بی مکانی» *** «پدید آمد نشان بی نشانی»

«کلام سرمدی بی نقل بشنید» *** «خداوند جهان را بی جهت دید»

وز آن دیدن که حیرت حاصلش بود *** دلش در چشم و چشمش در دلش بود

خطاب آمد که: ای مقصود درگاه! *** هرآن حاجت که مقصود است درخواه

سرای فضل بود از بخل خالی *** کلید گنج رحمت خواست حالی

گنهکاران امت را دعا کرد (8) *** خدایش، جمله حاجتها روا کرد

چو پوشید از کرامت خلعت خاص *** بیامد بازپس، با گنج اخلاص

خلایق را برات شادی آورد *** ز دوزخ، نامهٔ آزادی آورد

ز ما بر جان چون او نازنینی *** پیاپی باد هردم آفرینی (9)

ص: 244

1- یعنی زلف جهات سته را درهم شکسته و مکان را رخساره در پوشیدند. کنایه از اینکه: از جهت و مکان، به لا مکان و لا جهت جای گرفت. (کتاب خسرو و شیرین).

18-1 وَ اَلنَّجْمِ ... اَلْکُبْریٰ

شخصیت پیامبر (ص) و معراج بر مبنای اشعار نظامی

قسم به ثریا (10) چون طلوع و غروب کند (11) که پیامبر، همان یار دیرین شما (که از شدت درستی و امانت او را «محمّد امین» می خواندید) گمراه نشده و به راه خطا نرفته است و از پیش خود سخن نمی گوید. گفتار پیامبر فقط وحی است که (از جانب ما) به قلب او القاء می شود، خدای سخت نیرومند، این پیامبر را تعلیم داده است.

این پیامبر دارای عقل تمام است و چون دارای عقل تمام است پس، کرسی نشین دیدار شده است، و حال آنکه خدا (همان غیب مطلق) در افق اعلی است.

سپس، (در شب معراج) پیامبر نزدیك شد. پس، (وجودش به قوس وجوب) درآویخت. آنگاه، فاصله به اندازهٔ دو قوس(1) شد (از دو قوس که هریك 180 درجه است، یك دایره پیدا می شود. و چون وتر دو قوس را نصف کنیم، مرکز دایره به دست می آید. و مراد از دو قوس، قوس امکان و قوس وجوب است. بنابراین، محمّد صلّی اللّه علیه و آله، در مرکز این دو دائره قرار گرفت که سر حد قوس امکان و سر حد قوس وجوب است).

بلکه، (12) نزدیکتر (یعنی قوس امکان یکسره برداشته شد و پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم در قوس وجوب فانی شد(2) و خدا ماند و بس) (13) پس، (در چنین حالی،) خدا به بنده اش

1- قوس یعنی کمان.

2- ای برادر! تو همان اندیشه ای ما بقی، تو استخوان و ریشه ای گر گل است اندیشهٔ تو، گلشنی ور بود خاری، تو هیمه گلخنی (دفتر دوم مثنوی - داستان تیمار بهیمه). هر شخص فکر هر موضوعی را که بکند، شخصیت متفکر محو می شود و شخصیت موضوع آن فکر، جایگزین او می شود. گر بیشهٔ «گل» پیشه کنی، «گل» باشی ور «بلبل» بی قرار، «بلبل» باشی تو «جزئی»، حق «کل» است، اگر روزی چند اندیشهٔ «کل» پیشه کنی، «کل» باشی (سلطان ابو سعید ابو الخیر). اصل نسخهٔ مخطوط از ابو تراب بن ملا عبد اللّه است که در کربلاء استنساخ کرده و علامه حاج علم الهدی کابلی مقیم ملایر، از آن نسخه برداشته و اینجانب در ملایر بتاریخ 24 ماه ذی القعدهٔ سال 1356 قمری از آن نسخه برداشته ام. و این رباعی در نسخه های چاپی نیست.

(محمّد) (14) وحی کرد آنچه را وحی کرد.

هستهٔ مرکزی دل پیامبر، آنچه را دیده است دروغ نگفته است.

آیا پس، شـما دربارهٔ آنچه پیامبر می بیند(1) مجادله می کنید؟ (در صورتی که پیامبر می بیند و شـما می شـنوید. و شـنیدن کی بود مانند دیدن).

و قسم است که پیامبر یك بار دیگر او را(2) در نزد سدرة المنتهی (15) دیده است که جنة المأوی نزد همان سدره است (16) همان وقت که سـر تا پای سدره را انواع جلوه های دلربا پوشانیده بود (ولی چشم پیامبر به دیدار بود) و (برای دیدار چنین سدرهٔ دل فریبی) چشم پیامبر منحرف نشد و تجاوز نکرد.

قسم که پیامبر از آیات پروردگار خود، بزرگترین آیات را دیده است (17).

سوره النجم (53): آیات 19 تا 30

اشاره

19-31 أَ فَرَأَيْتُمُ ... اِهْتَدىٰ

نکوهش پرستندگان بتهای لات و عزی و مناة (18)

ای کفار مکه! (پیامبر دوباره در معراج. «خداوند جهان را بی جهت دید»(3).

آیا پس، شما بتهای (ثالوث) لات و عزّی و مناة را که مناة سومین و آخرین(4)آنهاست دیده اید؟ (شما از طرفی معتقدید که: درون هر بتی فرشـته ای است که آن فرشته دختر خداست (19)، و از طرفی اولاد پسـر را بر دختر ترجیح می دهید) آیا چه شده که باید شـما را فرزندان پسر باشد و خدا را فرزندان دختر؟! در صورتی که آن، قسمتی است ظالمانه (و از روی عدل و انصاف نیست).

1- خداوند جهان را بی جهت دید - نظامی.

2- یعنی خدا را. و بقول بعض مفسرین، پیامبر، جبرئیل را دوبار در صورت اصلی دیده است.

3- نظامی.

4- (و مناة، سوم دیگر) نیز تفسیر کرده اند. ب.

این بتها فقط عبارت از نامهای چندی است که شـما و پدران شـما آن را ساخته و پرداخته اید، خدا هیچ گونه دلیلی بر صحت آنها نفرستاده است.

(ای پیامبر!) بت پرسـتان فقط اوهام فاسـد و هوای دلهای خود را پیروی می کنند، و قسم است که از طرف پروردگارشان، قرآن که راهنمای ایشانست برای ایشان آمده است.

آیا تمام خواهشـهای نفسانی انسانی، جامـهٔ عمل به خود می پوشـد؟ (از قبیل اینکه: بت را شـریك و شـفیع قرار دهد، و یا فلان شـخص به منصب نبوت نائل شود، و یا فلان شـخص از منصب نبوت سـقوط کنـد، و هکـذا. نه). پس، خاص خـداست ملك آخرت و مملکت دنیا (یعنی انجام و آغاز).

و فرشـته ها در آسـمانها فراوانند. (و این کافران که به شـفاعت آنها امید دارند بدانند که:) به هیچ وجه شفاعت فرشتگان سودی ندارد، مگر، پس از اینکه خدا اجازهٔ شفاعت بدهد، بهر کدامشان که بخواهد، و او را برای شفاعت به پسندد.

البته، کسانی که به روز قیامت ایمان ندارند، فرشـتگان را بنام دختران خدا می نامند و لیکن، هیچ گونه اطلاعی دربارهٔ آنچه می گویند ندارند و فقط از اوهام فاسد خود پیروی می کنند. و البته، و هم فاسد، هیچ سودی ندارد و حق را پابرجا نمی کند.

بنابراین، ای پیامبر! از کسـی که از قرآن ما رخ تافته و به آن پشت کرده است و فقط زندگانی دنیا را می خواهد؛ اعراض کن. آن زندگانی دنیا، نهایت دانش ایشانست (و دانش آنها از جمع مال دنیا تجاوز نمی کند) البته، پروردگارت همان غیب مطلق (نه دیگری) به کسی که از راه او گمراه شده، داناست، و همان غیب مطلق (نه دیگری) به کسی که راه هدایت را یافته، داناست (20).

سوره النجم (53): آیات 31 تا 32

اشاره

32 و 33 وَ لِلّٰهِ ... اِتَّقیٰ

کلیات

و خاص خداست آنچه در آسمانهاست و آنچه در زمین است. و در عاقبت، آنان را

که بـد کردنـد، به عقوبت آنچه کرده انـد کیفر می دهد، و آنان را که نیکوئی کرده اند به پاداش نیکوئی آنان پاداش نیك می دهد، نیکوکاران، همانها هسـتند که از گناهان بزرگ و از کارهای ناشایست دوری می جوینـد، سوای قصد گناهان و قصد ارتکاب کارهای ناشایست (21) که ای پیامبر! البته، پروردگار تو عفوش بر جرم بندگان خود فزونی دارد.

آن غیب مطلق، به احوال شـما بنی نوع بشـر داناست از آنگاه که شـما را از زمین پدیـد آورد و از آنگاه که کودکانی پوشـیده در رحم مادران بودید (و آنگاه که از رحم بیرون آمدید). بنابراین، خودسـتائی از خودتان مکنید! (که کثرت خیرات و بی گناهی خود را به رخ مردم بکشـید) آن غیب مطلق (نه دیگری) به احوال کسی که از شرك و معاصی می پرهیزد داناست.

سوره النجم (53): آیات 33 تا 62

مقدّمه

ولید بن مغیره در پی پیامبر صلّی اللّه علیه و آله می رفت و کلام آن حضرت را استماع می کرد.

مشرکان، ولید را سرزنش کردند که: دین پدران خود را می گذاری و ایشان را به گمراهی نسبت می دهی ؟.

جواب داد: چکنم که از عذاب خدای می ترسم ؟.

یکی از کفار گفت: این مقدار مال بمن بده اگر عذاب، متوجه تو شود من متحمل می شوم (22). ولید، شرط کرد و بعضی از آن مال را داد و در باقیماندهٔ آن بخل کرد. لذا، درباره اش این آیات آمد (23):

34-62 أَ فَرَأَيْتَ ... وَ اُعْبُدُوا

نکوهش از کار ولید و...

ای پیامبر! آیا پس، آن را که (از قرآن و پیروی حق) رو برتافت دیدی ؟ و هم او اندکی از مال خود را برای تحمل عذاب، رشوه داد، و باقی آن را بازداشت.

آیا علم غیب نزد اوست پس او می بیند (و می داند که کافر رشوه گیر، عذاب را از او بر خواهد داشت)؟ آیا او خبردار نشده است از آنچه که در صحیفه های موسی و در

صحیفه های ابراهیم است ؟ همان ابراهیم که در راه تبلیغ دین، (از خودگذشتگی نشان داد و) وفاداری کرد.

قسمتی از مندرجات صحف ابراهیم (ع) و صحف موسی (ع)

1 – البته، کسی بار گناه دیگری را برنمی دارد.

2 – و البته، انسان فقط مزد کار و کوشش خود را دریافت می کند (و مزد کار دیگری را به او نمی دهند) (24).

3 – و البته کار و کوشش انسان در قیامت به او نمودار خواهد شد.

4 – پس (از آنکه کـار و کوشـش انسان به او نمودار شـد)، جزاء عملش بی کم وکاست داده می شود (اگر خوب بوده است خوب، و اگر بد بوده است بد).

5 – و البته، پایان کار خلایق بسوی پروردگار تو است.

6 – و البته، پروردگارت همان غیب مطلق (نه دیگری) می خنداند و می گریاند (25).

7 – و البته، پروردگارت همان غیب مطلق (نه دیگری) می میراند و زنده می سازد.

8 – و البته، پروردگارت دو صنف نر و ماده را آفریده است.

9 – نر و ماده را از آب منی آنگاه که در رحم ریخته شود، (می آفریند) (26).

10 – و البته، (برحسب عدل الهی و وعده ئی که داده است) به پاکردن نشئهٔ دیگر (یعنی قیامت)؛ بر عهدهٔ پروردگار است.

11 – و البته، پروردگارت همان غیب مطلق (نه دیگری) توانگر می سازد و سرمایه می دهد.

12 – و البته، پروردگارت همان غیب مطلق (نه دیگری) پروردگار شعری(1)است (27).

13 – و البته، پروردگارت همان غیب مطلق، عاد اولی (نخستین) را هلاك ساخته است (28).

1– شعری، بکسر شین و سکون عین و رای الفی، نام ستاره ای است.

14 - و ثمود را (هلاك ساخته) پس (آنها را) باقی نگذارده است (29) (30).

15 - و قوم نوح را از پیش (از عاد و ثمود هلاك کرده). زیرا البته، قوم نوح همان قوم، ستمکارتر و از حد گذشته تر از دیگران بودند.

16 - مسکن قوم لوط را واژگون کرده (31) پس پوشانیده است آن شهر را به آنچه پوشانیده (32).

پس، (ای ولیـد بن مغیره!) به کدام نعمتهای پروردگارت شك می کنی و جدل می کنی ؟ این محمّد، پیامبری است بیم کننده چون پیامبران پیشین که فرستاده شده اند.

«آزفه» (که یکی از اسمهای قیامت است یعنی نزدیك شونده) نزدیك شد (33) غیر از خدا هیچ کس تاریخ وقوع قیامت را نمی تواند کشف کنـد. آیا شـما کافران، از خبر قیامت تعجب می کنیـد و می خندیـد و نمی گرییـد؟ و شـما از آن غافل هستید (و بازی می کنید و در وقت قرائت قرآن سرود می خوانید تا مردم را از شنیدن قرآن بازدارید.

البته، جای غفلت و بازی نیست باید به آنچه گفته شد توجه کنید) پس، خدا را سجده کنید و بس، و خدا را بپرستید و بس.

«پایان»

ذیول

اشاره

ذیول(1) چون سورهٔ (النجم) نازل شد، عتبة(1) بن ابو لهب آگاه شد و خدمت پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم رسید و دختر حضرت را طلاق داد و آب دهان به روی حضـرت انـداخت و گفت: به نجم و به ربّ نجم! کافر شـدم. حضـرت به او نفرین کرد و عرض کرد: خـدایا سگی از سـگهایت را بر او مسـلط کن. پس از آن عتبه به شـام سـفر کرد و در یکی از منازل سـفر، احساس ترس کرد و به هم سـفران خود گفت: شب، اطراف من بخوابید.

آنها گرد او خوابیدند. ولی در همان شب، شـیری آمد و او را پاره کرد. و حسان دراین باره اشـعاری سـروده (تفسـیر مجمع البیان در سورهٔ النجم به ترجمه و خلاصه).

1- عتیبه، کتاب نسب قریش.

(در تفسیر سورهٔ عبس صفحهٔ 173 و تفسیر سورهٔ لهب صفحهٔ 326 جلد هفتم همین تفسیر، نسب ابو لهب و فرزندانش مذکور است. و در صفحهٔ 326 جلد هفتم «معتب» بر وزن مثلث ذکر شده که صحیح آن بر وزن «مؤثر» می باشد. یعنی بکسر تاء مشدد است).

(2) معراج، یك سال قبل از هجرت بوده (تفسیر مجمع البیان). اکثر علماء برآنند که در سال دوازدهم از بعثت بوده است و در تعیین ماه آن اختلاف کرده اند که:

ربیع الاول است یا ثانی یا رمضان یا شوال. و اشهر بیست و هفتم رجب است (تفسیر کاشفی).

معراج دوبار اتفاق افتاده است (کتاب کافی کلینی).

منکر معراج، کافر است. و معراج آن حضرت با جسد و روح بوده و در بیداری واقع شده است. و آنها که سنگینی جسد را مانع معراج آن حضرت می دانند، ارباب بدعت و منکر قدرت اند. و حضرت، در بیت المقدس، انبیاء و ملائکه را دیده و ایشان را امامت کرده و از صخره بمعراج رفته بر «براق» و جبرئیل با او بوده است. بعد جبرئیل بازمانده و خود تنها رفته و بمحلی رسیده که «براق» نیز از رفتار بازمانده است. بعد بر «رفرف» سوار شده تا به عرش رسیده و از آنجا نوبت به نوبت ارتقاء یافته تا به خلوت خاص (قٰابَ قَوْسَیْنِ أَوْ أَدْنیٰ) رسیده و اسرار (فَأَوْحیٰ إِلیٰ عَبْدِهِ مٰا أَوْحیٰ) را استماع نموده است.

و آن حضرت ثنای الهی را به جاآورده و جواب: (السلام علیك ایها النبی و رحمة اللّه و برکاته) شنیده و بعد امت خود را فراموش نکرده و در این موهبت عظمی شریك کرده و گفته: (السّلام علینا). و بعد بندگان شایستهٔ گذشتگان را هم داخل کرده و گفته: (و علی عباد اللّه الصالحین) و در مراجعت از سفر، بهشت و درجات آن، و دوزخ و درکات آن را دیده و به بیت المقدس برگشته و متوجه مکهٔ معظمه شده و کاروانهای قریش را در راه دیده. و مدت این سفر، 3 ساعت و بقولی 4 ساعت بوده.

و چون بامداد در آمده و داستان معراج را تقریر فرموده، کفار مکه استبعاد عظیم نموده، و مؤمنان تصدیق نموده اند:

(عقل) در این واقعه حاشا کند *** (عشق) نه حاشا، که تماشا کند

کفار مکه، از شدت استبعاد نشانه های بیت المقدس را پرسیده اند، و حضرت یك به یك جواب داده. و از کاروانهای خود خبر جسته اند، و حضرت جواب صریح به آنها داده است. ولی، تیره بختان در انکار و تکذیب افزوده اند (به خلاصه از تفسیر کاشفی با تصرف مختصر).

تذکر: محرر این تفسیر گوید: کمی مدت سفر (3 یا 4 ساعت) و کارهای بسیار، استبعاد ندارد. زیرا، ملا پریشان کرد می گوید:

سرد سرد مند گرم گرم *** اول جریان کفت تا روح عالم و لا مکان تفت

مقصود این است که: در هنگام رفتن پیامبر صلّی اللّه علیه و آله به معراج، حرکت جوهری موجودات متوقف شد، و پس از مراجعت پیامبر صلّی اللّه علیه و آله دوباره موجودات به حرکت در آمدند.

(3) معراج از مسجد الحرام بوده (حسن و قتاده). معراج از خانهٔ ام هانی خواهر علی بن أبي طالب علیه السّلام زن هبیرة بن ابی وهب مخزومی بوده و پیامبر صلّی اللّه علیه و آله در آن شب در خانهٔ ام هانی خوابیده بوده. و مراد از مسجد الحرام (در این مورد) مکه است و مکه و حرم، بالتمام مسجد است (اکثر مفسرین بنقل تفسیر مجمع البیان).

تذکر: ام هانی، نامش فاخته (بکسر خاء) است و (هند) هم می گویند.

شوهرش هبیره (بضم اول و فتح دوم و سکون سوم و فتح چهارم) پسر ابی وهب (بفتح اول و سکون دوم) بن عمرو بن عائذ بن عمران بن مخزوم است. و چون ام هانی اسلام آورد، هبیره از اسلام گریخت (کتاب نسب قریش ص 39 به ترجمه).

(4) «مدینه» بمعنی شهر است و در اینجا شهر مکه مراد است.

(5) «اقصی» اشاره است به (اقصی) که در سورهٔ بنی اسرائیل در آیهٔ اول آن مذکور است که مفادش این است: به پاکی یاد می کنم خدائی را که بندهٔ خود (محمّد) را از مسجد الحرام (واقع در حجاز) به مسجد اقصی (یعنی بیت المقدس واقع در شام) برد، همان مسجد اقصی که در سرزمینی است که آنجا را برکت داده ایم که هم مقر پیامبران و هم محل هبوط فرشتگان بوده و هم از آب و میوه و گیاه و نعمتها

معمور است. (ما بندهٔ خود را به این سفر بردیم) تا آیات خودمان را به او نشان بدهیم.

زیرا، بندهٔ ما سخنان ما را شنوا و به دیدنیهای ما بیناست (کتاب نفحات الانس بنقل تفسیر کاشفی).

(6) «سدرة المنتهی» در آسمان هفتم و «جنة المأوی» نزد آنست (تفسیر صافی).

(7) «قاب» یعنی مقدار، و نیز ما بین نصف و ترقوس و طرف آن یعنی ما بین دستگیرهٔ کمان و محل رها شدن تیر. (المنجد به ترجمه). «قاب قوسین» یعنی مقدار دو کمان (کتاب ترجمان القرآن). «قٰابَ قَوْسَیْنِ أَوْ أَدْنیٰ » کنایه از شدت قرب و تقریر محبت است که برای تقرب به فهم به صورت تمثیل بیان شده است. زیرا، عادت بزرگان عرب بر این بود که برای تأکید عهد و توثیق عقد که شکسته نشود، طرفین معاهده، کمان خود را حاضر و به یکدیگر ضم می کردند و هر دو تن به یك بار «قبضتین» را می گرفتند و می کشیدند تا باتفاق یك تیر از آن انداخته شود. و این صورت نزد آنها اشاره بود که بین طرفین موافقت و مصادقت تام برقرار شده که خشنودی و غضب یکی موجب خشنودی و غضب آن دیگری است. پس، در آیه می خواهد بگوید:

محبت و قرب پیغمبر با خدا به حدی مؤکد است که مقبول رسول، مقبول خدا و مردود رسول، مردود خداست (به خلاصه از تفسیر کاشفی).

تذکر: محرر این تفسیر در معنی قوسین، معنی مذکور در المنجد را پذیرفته ام.

(8) خلاصهٔ قسمتی از مذاکرات شب معراج مذکور در خاتمهٔ سورهٔ بقره، منقول از تفسیر صافی بنقل از تفسیر قمی و از کتاب احتجاج:

خدا

پیامبر، آنچه را که از جانب پروردگارش به او فرستاده شده است، باور داشت.

پیامبر

هریك از مؤمنان نیز خدا و فرشتگان و کتابها و فرستادگان او را باور داشت و عموم مؤمنان می گویند: ما، میان هیچ یك از فرستادگان خدا جدائی نمی اندازیم.

خدا

پاداش مؤمنان بهشت، و گذشت ما از آنهاست.

پیامبر

مؤمنـان می گوینـد: قول خـدا را شـنیدیم و فرمـان او را گردن نهادیم. و گـذشت تو را سـپاس گـذاریم. ای پروردگار ما! و بسوی تو اسـت بازگشت پس از مرگ.

خدا

خدا کاری به هیچ کس رجوع نمی کند مگر بمقدار طاقت آن کس، سود کارهای نیکی که آن کس کرده است از آن اوست، و زیان کارهای بدی که آن کس مرتکب شده متوجه خود اوست.

پیامبر

پروردگارا! اگر عمل نیکی را فراموش کردیم و از ما فوت شد، یا خطا کردیم و بی قصد مرتکب مناهی شدیم، ماها را به عقوبت مگیر.

خدا

پذیرفتیم (ولی از امتهای گذشته مؤاخذه می کردم).

پیامبر

پروردگارا! بار گران شداید را بر دوش ما مگذار، چنانکه بر دوش گذشتگان گذاردی.

خدا

پذیرفتم.

(نماز امتهای سـلف، بطور حتم در معابـد معین بود ولی، این امت آزاد است که در هرکجا بخواهد نماز بگذارد. قربانی امتهای سـلف در اماکن خاص بود ولی، این امت در تعیین محل آن آزاد است. در امم گذشته هر حسنه یك مزد و هر سیئه یك مزد داشت. ولی، این امت به هر حسنه ده و به هر سیئه یك برابر مزد می گیرد. گذشتگان اگر قصد خیر می کردند، مزد نداشت ولی این امت، مزد دارند. و گذشتگان اگر

قصد شـرّ می کردند و انجام نمی دادند چیزی برای آنها نبود ولی، این امّت مزد یك حسـنه دارد. در امتهای گذشـته توبه تشریفاتی داشت و بدون عقوبت دنیوی پذیرفته نمی شد ولی، در این امت توبه تشریفات ندارد و بی عقوبت پذیرفته می شود).

پیامبر

پروردگارا! عقوبتهای نازله بر پیشینیان را که از طاقت ما بیرون است، سربار ما مکن.

خدا

بلاهای عظیم امتهای گذشته را از امت تو برداشتم و لیکن حکم من در تمام امتها بر این بوده است که بیش از طاقت، تکلیف نکنم.

پیامبر

و از گناهـان ما، در گـذر و عیبهای ما را بپوشان و رسوامان مساز و طاعات ناقابل ما را به رحمت خود بپـذیر. تو اولی بتصـرفی در کار ما، و کارساز مائی.

خدا

اگر هریك از افراد امت تو توبه کند می پذیرم.

پیامبر

پس بااین همه مراحم، ما را بر گروه کافران پیروز فرما.

خدا

اکنون، امت تو در میان امتها مانند یك موی سپید در پوست گاو سـیاه اند ولی آنها را قدرت و غلبه خواهم داد و امتها به خدمت آنها درمی آیند و آنها را به خدمت امتها درنمی آورم. زیرا، تو نزد من بزرگواری. و کیش تو را بر تمام کیشها و ادیان ظفر می دهم تا آنجا که در شرق و غرب عالم کیشی غیر از کیش تو نماند و اگر بماند خراج گذار اهل کیش تو باشد.

تذکر: این مطالب، خلاصهٔ مذاکرات است، و طالب تفصیل آن، به تفسیر صافی مراجعه کند.

ص: 255

تذکر: موضوع خلافت امیرالمؤمنین علی علیه السّلام جزء وحی و مذاکرات شب معراج بوده (تفسیر قمی و تفسیر ابو الفتوح).

(9) از کتاب خسرو و شیرین نظامی گنجوی به خلاصه نقل شده است.

(10) صورت ثور، به صورت گاوی نیم تنه که عقبش بطرف مغرب و جلو بطرف مشرق است، توهّم شده و از 141 کوکب تشکیل می گردد. بر کتف ثور چندین ستاره است که بنام «ثریا» (یعنی پروین) معروف است و هفت عدد از آنها با چشم غیر مسلح دیده می شود، و از همه نورانی تر در «ثریا» کوکب «عقد الثریا» است. و بگمان بعضی، آفتاب حول آن می گردد.

اعراب هروقت کلمهٔ (نجم) را بطور اطلاق تلفظ می کنند مقصودشان «ثریا» است.

بعضی ها به واسطهٔ نزدیکی ستارگان «ثریا» به یکدیگر آن را مانند خوشهٔ انگور تصور کرده اند. لسان الغیب گوید:

آسمان! گو مفروش این عظمت، کاندر عشق

خرمن مه بجوی خوشهٔ پروین به دو جو

و بعضی ثریا را به چشمی که در حالت بیداری است تشبیه کرده اند. سعدی گوید:

همه در خواب برفتند و شب از نیمه گذشت

آنکه در خواب نشد چشم من و پروین است

در صورت ثور، ستارهٔ قدر اول درخشان عین الثور (یعنی چشم گاو) دیده می شود و آن را دبران (بر وزن رمضان) می گویند بمناسبت آنکه پشتش به ثریاست. و دبران با چهار ستارهٔ دیگر که پیشانی ثور است بشکل حرف هفت (7) مایل مرتب شده است (اقتباس از کتاب صفحهٔ آسمان ص 46).

(11) «هوی» در متن قرآن، هم بمعنی «طلوع کرد» است و هم بمعنی «غروب کرد» (تفسیر روح البیان و منجد).

(12) «قٰابَ قَوْسَیْنِ (أَوْ) أَدْنیٰ » در متن قرآن است و کلمهٔ (او) چنانکه در

قاموس گفته است بمعنی «بل» هم آمده.

(13)

«ز احمد» تا «احد» یك «میم» فرق است

جهانی اندر این یك «میم» غرق است

(و مراد از میم، همان میم ممکن است).

(14) مرتبهٔ عبودیت، بالاترین مراتب است و لذا در نماز و غیر آن، از محمّد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم به عناوین «اشهد ان محمّدا عبده و رسوله» و غیره، یاد می شود.

(15) سدرة المنتهی، درخت سرسبز حیات است که هیچ بشری از آنجا نمی تواند - بگذرد (شاید پایان مراتب امکان و اولین مرتبهٔ وجوب است) و غیر از پیامبر صلّی اللّه علیه و آله هیچ بشری نمی تواند به آنجا برسد.

(16) جنة المأوی بهشت خاصی است، و شاید مراد، بهشت خود پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم باشد که نزد «سدره» قرار گرفته.

(17)

در دیده کشید کحل «ما زاغ» *** نی زاغ نگاه کرد، نی باغ

می راند «براق» عرش پرواز *** تا حجلهٔ ناز پردهٔ راز

پس پرده ز پیش دیده برخاست *** بی پرده بدید آنچه دل خواست

(تفسیر کاشفی).

تذکرات:

اشاره

اول - دیدار، پس از معراج، دائم بوده است و امر زودگذر و موقت نبوده.

دوم - تفسیر آیات از تفاسیر قمی و صافی و روح البیان و کاشفی اقتباس شده است. و لیکن، در همان تفسیر کاشفی و در تفسیر مجمع البیان بطریق دیگر هم تفسیر شده است.

18 - رواج بت پرستی در شبه جزیرهٔ عربستان:

حضرت اسماعیل بن ابراهیم علیهما السّلام در مکه به افراشتن لواء توحید قیام و اقدام کرد. بعد از رحلت آن حضرت، رفته رفته متأسفانه

بت پرستی که از فینیقیه و مصر و بابل و اشور به شبه جزیرة العرب دامن گستر شده بود، خود را به عاصمهٔ توحید، یعنی

ص: 257

مکه رسانید و در اخلاف اسماعیل نفوذ کرد. البته، آب باریکی از توحید در سلالهٔ اسماعیل جریان داشت.

گرچه بتهای عمده و مشهور عربستان و رسوم بت پرستی از فینیقیه و مصر و بابل و اشور اقتباس شده بود ولی، در خود عربستان هم بتها بوجود آمد و اسمها اختراع شد و رسومی بر رسوم اصل افزوده گردید و یا کاسته شد.

از جمله بتهای عربستان، بت: لات و عزی و مناة است (این بت، ثالوث بوده) و در قرآن کریم در سورهٔ «النجم» فرموده: «أَ فَرَأَيْتُمُ اَللاّٰتَ وَ اَلْعُزّٰى، وَ مَنٰاةَ اَلثّٰالِثَةَ اَلْأُخْرىٰ » و خود صراحت دارد به این که: این بت ثالوث بوده است.

و در حفاری الحضر که مجسمهٔ این بت ثالوث بدست آمده بصورت سه گانه است و تصویر آن در کتاب المنجد ج 2 در لغت «الحضر» منعکس است.

یکی از این ثالوث ها پدر است و دیگری مادر بکر (عذراء) و دیگری پسر. و این ثالوث در کلیهٔ افسانهٔ خدایان هند و یونان و مصر و غیرهم حکمفرماست و مسیحیت کنونی هم طرفدار جدی این ثالوث است (که می گوید: أب و ابن و روح القدس) در المنجد (ج 1) می نویسد: «الثالوث ما رکب من ثلاثة. و منه الثالوث الاقدس لأقانیم الذات الالهیة». در انجیل متی می نویسد: «فاذهبوا و تلمذوا جمیع الامم و عمّدوهم باسم الأب و الابن و الروح القدس» (انجیل متی 19:28).

پس، عیسی پیش آمده بدیشان (یعنی به یازده رسول شاگردان خود) خطاب کرده گفت: تمامی قدرت در آسمان و بر زمین بمن داده شده است. پس، رفته همهٔ امتها را شاگرد سازید و ایشان را باسم اب و ابن و روح القدس تعمید دهید (متی 28:

18 و 19).

مجلهٔ الهلال دربارهٔ ثالوث مصری می نویسد: «اما الآلهة الانسانیة فاهمها أوزیریس و ثالوثه و قد دخلت عبادته مصر حوالی سنة. 800 ق. م. من الغرب. و کان هذا الثالوث مؤلفا من «ایسیس» الام العذراء، و ابنها «هورس» و الاب «اوزیریس» (الهلال سال 32 شمارهٔ 4 ص 367).

ص: 258

بت لات و عزی و مناة، هم بصورت ثالوث و هم به صورت منفرد پرستش شده است و گاه به صورت سنگ و گاه چوب و گاهی درخت ساخته و پرداخته گردیده.

بتهای دیگر عربستان بسیار است که در کتاب (الاصنام کلبی) مشروح است.

(19) اقتباس از تفسیر کاشفی.

(20) کلمهٔ «اعلم» که در متن قرآن است معنای تفضیلی ندارد و معنی آن داناست نه داناتر.

(21) یا، سوای گناهان صغیره یا، سوای گناهانی که قبل از اسلام آوردن مرتکب شده اند و یا، سوای گناهی که یك بار از او سر زده و توبه کرده است (تفاسیر دراین باره رأی ثابت نداده اند).

(22) گناه بخشی کشیشان عیسوی مذهب، و دریافت پول برای عفو گناهان مردم، از همین مبحث است.

(23) در شأن نزول این آیات، تفاسیر دیگر نیز هست که در تفسیر ابو الفتوح بیان شده است. و شرح حال ولید بن مغیره در ذیل سورهٔ «حجر» مذکور است.

(24) مزد نیابت در طاعات به شخص می رسد و آنهم در اثر کوشش شخص متوفی است که نایب از طرف او انجام می دهد (مزد آن گرفت جان برادر که کار کرد).

ضمنا باید دانست که مبحث نیابت در طاعات که یکی از مباحث فقهیه به شمار است، در تفسیر روح البیان و غیره مذکور است.

(25) «خنده و گریهٔ عشاق ز جای دگر است» (لسان الغیب).

(26) آدم و حواء و عیسی از این کلیه مستثنی هستند - تفسیر کاشفی.

(27) شعری بکسر شین و سکون عین و راء الفی نام دو ستاره است: یکی شعرای یمانی که در عظمت محیر العقول است و منجمین اروپ می گویند: بطور تخمین یك هزار و پانصد برابر جرم آفتاب است (با آن عظمتی که آفتاب نسبت به زمین مسکونی ما دارد) و بعید نیست که آیهٔ کریمه ناظر به عظمت حق تعالی باشد. و ممکن است تذکر به کفار قریش باشد، چه آنکه قریش ستارهٔ «شعرای یمانی» را پرستیده اند. و عبدهٔ

این ستاره بسیار بوده اند برخلاف ستارگان کوچك دیگر (معجم القرآن به ترجمه).

این ستاره را، شعرای عبور (بر وزن رسول) نیز می گویند.

کلب اکبر یکی از صورتهای فلکی است

این صورت فلکی، بصورت سگی توهّم شده و از 31 ستاره مرکب است که یکی از آنها از قدر اول است و موسوم به «شعرای یمانی» است. زیرا، در طرف یمن غروب می کند. (این صورت را کلب الجبار نیز گفته اند).

عرب «شعرای یمانی» را (که در مقابل دهان این صورت فرض شده است) با «شعرای شامی» که در صورت کلب اصغر است، دو خواهر برای ستارهٔ «سهیل» گمان کرده اند، و می گویند: «سهیل» با ستارهٔ «جوزا» ازدواج کرد و بعد زن و شوهر نزاع کردند «سهیل» پشت «جوزا» را شکست و از سمت شمال به طرف جنوب فرار کرد و «شعرای یمانی» از کهکشان عبور کرد تا خود را به نزدیکی «سهیل» رسانید ازاین جهت، شعرای یمانی را شعرای عبور نیز گفته اند.

تذکر: در کتاب معجم القرآن «شعرای یمانی» را در صورت کلب اصغر گفته است ولی اشتباه کرده.

کلب اصغر

کلب اصغر یکی دیگر از صورتهای فلکی است و مشتمل بر 14 ستاره است و «شعرای شامی» یکی از آن ستاره هاست و این ستاره پرستش نشده است. و «شامی» گفته اند زیرا، مغیب او به جانب شام است. و این ستاره را «شعرای غمیصاء» (بضم غین و فتح میم و سکون یاء و صاد با الف ممدوده) نیز گفته اند. زیرا، می گویند چون برادرش سهیل از شمال به جنوب گریخت وی از غصهٔ برادر این قدر گریه کرد که چشمانش کور شد. منوچهری گفته:

چو پاسی از شب دیرینه بگذشت *** بر آمد شعریان از کوه موصل

(اقتباس از کتاب صفحهٔ آسمان).

ص: 260

تذکرات:

اول – در قاموس، در لغت (غ – م – ص) با صاد بی نقطه می نویسد: غمیصاء بر وزن حمیراء یکی از دو ستارهٔ شعری است. و از سخنان ایشان است که «شعرای عبور» کهکشان را برید، لذا عبور نامیده شد. و آن دیگری گریه کرد بر نشان او تا آنکه چشمش چرك کرد. و «شعرای غموص» هم گفته می شود (ه).

و لیکن جوهری صاحب صحاح فرموده که: عرب معتقد بوده که این دو شعری، دو خواهر «سهیل» اند. وقتی «عبور» طلوع می کند گوئی اشکش جاری است و اندوهگین است. و «غمیصاء» دیده نمی شود زیرا، گریه کرده تا چشمش چرك کرده است.

دوم – کتاب صفحهٔ آسمان و کتاب شرح بیست باب ملا مظفر، «غمیضا» را با ضاد نقطه دار و الف کوتاه نوشته اند. و لیکن، با ملاحظهٔ کتابهای لغت جوهری و صاحب قاموس باید گفت: در کتاب صفحهٔ آسمان و بیست باب، اشتباهی رخ داده است.

(28) «عاد» پسر عوص بن ارم بن سام بن نوح است و اولاد و نسل عاد را عاد اولی (بر وزن دنیا) می گویند و مسکن این قوم در احقاف بوده که هلاك شده اند و حضرت هود علیه السّلام پیامبر آنها بوده. و عاد ثانیه بازماندگان این طبقه اند (معجم القرآن و غیره).

(29) در تفسیر ابو الفتوح می نویسد: پس آنها را رها نکرده.

(30) «ثمود» در اینجا مراد قبیله است و او ثمود بن جاثر بن ارم بن سام بن نوح است. و پیامبر ایشان صالح علیه السّلام نام دارد و صالح از قبیلهٔ ثمود است. مسکن ثمود در وادی القری واقع بین مدینه و شام بوده (تاریخ سیناء ص 620 و تفسیر مجمع البیان و غیرهما).

(31) کلمهٔ «مؤتفکه» در قرآن است و آن مفرد است و «مؤتفکات» جمع برآن است. و مراد از «مؤتفکات» چهار شهر قوم لوط است که به عذاب واژگون گردید.

و در ذیل سورهٔ «حجر» اسامی آن شهرها مذکور است و چون در این سوره بصورت مفرد بیان شده است ما به «مسکن» ترجمه کردیم.

(32) پایان منقولات از صحف ابراهیم و صحف موسی.

(33) هر آینده ای، هرچند دور باشد، نزدیك است.

تعلیقات

أَ فَرَأَيْتُمُ اَللاّٰتَ وَ اَلْعُزّٰى، وَ مَنٰةَ اَلثّٰالِثَةَ اَلْأُخْرٰى

محرر این تفسیر گوید: مفسرین در تفسیر دو آیهٔ فوق (19 و 20) همیشه نظر داشته اند که: بت لات (بر وزن مال) و بت عزی (بر وزن دنیا) و بت مناة (بر وزن ملال) از هم جدا بوده و هریك بتکده ای داشته است. پس، از این لحاظ، در معنی اینکه آیه فرموده: (بت مناة، سوم دیگر است) حیران شده و به زحمت مطالبی گفته اند. (در صورتی که بتهای مزبور، هم بصورت تك تك و هم بصورت ثالوث وجود داشته است). اما، پس از کشف بت ثالوث در حفریات «الحضر»(1) که هر 3 بت، پهلوی یکدیگر بر روی شیری ایستاده و سومی آنها بت مناة است (رجوع به جلد دوم المنجد صفحهٔ 161 که تصویر بت ثالوث را منعکس کرده است) معلوم می شود که: دو آیهٔ 19 و 20 ناظر به این سه بت خبیث بوده است.

«وَ أَنَّهُ هُوَ أَضْحَكَ وَ أَبْكى» آیهٔ 44

یعنی خدا، همان غیب مطلق، می خنداند و می گریاند. محرر این تفسیر برای نمونه می گوید: (یکی از بزرگان کرد بر سر خوان یکی از امیران حاضر شد و برآن خوان دو کبك بریان بود. آن کرد که نگاهش به دو کبك افتاد خندید. امیر، جهت خندهٔ او را پرسید. کرد گفت: در آغاز جوانی بر بازرگانی سر راه گرفتم و چون خواستم او را بکشم بسیار تضرّع و زاری کرد و من ترتیب اثر ندادم. چون بازرگان فهمید که کشتنی است به اطراف نگاه کرد و دو کبك بر کهسار دید. آنگاه، آواز داد:

ای دو کبك! شاهد باشید که این کرد قاتل من است. اکنون که این دو کبك بریان را دیدم حماقت آن بازرگان را به یاد آوردم که چه موجوداتی را به شهادت گرفته است! امیر گفت: کبکها شهادت خود را اداء کردند. آنگاه، امر داد گردن کرد را زدند) [حیاة الحیوان دمیری در لغت «حجل» (بفتح حاء و جیم) یعنی کبك. به ترجمه از کتاب کشکول شیخ بهائی ص 21].

1- بسکون ضاد، اعراب شده.

سورة القمر

اشاره

حجة التفاسير كشاف:

سورة قمر مكى.

مشتمل بر: 55 آيه.

342 كلمه.

1403 حرف.

(تفسير تنوير المقباس).

داراى ذيول و تعليقه.

ص: 263

بِسْمِ اَللهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِيمِ

سوره القمر (54): آيات 1 تا 8

مقدّمه

پيش از اينكه پيامبر صلّى اللّه عليه و آله از مكه به مدينه هجرت كند، جمعى از مشركان نزد آن حضرت جمع شدند و گفتند: اگر راست مى گوئى كه پيامبر خدائى، ماه را دونيم كن.

حضرت فرمود: اگر اين كار را كردم آيا ايمان مى آوريد؟ گفتند: بلى. و آن شب شب بدر بود(1). پس، پيامبر صلّى اللّه عليه و آله از پروردگار خود درخواست كرد كه ماه را دونيم كند.

و ماه دونيم شد. و حضرتش فرمود: اى فلان و فلان گواه باشيد، گواه باشيد (ابن عباس).

قسم به آنكه جان من بدست اوست كه: كوه حراء را بين دو پارهٔ ماه ديدم (ابن مسعود).

وقتى كه تمام متقاضيان، معجزه را بخوبى ديدند، هر دو پارهٔ ماه بازگشته بهم پيوست و كفار گفتند: محمّد سحر كرده است (1) دراين باره سورهٔ «قمر» نازل شد:

1 - 8 اِقْتَرَبَتِ ... عَسِرٌ

معجزهٔ شق القمر

قيامت نزديك شد و ماه دونيم گرديد. و كفار مكه اگر هر معجزه اى را به بينند اعراض مى كنند و مى گويند: سحرى است كه دائم از محمّد ديده ايم. و شق القمر را تكذيب كردند و هواهاى نفسانى خود را پيروى كردند (و حمل بر سحر كردند) و (ليكن) هر فرمانى كه از طرف ما صادر شود جاى خود را باز خواهد كرد (و تكذيب، اثرى نخواهد داشت).

و قسم است كه از اخبار پند و عبرت آميز كه مانع از تمرد و سركشى باشد براى كفار مكه آمده است (كه از آن جمله قرآن است كه) حكمتى است سرآمد تمام حكمت ها. ولى، چون گوش شنوا ندارند، بيم دهندگان اثرى در

1- شب چهاردهم ماه.

آنها نکرده اند(1). بنابراین، ای پیامبر! از کفار مکه اعراض کن (که ایشان عذاب خود را می بینند) در روزی که جارچی الهی کفار را بسوی امری سخت زشت (یعنی قیامت) دعوت می کند. کفار، با دیدگان فروافتاده از قبرها بیرون می آیند (که از جهت بسیاری و پراکندگی و سرگردانی و حیرانی) گویا ایشان ملخ پراکنده اند و بطرفی که آواز می آید شتابانند. کافران می گویند: این روز، روز دشواری است.

سوره القمر (54): آیات 9 تا 15

اشاره

9 - 17 كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ ... مُدَّكِرٍ

قوم نوح

پیش از کفار مکه، قوم نوح، قیامت را تکذیب کرد. پس، بندهٔ ما (یعنی نوح) را تکذیب کردند و گفتند: جن زده است، و نوح به سنگسار تهدید شد.

(چون کار به اینجا رسید) پس، نوح پروردگار خود را خواند و گفت که:

بطور قطع من مغلوب این قوم شده ام. پس، از آنها انتقام بکش.

(در نتیجه ما دعای نوح را مستجاب کردیم) پس، درهای آب بسیار ریزان را از بالا گشودیم و چشمه های آب زمین را شکافتیم. پس، آب بالا- و پائین سر بر هم گذاشت برحسب فرمان حتمی ای که (از جانب ما) صادر شده بود. و ما نوح را بر کشتی دارای تخته ها و میخها سوار کردیم. آن کشتی در حضور ما بر آب، روان می بود. و این پیش آمد جزای ناسپاسی ای بود که (به نوح) شده بود.

و قسم است که: آن کشتی را باقی گذاشتیم تا نشانه باشد (2). بنابراین، آیا هیچ پندپذیری هست ؟. پس، (دیدید) عقوبت من و بیم های هشداردهنده ام چگونه بود.

و قسم است که ما قرآن را برای پند گرفتن (در دسترس بشر گذاشتیم و فهم آن را) آسان ساختیم. پس، آیا هیچ پندپذیری هست ؟

سوره القمر (54): آیات 18 تا 22

اشاره

18-22 كَذَّبَتْ عٰادٌ ... مُدَّكِرٍ

قوم عاد

قوم عاد پیامبر خود (هود) را تکذیب کرد. پس، (دیدید) عقوبت من و

1- بر سیه دل چه سود خواندن وعظ نرود میخ آهنین در سنگ

بیم های هشداردهنده ام چگونه بود.

البته، ما بر قوم عاد، باد سخت دارای آواز هولناك را وقت نحسی که شومی آن تا پایان کارشان ادامه داشت؛ فرستادیم. آن باد، مردم (تنومند و بلند و قوی هیکل) را از جا می کند (و بر زمین می کوفت)، گوئی آن مردم تنومند تنه های درخت خرما هستند که از بیخ برکنده شده و بر زمین افتاده است پس، (دیدید) عقوبت من و بیم های هشداردهنده ام چگونه بود.

و قسم است که ما قرآن را برای پند گرفتن (در دسترس بشر گذاشتیم و فهم آن را) آسان ساختیم. پس، آیا هیچ پندپذیری هست ؟.

سوره القمر (54): آیات 23 تا 32

اشاره

23-32 كَذَّبَتْ ثَمُودُ ... مُدَّكِرٍ

قوم ثمود

قوم ثمود، پیامبر خود (صالح) و سایر پیامبران بیم دهندهٔ ما قبل او را تکذیب کرد. و در نتیجه گفتند: آیا یك نفر بشر را که از قوم ماست (و از ثروتمندان نیست و اتباع ندارد) پیروی کنیم ؟ البته، اگر ما او را پیروی کنیم در این صورت ما در گمراهی هستیم (که دین پدران خود را از دست داده ایم) و گرفتار رنجها خواهیم شد. آیا از میان جمعیت ما، وحی بر صالح نازل شده است ؟ (نه). بلکه، او دروغ گوئی است خودپسند متکبر (که می خواهد بر ما ریاست کند).

(ای صالح!) البته، فردا (آیندهٔ نزدیك)، باین قوم نشان خواهد داد که:

دروغگوی خودپسند متکبر کیست.

(چون قوم ثمود از صالح درخواست کردند که شتر ماده ای از سنگ بیرون بیاورد تا ایمان بیاورند) (ما در جواب گفتیم:) البته، ما شتر را می فرستیم، برای آزمایش قوم (تا آشکار شود که کدام یك از قوم، سخن خدا و پیامبرش را باور می کند، و کدام یك پیرو خواهش نفس خود می باشد. و خلق آینده بدانند که این قوم چه مردمی بودند و سبب عذابشان چه بوده) بنابراین، ای صالح! منتظر نتیجهٔ کار این قوم باش و بر آزارشان صبر کن و به ایشان خبر بده که آب، میان این شتر و میان قوم ثمود

قسمت است (یك روز از شتر است و یك روز از قوم. شتر در روز قسمت خود، همهٔ آب را می نوشد و چیزی برای قوم و مواشی آنها باقی نمی گذارد. و در روز قسمت قوم، شتر به هیچ وجه آب نمی نوشد و شیر به قوم می دهد. و به خلاصه:) هریك (در نوبت خود) حق حضور بر سر آب دارند (و تجاوز نباید بکنند).

(طولی نکشید که قوم ثمود از این قسمت، ملول شدند و لب به اعتراض گشودند که: این شتر آب ما و مواشی ما را می نوشد و تصمیم گرفتند که شتر را پی کنند). پس، رفیق خودشان (قدار(1) بن سالف) را (که مردی جسور و جری در باطل بود) خواندند، (و او در کشتن شتر پیشقدم شد) پس، دست درازی کرد (و بر سر راه شتر در کمین نشست) پس، شتر را پی کرد. پس، (دیدید) که عقوبت من و بیم های هشداردهنده ام چگونه بود.

البته، ما بر ایشان یك نعره فرستادیم. پس، (همین که جبرئیل آن نعرهٔ مهیب را زد دلهاشان از ترس طپید و) (مردند که) گوئی گیاه و علوفهٔ خشکند (که رمه دارها برای زمستان در محوطه ای جمع می کنند).

و قسم است که: ما قرآن را برای پند گرفتن (در دسترس بشر گذاشتیم و فهم آن را) آسان ساختیم. پس، آیا هیچ پندپذیری هست ؟.

سوره القمر (54): آیات 33 تا 40

اشاره

33-40 كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ ... مُدَّكِرٍ

قوم لوط

قوم لوط وحی پیامبران، از جمله: لوط پیامبر را تکذیب کردند. البته، ما برآن قوم، باد مشتمل بر سنگریزه (که نشان دار(2) بود) فرستادیم (و همه را هلاك کردیم) مگر خاندان (با ایمان) لوط را که در وقت سحر نجات دادیم (و از شهر خارج ساختیم) برای نعمت از جانب ما (برآن خاندان)، و همین گونه مزد می دهیم هرکه را که نعمت رسان حقیقی (یعنی خدا) را بشناسد (و از او فرمان ببرد).

1- قدار: با دال بی نقطه بر وزن غلام است (شرح قاموس).

2- در جای دیگر قرآن کریم مذکور است.

و قسم است که: لوط، قوم خود را از مؤاخذهٔ ما ترسانیده بود. پس، قوم دربارهٔ بیم های هشداردهندهٔ لوط با لوط جدال باطل کردند.

و قسم است که قوم لوط بـا زبـان چرب و نرم از لوط خواسـتند که مهمانـان خود را رهـا کنـد تـا آنان به مهمانان دست درازی کننـد (و آن فرشتگانی را که به شکل پسران زیبا به نزد لوط آمده بودند، از او بگیرند و تحت تصرف خود در بیاورند).

در نتیجه، ما (بوسیلهٔ جبرئیل) آن متقاضیان را کور کردیم. پس، به آنها گفتیم: عذاب و بیم های مرا بچشید.

و قسم است که بین صبح و بین ساعت دوم روز(1) (3) عذاب به سروقت ایشان آمد، عذابی که با عذاب آخرت پیوستگی دارد.

پس از آن گفتیم: ای قوم لوط! بچشید عذاب و بیم های مرا.

و قسم است که: ما قرآن را برای پند گرفتن (در دسترس بشر گذاشتیم و فهم آن را) آسان ساختیم. پس، آیا هیچ پندپذیری هست ؟.

سوره القمر (54): آیات 41 تا 42

اشاره

41 و 42 وَ لَقَدْ جٰاءَ آلَ فِرْعَوْنَ ... مُقْتَدِرٍ

قوم فرعون

و قسم است که بیم دهندگان (یعنی موسی و هارون، با معجزات مجملات و مفصلات(2) به سر وقت فرعون و قوم او آمدند، و آنان یکجا معجزات ما را دروغ شمردند (و حمل بر سحر کردند). در نتیجه، ما آنها را گرفتیم مانند گرفتن غالب (زبردست) توانائی (نظیر گنجشکی در پنجهٔ باز(3).

سوره القمر (54): آیات 43 تا 53

اشاره

43-53 أَ كُفّٰارُكُمْ ... مُسْتَطَرٌ

قوم پیامبر (ص)

ای اهل مکه! آیا کفار شما از آن اقوام (که هلاك شده اند، از حیث ثروت و کثرت و قوم و نفرات و تجهیزات) بهترند؟.

1- ب.

2- تفصیل در جلد مقدمه.

3- و آهوئی در چنگال شیر، و موشی در چنگال گربه.

آیا خط امان و حکم برائت از عذاب، در کتابهای پیشینیان برای شما نوشته شده است ؟! آیا می گویند (جمعیت و قوت ما بسیار زیاد است و چون همدست شدیم) همگی از هرکس انتقام می گیریم (و کسی در مقابل ما نمی تواند کامیاب شود)؟ (ولی، ای پیامبر!) البته، جمعیت کفار مکه درهم شکسته خواهد شد و فرار می کنند و در فرار، پشت به مسلمانان خواهند کرد(1)، بلکه (تنها به این کیفر قناعت نمی شود و) وعده گاه ایشان قیامت است. و (سختی) قیامت سخت تر و (هولناك تر) و تلخ تر (از عذاب دنیا) است (زیرا، عذاب آخرت جاودانی است).

البته، مجرمان در گمراهی و رنجها هستند در آن روز که بر روی هاشان به آتش کشیده می شوند (و به آنها گفته می شود:) مزهٔ رسیدن به دوزخ را بچشید.

به یقین ما هر چیز را، خلقت کرده ایم آن چیز را به اندازه (عمر دنیا هم اندازه ای دارد و پایان می پذیرد)(2) و أمر ما به قیام قیامت چیزی لازم ندارد (با یك کلمه) مانند یك چشم به هم زدن، (قیامت به پامی شود).

و قسم است که ما، کافران هم مسلك شما را در گذشته هلاك ساختیم. پس، آیا پندپذیری هست ؟ و آن کافران در گذشته هر کاری که در دنیا کرده اند در نامه های اعمال ایشان ثبت شده است.

و هر خردی و بزرگی (از افعال و اقوال که از اولین و آخرین صادر شده و بشود در نامه های اعمال) نوشته شده است.

سوره القمر (54): آیات 54 تا 55

اشاره

54-55 إِنَّ اَلْمُتَّقِينَ ... مَلِيكٍ مُقْتَدِرٍ

متقیان (یعنی پرهیزکاران از شرك و معاصی)

به یقین متقیان در بهشتها هستند، و آن بهشتها دارای نهر است(3) (نهر

1- چنانکه در جنگهای بدر و احزاب چنین شد.

2- ب.

3- «نهر»، بر وزن «اسد» در قرآن کریم، به معنی جای وسیع هم تفسیر شده است.

آب - نهر شـیر - نهر عسل و نهر شراب در آنها جاریست) در مجلسی (هستند) که (سر تا پای مجلسشان) راستی و حقیقت است. (دروغ و ریاء و فقر و غم و اندوه و زوال، در آن راه ندارد) در حضور پادشاهی نیرومند.

«پایان»

ذیول

(1) واقعـهٔ «انشـقاق قمر» را جماعتی از صـحابه نقل کرده اند، و جماعتی از مفسـرین هم بر این عقیده اند و مورد اجماع مسـلمین اسـت (تفسیر مجمع البیان به خلاصه).

طحاوی و ابن کثیر و غیره مـدعی تواتر این واقعه اند. و در جواب سؤال از اینکه: اگر شق القمر بوقوع پیوسـته باشد، چرا در تواریخ آن عصـر نگاشـته نشده است ؟ می گوئیم: این معجزه در شب واقع شده است، و به سبب اختلاف نقاط جغرافیائی، بعض نقاط در آن وقت روز بوده و بعض دیگر نیم شب و یا بیشتر، و مردم در خواب بوده اند. و در جاهائی که مردم بیدار و در منطقهٔ آسمان صاف نشسته بوده اند، ضرورتی نداشته که همه زیر آسمان باشند و علاوه بسوی آسمان نگران باشند.

مضافا به این که این واقعه زمان کمی ادامه داشـته است. و ما می بینیم که بارها خسوف واقع می شود و مدتی دوام دارد و با وجود لکه های تاریك ماه، باز انسانها از آن آگاه نمی شوند.

بالخصوص در آن عصـر که رصدخانه وجود نداشـته است و تقویم و روزنامه هم نبوده است که این گونه وقایع را ثبت و ضـبط کند. و بااین همه در تاریخ «فرشـته» سبب اسلام آوردن مهاراجهٔ «مالیبار» را در هندوستان، از معجزهٔ شق القمر می نویسد (اقتباس از تفسیر پادشاهی افغانستان).

و جهت اینکه خـدا، «اقتراب ساعت» را با «انشـقاق قمر» در این سوره ذکر فرموده این است که: «انشـقاق قمر» از علائم نبوت پیامبر آخر الزمان صلّی اللّه علیه و آله و سلّم است و نبوت و زمان او از اشراط نزدیك شدن قیامت است (تفسیر مجمع البیان به ترجمه).

تـذکر: جهت اینکه کفـار قریش شق القمر را تقاضا کرده انـد و پیامبر صـلّی اللّه علیه و آله هم پـذیرفته این است که: کفار قریش معجزات حضـرت را حمل بر سـحر می کردند و می گفتند: سـحر در زمین اثر می کند و لیکن در آسـمان اثر ندارد. و پیامبر صـلّی اللّه علیه و آله و سلّم هم برای اتمام حجت پذیرفته است.

(2) موضوع کشتی، از دو جهت علامت است:

اول: برای اینکه قبل از عهـد نوح علیه السّلام کشتی نبوده است و از آن زمان به بعد پیدا شده است. و بلکه غیر از دریای محیط دریا نبوده است. و این دریاها از آب طوفان نوح بوجود آمده است. و اکنون هفت دریا در زمین است با احتساب بحر محیط، و بقولی بحر محیط غیر از هفت دریاست.

دوم: اینکه بقایـای کشتی نوح در عهـد پیـامبر صـلّی اللّه علیه و آله موجود بوده است و یك قطعه از چوب آن کشتی در خانـهٔ کعبه موجود است (تفسیر روح البیان را به بینید).

و محرر این تفسیر گوید: اکنون هم بعض از دانشمندان غیر مسلمان مدعی یافتن بقایای آن کشتی هستند.

(3) ساعـات روز و شب در مـدار بیست و چهار ساعت (به نقل از حمزة بن حسن) اسامی خاص دارد. رجوع به جلـد هفتم همین تفسـیر صفحهٔ 235.

تعلیقه محل «شق القمر»

کوه ابو قبیس (بر وزن حسـین): در بالاـی آن کوه، دو مقـام است: یکی مسـجدی است که سـقف نـدارد که «شق القمر» در آنجا شـده، و دیگری مسجدی است که سقف دارد.

می گویند: بلال آنجا اذان گفته (است). و حرم مبارك و خانهٔ مبارك در (سمت) غربی واقعی (کوه) ابو قبیس است. (اقتباس از کتاب هدایة السبیل «سفرنامهٔ مکهٔ حاج فرهاد میرزا» ص 200).

ابو قبیس: جبل مشرف علی مکة شرقا. وجهه الی جبل قعیقعان و مکة

بینهما. نصب علیه المنجنیق الحصین ابن نمیر و رمی به الکعبة فخرقت استارها (683. م) و کان عبد اللّه ابن الزبیر متحصّنا فیها (المنجد ج 2 در لغت قبیس).

ابو قبیس: (بر وزن زبیر) کوهی است به مکّه. نامیده شده است باسم مردی از مذحج که آهنگر بوده زیرا، وی اول کسی بوده است که در آن کوه بنا کرده. و این کوه به «امین» نامیده شده است زیرا، رکن در آن به ودیعت نهاده شده بود (قاموس و شرح).

روز شنبه، دوم ایام معلومات (یعنی دوم ماه ذی الحجه الحرام) قلعه و سربازخانه که به قلهٔ کوه ابو قبیس ساخته اند و مسجدش القمر که بر همان کوه است، نمایان شد. مناره های مسجد الحرام هم پیدا بود. تقریبا نیم فرسخ تا آنجا می شود. و اصل مکهٔ معظمه و خانه ها به درازی تنگه و فاصلهٔ کوه ابو قبیس و کوه دیگر واقع شده است، و بهمین واسطه از سیلاب ایمن نیست. چنانکه می گویند: یك وقت هم سبب خرابی خانه، همین بوده. و این دو کوه تا به «منی» و «عرفات» بعضی جاهای او اسامی مخصوص دارد. چنانکه گویند: «جبل نور»، «جبل صفا»، «جبل مروه».

امّا وجه تسمیهٔ کوه «ابو قبیس» که نسبت به کوههای آنجا ارتفاعی دارد و معجزهٔ انشقاق قمر هم در آن اتفاق افتاده، آن است که: «قبیس» نام مرد آهنگری بوده و نخست کسی که در آن کوه خانه بنا نموده او بوده و بنام او این کوه را خوانده اند.

و «قبیس» مصغر «قبس» است که بمعنی آتش و دانش است. و «اقتباس» هم از این ماده آمده. و این کوه را «امین» هم می گویند زیراکه، حجر الاسود را در آن امانت گذاشته بودند چنانکه یکی از اسامی مکه «بلد الامین» است (اقتباس از کتاب «تحفة الحرمین» حاج معصوم شیرازی ص 145).

ص: 272

سورة الرّحمن

اشاره

حجة التفاسیر کلمهٔ (هو) که مراد خداست به (غیب مطلق) ترجمه شده است.

کشاف:

سورهٔ الرحمن مکی(1).

مشتمل بر: 78 آیه.

351 کلمه.

1636(2) حرف.

(تعداد کلمات و حروف طبق تفسیر تنویر المقباس است) دارای ذیول و تعلیقات.

1- (مگر آیهٔ «یَسْئَلُهُ مَنْ فِي اَلسَّمٰاوٰاتِ وَ اَلْأَرْضِ » - تفسیر نیشابوری).

2- . 1336 حرف - تفسیر نیشابوری.

بِسْمِ اَللهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِيمِ

سوره الرحمن (55): آيات 1 تا 2

مقدّمه

اشاره

«رحمان» بر وزن (مرجان) بمعنى خـداى بخشايشـگر وجود، و رافع احتياجات هر موجود است. و چون عقيـدهٔ بت پرسـتان بر اين بوده و هست كه: بتهـا مى بخشـند و رفع احتياجـات مى نماينـد نه خـدا، ازاين جهت، با اين كلمه موافقت نداشـتند و از شـنيدن آن ناراحت مى شدند. و رئيسـى در سرزمين «يمامه» بود كه «رحمان» نام داشت، اين مشركان، اسم «رحمان» را بر او تطبيق مى كردند و چون به مشركان گفته مى شد كه: براى «رحمان» سـجده كنيد، مى گفتند: «وَ مَا اَلرَّحْمٰنُ؟» (سورهٔ فرقان آيهٔ 60) يعنى رحمان چيست ؟ بالجمله، مشركان، شديدا از شنيدن كلمهٔ «رحمان» اظهار تنفر مى كردند.

و چون آيهٔ «قُلِ اُدْعُوا اَللهَ أَوِ اُدْعُوا اَلرَّحْمٰنَ » از سورهٔ بنى اسـرائيل (اسراء) نازل شد، مشركان گفتند: ما به غير از صاحب يمامه كه «رحمان» نام دارد، ديگر رحمانى نمى شناسيم (رجوع به تفسير مجمع البيان).

اعـــادهٔ جملـــهٔ «فَبِـــأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ » و غيره

در اين سوره، جملهٔ «فَبِأَيِّ آلاٰءِ رَبِّكُمٰا تُكَذِّبٰانِ » سى و يك بار ذكر شده است.

و مفاد جمله، انتقاد از كسانى است كه نعمتهاى پروردگار خود را تكذيب مى كنند. اين اعاده، بسيار جالب است. و بقول شاعر عرب:

اعد ذكر نعمان لنا انّ ذكره *** هو المسك ما كرّرته يتضوّع

يعنى ياد نعمان را براى شادى خاطر ما مكرر كن. البته، ياد نعمان حكم مشك دارد هرچه مشك را مكرر در معرض بگذارى، بوى آن مكرر پخش مى شود.

در سورهٔ قمر هم جملهٔ «فَكَيْفَ كٰانَ عَذٰابِي وَ نُذُرِ» چهار بار اعاده شده است.

نيز در سورهٔ قمر جملهٔ «وَ لَقَدْ يَسَّرْنَا اَلْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ» هم چهار بار اعاده شده است.

و در سورهٔ مرسلات جملهٔ «وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ » ده بار اعاده شده است.

شاهکاری که با روح طبیعت کار دارد

اعادهٔ جمله ها، با سرشت بشر کار دارد و موافق روح طبیعت است. مانند کلمهٔ (لالا و لای لای) برای اطفال. و چون این روح در بعض اقوام خشنی که با کاغذ (همان کاغذ که خدا در سورهٔ قلم مورد قسم قرار داده است) خود را تطهیر می کنند؛ وجود ندارد، لذا اعاده را خوش ندارند و انتقاد می کنند. در صورتی که در کتابهای عهد عتیق و عهد جدید هم سابقه دار است.

در مزامیر فارسی داود کلمهٔ «هللویاه» (بفتح هاء و سکون لام مشدد و مکسور و ضم لام دیگر و سکون واو و یاء الفی و هاء ساکن) و در مزامیر عربی «هللویا» (بدون هاء آخر) دوازده بار در آخر مزمورهای 104 و 105 و 106 و 115 و 116 و 117 و 135 و 146 و 147 و 148 و 149 و 150 اعاده شده است (و معنای آن به حکایت قاموس مقدس این است: خداوند را تسبیح بخوان.) و کلمه، برای شادی و حمد و تشکر است. و در رسالهٔ مکاشفهٔ یوحنا، چهار بار مذکور است.

و کلمهٔ (سلاه) هفتاد و یك بار در 39 مزمور و سه بار در کتاب «حبقوق» به حکایت قاموس مقدس مذکور است. و قاموس مزبور این کلمه را منسوب به موسیقی گفته و گوید: اشاره به آن است که: در وقت خواندن و نواختن آلات تاردار، شیپورها نیز با آنها هم نوا باشد.

و محرر این تفسیر تعبیر قاموس مقدس را صحیح نمی دانم و کلمهٔ «سلاه» را دعاء می دانم. و کلمه، بر وزن کتاب است.

سابقه و لاحقهٔ این شاهکار

گفتیم: روح اعادهٔ بعض جمله ها امر طبیعی است که با سرشت آدمی کار دارد.

و این موضوع ادبی هنری در اشعار عربی بسیار است که نمونهٔ آن در تفسیر مجمع البیان ذکر شده است.

و در فارسی بعد از اسلام موضوع «ترجیع بند» یکی از شاهکارهای ادبی محسوب می شود که ترجیع بند معروف هاتف اصفهانی از اعظم آن شاهکارهاست، آنجا

که می گوید:

که یکی هست و هیچ نیست جز او*** وحده لا اله الا هو

تأثیر عجیب این شاهکار در روح شنونده

سورهٔ «الرحمن» در مجامع مکه که بت پرستان بوده اند باین وضع خوانده می شده که: آیات را یك نفر می خوانده و جملهٔ اعاده شده را جماعتی از مسلمانان با هم به آواز بلند می گفته اند (به عبارت امروز، «دم» می گرفته اند) و خود این عمل تأثیری عجیب در روحیهٔ مشرکان می کرده است.

و لذا، پیامبر (ص)، از جن تمجید فرموده که آنان پس از هر جملهٔ «فَبِأَيِّ آلاٰءِ رَبِّكُمٰا تُكَذِّبٰانِ » دم می گرفته اند و می گفته اند: «لا بشيء من آلاء ربنا نكذب» و حضرت، از سکوت انس در برابر جملهٔ «فَبِأَيِّ آلاٰءِ رَبِّكُمٰا تُكَذِّبٰانِ » ، ناراحت شده است.

«دم» گرفتن

این سوره را قرنهاست که در مجالس فاتحه خوانی بر مردگان می خوانند.

و اکنون اوائل سوره را می خوانند و ناتمام می گذارند و یکی دوبار جملهٔ «لا بشيء من آلائك رب اكذب» را دم می گیرند. در صورتی که، دم را به همان صورت که پریان گرفته اند باید گرفت. زیرا، جواب دسته جمعی باید به صورت جمعی باشد نه به صورت فردی. بلی، برای منفرد، جواب دوم بجاست.

«دم» گرفتن جن در نخله

پیامبر صلّی اللّه علیه و آله (در سفر مراجعت از طائف که مورد آزار مردم طائف قرار گرفت و یکه و تنها بود) شب را در نخله (1) اقامت فرمود و از جور مشرکان دلی لبریز از اندوه داشت. آنگاه، پیامبر صلّی اللّه علیه و آله برای اداء نماز صبح به پاخاست و پس از آن سورهٔ «الرحمن» را خواند و نفری(1) از جن عبور کردند و شنیدند و به آن حضرت ایمان آوردند (کتاب «التفسیر الواضح» به ترجمه).

و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله این سوره را بر مردم خواند و ایشان سکوت کردند. پس،

1- نفر، بفتح اول و دوم یعنی همهٔ مردم. و جماعتی از مردان، از سه تا ده (منجد به ترجمه).

حضـرت فرمود: من این سوره را بر جن خوانـدم و آنها بهتر از شـما جواب دادند. زیرا، هرچه آیهٔ «فَبِأَيِّ آلاٰءِ رَبِّكُمٰا تُكَذِّبٰانِ » را می خواندم آنها می گفتند «لا بشيء من آلاء ربنا نكذب» (كتاب «كافى» از جابر) و ترمذى از جابر قريب به اين مضمون روايت كرده است.

عروس قرآن

هر چیزی عروسی دارد و عروس قرآن سورهٔ «الرحمن» است (على عليه السّلام بنقل كتاب «التفسير الواضح»).

1 اَلرَّحْمٰنُ عَلَّمَ اَلْقُرْآنَ

بخشایشگر

(خدا، رحمان است یعنی بخشایشگر وجود، و رافع احتیاجات هر موجود است).

بخشایشگر، قرآن را به پیامبر آموخته است (و او به امت آموخته، همان قرآنی که بشر از آوردن يك آيهٔ آن عاجز است).

سوره الرحمن (55): آیه 3

اشاره

2 خَلَقَ اَلْإِنْسٰانَ

بخشایشگر

بخشایشگر، آدمی را آفریده است.

سوره الرحمن (55): آیه 4

اشاره

3 عَلَّمَهُ اَلْبَيٰانَ

بخشایشگر

بخشایشگر، منطق فصیح، به آدمی آموخته است (که باین وسیله مکنونات خود را آشکار می سازد).

سوره الرحمن (55): آیه 5

اشاره

4 اَلشَّمْسُ وَ اَلْقَمَرُ بِحُسْبٰانٍ

بخشایشگر

(بحکم بخشایشگر، گردش) آفتاب (همان آفتاب که مصدر حرارت و نور زمین است) و (گردش) ماه، به حساب دقیق است.

سوره الرحمن (55): آیه 6

اشاره

5 وَ اَلنَّجْمُ وَ اَلشَّجَرُ یَسْجُدٰانِ

بخشایشگر

و گیاه و درخت (از بخشایشگر) فرمان می برند (رنگ و بو و طعم و خاصیت و رشد و اندازهٔ رشد و بیماری و پیری و پژمردگی و مرگ آنها فردا فرد دارای نظام خاصی است که هیچ یك، از آن نظام تجاوز نمی کند) (2).

سوره الرحمن (55): آیات 7 تا 9

اشاره

6 - 8 وَ اَلسَّمٰاءَ ... اَلْمِیزٰانَ

و بخشایشگر

و بخشایشگر، آسمان (بی ستون) را برافراشته است.

و بخشایشگر، ترازوی عقل (و عدل) را برقرار کرده است.

(بخشایشگر فرمان داده) که تا شما بنی نوع بشر از ترازوی عقل (و عدل) تجاوز نکنید.

و (بخشایشگر، فرمان داده که) در سنجش و توازن چیزها، عدل را رعایت کنید و در کار میزان، کم و کاست نکنید.

سوره الرحمن (55): آیات 10 تا 13

اشاره

9 - 12 وَ اَلْأَرْضَ ... تُكَذِّبٰانِ

و بخشایشگر

و بخشایشگر، زمین را برای بنی نوع بشر(1) برقرار کرده. در زمین انواع میوه و درخت خرما(2) است که صاحب غلاف ها است (و از آن غلاف خارج می گردد) (3). و در زمین انواع حبوب است که به مصرف حیوان و انسان می رسد(3).

1- برای بنی نوع بشر یا برای هر صاحب روح - تفسیر مجمع البیان.

2- ذکر درخت خرما برای اهمیت آن است. زیرا، از جهاتی به آدمی شباهت دارد.

3- تفسیر روح البیان.

(ای پیامبر! به آدمیان و پریان بگو:) پس، کدام یك از نعمتهای پروردگارتان را تکذیب می کنید؟

سوره الرحمن (55): آیات 14 تا 16

اشاره

13-15 خَلَقَ اَلْإِنْسٰانَ ... تُكَذِّبٰانِ

بخشایشگر

بخشایشگر، پدر آدمیان را از گل خشك مانند سفال، (که چون دست برآن زده شود آواز کند) آفریده است.

بخشایشگر پدر پریان را از شعله ای از آتش آفریده است.

(ای پیامبر! به آدمیان و پریان بگو:) پس، کدام یك از نعمتهای پروردگارتان را تکذیب می کنید؟

سوره الرحمن (55): آیات 17 تا 18

اشاره

16-18 رَبُّ اَلْمَشْرِقَيْنِ وَ رَبُّ اَلْمَغْرِبَيْنِ ... تُكَذِّبٰانِ

بخشایشگر

بخشایشگر، پروردگار مشرق آفتاب و ماه است، و بخشایشگر، پروردگار مغرب آفتاب و ماه است(1).

(ای پیامبر! به آدمیان و پریان بگو:) پس، کدام یك از نعمتهای پروردگارتان را تکذیب می کنید؟

سوره الرحمن (55): آیات 19 تا 25

اشاره

19-25 مَرَجَ ... تُكَذِّبٰانِ

بخشایشگر

بخشایشگر، دو دریا را بهم راه داده که با هم تماس بگیرند و میان آن دو، مانعی است(2) که یکی از این دو به دیگری شوریده نمی شود (4).

(ای پیامبر! به آدمیان و پریان بگو:) پس، کدام یك از نعمتهای پروردگارتان را تکذیب می کنید؟ از این دو دریا مروارید و مرجان (5) بدست می آید.

1- این تفسیر و تفسیر دیگر، هر دو در کتاب تفسیر روح البیان مذکور است.

2- از خود آب.

(ای پیامبر! به آدمیان و پریان بگو:) پس، کـدام یك از نعمتهای پروردگارتان را تکذیب می کنید؟ و از آن بخشایشـگر است کشتی هائی که (بر آنها بادبان و پرچم افراشته شده است، و) مانند کوهها در دریا (روی آب و زیر آب) در جریان است.

(ای پیامبر! به آدمیان و پریان بگو:) پس، کدام یك از نعمتهای پروردگارتان را تکذیب می کنید؟

سوره الرحمن (55): آیات 26 تا 34

اشاره

26-34 كُلُّ ... تُكَذِّبٰانِ

مرگ و قیامت

(ای پیامبر!) هرکس بر روی زمین است فناپذیر است و ذات پروردگارت، همان ذاتی که دارای صـفات قهر و دارای صفات مهر است؛ باقی می ماند.

(ای پیامبر! به آدمیان و پریان بگو:) پس، کدام یك از نعمتهای پروردگارتان را تکذیب می کنید؟ هرکه در آسـمانها و در زمین است دسـت حاجت پیش بخشایشگر دراز می کند.

بخشایشـگر (همان غیب مطلق) در هردم در انجام کار اوست (دم به دم، پابه پای ادامـهٔ حیات و تغـذیه و رفع و دفع اندوه و ترقی و تنزل و بیماری و مداوا و صحت و مرگ و تبدیل صورتش، می باشد).

(ای پیامبر! به آدمیان و پریان بگو:) پس کـدامیك از نعمتهای پروردگارتان را تکذیب می کنید؟ ای پریان! و ای آدمیان! البته، بحساب شـما خواهیم رسید(1).

(ای پیامبر! به آدمیان و پریان بگو:) پس، کـدام یك از نعمتهای پروردگارتان را تکـذیب می کنیـد؟ ای گروه پریان! (سـبك سـیر) و آدمیان! (سنگین سیر) (شما فکر فرار از روز حساب را نکنید. زیرا، در قفس بخشایشگرید و) اگر (قبول ندارید و) می توانید از

1- تفسیر کاشفی.

کرانه های(1) آسمانها و زمین بگریزند(2) پس، بگریزید. (ولی از قلمرو حکومت بخشایشگر) نمی توانید بگریزید مگر بوسیلهٔ قوهٔ قهریه (اما، کی چنین قوهٔ قهریه ای دارد؟ و قلمرو دیگری که کسی به آنجا پناه ببرد کجاست ؟).

(ای پیامبر! به آدمیان و پریان بگو:) پس، کدام یك از نعمتهای پروردگارتان را تکذیب می کنید؟

سوره الرحمن (55): آیات 35 تا 45

اشاره

35-45 يُرْسَلُ عَلَيْكُمٰا ... تُكَذِّبٰانِ

اصحاب شمال (یعنی مجرمان - اهل دست چپ) (6)

ای آدمیان و پریان! بر متمردان شما شعله های سبزرنگ که از آتش بر - می خیزد (یك نوبت) و دود سیاه(3) (نوبت دیگر) فرستاده می شود. پس، توانائی رد کردن آن را نه از خود دارید و نه از دیگران.

(ای پیامبر! به آدمیان و پریان بگو:) پس، کدام یك از نعمتهای پروردگارتان را تکذیب می کنید؟ پس، (ای متمردان!) چون (روز قیامت،) آسمان از هم بشکافد، در نتیجه، مانند گل سرخ، گلگون می شود همچون روغن گداخته (که رنگ به رنگ می گردد).

(ای پیامبر! به آدمیان و پریان بگو:) پس، کدام یك از نعمتهای پروردگارتان را تکذیب می کنید؟ پس، در چنین روزی از هیچ آدمی و هیچ پری پرسیده نمی شود که وی گناهکار است یا نه. (7).

(ای پیامبر! به آدمیان و پریان بگو:) پس، کدام یك از نعمتهای پروردگارتان را تکذیب می کنید؟

1- کرانه، همان کناره است (فرهنك نظام).

2- تفسیر مجمع البیان به ترجمه.

3- تفسیر مجمع البیان از سعید بن جبیر و در روایتی از ابن عباس - تفسیر دیگر هم شده است.

مجرمان، از چهره هاشان شناخته می شوند. پس، آنها از سرتاپا به غل کشیده می شوند.

(ای پیـامبر! به آدمیان و پریان بگو:) پس، کـدام یك از نعمتهای پروردگارتان را تکـذیب می کنیـد؟ (به مجرمان گفته می شود:) این همان جهنمی است که مجرمان آن را تکذیب می کردند. مجرمان، میان آتش و میان آب بسیار جوشان چرخ می خورند.

(ای پیامبر! به آدمیان و پریان بگو:) پس، کدام یك از نعمتهای پروردگارتان را تکذیب می کنید؟

سوره الرحمن (55): آیات 46 تا 61

اشاره

46-61 وَ لِمَنْ خٰافَ مَقٰامَ رَبِّهِ ... تُكَذِّبٰانِ

سابقان (یعنی مقربان)

و دو بهشت (8) خاص کسی است که (در دار دنیا) از مقام پروردگارش ترسان بوده.

(ای پیامبر! به آدمیان و پریان بگو:) پس، کدام یك از نعمتهای پروردگارتان را تکذیب می کنید؟ این دو بهشت دارای درختان بسـیار اسـت (و درختانش دارای شاخهای بسیار و شاخهایش دارای میوه های بسیار است).

(ای پیامبر! به آدمیان و پریان بگو:) پس، کدام یك از نعمتهای پروردگارتان را تکذیب می کنید؟ در این دو بهشت، دو چشـمه روانست (نه کم می شود و نه خشك می گردد).

(ای پیامبر! به آدمیان و پریان بگو:) پس، کدام یك از نعمتهای پروردگارتان را تکذیب می کنید؟ در این دو بهشت، از هر میوه ای دو صنف است (یك صنف معروف، و یك صنف غیر معروف که در دنیا دیده و شناخته نشده است).

(ای پیامبر! به آدمیان و پریان بگو:) کدام یك از نعمتهای پروردگارتان را تکذیب می کنید؟

در این دو بهشت، بر بساطهـائی که آستر آنها از ابریشم سـطبر است؛ تکیه زده اند(1)و میوهٔ آن دو بهشت، نزدیـك (و در دسترس بهشتی) است (در هر حالی که باشد، خواه ایستاده و خواه نشسته، و زحمتی برای تناول آن نیست. زیرا، اجزاء و ذرات نعم بهشت، دارای شعورند).

(ای پیامبر! به آدمیان و پریان بگو:) پس، کـدام یك از نعمتهای پروردگارتان را تکـذیب می کنیـد؟ در کاخهای این دو بهشت، دوشـیزگانی هسـتند که از شـدت حیـا، چشم فروانـداخته انـد (چشم دریـده نیسـتند). هیـچ آدمی و هیـچ پری، پیش از مقربان، مهر دوشـیزگی آنها را برنداشته.

(ای پیامبر! به آدمیان و پریان بگو:) پس، کدام یك از نعمتهای پروردگارتان را تکذیب می کنید؟ (سـرخی و سفیدی) آن حوران (چنان بهم آمیخته است که) گوئی یاقوت و مرواریداند (سرخی و صافی آنان همچون یاقوت و سفیدی و نورانیت آنان همچون مروارید شفاف است).

(ای پیامبر! به آدمیان و پریان بگو:) پس، کدام یك از نعمتهای پروردگارتان را تکذیب می کنید؟ آیا پاداش نیکی غیر از نیکی است ؟ (که با آنها رفتار می شود).

(ای پیامبر! به آدمیان و پریان بگو:) پس، کدام یك از نعمتهای پروردگارتان را تکذیب می کنید؟

سوره الرحمن (55): آیات 62 تا 77

اشاره

62-77 وَ مِنْ دُونِهِمٰا ... تُكَذِّبٰانِ

اصحاب یمین (یعنی مؤمنان - اهل دست راست)

و از پائین تر آن دو بهشت (که توصیف شد)، دو بهشت [دیگر برای اصحاب یمین

1- وقتی آستر آنها چنین باشد، دربارهٔ رویهٔ آن «تو خود حدیث مفصل بخوان از این مجمل».

(اهل دست راست)] است (9).

(ای پیامبر! به آدمیان و پریان بگو:) پس، کـدام یك از نعمتهای پروردگارتان را تکذیب می کنید؟ دو بهشت سبز سـیاه فام (که درختانش از شدت سبزی میل به سیاهی می زند).

(ای پیامبر! به آدمیان و پریان بگو:) پس، کدام یك از نعمتهای پروردگارتان را تکذیب می کنید؟ در این دو بهشت، دو چشمهٔ جوشان است (که آب از آن دو چشمه می جوشد و می زاید).

(ای پیـامبر! به آدمیـان و پریان بگو:) پس، کـدام یك از نعمتهای پروردگارتان را تکـذیب می کنیـد؟ در این دو بهشت است انواع میوه ها و (بخصوص) خرما و انار.

(ای پیامبر! به آدمیان و پریان بگو:) پس، کدام یك از نعمتهای پروردگارتان را تکذیب می کنید؟ در (کاخهای) این دو بهشت است حوران خوش سیرتان خوب صورتان.

(ای پیامبر! به آدمیان و پریان بگو:) پس، کـدام یك از نعمتهای پروردگارتان را تکذیب می کنید؟ حوران (سـفیدرویند و) در سـراپرده ها از انظار مستورند.

(ای پیامبر! به آدمیان و پریان بگو:) پس، کـدام یك از نعمتهای پروردگارتان را تکـذیب می کنید؟ هیچ آدمی و هیچ پری پیش از اصـحاب یمین (اهل دست راست) مهر دوشیزگی حوران را برنداشته.

(ای پیامبر! به آدمیان و پریان بگو:) پس، کـدام یك از نعمتهای پروردگارتان را تکـذیب می کنید؟ درحالی که اهل این دو بهشت، بر بالش های سبز و دیباهای زیبا تکیه زده اند.

(ای پیامبر! به آدمیان و پریان بگو:) پس، کدام یك از نعمتهای پروردگارتان

را تکذیب می کنید؟

سوره الرحمن (55): آیه 78

اشاره

78 تَبارَكَ اِسْمُ رَبِّكَ ذِي اَلْجَلاٰلِ وَ اَلْإِكْرٰامِ

خلاصهٔ کلام

ای پیـامبر! (ثـابت و بـا خیر و برکت و بلنـد و) پـاك است از هر نـاروا، اسم پروردگـار تـو (یعنی «رحمـان»، که بخشایشـگر وجود، و رافع احتیاجـات هر موجود است) همان پروردگاری که دارای صـفات قهر است (که از جمله جهنم آفریـده) و دارای صـفات مهر است (که از جمله بهشت آفریده(1).

«پایان»

ذیول

ذیول(1) نخله: احد وادیین علی لیلة من مکة، یقال لاحدهما: نخلة الشامیة، و للآخر: نخلة الیمانیة (ذیل ج 1 و 2 ص 422 کتاب سیرهٔ ابن هشام).

(2) شناسنامهٔ گیاهان و درختان، محتاج به کتابهای عدیدهٔ علماء فن است که تا کنون یك از صد به رشتهٔ تحریر در آمده است. و محرر این تفسـیر یك نکته می گویم و آن اینست که: برای آب خوردن یك درخت کاج در هریك یك بار، هزاران مهنـدس عادل لازم است که آب را (آنچه به پـائین درخت داده شـده از یـك پیمانه تا صـدها پیمانه) به تناسب در بین ریشه ها - و ساقه - و شاخه ها - و هر دانـهٔ برگی و باری قسمت کنند، به نحوی که ظلم به هیچ ریشه ای و ساقه و شاخه ای و برگی و باری نشود «تو خود حدیث مفصل بخوان ازین مجمل».

(3) پوشیدگی در غلاف را بعضی راجع به همهٔ میوه ها گرفته اند (که در آغاز در غلاف اند) و بعضی راجع به بار درخت خرما گرفته اند.

«کمّ » بکسـر کاف و شد میم: غلاف محیط به شـکوفه یا میوه یا شـکوفهٔ خرماست که اول بسـته است بعد شکافته می شود. و «اکمام» (بر وزن انساب) جمع آن است

1- ب.

(المنجد و تفسیر روح البیان به ترجمه).

(4) دریا، طبقه به طبقه است و هر طبقه یك حکمی دارد از حیث وزن آب و مزهٔ آب و خواص آن و جانورانی که در آن زنـدگی می کنند. و در عین حال که دیواری حائل نیست، اهل طبقهٔ بالا به زیر، و طبقهٔ پائین به بالا نمی روند.

ضمنا در دریای شور، گاهی چشمه های آب شیرین یافت می شود که قابل شرب است، و آبها مزاحم حال یکدیگر نیستند.

علاـوه، گلف استریم Gulfestream که آب گرم است، وارد آب سـرد اقیـانوس اطلس می شـود و جریـان آن مزاحمـتی بـا آب اقیـانوس ندارد(1).

(5) «مرجان» در این سوره دوبار ذکر شده است که دومی بمعنی مرواریدهای کوچك است.

و امـا، اولی ممکن است بهمین معنی باشـد و ممکن است مراد همـان ریشه هـای سـرخ رنگ باشـد که در دریا تشـکیل می شود و مانند انگشتان دست است (در المنجد هر دو معنی را گفته است).

توضیح: مروارید و مرجان به گفتهٔ مفسرین در دریای شور بعمل می آید و در تفسیر «الجواهر» از طنطاوی، پس از نقل این قول می نویسد: مروارید در آب شیرین و در آب شور هر دو بعمل می آید (ج 24 ص 26). مرواریدها بر سه نوع اند:

1 - طبیعی 2 - مولد 3 - صناعی. و تفصیل هریك درج 24 ص 70-72 تفسیر «الجواهر» مذکور است.

(6) تقسـیم آیات به «اصـحاب شمال» و به «مقربان» و به «اصحاب یمین» باستظهار تقسیم مذکور در سورهٔ واقعه است که بعد از این ذکر می شود.

1- شاخهٔ شـمالی این جریان، نیمکرهٔ شـمالی را از حملهٔ یخ مصون می دارد. و شاخهٔ مرکزی، هواء اروپا را معتدل می سازد و امکان رشد تمدن را در آن قاره فراهم ساخته است. مسیر شاخهٔ جنوبی هنوز به درستی معلوم نیست (ریدرز دایجست - ط: دوشنبه 30 خرداد 1345 شمسی - ش 12006).

(7) مراد، عدم سؤال از هویت شـخص است. به عبارت دیگر، شخص مجرم قیافهٔ خاص دارد و شخص غیر مجرم قیافهٔ دیگر. و اما، سؤال از اعمال شخص، مبحث جداگانه است که در روز قیامت انجام خواهد شد - تفسیر مجمع البیان را به بینید.

(8) دو بهشت: یکی بیرونی و دیگری اندرونی محسوب است.

(9) بهشـتها، دارای درجـات است. آنچه قبلا ذکر شـد بهشـتهای «مقربان» است و آنچه اکنون ذکر می شود بهشـتهای «اصـحاب یمین» است.

تعلیقات

اشاره

خـدا در سورهٔ مبارکهٔ «الرحمن» و نیز در سورهٔ «واقعه» مردم را سه دسـته کرده است: 1 - «سابقان» که مقرّب خدا هستند 2 - «اصحاب یمین» که اصحاب نجاتند 3 - «اصحاب شمال» که اصحاب آتشند.

غسل، خواه واجب و خواه غیر واجب، بر دو قسم است: 1 - ترتیبی 2 - ارتماسی.

در ترتیبی، اول سـر و گردن و بعد نیمهٔ راست بدن و بعد از آن نیمهٔ چپ بدن شسـته می شود. در ارتماسی، باید آب به یك بار بدن را از سر تا قدم فراگیرد.

محرر این تفسیر گوید: غسل ترتیبی، ما را به یاد سه دستهٔ مذکور می اندازد:

سر و گردن (سابقان) و نیم راست (اصحاب یمین) و نیم چپ (اصحاب شمال).

اَلرَّحْمـ نِ اَلرَّحِيمِ

الرحمة: رقة تقتضـی الاحسان الی المرحوم و قد تسـتعمل تارة فی الرقة المجردة و تارة فی الاحسان المجرّد عن الرّقة نحو رحم اللّه فلانا و اذا وصف به البـاری فلیس یراد به الا الاحسان المجرّد دون الرّقـة و علی هـذا روی ان الرحمـة من اللّه انعام و افضال و من الآدمیین رقـة و تعطّف و علی هـذا قول النبی صـلّی اللّه علیه و آله ذاکرا عن ربه انه لمـا خلق الرحم قال له: «انا الرّحمن و انت الرّحم شـققت اسـمك من اسـمی فمن وصلك وصلته و من قطعك بتتّه» فذلك اشارة الی ما تقدم و هو ان الرّحمة منطویة علی معنیین الرقة و الاحسان فرکز تعالی فی طبائع الناس الرّقـة و تفرد با لإحسان... و الرحمن و الرحیم نحو ندمان و ندیم، و لا یطلق الرحمن الا علی اللّه تعالی من حیث ان معناه لا یصحّ الا له اذ

هو الذی وسع کل شیء رحمة.

و الرحیم یستعمل فی غیره و هو الذی کثرت رحمته قال تعالی «إِنَّ اَللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ » و قال فی صفة النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم «لَقَدْ جٰاءَكُمْ رَسُولٌ ... بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ » و قیل ان اللّه تعالی هو رحمان الدنیا و رحیم الآخرة و ذلك ان احسانه فی الدنیا یعم المؤمنین و الکافرین و فی الآخرة یختص بالمؤمنین و علی هذا قال «وَ رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ فَسَأَكْتُبُهٰا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ » تنبیها انها فی الدنیا عامة للمؤمنین و الکافرین و فی الآخرة مختصة بالمؤمنین (کتاب مفردات الراغب). [الرحم: (بفتح الراء و کسر الحاء) فی قول النبی صلّی اللّه علیه و آله].

اقول: لم یرض الراغب بالمعنی الاخیر.

جهت اهمیت دادن قرآن مجید به آب

علاوه بر آبهائی که بصورت اقیانوس ها و دریاها و دریاچه ها در سطح زمین وجود دارد، قسمت عمدهٔ بدن انسان و حیوانات و نباتات را آب تشکیل می دهد.

67 در صد بدن یك انسان معمولی آب است. در نوزاد این میزان، به 77 در صد می رسد، و 97 در صد جنین را آب تشکیل داده است، حتی در خون انسان نیز آب وجود دارد، و پنج در صد آب بدن در خون است.

میزان آب در برخی نباتات خیلی بیشتر است، و نسبت آب موجود در بعضی میوه ها مانند خیار، تا صددرصد می رسد. و با این ترتیب همه جا و همه چیز آب است.

(ط: 3 شنبه هشتم آذر 1339).

صاحب ترجیع بند مذکور در مقدمه

سید احمد هاتف حسینی اصفهانی متوفی در سال 1198، از اطباء و عرفاء و شعراء و صاحب پنج بند ترجیع بند معروف است.

فرزندش سید محمّد سحاب از شعرای عهد فتحعلی شاه و از مداحان مخصوص آن پادشاه و دارای تذکره ئی است بنام «رشحات سحاب» که به اتمام نرسید. وفاتش در سال 1223 هجری است.

ص: 288

سورة الواقعة

اشاره

حجة التفاسير واقعه: یکی از اسامی روز قیامت است و خدا آن را «واقعه» فرموده، زیرا، مانند صائقه و یا قوش شکاری بر سر مردم فرود می آید (اقتباس از کتاب مفردات راغب).

کشاف:

سورهٔ واقعه مکی.

مشتمل بر: 96 آیه.

878 کلمه.

1903 حرف.

(تعداد کلمات و حروف طبق تفسیر تنویر المقباس است) دارای ذیول و تعلیقه.

ص: 289

بِسْمِ اَللهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِيمِ

سوره الواقعة (56): آيات 1 تا 10

اشاره

1 - 10 إِذٰا وَقَعَتِ اَلْوٰاقِعَةُ ... السابقون

واقعه

چون واقعه (يعنى قيامت) بر سـر مردم فرود آيـد، تكذيب كننده ئى از وقوع واقعه (يعنى قيامت) باقى نماند. (واقعه) متمردان را سـربه زير و مطيعان را سربلند مى سازد.

(پيدايش واقعه) در وقتى است كه زمين به شدت لرزان شود و كوهها به شدت ريزريز شود. پس، بصورت غبار پراكنده درآيد. و (در نتيجه) شما مردم سه دسته باشيد:

(1 -) پس اصـحاب يمين (يعنى اهل دست راست كه نامه هاى اعمالشان بدست راستشان داده شده است) خوشا به روزگارشان! (2 -) و اصـحاب شـمال (يعنى اهل دست چپ كه نامه هاى اعمالشان به دست چپشان داده شده است) بدا به روزگارشان! (3 -) و سابقان (يعنى پيش كسوتان در ايمان) در ورود به بهشت، پيش قدم اند.

سوره الواقعة (56): آيات 11 تا 26

اشاره

11-25 أُولٰئِكَ ... سلاما

سابقان (پيش كسوتان)

آن سابقان (پيش كسوتان)، مقرب اند، در بهشـتهاى پرنازونعمت اند، آنان امتهاى بسيارى از پيشينيان اند و كمى از امت اسلام اند، (آنان) بر تختهـاى بـافته به زر (مرصع به درّ و يـاقوت و زمرّد نشسـته اند(1) و برابر يكـديگر برآن تختهـا تكيه زده انـد. و بر اطراف سابقـان (پيش كسوتان) پسر بچه هائى (1) كه بزرگ نمى شوند و پيرى و مرگ ندارند (2) چرخ مى زنند با صراحى ها (3) و ابريقها (4) و جام (5) پر از شراب، شرابى كه (از پشت پياله ها) ديده مى شود، شرابى كه از آشاميدنش دردسر داده نمى شوند و خللى

1- تفسير كاشفى.

به عقلشـان نمی رسانـد. و میوه، از هرگونه میوه ای که به پسـندند. و گوشت مرغ، از هر قسم گوشت پرنـده ای که دلشان بخواهـد. و (از آن ایشان است) حوران (سـفید روی) درشت چشم که (در صـفا و پاکیزگی) همانند مرواریدی هستند که از صدف خارج نشده و گرد و غبار هواء به آن نرسیده است(1).

(این نعمتهـا) به پـاداش کارهائی است که در دار دنیا می کردنـد (علاوه بر این نعمتها، چون: «آدمی فربه شود از راه گوش» از این موهبت هم برخوردارند که) در بهشت ها نه سـخن یاوه می شـنوند و نه گفته های ناروا، اسـتثنائا آنچه به گوش می رسد بانگ سلام سلام است (که موجب نیروی ابدان و نشاط جان است).

سوره الواقعة (56): آیات 27 تا 40

اشاره

26-39 وَ أَصْحٰابُ اَلْيَمِينِ ... اَلآخِرِينَ

اصحاب یمین (اهل دست راست)

و اصحاب یمین (اهل دست راست) خوشا به روزگارشان! (متنعم اند) در زیر درخت سدر بی خار (6)، و درخت موز که بارش از ساق تا سرشاخه ها مانند مهرهٔ بهم پیوسته است، و سایهٔ دامنه دار، و آبشار، و میوه های بسیار، که در تمام اوقات موجود و محتاج به خرید نیست و عوارض بیمـاری در پی نـدارد. و زنان باجمال و با کمال (7) که البته (آن زنان اهل دنیا نیسـتند و) آنان را بی مقـدمه و سـبب ولادت ایجاد کرده ایم.

پس، این زنان را با مهر دوشـیزگی دائم آفریده ایم، عاشقان و همسالان شوهر خود هستند. (این نعمتها) خاص اصحاب یمین (اهل دست راست) است. و اصحاب یمین (اهل دست راست) در امتهای گذشته بسیارند و در امت اسلام هم بسیارند.

سوره الواقعة (56): آیات 41 تا 56

اشاره

40-56 وَ أَصْحٰابُ اَلشِّمٰالِ ... اَلدِّينِ

اصحاب شمال (اهل دست چپ)

و اصـحاب شمال (اهل دست چپ)، بدا به روزگارشان! (در این عذابها غرقند) در باد گرم (که در سوراخهای بدن و مغزشان نفوذ می کند) و در آب بسیار جوشان و سایه ئی از دود سیاه (که از آتش دوزخ برمی خیزد)، (سایه ئی که) نه خنك است و نه

1- رجوع به سورهٔ طور.

راحت بخش.

زیرا البته، اصحاب شمال (اهل دست چپ) پیش از این (در دار دنیا) در (معاصی و شهوت رانیها و) کامرانیها بودند. و بر گناه بزرگ (شرك و ترك یکتاپرستی) پافشاری داشتند و می گفتند: آیا وقتی که بمیریم و گوشت و پوست و عضلاتمان خاك شود و استخوانهائی باقی بماند، آیا البته، ما زنده می شویم ؟ آیا مادران و پدران پیشین ما (نیز) زنده می شوند؟ ای پیامبر! در جوابشان بگو: البته خلق اولین و آخرین در وعده گاه معین، روز معین جمع آوری می شوند. سپس البته، شما ای گمراهان تکذیب کنندگان! از درخت، آنهم درخت زقوم(1) خورندگانید، در نتیجه شکمها را از زقوم پر کنندگانید.

پس، آب بسیار جوشان روی آن زقوم آشامندگانید. پس، آشامندگانید چون آشامیدن شترانی که به بیماری شبیه استسقاء مبتلی شده اند(2). این (برنامهٔ) پذیرائی از ایشان در روز جزاء است.

سوره الواقعة (56): آیات 57 تا 73

اشاره

57-72 نَحْنُ خَلَقْنٰاكُمْ ... لِلْمُقْوِينَ

از «منی» تا «من»

(ای کافران!) ما شما را آفریده ایم، پس چرا (قول) ما را (در بر گردانیدن پس از مرگ) تصدیق نمی کنید؟ پس، می پرسیم که: آیا این منی که شما (در رحم زنان) می ریزید (و پس از چندی بصورت بشری به دنیا می آید، دارای اعضاء و جوارح و شعور و عقل) آیا این را شما می آفرینیدش یا ما آفریننده ایم ؟ (البته، ما آفریننده ایم و) ما مرگ را در میان شما مقدر کرده ایم و کسی بر حکم ما پیشی نتواند گرفت ز اینکه شما را بمیرانیم و دیگران را بجای شما بیاوریم.

1- رجوع به تفسیر سورهٔ صافات.

2- الهیم: الابل العطاش التی لا تروی من الماء لداء یصیبها و الواحد اهیم و الانثی هیماء - تفسیر مجمع البیان.

و (کسی جلوگیر ما نیست که) دیگرباره در عالمی که اکنون دانش شما به آن نمی رسد، شما را بیافرینیم.

و قسم است که شما آفرینش نخستین را می دانید (از نطفه تا پیدایش بشر) پس، چرا آن را دلیل بر زنده شدن پس از مرگ قرار نمی دهید؟

زراعت (8)

پس، می پرسیم: آیا تخمی که در زمین می کارید، آیا شما آن را می رویانید یا ما رویاننده ایم ؟ اگر بخواهیم، کشتهٔ شما را گیاهی درهم شکسته می سازیم، پس، به تعجب می آئید از این پیش آمد (و می گوئید:) آیا البته، ما غرامت زده ایم ؟ (غرامت این کشته را چگونه بپردازیم) بلکه، (می گوئید:) ما بخت نداریم.

آب

پس، می پرسیم: آیا آبی که شما می آشامید، آیا شما آن را از ابر فروآورده اید یا ما فرودآرنده ایم ؟ اگر بخواهیم آن آب را شور و تلخ (9) می سازیم (که قابل آشامیدن نباشد) پس، (ما که آب شیرین گوارا بشما می دهیم) چرا سپاسگزار ما نیستید؟!

آتش

پس، می پرسیم: آیا آتشی که [از چوب درخت مرخ «نر» و از چوب درخت عفار «ماده» (10)] برمی افروزید، آیا شما درخت آن (مرخ و عفار) را آفریده اید یا ما آفریننده ایم ؟ ما (آب و آتش) آن (چوبها) را آفریده ایم، تا موجب یاد آفریدگار باشد و مسافران (در سفرها) از منافع آن برخوردار شوند.

سوره الواقعة (56): آیات 74 تا 82

اشاره

73-81 فَسَبِّحْ ... تُكَذِّبُونَ

عظمت قرآن

ای پیامبر! پس (از اقامهٔ این دلائل) نام پروردگار بزرگ خود را به پاکی (از هرگونه آلایش و عیب و نقص) یاد کن، در نتیجه، گفتهٔ کافران درست نیست. من

قسم به جامی آورم به فصول و آیات قرآن(1) و البته، اگر بدانید و تعقل کنید این قسمی است بزرگ، که البته، این کتاب، قرآنی است بزرگوار (دارای نفع بسیار) (اصل آن) در کتاب مکنون (یعنی در لوح محفوظ) است، دست کسی به (دامان) قرآن نمی رسد مگر (دست) پاکان (از شرك و معاصی). (این قرآن کتابی است که) از پروردگار جهانها فرود آمده(2). آیا پس، چنین قرآن با عظمتی را با روغن مالی(3).

می پوشید، و تکذیب از قرآن را (روغن) خوراك خود قرار می دهید؟(4).

سوره الواقعة (56): آیات 83 تا 87

اشاره

82-86 فَلَوْ لاٰ ... صٰادِقِینَ

حالت جان سپردن و عجز بشر

پس، (شما که خود را مقهور حکم ما نمی دانید) چرا هنگامی که جان به حنجرهٔ (عزیزانتان) رسید (تدبیری نمی کنید که جان بیرون نرود) و (حال آنکه) شما در آن وقت، چشم (به محتضر جان به لب رسیده) دوخته اید. و (لیکن بدانید که) ما به آن محتضر نزدیکتر از شمائیم (و جانش را از کالبد بیرون می کشیم) و لیکن، شما (ما و عمل ما را) نمی بینید. پس، اگر مقهور حکم ما نیستید، اگر راست می گوئید چرا جان (محتضر) را (به کالبدش) برنمی گردانید؟

سوره الواقعة (56): آیات 88 تا 96

اشاره

87-96 فَأَمّٰا ... اَلْعَظِیمِ

سه دستگی مردم در حال مردن و رجوع به مطلب اول سوره و خلاصهٔ کلام

پس امّا، (آن کس که جان بسپرد) اگر از مقربان بارگاه الهی است در نتیجه، راحتی است (بوسیلهٔ استخلاص از دنیا) و بوئی (از بهشت) است (در برزخ) و بهشت (پرنازونعمت) است (در آخرت).

و امّا، اگر از اصحاب یمین (یعنی اهل دست راست) است، ای پیامبر! خاطرت

1- تفسیر مجمع البیان از ابن عباس و تفسیر ابو الفتوح.

2- ب.

3- آفتاب را به گل اندودن و چیزی را ماست مالی کردن مثل است.

4- تفسیر دیگر هم شده. و لیکن، محرر این تفسیر، بشرح متن فهمیده ام.

از جانب اصحاب یمین آسوده و سلامت باشد.

و امّا، اگر از (اصحاب شمال یعنی اهل دست چپ که) تکذیب کنندگان (خدا و پیامبر و قرآن و) گمراهان (از طریق حق) است پس، پذیرائی آنان از آب بسیار جوشان و در افتادن در آتش سوزان است.

(ای پیامبر!) البته، آنچه دربارهٔ این سه گروه گفته شد، راست و درست است و جای شك و شبهه نیست. بنابراین، تو ای پیامبر! پس نام پروردگار بزرگ خود را به پاکی (از هرگونه آلایش و عیب و نقص) یاد کن.

«پایان»

ذیول

(1) «ولدان» در شرح قاموس می نویسد: ولید (بر وزن امیر) بمعنی زائیده شده و صبی و مملوك است، و ولیده (به زیادتی هاء) صبیه و کنیز است، و «ولاید» و «ولدان» جمع آن است.

محرر این تفسیر گوید: آنها که بر گرد بهشتیان در گردش اند پسران اند یا دختران یا هردووانه.

(2) «مخلدون» یعنی جاویدماندگان به هیئت کودکی، چه خدمت خردان زیباتر است از خدمت کبار. و گویند: آراستگان به گوشوارهای زرین (تفسیر کاشفی).

قیل ما هو السبب فی وصف الولدان فی جمیع آی القرآن بالخلود دون الحور العین فانا نجد وصف (مخلدین) یأتی بعد ذکر الولدان اینما ذکر و لا یأتی بعد ذکر الحور العین. أ فهل هناك شیء غیر خالد؟ اقول: یصف القرآن «الولدان» بأنهم مخلدون. و «الخلد» بضم الخاء یأتی بمعنی الدوام کما فی (جنة الخلد) و یأتی ایضا بمعنی القرط و السوار فیقال: خلّد فلان جاریته اذا وضع قرطا فی أذنیها أو سوارا فی یدیها. و کلتاهما حلقة مدورة تختلف بالصغر و الکبر یلبسها الخادم بقصد الزینة و اشارة الی غایة الخضوع و الطاعة. فیکون

وصف الولدان بذوی الأقراط أنسب بزینة المحفل و أقرب لبهجة النفوس مع الاشعار بکمال الخضوع و الانقیاد للمخدومین. فان الأقدمین کانوا یضعون الحلقة فی أذن الرقیق و علی یدی الأسیر رمزا لکمال الانقیاد و الطاعة. و هذا المعنی من أرغب کمالات الخدمة و لیست الطاعة و الخضوع من کمال الغادة الحسناء المطلوب ملاعبتها و مداعبتها. و لذلك لم توصف الحور بخلادة قلادة مع وصف الولدان بها.

فالولدان مخلدون بأقراطهم وفاقا لتفسیر سعید بن جبیر التابعی. و تبعه جملة من المفسرین و أیده اکثر اللغویین، و لو کان المراد خلودهم لقال: (ولدان خالدون) کما قال فی اهل الجنة: (خالدین فیها) («الدلائل و المسائل» للسید هبة الدین الشهرستانی ملخصا. راجع ج 2 ص 12).

(3) «اکواب» (بر وزن سلسال) جمع کوب (بضم کاف و سکون واو) است و کوب یعنی کوزه ای که دسته ندارد، و یا لوله ندارد (شرح قاموس).

صراحیه. (بضم صاد و کسر حاء و شد یاء) ظرف مخصوص شراب است و با تخفیف یاء، شراب خالص است (قاموس به ترجمه).

(4) «اباریق» (بر وزن مصابیح) جمع ابریق (بکسر همزه) است و آن معرب آبریز است و آن ظرفی است که به آن آب به سر می ریزند. و ابریق بمعنی شمشیر درخشنده و کمانی است که در آن درخشیدنهاست. و زن صاحب جمال درخشنده است (شرح قاموس).

«براق» بر وزن (غراب) چارپائی است که: بر نشست بر او پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم در شب معراج، و بود او فروتر از استر و بالاتر از الاغ (شرح قاموس).

«استبرق» (بکسر همزه و فتح تاء و سکون باء و فتح راء) دیبای ستبر است. معرّب «استروه» است(1). و بعضی گفته اند که: معرّب ستبر است، یا دیبائی است که کار کرده می شود به او طلا، یا جامه های حریری است تنك مثل دیبا، یا دوال سرخی است که گویا پاره های زهها است (اقتباس از شرح قاموس).

1- کلمه، نامفهوم است.

محرر این تفسیر گوید: در هر سه لغت، معنی لمعان و درخشندگی و تلألؤ ملحوظ است و هر سه لغت، عربی خالص است. و «براق» پیامبر صلّی اللّه علیه و آله هم، چون از نور، و برق سیر بوده «براق» گفته شده است و احتیاجی به چارپا بودن ندارد. بلی، ممکن است کلمهٔ «استبرق» از بقایای سریانی قدیم باشد.

(5) کأس: بر وزن (وقت) جامی که از آن آشامیده می شود، یا مادام که آشامیدنی در آن است، و بمعنی آشامیدنی است (قاموس به ترجمه).

منجد می نویسد: کأس جامی است که از آن آشامیده می شود و نیز بمعنی خمر است.

محرر این تفسیر گوید: مدرك خمر معلوم نشد، شاید در ترجمهٔ «شراب» به «خمر»، اشتباه کرده است.

(6) «سدر» بکسر سین به فارسی درخت کنار و بار آن را به عربی نبق(1) گویند.

در کتاب قرابادین کبیر شرحی دربارهٔ فوائد و خواص آن نگاشته است که طالبان باید به آن مراجعه نمایند.

«کنار»: (با ضم کاف) نام درخت و میوهٔ آن است که نام عربیش «سدر» است و برگ آن کار صابون می کند و در غسل میت هم به کار می رود (فرهنگ نظام).

(7) «فرش مرفوعه»: در شرح قاموس در لغت «فرش» می نویسد: «فراش» (بر وزن کتاب)، آن چیزی است که گسترده می شود، و جمع آن «فرش» (با دو ضمه) است. و «فراش» جفت مرد و زوجه است. و گفته شده است که از این (معنی) است گفتهٔ خدای تعالی «و فرش مرفوعة».

و در لغت «رفع» می نویسد: «فرش مرفوعه» (بر وزن معلومه) در کلام خدای، یعنی گستردنیهای بالای هم گذاشته شده، یا گستردنیهای نزدیك هم گذاشته شده است. و از این معنی است «رفعته الی السلطان رفعانا» (بضم اول) یعنی نزدیك کردم او را به سلطان. یا معنی «فرش» نساء مکرّمات است که «فرش» کنایه از

1- «نبق»: با تقدیم «ن» بر «باء»، بر وزن (وقت) و (فکر)، و (بفتح نون و کسر باء) (شرح قاموس).

زنان انـد که گسترده می شوند در زیر مرد. و «مرفوعه» اند یعنی گرامی داشـته شده اند باعتبار درجات. و از این معنی است کلام خدای که «یرفع اللّه ما یشاء» (ه).

محرر این تفسـیر گویـد: ای مرفوعـة ارجلهن. و هذه کنایة عن عدم الموانع الحاصـلة للمواقعة خلافا لنساء الدنیا اذ غالبا یبتلین بالحیض و الحمل و الامراض.

(8) در کتاب مفردات راغب می نویسـد: «زرع» بمعنی رویانیـدن است و حقیقت آن به امور الهی است نه به بشـری. خدا فرموده: «أَ أَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ اَلزّٰارِعُونَ » که «حرث» یعنی کاشتن را نسبت به مردم داده و رویانیدن را از آنها نفی کرده و به خود نسبت داده. و اگر «زارع» هم به بشـر گفته شـده است، برای این است که: فاعل اسـبابی است که سـبب «زرع» یعنی رویانـده شدن است. و «زرع» در اصل مصدر است و به «مزروع» تعبیر شده است، مثل فرمودهٔ خدای: «یُخْرِجُ بِهِ زَرْعاً» و نیز «وَ زُرُوعٍ وَ مَقٰامٍ کَرِیمٍ » (ه).

(9) ماء اجاج (بر وزن غلام) یعنی آبی است شور و تلخ (شرح قاموس).

(10) (مرخ و عفار) رجوع به صفحهٔ 14 جلد ششم همین تفسیر (تعلیقات سورهٔ «یس»).

تعلیقه سور خمسه در تعقیبات نمازهای پنجگانه

از امیرالمؤمنین سرّ خدا *** هست مروی این حدیث با رجا

هرکه خواند پنج سوره، پنج وقت *** می شود حاجات او بی شك روا

صبح «یس»، ظهر «فتح» و عصر «دهر» *** «واقعه» در مغرب و «ملك» در عشا

سورة الولایه: «سورهٔ دهر»، و سورة البرکـة: «سورهٔ ملك»، و سورة العظمه: «سورهٔ واقعه» است (مخطوطات مولانا سـید حسـین حسـینی «شمس العرفاء» تلمیذ العارف باللّه حضرة الشیخ عبد القدوس الکرمانشاهانی قدس سرهما).

ص: 298

سورة الحديد

اشاره

حجة التفاسير کلمات (اللّه) به (خدا) ترجمه شده است و مراد از خدا، ذات مستجمع جميع صفات کمال است.

کلمات (هو) که مراد خداست به (غيب مطلق) ترجمه شده است.

کشاف:

سورة حديد مدنى.

مشتمل بر: 29 آيه.

544 کلمه.

2476 حرف.

(تفسير تنوير المقباس).

داراى ذيول و تعليقات.

دربارة ديرها، کتابى بنام «کتاب الديارات» بچاپ رسيده که مؤلف آن شابشتى است.

نامبرده در کتاب خود، 53 دير را نقـل کرده. و کوركيس عواد مسـيحى عضو مجمع علمى عربى دمشق با افزودن توضـيحاتى، آن را بچاپ رسانيده است. و ياقوت در کتاب «معجم البلدان» 175 دير نقل کرده است.

ص: 299

بِسْمِ اَللّٰهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِيمِ

سوره الحديد (57): آيات 1 تا 6

اشاره

1 - 6 سَبَّحَ لِلّٰهِ ... بِذٰاتِ اَلصُّدُورِ

خدا

آنچه در آسـمانها و زمين است (دانسته يا ندانسته) خدا را (از شرك و عيب و نقص) پيراسته ساخته است. و خدا (همان غيب مطلق) غالب است (در ايجاد موجودات و در نظم آنها) و كارهاى او از روى اساس است.

از آن خـداست تصـرفات مالكانـهٔ آسـمانها و زمين، و خـدا (همان غيب مطلق) زنـده مى سازد و مى ميراند و آن غيب مطلق بر هر چيزى تواناست.

آن غيب مطلق اول است (زيرا، پيش از هر چيز است) و آخر است (زيرا، بعد از هر چيز است) و آشـكار است (صفات و افعال او) و نهان است (ذات او) و آن غيب مطلق بهر چيزى داناست.

آن غيب مطلق، آن كس است كه آسـمانها و زمين را در شـش روز (شش دور) آفريد، سپس عرش را مركز فرمانروائى خود ساخت (1). آن غيب مطلق آنچه را كه در زمين وارد مى شود (از: دفـائن و معادن و تخمهاى گياه ها و ريشه هاى درختان و قبور مردگان و...) و آنچه را كه از زمين بيرون مى آيد، و آنچه را كه از آسمان فرود مى آيد (از:

فرشـتگان و كتابها و وحى ها و الهامات و نور و امواج و...) و آنچه را كه در آسمان بالا مى رود؛ مى داند. و آن غيب مطلق، با شما بنى نوع بشـر است در هركجا كه باشيد و خدا به آنچه مى كنيد بيناست، از آن اوست تصرفات مالكانهٔ آسمانها و زمين. و بسوى خدا عواقب هر كار بازگشت داده مى شود.

خـدا شب را در روز درمى آورد (در آن وقت كه روزها بلنـد مى شود) و خـدا روز را در شب درمى آورد (در آن وقت كه شب ها بلنـد مى شود) و خدا (همان غيب مطلق) به مكنونات دلها داناست.

سوره الحدید (57): آیات 7 تا 19

مقدّمه

دین اسلام سه چیز لازم دارد:

1 - عقل. 2 - پیامبر. 3 - علم.

و برای ترویج دین اسلام سه چیز لازم است:

1 - خرج کردن پول. 2 - از خودگذشتگی. 3 - آهن.

7 - 18 آمِنُوا بِاللهِ وَ رَسُولِهِ ... اَلْجَحِیمِ

خرج کردن پول و دلایل آن

(ای مسلمانان!) به خدا و پیامبر خدا (از روی حقیقت) ایمان بیاورید و از آن اموالی که (از شما نبوده بلکه،) خدا بعنوان جانشینی خود در دسترس شما گذارده است(1)؛ خرج کنید. پس، از شما مسلمانان، آنها که ایمان واقعی آورده اند و خرج کرده اند، مزدی بزرگ به آنها اختصاص داده شده است.

عقل (پیامبر باطن)

و شما را چه شده است که از روی حقیقت به خدا ایمان نمی آورید؟ و حال آنکه پیامبر باطن (یعنی عقل)، شما را دعوت می کند تا به پروردگارتان ایمان بیاورید(2).

و علی التحقیق خدا از عقل شما پیمان گرفته است که ایمان بیاورید، اگر آن پیمان را باور دارید.

رسول خدا (ص) (پیامبر ظاهر)

خدا (همان غیب مطلق) کسی است که بر بنده اش (محمد) معجزات واضحات می فرستد، تا شما مردم را از تاریکی ها (از کفر و جهالت و شبهات) بیرون ببرد. (و) به روشنائی (ایمان وارد سازد). و البته، خدا بشما نوازش کننده و مهربان است(3).

1- تفسیر بیضاوی.

2- اقتباس از تفسیر ابو الفتوح.

3- رجوع به کتاب «فروق اللغات» سید نور الدین جزایری.

ترغیب به انفاق

و شـما مسلمانان را چه شده است که در راه خدا خرج نمی کنید؟ و حال آنکه (مال در دست کسی باقی نمی ماند) خاص خداست میراث آسمانها و زمین.

از شما مسلمانان، کسی که قبل از فتح مکه در راه خدا انفاق کرد و با دشمن کارزار نمود (با کسی که بعد از فتح مکه در راه خدا انفاق کرد و بـا دشـمن کـارزار نمود) برابر نیست، آن گروه که پیشـقدم بودنـد مرتبه شان بزرگتر است از آنها که بعـد از فتـح مکه انفاق کردنـد و کارزار نمودند. و خدا به همه وعدهٔ بهشت داده است (با تفاوت درجات بهشت) و خدا به آنچه می کنید خوب باخبر است.

مال خود را رایگان مدهید بلکه، به خدا بعنوان وام بدهید

کیست آن کس که به خـدا وام بدهـد وامی نیکو؟ (به این گونه که بقصـد خـدا، مال حلال، و پاکیزه، که چشم آرزو به آن دوخته، و محبوب ترین اموال اوست، بی اطلاع احدی، بی منت و بی زخم زبان، و بی ریاء، و بی آنکه آن مال را بزرگ و مهم بشمارد؛ بشخص بسیار محتاج بدهد(1).

موعد پرداخت وام از طرف خدا

پس، خـدا (در عوض از ده تا هفتصـد و زیادتر) آن وام را چنـد برابر (در دنیا) برای وام دهنـده افزایش می دهد، و از آن چنین کسـی اسـت مزدی خالص و بی نقص(2)(در آخرت که همان بهشت است).

(ای پیـامبر! مزد آخرت) در روزی (پرداخت می شود) که تو مؤمنـان و مؤمنـات را می بینی که نورشـان پیشاپیش ایشان می شـتابد و (این توقیع) در دستهای راست ایشان است(3): مژدهٔ شـما امروز بهشتهائی است که از زیر کاخ های آن نهرها روان است درحالی که جاویدان در آن بهشتها باشید. آن مژده، همان کامیابی بزرگ است (که در دنیا وعده داده شده بود).

1- اوصاف دهگانه، از تفسیر مجمع البیان نقل شده.

2- تفسیر مجمع البیان.

3- ب.

همان روزی که مردان منافق و زنان منافق به کسانی که ایمان آورده اند می گویند: به ما بنگرید تا از نور شـما اقتباس کنیم (ولی به منافقان و منافقـات) گفته می شود: به دنیا برگردیـد پس، نور بجوئیـد (زیرا این نور، عکس العمل اعمال دنیوی است، این نور از وضوء نماز و سـجده است)(1) آنگـاه، (برای جلوگیری از اقتبـاس نور) میـان مؤمنـان و مؤمنـات و میان منافقان و منافقات دیواری زده می شود که دارای دروازه است. طرف داخل دیوار، رحمت در آن است. و طرف بیرون آن (آنجا که منافقان و منافقات هستند)، عذاب از جانب آن است (2).

منافقان و منافقات به آواز بلنـد مؤمنان را آواز می دهنـد (و می گویند:) آیا ما در دنیا با شـما نبودیم ؟ مؤمنان می گویند: آری با ما بودید و لیکن، شـما خودتان را در بلاء انداختید و انتظار عواقب بد در حق ما بردید و (در امر دین) مشکوك(2)بودید. و آرزوهای دور و دراز، شما را فریفت، تا فرمان خدا (به قبض روح شـما) در رسـید و فریبنده (مال و جاه و شـهوت و شیطان و دنیا(3) شما را نسبت به خدا فریب داد. بنابراین، امروز نه از شـما منافقان و منافقات فـدیه ای (بدلی) (3) گرفته می شود (که از عـذاب رهائی پیـدا کنیـد) و نه از کسانی که کافرند [فدیه ای (بدلی) گرفته می شود]. جایگاه همهٔ شـماها آتش است، آتش سـزاوار شـماست و (این جایگاه که به آنجا می روید) بد جایگاهی است.

آیا (با گذشـتن مدتی از اسـلام) وقت آن نرسیده است که کسانی که ظاهرا اسلام آورده اند دلهاشان برای ذکر خدا و آنچه از قرآن نازل شده است، بترسـد و نرم بشود؟ و ماننـد کسـانی نباشـند که از پیش از این به آنهـا کتـاب داده شـد. پس، (فاصـلهٔ) زمـان (ایشان تا زمان حیات پیامبرشان) طولانی گردید، در نتیجه، دلهاشان سخت شد (و رو به گناه آوردند و شریعت خود را فروگذاشتند) و بسیاری از ایشان از راه

1- تفسیر ابو الفتوح.

2- شکی که در شکتان هم شك می کردید.

3- مفردات راغب.

حق و صواب (دین خود) خارج اند (یعنی مانند یهود و نصاری نباشند).

ای منافقان و منافقات! بدانید که خدا زمین را بعد از مردن آن، زنده می سازد (آیا دلهای مردهٔ شما نباید به باد بهار و باران رحمت یاد خدا و قرآن، زنده شود). به حقیقت برای شما حجتهای واضح (و دلایل باهر) را روشن ساختیم، باشد که شما تعقل کنید.

بطور قطع مردان صدقه دهنده و زنان صدقه دهنده (4) و مردان و زنانی که وامی نیکو به خـدا دادند (در عوض) برای آنها چند برابر (از ده تا هفتصد و زیادتر در دینا) افزایش داده می شود. و از آن ایشانست مزدی خالص و بی نقص (در آخرت که همان بهشت است).

و کسانی که به خدا و تمام پیامبرانش گرویدند آن گروه، همان گروه، بسـیار راستگو هستند و به نزد پروردگارشان حضور می یابند(1). از آن ایشانست مزدشان (که وعده کرده ایم) و نورشان (که روز حشر با ایشان خواهد بود). و آنها که کفر پیشه کردند و آیات ما را تکذیب کردند، آنان، اهل دوزخ اند.

سوره الحدید (57): آیات 20 تا 21

اشاره

19-21 اِعْلَمُوا ... اَلْعَظِیمِ

از خودگذشتگی و دلایل لزوم آن

بدانید که زندگانی دنیا (با صرف نظر از دورهٔ فرتوت شدن، فقط در پنج دوره خلاصه می شود):

بازی (در دورهٔ اول عمر).

و هوسرانی (و سیر و تماشا که آدمی را مشغول می دارد) (در دورهٔ دوم عمر).

و آرایش (در خوراك و پوشاك و منزل و مرکب و غیرها). (در دورهٔ سوم عمر).

و خودستائی میان اقران و امثال خودتان (در نسب و جاه). (در دورهٔ چهارم عمر).

و زیاده طلبی در جمع اموال و تحصیل اولاد؛ است. (در دورهٔ پنجم عمر).

(و این جمله زندگانی دنیا در سرعت زوال) مانند داستان گیاهی است (5)

1- ب.

که از آب باران روئیده (باشد و) طراوتش کشاورزان را به تعجب در بیاورد سپس، خشك شود. پس، بعد از خرمی آن را می بینی زرد شده سپس، درهم شکسته و ریزه ریزه گردد (آنگاه، کار زندگانی دنیا به آخرت می کشد) و در آخرت است عذاب سخت (برای کافران و منافقان). و آمرزش از جانب خدا و خشنودی (برای مؤمنان). و (با بالجمله) زندگانی دنیا چیزی نیست مگر کالای غرور (و فریفتن).

(بنابراین، ای مسلمانان!) (بشتابید و) پیشدستی کنید بر یکدیگر به طرف آمرزشی که از جانب پروردگار شماست و (به طرف) بهشتی که پهنای آن مانند پهنای آسمان و زمین است(1) که این بهشت برای کسانی که به خدا و پیامبرانش ایمان آورده اند، آماده شده است(2). آنچه گفته شد، فضل خداست، (6) آن را به هرکس که بخواهد می دهد. و خدا صاحب فضل بزرگ است.

سوره الحدید (57): آیات 22 تا 24

مقدّمه

1 - جبن یعنی ترسیدن از فقر و یا مرض و یا جهاد.

2 - تکبر یعنی خودستائی کردن و نازیدن به مال دنیا.

3 - در پیشامدهای ناگوار، جبن نداشته باشید.

4 - در پیشامدهای گوارا خوشحال نشوید که کار به خودستائی و نازیدن برسد.

5 - مصیبت (7) یعنی هرچه به شخص برسد از شرور (ناگواریها)(3)و از خیرات (گواراها).

6 - علت ناگواریها و گواراها در یکی از سه کتاب است:(4)

1- تفسیر مجمع البیان دراین باره سه قول نقل کرده.

2- این آیه دلیل است بر اینکه بهشت مخلوق است - تفسیر بیضاوی.

3- علل مصائب ناگوار را در تعلیقات همین سوره ببینید.

4- ب.

الف – کتاب لوح محفوظ (در این کتاب همهٔ وقایع محفوظ است).

ب – کتاب آفاقی (تمام عالم را باید به منزلهٔ یك کتاب فرض کرد، و مراد از کتاب آفاقی، تمام عالم است بغیر از انسان).

ج – کتاب انفسی [انفس و نفوس جمع نفس (بسکون فاء) است. و مراد از کتاب انفسی، خود انسان است]. دراین باره آیهٔ شریفه می فرماید:

22–24 مٰا أَصٰابَ ... اَلْحَمِیدُ

مصائب (اعم از شر و از خیر)

هیچ مصیبتی (یعنی هیچ شرّی خواه) در زمین (از قحطی و تنگی و آفت زراعت و میوه ها و از زلزله ها و سیل ها و طوفان ها و...) و نه (خواه) در نفوس شما (از فقر و بیماری و درد و رنج و دلتنگی و پیری و...) [و هیچ خیری، خواه در زمین (از ارزانی و وفور نعمتها و آسایش و...) و خواه در نفوس شما (از علم و مال و جوانی و صحت و کامیابی و...)] نرسیده (و نخواهد رسید) مگر اینکه از آن پیش که آن (شر و خیر) را بیافرینیم در کتاب (لوح محفوظ و یا کتاب آفاقی و یا کتاب انفسی) است. (و به عبارت دیگر، مصیبت، معلول علت مقدم برآن است، و آن علت یا در لوح محفوظ و یا در کتاب آفاقی و یا در کتاب انفسی است) البته، آن، بر خدا (که تمام صفات کمال را دارا است و موجد علل و معلولات است، علم به سلسلهٔ آن علل و معلولات قبل از وقوع)؛ آسان است.

(شما را به این سه کتاب متوجه ساختیم) تا بر آنچه از دست شما به در رفته است اندوهگین نشوید، و به آنچه به دست شما می رسد شادمان نگردید (که خودستا و نازنده می شوید) و خدا هر متکبر خود ستاینده (و نازندهٔ به دنیا) را دوست نمی دارد. همان کسانی که بخل می کنند و مردم را هم به بخل وادار می سازند، و هرکس از این دستور رو گردان شود، پس البته، خدا (همان غیب مطلق) بی نیاز است (به بخیل و انفاق او احتیاجی ندارد) و ستوده است (که بخیل را کیفر می دهد و محتاجان را دستگیری می نماید. و اگر در دنیا از بخیل تلافی کامل نشد قیامتی در کار است که خدا به بهترین وجه او را کیفر می دهد)(1).

1– تفسیر آیات 22–24 نظر محرر این تفسیر است.

سوره الحدید (57): آیه 25

مقدّمه

«الجنة تحت ظلال السیوف» یعنی بهشت، زیر سایه های شمشیرهاست.

25 لَقَدْ ... عَزِیزٌ

آهن و دلایل لزوم آن

قسم است که محققا پیامبران خود را با معجزات فرستادیم و کتاب با آن رسولا ن فروفرستادیم و میزان(1) (یعنی عقل(2) به مردم دادیم) تا (عموم) مردم به عدل قیام کنند. و آهن را فروفرستادیم (برای اشخاص معاند و لجوج منحرف از عدالت). در آهن است شجاعت و قوت (و خوف و عذاب) سخت و منفعت ها برای مردم. و تا خدا کسی را که خدا و پیامبرانش را در غیاب پیامبران، یاری می کند (از دیگران که ظالم اند) جدا سازد (8). البته، خدا نیرومند و (فرمانش بر همه) غالب است (و می تواند دشمنان دین را در کمتر از چشم به هم زدن نابود کند. و لیکن، چون جهان، جهان اختیار و اختبار است، برای مسلمانان از برابر گرگان که چنگال و دندان و ضربهٔ دست دارند، دفاع و سلاح آهنین و شمشیر خونین و بمب آتشین لازم است).

سوره الحدید (57): آیات 26 تا 27

اشاره

26 و 27 وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا نُوحاً ... وَ رَحْمَةً

از طوفان تا میلاد

و قسم است که محققا نوح و ابراهیم را فرستادیم و نبوت و کتاب را در نسل آن دو، قرار دادیم. در نتیجه، اعقاب این دو پیامبر (که بشر بعد از طوفان بالتمام از اعقاب نوح اند و سلسلهٔ یهود و عرب عدنانی یعنی قریش و عمدهٔ اهل مکه از اعقاب ابراهیم اند) بعضی (متدین و) راه راست یافته اند و بسیاری از ایشان از راه حق و صواب (دین خود) خارج اند.

1- «المیزان»، الامام - تفسیر صافی بنقل از تفسیر قمی.

2- ب.

سپس، بر پشت سر نوح و ابراهیم پا به پای آنها پیامبران خود را فرستادیم و پشت سر آنها عیسی پسر مریم را فرستادیم و کتاب انجیل را (که انجیل بمعنی مژده است زیرا، عیسی مژدهٔ ظهور محمّد را آورد)(1) به عیسی دادیم و در دلهای کسانی که از عیسی پیروی کردند نوازش و مهربانی (بر یکدیگر) نهادیم.

تتمهٔ 27 وَ رَهْبانِیَّةً ... فٰاسِقُونَ

رهبانیت (یعنی ترک دنیا)

و تابعان عیسی (یعنی رهبانان عیسوی، ترك دنیا و) رهبانیت (یعنی گوشه نشینی) را که از پیش خود (ابتداع و) اختراع کردند، ما بر آنها مقرر نکرده بودیم، فقط به طلب خشنودی خدا (ابتداع و) اختراع کردند زیرا، خواستند از کافران فاصله بگیرند).

پس، تابعان (رهبانان) حق رعایت رهبانیت را (آن گونه که شایستهٔ رهبانیت بود) رعایت نکردند (زیرا، بعض دیرهای رهبانان مرکز عیاشی و فحشاء شد(2). بعلاوه، به گناه بخشی مبادرت کردند بااینکه بخشش گناه خاص خداست. و نیز در کتاب انجیل دست بردند و تثلیث و انکار ظهور خاتم پیامبران را به مردم تلقین کردند) بالنتیجه، مزد راهبان و راهباتی را که ایمان داشتند دادیم. و بسیاری از رهبانان از راه حق و صواب (دین خود) خارج اند.

سوره الحدید (57): آیه 28

اشاره

28 یٰا أَیُّهَا ... رَحِیمٌ

فرمان الهی به عیسویان از راهبان و راهبات و سایرین

فرمان الهی به عیسویان از راهبان و راهبات و سایرین(3)

ای کسانی که به عیسی ایمان آورده اید! از مخالفت خدا بترسید و به پیامبر خدا (محمد) ایمان بیاورید تا خدا شما را دو بهره از رحمت خود مرحمت کند (: یکی برای ایمان به عیسی، و یکی برای ایمان به محمّد) و نوری به شما بدهد که به آن، راه راست را طی کنید و شما را بیامرزد. (شما فریب کشیشان را که گناه بخشی می کنند نخورید) و (بدانید که) خدا آمرزگار و مهربان است.

1- تعلیقات همین سوره را به بینید.

2- تعلیقات همین سوره را به بینید.

3- ب.

سوره الحدید (57): آیه 29

اشاره

29 لِئَلاَّ یَعْلَمَ ... اَلْعَظِیمِ

گناه بخشی کشیشان عیسوی (9)

(کشیشان عیسوی می دانند که خود کوچك ترین قدرت در جلب چیزی از فضل خدا ندارند. ولی، مردم عیسوی مذهب که اهل کتاب اند این موضوع را نمی دانند و اگر بدانند از دور کشیشان پراکنده می شوند. کشیشان هم برای حفظ ریاست خود عیسویان را در نادانی نگاه می دارنـد) تا اهل کتاب از تهی بودن دست کشـیشان و از قـدرت بر چیزی از فضل خـدا و از اینکه فضل، بدست خداست و بهر کس که می خواهد می دهد، اطلاع حاصل نکنند. و حال آنکه خدا صاحب فضل بزرگ است.

«پایان»

ذیول

(1) در متن قرآن «اسـتوی» مذکور است و در منجد آن را بمعنی (اسـتولی و ظهر) گفته است. پس، در مورد بحث ما معنی آیه این اسـت که: خدا عرش را مرکز فرمانروائی خود ساخت.

تـذکر: در قرآن کریم موضوع اهمیت عرش خـدا در نوزده مورد بعبارات مختلف ذکر شده است، و مراد، عاصـمه (یعنی پای تخت) بودن عرش است برای آسـمانها و زمین. امـا، پـای تخت فرمـانروائی بـا جلوس ملاـزمه نـدارد. در کتاب مجمع البحرین به ترجمه می نویسـد: (استیلاء بر تخت سلطنت، لازمهٔ آن نشستن بر تخت نیست). بنا بر این، توهّم نشود که خدا دارای جسم است.

(2) یکی گفته که: مراد از «سور» مذکور در این سوره، دیوار حائل بین بهشت و جهنم است که «اصـحاب اعراف» برآن می ایستند که هم بهشتیان را می بیننـد و هم جهنمیان را، و آن دیواری است که مرگ را برآن در حضور اهل بهشت و اهل جهنم ذبـح می کنند (تفسـیر روح البیان به ترجمه).

مرگ را به صورت کبش املح [کبش (بفتح کاف و سکون باء) و املح (بر وزن

جعفر) یعنی قوچی که سیاهی آن به سفیدی آمیخته است] می آورند و ذبح می کنند.

محرر این تفسیر گوید: گویا این قوچ، مجسمهٔ مرگ است و گرنه خود مرگ چنین صورتی ندارد.

(3) فدیه (بکسر اول و سکون دوم) یعنی سر خرید و سر بها (شرح قاموس).

(4) در متن قرآن «المصدقین و المصدقات» (به شدّ صاد و دال) است که بمعنی مردان صدقه دهنده و زنان صدقه دهنده است، و آن مترجمینی که بمعنی مردان تصدیق کننده و زنان تصدیق کننده نوشته اند، صحیح نگفته اند. بلی، بنا بر قرائت (به تخفیف صاد و شدّ دال) درست است.

(5) در متن قرآن «غیث» وارد است که ما به گیاه ترجمه کردیم و در منجد می نویسد: (الغیث: المطر. الکلاء الذی ینبت بماء الغیث یقال «رعینا الغیث» و ربما سموا السحاب غیثا) (ه).

(6) بهشت گرچه به حساب ظاهر، مزد طاعات است و لیکن، روی حساب دقیق، «فضل» است یعنی موهبت زاید است. زیرا، اگر عدل محض حکمفرما باشد، نعمتهای دنیوی در برابر طاعات قرار می گیرد و کسی مستحق بهشت نمی گردد - اقتباس از تفسیر ابو الفتوح.

(7) شعبی گفت: مراد به «مصیبت»، هر چیزی است که به مردم رسد از: خیر و شر، نیك و بد، بیماری و تندرستی، تنگی و فراخی و خرمی و دژمی؛ بیانش قوله تعالی «لِكَيْلاٰ تَأْسَوْا عَلىٰ مٰا فٰاتَكُمْ وَ لاٰ تَفْرَحُوا بِمٰا آتٰاكُمْ » - تفسیر ابو الفتوح.

(8) «وَ مٰا جَعَلْنٰا اَلْقِبْلَةَ اَلَّتِي كُنْتَ عَلَيْهٰا إِلاّٰ لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ اَلرَّسُولَ » (الآیة) ضمن العلم معنی التمییز أي لیتمیز بالعلم فان العلم صفة تقتضی تمییز المعلوم فیتمیز لك الناس التابعون لك و الناکصون عنك (کتاب مجمع البحرین).

پس معنی آیهٔ مذکور در متن سورهٔ حدید این است که: خدا بوسیلهٔ پیامبران ظاهر و باطن، مطیعان و متمردان را از هم جدا سازد (به طوری که در معرض افکار عمومی باشد).

(9) آیات قرآن کریم که مشعر بر اختصاص مغفرت و آمرزش، به خداست؛

ناظر بر ابطال عمل دو دسته است:

1 – بت پرستان که گناه بخشی را از شئون بتها می دانند.

2 – عیسویان که گناه بخشی را از شئون کشیشان می دانند. ب.

تعلیقات

اشاره

واردات گوارا که گواراست. و اما، علل مصائب ناگوار وارده بر بشر، یکی از این سه امر است:

تعلیقه (1)

مصائبی که مولود قـدر و قضاء الهی است و علل آنها بر ما نامعلوم است. و لیکن، علل آنها در کتاب لوح محفوظ ثبت است. لسان الغیب گوید:

گریه و خندهٔ عشاق ز جای دگر است *** می سرایم به شب و وقت سحر می مویم

رضا به داده بده وز جبین گره بگشا *** که بر من و تو در اختیار نگشاده است

تذکر: خواجه برعکس مشهور، در تمام امور قائل به جبر نبوده است و لذا، دستور امرونهی بسیار داده و از جمله می گوید:

ای بی خبر! بکوش که صاحب خبر شوی *** تا راهرو نباشی کی راهبر شوی

توضیح: مسئله حظ (بفتح حاء و شد ظاء) یعنی بخت، مربوط به کتاب لوح محفوظ است.

تعلیقه (2)

مصائبی که مولود کتاب آفاقی است (مراد از کتاب آفاقی، تمام عالم است به غیر از انسان) به عبارت دیگر قسـمتی از مصائب ناگوار، آفاقی است که برحسب اقتضاء تن خاکی و عالم خاکی است و تقصـیر متوجه کسی نیست زیرا، مانند تقدّم و تأخّر سطرها بر یکدیگر است، و یا تقدّم و تأخّر حروف بر یکدیگر است، و یا تقدّم و تأخّر اعداد بر یکدیگر است (چون: تقدّم یك بر دو، و یا پنج بر شـش و هکذا) و یا تقدّم و تأخّر بازو و انگشتان، و یا چشم و انگشت پاست و...

تعلیقه (3)

مصائبی که مولود کتاب انفسی است (مراد از کتاب انفسی، خود انسان است).

به عبارت دیگر، قسمتی از مصائب، معلول عملیات خود بشر است مانند: سکونت بشر در منطقهٔ زلزله خیز و عدم عبرت از زلزله های عهد مقدم برآن و درست نکردن عمارات مقاومت کننده در برابر زلزله، و یا سکونت بشر در منطقهٔ آتش فشان و عدم تهیهٔ وسائل دفاع، و یا عبور از منطقهٔ وجود و نزول بهمن بدون تحقیق از خطر، و یا خوردن غذاهای نامناسب و بیمار شدن، و یا عدم اطلاع از خواص گیاهان شفابخش، و یا عدم اعتناء به تجربیاتی که فرد فرد بشر گمنام دربارهٔ معالجات کرده اند و مردن آن تجربه ها به مرگ اشخاصی که از داروهای شفابخش نتیجه گرفته اند، و یا ایجاد مزاحمت ها و دشنامها به پیامبران و کشتن آنان بجای استفاده از آنها برای معالجات امراض صعب العلاج و همچنین برای تشخیص مناطق زلزله خیز و آتش زا، و یا اهمیت ندادن به حفظ و نگاهداری کتابهائی که برای آلام بشریت سودمند بوده، و یا شتاب در تکذیب اهل علم و اطلاع؛ که در تمام این موارد تقصیر متوجه خود بشر گرفتار شده است.

نیز مانند ارتکاب گناهان بزرگ، و یا غفلت از دعاء و از صدقات در بعض جاها، و همچنین غفلت از صلهٔ رحم، و از نیکی به پدر و مادر، و از شاد کردن دلهای مردم، و از توبه و انابه به درگاه خدا؛ که در تمام این موارد تقصیر متوجه خود شخص مصیبت زده است.

تذکر: قسمتی از مصائب، معلول ظلم بشر مقصر است بر بشر دیگر که این ظلم، مولود تکبر و خودستائی و بخل بشر است نسبت به رسیدن بشر دیگری به: علم و یا ایمان و یا مال و یا جاه.

و نیز چشم زدن و سحر هم معلول ظلم بشر مقصر است بر بشر دیگر (این گونه مصائب نیز مولود کتاب انفسی است).

قدر و قضاء

در معنای «قدر» و «قضاء» و در تقدیم و تأخیر آنها، بیانات عدیده شده است، قسمتی از آن در کتاب مجمع البحرین در لغات «قدر» و «قضاء» مذکور است. و سید نور الدین بن

سیـد نعمة اللّه جزایری در کتاب خود موسوم به «فروق اللغات» در حرف «قاف» چند فرق بین این دو کلمه نقل کرده است که از جملهٔ آن، اشاره به بیان راغب اصفهانی در کتاب مفردات القرآن است (ه).

راغب در لغت «قضـاء» می نویسـد: «و القضاء من اللّه تعالی أخص من القـدر، لانه الفصل بین التقـدیر، فالقـدر هو التقـدیر و القضاء هو الفصل و القطع. و قـد ذکر بعض العلماء أن القـدر بمنزلـة المقدر للکیل. و القضاء بمنزلة الکیل و هذا کما قال أبو عبیدة لعمر (رضـی اللّه عنهما) لما اراد الفرار من الطاعون بالشام أ تفر من القضاء؟ قال: أفرّ من قضاء اللّه الی قـدر اللّه؛ تنبیها أن القـدر ما لـم یکن قضاء فمرجو أن یدفعه اللّه فاذا قضـی فلا مدفع له، و یشـهد لذلك قوله تعالی «و کان أمرا مقضـیا» و قوله «کان علی ربك حتما مقضیا» و «قضی الأمر» أی فصل؛ تنبیها أنه صار بحیث لا یمکن تلافیه و قوله «اذا قضـی أمرا» - و کل قول مقطوع به من قولك. هو کذا او لیس بکذا، یقال له: «قضـیة» - و من هذا یقال:

«قضـیة صادقة و قضیة کاذبة»، و ایاها عنی من قال: «التجربة خطر و القضاء عسر(1)» أی الحکم بالشیء أنه کذا و لیس بکذا أمر صعب، و قال علیه السّلام: «علیّ أقضاکم» (ه).

فارسی گو گرچه تازی خوش تر است

محرر این تفسـیر گوید: بسـی خطرات بر من گذشـته است و بسـی نجات یافته ام و تا حدی بعض علتهای آنها را هم درك کرده ام و لیکن، چند خطر مهم است که از من رفع شده و رفع آنها اگر به دعای پدر و مادر نبوده است محققا. مربوط به کتاب قدر و قضاء بوده است(2).

1 - زمـانی حمام کوی پـدری من (کوی چهل دختران از شـهر نائین) محتاج به تعمیر شـد و در نتیجه موقت تعطیل گردیـد. پـدرم، حجة الاسلام سید حسن (متوفی به سال 1352 هجری قمری) مرا که کودکی بیش نبودم در وقت اذان صبح از خواب بیدار

1- «تجربه»: (بکسر راء)، و «عسر»: (بکسر سین) است.

2- نمونهٔ این گونه امور، کم وبیش در زندگانی هر فردی که در مسیر زندگانی افتاده است، موجود است.

کرد و با خود به حمام کوی مادری من (یعنی به حمام کوی پنجهه) برد. چون هر دو لباس از تن بدر آوریم ایشان به کار دیگری پرداخت و من وارد گرم خانه شدم. ولی، بی اجازه داخل خزینه گردیدم(1).

من به قیاس حمام کوی خودمان از پله های خزینه پائین رفتم و لیکن، آب از سر من گذشت درحالی که دستم به عروة الوثقای پله نبود و با خفه شدن شاید یك ثانیه فاصله داشتم (احدی در حمام نبود. حمام با چراغی معروف به روغن چراغ، روشن و بسی کم فروغ بود) اینکه می گویم کسی در حمام نبود درست می گویم زیرا، این راه و رسم حمام های قدیم بود که حمامها موقوفه بود، و حمامی هم در حمامها کرسی نداشت زیرا، پول نمی گرفت و سالیانه انعامی از مشتریان حمام دریافت می نمود. اما، دلاك در حمام نبود زیرا، هنوز وقت زود بود.

بالجمله: در آن حال کسی دست مرا گرفت و از آب بیرونم کشید، و آبهای خزینه را که خورده بودم برگردانیدم، پس از نجات، معلوم شد که این شخص، دلاك حمام است که پس از ما لخت شده و چون وارد گرم خانه شده و آوازی از خزینه شنیده - آنهم آواز بهم خوردن آب - آمده ببیند چیست، که مرا نجات داده است.

در اینجا نه قانون حکمفرما بوده و نه پاسداران قانون مراقب بوده اند و نه عامل پول در کار بوده و نه زور. بلکه، فقط خواست خدا مؤثر بوده و بس(2).

تذکر: قیاس حمام بر حمام، از آن قیاس های شیطانی بوده و قیاس در غیر موارد خاصه بسیار خطرناك است، خواه در احکام و خواه در غیر آن و لذا، مذهب امامیه

1- بی پیر «خضر» مرو تو در خرابات «ظلمات» هرچند سکندر زمانی

2- شاید اشخاص دیر باور این موضوع را حمل بر تصادف و اتفاق کنند و لیکن، لبهٔ تیغ قدر و قضاء به حدی تیز است که «تصادف» را چون خیار تر دونیم می سازد یعنی آن همه پیش آمدها در زندگانی من پس از واقعهٔ حمام و برای اعقابم تا زمان انقراض، اگر مولود تصادف حمام باشد و در «لوح محفوظ» انعکاسی از آنها نباشد، موجب هرج و مرج در کارگاه خلقت است.

با قیاس در احکام (غیر از قیاس منصوص العله) کار ندارد:

«و لیس من مذهبنا القیاس *** قاس به الشیطان و النسناس»

2 – در دوران تحصیل در اصفهان، به معیت سید جلال الدین فرزند سید مهدی مقیم کوی آسیاب یك پری (قرب مقبرهٔ شیخ ابو مسعود) با خانوادهٔ ایشان به زیارت امامزادهٔ معروف به شاه رضا واقع در (جوار قمشهٔ اصفهان) رفتیم و در همان ایام خود به تنهائی به کوه مشرف بر بارگاه امامزاده که بارگاه هم در دامنهٔ کوه است؛ بالا رفتم. در برگشتن از کوه، انگشت پای چپم به لب زیرجامهٔ پای راستم گیر کرد و از کوه پرتاب شدم. چون متوجه شدم، مسافت پرتاب و محل سقوط و حفظ خدا، کاری کرده که سالها می گذرد و هنوز فراموشم نشده است.

تذکرات:

الف – سید مزبور از صلحاء و از ائمهٔ جماعت شهر اصفهان بود و در دو مسجد اقامهٔ جماعت می نمود از جمله: در مسجد قبرستان آب بخشان اصفهان بود که قبرستان را شهرداری برای امتداد خیابان چهارباغ تسطیح کرد و مسجد باقی ماند. سید در سال 1357 هجری قمری وفات یافت و قرب قبر فاضل هندی در قبرستان تخت فولاد اصفهان مدفون شد.

ب – شاه رضا، پسر محمّد بن ابراهیم بن زید بن حسن بن علی بن أبي طالب علیهم السّلام می باشد و در جوار امامزاده، علماء بزرگ مدفونند (به کتاب «رجال اصفهان» که اسم دیگر آن «تذکرة القبور» است؛ مراجعه کنید).

ج – در این أوان نام «قمیشه» حذف شده و دستگاه امامزاده با قمشهٔ قدیم، جمله یك شهر شده و بنام (شهرضا) معروف شده است.

د – فاصلهٔ اصفهان تا مهیار: 48 کیلومتر است و مهیار تا شهرضا: 33»» (کتاب مسافت راهها).

و جمع کل: 81»» 3 – در دوران جوانی من، ترکی اشرف خان نام، در اصفهان شمشیری بر فرق

من حواله کرد که چند متر فاصـله گرفتم و نجات یافتم. آن نیروی پرش آنی که چند متر به عقب پریدم، و نجات یافتن از دست آن سـفاك را غیر از امر الهی چیزی نمی دانم.

4 – در کلاتهٔ موسوم به «گردو» که حدود یك فرسخی سلطان آباد است (امروز سلطان آباد را «أراك» می گویند) از خط کوه با همراهان که همگی دهانـهٔ اسـبان را در دست داشـتند؛ به قریهٔ دیگری می رفتیم. همراهان، کوه را دور زدند و من دهانهٔ اسب بدست، دور را تمام نکرده بودم. البته، وضع مسـیر خود را می دیـدم که گوئی از جـدار کوزه ای در حرکت هسـتم. و لیکن، نگـاهم به زمین کوه بود. اما، همین که به پائین کوه نگاه کردم کوه مرا گرفت و در آن حین ابو الفضل علیه السّلام را از پردهٔ دل نـداء کردم (چنان نـدائی که در کوه صدا داد) و من بی هوش شـدم. من بغیر از خـدا چیزی دیگر را حافـظ خود نمی دانم (چون انتظـار همراهان از انـدازه گـذشت، نماینـده ای فرسـتادند که در حقیقت مردهٔ تازه جانی را به همراه برد).

5 – در بلوك هرسـین کرمانشاهـان وارد بر حـاج علی اکبر نـامی بودم. مرا بر قـاطری سوار کرد که می توان گفت: رب النوع چموشـی بود. همین که باد به عبای نازك دوش من وزید و عبای سـیاه به چشـمش نزدیك شد از جا کند و خدا می داند که در مدت جست وخیز آن قاطر در میان سنگهای کوه چه کشیدم، فریادرسی که به فریادم برسد غیر از خدا احدی نبود، تا عاقبت پرتاب شدم. اگر به زیر دست و پای او می افتادم کارم خاتمه بود، و اگر بر نیش سـنگی اصابت می کردم آنهم پایان کار بود. و لیکن، نجات دهنـدهٔ من غیر از حافظ زمین و آسـمانها احدی نبود.

6 – در شـهر ملایـر انگشت شـست راست پایم را کفش زد و عاقبت طبیب دسـتور بریـدن انگشت را داد. و لیکن، با دلی شکسـته به مـدد اسـتخارهٔ کلام اللّه مجیـد در هر روز دربارهٔ مـداوا، با داروهای طب قدیم که خود از کتابها بدست می آوردم، انگشت، چهل روزه بهبودی یافت و هشت سال طول کشـید تا ناخن مرده زنـده شـد و سالهاست که با اندك ناراحتی، همان انگشت مرتعش می گردد. و من شـفای آن انگشت سیاه شده

را غیر از خواست الهی چیزی دیگر نمی دانم، آنهم در مزاجی که سر سوزنی زخم آن ماهها طول می کشد تا التیام پیدا کند.

«ای دعاء از تو اجابت هم ز تو»، «ای دواء از تو شفائش هم ز تو».

7 – در چند سال قبل روزنامهٔ اطلاعات نوشت که: زن و شوهری با فرزندان خود در آبادان (عبادان) در اطاقی نشسته بودند و بمناسبت خنکی هواء منقل آتشی در حضورشان بود که گرم می شدند. ناگهان، از سقف چوبین اطاق مارمولکی بزرگ سقوط کرد و به میان آتش افتاد. مارمولك که در اضطراب بود برای فرار از آتش، آتش و خاکستر پرتاب می کرد و ساکنین اطاق، از وحشت این منظرهٔ ناگهانی؛ به خارج اطاق دویدند. در اثنای همین وضعیت، سقف اطاق یکجا پائین آمد. مردم محل از جهش مارمولك (که گویا در اثر شنیدن آواز مقدماتی خراب شدن سقف در صدد فرار برآمده است) و سقوط آن در محاذات منقل آتش، در آتش، و بیرون دویدن اهل اطاق و خراب شدن سقف اطاق، انگشت عبرت به دندان گزیدند.

8 – قهوه خانهٔ واقع در قرب آب انبار اول قبرستان تخت فولاد اصفهان سالها دائر بود. اما، یك روز چهار نفر از چای آنجا نوشیدند و همگی مردند. چون رسیدگی کردند، ماری در داخل سماور یافتند که پخته شده بود.

آری

چو آمد، به موئی توانی کشید *** چو برگشت، زنجیرها بگسلد

مرغ زیرك که می رمید از دام *** با همه زیرکی به دام افتاد

خدا کشتی آنجا که خواهد برد *** اگر ناخدا جامه بر تن درد

خمیرمایهٔ دکان شیشه گر سنگ است *** عدو شود سبب خیر اگر خدا خواهد

ص: 317

یا رب نظر تو برنگردد *** برگشتن روزگار سهل است

جهان را جهاندار، دارد خراب *** بهانه است کاووس و افراسیاب

که داند به جز ذات پروردگار *** که فردا چه بازی کند روزگار

دشمن دوست نما را نتوان داد نشان *** شاخه را مرغ چه داند که قفس می گردد

آری از قسمت نمی باید گریخت *** عین الطاف است ساقی آنچه ریخت

چون قضا آید طبیب ابله شود *** وان دوا در نفع خود گمره شود

از قضا سرکنگبین صفرا فزود *** روغن بادام خشکی می نمود

قضا چون ز گردون فروهشت هشت سر *** همه عاقلان کور گردند و کر

چو تیره شود مرد را روزگار *** همه آن کند کش نیاید به کار

قضا دستی است پنج انگشت دارد *** چو خواهد از کسی کامی برآرد

دو بر چشمان نهد دیگر دو بر گوش *** یکی بر لب نهد گوید که خاموش

- 9

ألا یا أیها المغرور تب من غیر تأخیر *** فان الموت قد یأتی و لو صیرت قارونا

بسل مات رسطالیس بقراط بافلاج *** فلاطون ببرسام و جالینوس مبطونا

ص: 318

: ای مغرور! توبه کن و تأخیر در آن مکن که مرگ می آید گرچه در ثروت به پای قارون برسی. ارسطوی طبیب به مرض سل مرد، و بقراط طبیب به فلج وفات یافت، و افلاطون طبیب به مرض برسام درگذشت، و جالینوس به شکم روش چشم از جهان فروبست.

تذکرات

اشاره

یك - سل (بکسر سین و شد لام) دردی است در شش - منجد به ترجمه.

دو - برسام (بر وزن انسان)، التهاب در حجاب بین کبد و قلب است - منجد به ترجمه.

سه - ارسطوطالیس که مؤلفین عرب ارسطاطالیس و رسطالیس و ارسطو نیز می گویند معلم اول و رئیس حکمای مشائین است. این فیلسوف، خطیب و طبیب و اوحدی در طب بود و در فلسفه غالب و مشهور شد.

چهار - افلاطون سه نفرند:

اول: افلاطون طبیب. دوم: افلاطون فیلسوف (پلاطن) که استاد ارسطو است. سوم: افلاطون صاحب الکیّ .

پنج - در کتاب ناسخ التواریخ در ترجمهٔ افلاطون، تراجم حال افلاطون طبیب با افلاطون فیلسوف؛ بهم مخلوط شده است. در صورتی که میان این دو افلاطون قریب هزار و پانصد سال فاصله است (به خلاصه از کتاب «مطرح الانظار فی تراجم اطباء الاعصار»).

- 10

نگار من که به مکتب نرفت و خط ننوشت

به غمزه مسئله آموز صد مدرّس شد

(لسان الغیب).

حضرت محمّد، پیامبر خدا صلّی اللّه علیه و آله که پدر و مادرش را در آغاز عمر از دست داده بود و ثروتی نداشت و درس نخوانده بود و خط نمی نگاشت، منصب خاتم پیامبران یافت و قرآن به او نازل شد، همان قرآنی که جن و انس از آوردن مانند یك آیهٔ آن عاجزند.

آری: خـدا معلم پیـامبر صـلّی اللّه علیه و آله بـود و علـوم اولین و آخرین را در پنجـهٔ قـدرت این پیـامبر صـلّی اللّه علیه و آله از موم نرم تر ساخت.

انجیل

لفظ انجیل معرّب (به ضمّ میم و شدّ راء) او نکلیون است و لفظ او نکلیون (بکسـر همزه و فتح واو و سـکون نون و فتح کاف و سکون لام و ضمّ یـاء و سـکون واو) یونـانی است و معنی آن بشـارت و تعلیم است. و در لغت کلـدانی و سـریانی و سورت، انجیل را خـدّت (بر وزن عصمت) می گویند یعنی بشارت. پس، انجیل بمعنی بشارت و تعلیم است (کتاب «انیس الاعلام» ج 1 ص 116).

الرهبانیة

الرهبانیة(1)

أول من ابتدع رهبانیة النصاری قوم من مصر، و ذلك فی القرن الرابع ب. م.

ثم انتقلت هذه الفکرة الی أوروبا سریعا و صادفت قبولا، و کان (سان جیروم) أول متحمس لها فقد خف یدعو الرجال و النساء الی الدخول فی الرهبانیة. و فی القرن السادس انتشرت الأدیار فی غرب أوروبا.

و أول من سنّ قانون الرهبانیـة هو (مار بنـدیکیت) سـنة 526 فی دیره الـذی أنشـأه فی جبـل کسـینو، جنوبی ایطالیا ثم عممه علی فروعه، و شاعت انواع الرهبنة بانواع قوانینها.

و أعنف مبدأ لها مبدأ رهبانیة (أغناطیوس دو لیولا) ثم (القبوسونا) و انتشرت فی آسیا الصغری و سوریا و العراق.

أما الاسـلام: فهو یری الرهبنـة جریمة تهدم حق الانسانیة الطبیعی، و أن الفحولة تحفظ للرجولة کرامتها و اسـتعلاءها، و للانوثة حق فطری یجب العنایـة به لحفظ التوازن الاجتماعی الذی جعل اللّه الادیان حرسا لنوامیسه و لبقاء النوع الانسانی (راجع ذیل معجم القرآن ج 1 ص 246).

1- «الرهبانیة» (بفتح الراء و ضمها) طریقة الرهبان (المنجد).

سورة المجادلة

اشاره

حجة التفاسير كلمات (اللّه) به (خدا) ترجمه شده است و مراد از خدا، ذات مستجمع جميع صفات كمال است.

كلمات (هو) كه مراد خداست به (غيب مطلق) ترجمه شده است.

كشاف:

سورة مجادله مدنى.

مشتمل بر: 22 آيه.

473 كلمه.

1992 حرف.

(تفسير تنوير المقباس).

ص: 321

بِسْمِ اَللهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِيمِ

سوره المجادلة (58): آيات 1 تا 5

مقدّمه در ظهار أوس

در سال ششم هجری، أوس(1) بن الصّامت انصاری با زن خود خوله(2) دختر ثعلبهٔ خزرجی، ظهار(3) کرد یعنی به زنش گفت: تو بر من حرامی مانند حرمت پشت مادر من بر من. و ظهار، در زمان جاهلیت، طلاق بود و دیگر امکان بازگشت نداشت. و این اول ظهاری بود که در اسلام واقع شد.

و جهت وقوع ظهار مزبور این بود که: خوله اندامی زیبا داشت، روزی نماز می گذارد چون سر به سجده گذارد در این وقت چشم أوس بر اطراف سرین خوله و حرکت آن افتاد و بی درنگ قلبش را هیجانی گرفت. چون خوله از نماز فراغت حاصل کرد، أوس او را برای مضاجعت خواست، خوله سر فرونیاورد.

أوس، از شتابزدگی و سبکی، غضب کرد و به خوله گفت: «انت علیّ کظهر امی»:

تو نسبت بمن همچو پشت مادر منی.

پس از اینکه أوس غضبش فرونشست از کردهٔ خود پشیمان شد، و به خوله گفت:

گمان می کنم که در شریعت اسلام بر من حرام شده ای.

زن گفت: از پیش خود سخن مگو و به حضور پیامبر خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم حاضر شو و بپرس.

أوس گفت: من از این سؤال شرم دارم.

خوله گفت: بگذار تا من بپرسم.

خوله، به خدمت حضرت، شرفیاب شد و وقتی رسید که عائشه نیمی از گیسوان حضرت را می شست و شانه می زد. خوله عرض کرد: یا رسول اللّه! شوهرم أوس بن الصامت زمانی با من ازدواج کرد که من جوان و دارای حسن خداداد بودم و

1- «أوس»: (بفتح همزه) یعنی گرگ.

2- «خوله»: (بفتح خاء) یعنی ماده آهو (قاموس به ترجمه).

3- «ظهار»: (بر وزن رجال و نساء).

احتیـاجی به مشـاطه نداشـتم و نیز دارای مال و خانـدان بودم. مالم را خورد و جوانیم را از بین برد و خانـدانم متفرق شدنـد و خود سالمند شدم؛ اکنون نسـبت به من ظهار کرده و بعد هم پشـیمان شده است. اینك، آیا راهی دارد که باز ما زن و شوهر باشـیم و تو بوسیلهٔ آن مرا از سقوط حتمی نجات بدهی ؟ حضرت فرمود: ظهار در جاهلیت، طلاق است.

خوله عرض کرد: به آن خدا که قرآن را بر تو فروفرستاد که أوس دم از طلاق نزد، و او پدر فرزندانم است و او را از همه کس دوست تر دارم.

حضرت فرمود: ظهار در جاهلیت طلاق است و در شریعت من هنوز حکمی دراین باره نازل نشده است.

خوله عرض کرد: یـا رسول اللّه! کـار من مشـکل افتاده و جزع می کرد و مسـکنت خود را اظهار می نمود و می گفت: من از أوس کودکان دارم اگر خود نگاه دارم گرسنه می مانند و اگر بدست او بدهم خوار می شوند. و باز همان جواب را می شنید.

خوله، به درگاه خدا نالید و از خدا خواست که دراین باره بر پیامبرش وحی بفرستد.

عائشه، برای شسـتن نصف دیگر گیسوان پیامبر خدا صـلّی اللّه علیه و آله قیام کرد. و باز خوله از حضرت، استدعای توجه می نمود. در این اثناء آثار وحی بر چهرهٔ مبارك پیامبر صـلّی اللّه علیه و آله آشـکار شد و عائشه گفت: ای زن! قصهٔ خود را کوتاه کن که وحی بر آن حضرت نازل می شود.

چون وحی تمام شـد، حضـرت فرمود: شوهر خود را بگو تا بیایـد. پس از آمدن أوس، حضـرت آیات را بر او خواند، و عائشه گفت: مبارك است خدائی که همهٔ آوازها را می شنود. من در خانه بودم و برخی از سخنان خوله را نمی شنیدم ولی خدا همهٔ آنها را شنید.

پس از تلاوت آیات، پیامبر خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فرمود: برای کردار خود باید یك بنده آزاد کنی. آیا می توانی ؟ أوس عرض کرد: من مردی کم بضاعتم و قیمت بنده گران است و من آنچه

دارم باید در این راه بدهم.

پیـامبر خـدا صـلّی اللّه علیه و آله فرمود: پس، بایـد دو مـاه روزهٔ پی درپی بگیری. آیا می توانی ؟ أوس عرض کرد: اگر در روز، سه بار چیز نخورم چشمم کم نور می شود و می ترسم که تاریك بشود.

پیامبر خدا صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم فرمود: پس باید شصت نفر مسکین را اطعام کنی. آیا می توانی ؟ أوس عرض کرد: به خدا قسم! نه. مگر اینکه یا رسول اللّه! تو کومکم فرمائی.

پیامبر خـدا صـلّی اللّه علیه و آله فرمود: پانزده صاع طعام به تو می دهم و از خدا می خواهم که به تو برکت عنایت کند. پس، آن را دریافت نمود و کفاره را پرداخت و رخصت مضاجعت با همسر خود را یافت(1).

1 - 5 قَدْ سَمِعَ اَللّهُ ... أَلِيمٌ

حکم ظهار

(ای پیامبر!) علی التحقیق خدا اسـتدعاء زنی را که دربارهٔ شوهر خود با تو مکالمه می کرد و فتوی می خواست و به خدا شـکایت می کرد؛ پذیرفت(2) و خدا سؤال و جواب آن زن و تو را می شنید. زیرا البته، خدا شنوا و بیناست.

از شـما مسـلمانان آنها که نسـبت به زنانشان ظهار می کنند (و زنان خود را چون مادران خود حرام ابدی می شـمارند، بدانند که:) آن زنان مادرانشان نیسـتند، مادرانشان فقط کسانی هسـتند که آنها را زائیـده انـد، و البته، ظهارکنندگان سـخن نادانسـته و دروغ می گویند (که زن را همچون مادر می گویند) و البته، خدا بسیار عفوکننده و آمرزگار است(3).

1- تفسیر مجمع البیان به ترجمه.

2- تفسیر روح البیان.

3- تفسیر روح البیان.

و کسانی که نسبت به زنان خود ظهار می کننـد باز رجوع می کننـد در نقض آنچه گفته اند، پس، واجب است آزاد کردن بنده پیش از اینکه مرد و زن با یکدیگر تماس بگیرند. آن کفاره که برای شما گفته شد به آن پند داده می شوید (تا از تلفّظ به این گونه الفاظ بازایستید) و خدا به آنچه می کنیـد ازهرجهت باخبر است. پس، کسـی که بنـده نیابـد، پس بر او است دو ماه روزهٔ پی درپی، پیش از اینکه مرد و زن با یکدیگر تماس بگیرند. پس، هرکه نتواند (روزه بگیرد) پس، بر او است اطعام شـصت مسکین. آن استدعاء که خدا پذیرفت برای این است که خدا و پیامبرش را باور داشته باشید، و آن حکم کفاره، مرزهای (احکام) خداست. و از آن کافران است عذاب دردناك.

سوره المجادلة (58): آیات 5 تا 7

مقدّمه

شهر مـدینه، بجهت تشـکیل مجامع و انجمنهای سـرّی که اغلب سه نفری و گاهی کمتر و گاهی زیادتر بود که از طرف یهودان و منافقین و جاسوسـان کفار قریش مکه و دیگر قبایل بت پرست مجاور مـدینه تشـکیل می شـد؛ دچار خطری بزرگ شـده بود و هرآن بیم انقلاب می رفت. امنیت رخت بر بسـته بود، در اثر نشر اخبار گوناگون وحشت انگیز دائر بر هجوم قبایل عرب به مدینه و تصمیم بر قتل عام مسلمانان، خواب را بر چشم مردان و زنـان و اطفـال مسـلمانان حرام کرده بود، بالخصوص که در اغلب خانه های مسـلمانان مجروحین جنگ وجود داشـتند که تحت معالجه بودند و یا کشـته ای داشـتند که بر او گریه می کردند. لذا، خدا برای جلوگیری از این اوضاع پریشان دستور فرمود که: حکومت نظامی در شـهر اعلام بشود تا از تشنجات کاسته گردد و با منع اجتماعات و نشر اخبار موحش، آرامش بر قرار شود (استنباط محرر این تفسیر از فحوای آیات و تفسیر روح البیان و...).

6 - 8 إِنَّ اَلَّذِينَ ... عَلِيمٌ

تشکیل انجمنهای سری از طرف یهودان و منافقین و جاسوسان کفار در مدینه، و اعلام حکومت نظامی و کیفر تخلف از مقررات آن

البته، کسانی که (اکنون) از در دشمنی و ستیزه جوئی با خدا و پیامبرش وارد

می شونـد؛ نگونسار شونـد، همچنان که دیگران که پیش از اینها زندگی می کردند (دشـمنی و ستیزه جوئی کردند و) نگونسار شدند. و علی التحقیق ما (بر صدق رسالت پیامبر)، معجزات باهرات فرستادیم. و از آن کافران است عذاب خوارکننده.

(این عذاب) در روزی است که خدا همگی ایشان را برمی انگیزاند. پس، به ایشان ویکأن ویکأن کارهائی را که انجام داده اند خبر می دهد و خدا عمل ایشان را برشمرده و خودشان آن را فراموش کرده اند، و خدا بر هر چیزی حاضر (و گواه) است.

ای پیامبر! آیا نه این است که می دانی که خدا آنچه را در آسـمانها و آنچه در زمین است می داند؟ هیچ انجمن سـری سه نفری تشکیل نمی شود مگر اینکه آن غیب مطلق، چهارم آنهاست و هیچ انجمن سـری پنج نفری تشکیل نمی شود مگر اینکه آن غیب مطلق، ششم آنهاست و هیـچ انجمن کمتر از این و نه بیشتر از این برقرار نمی شود مگر اینکه آن غیب مطلق، بـا آنان است در هرجا که باشـند (و انجمن تشـکیل بدهند).

سپس، در روز قیامت به آنچه (که در انجمن گفته اند و تصـمیماتی که گرفته و برطبق آن) رفتار کرده اند به اصـحاب انجمنها خبر می دهد. زیرا البته، خدا بهر چیزی داناست.

سوره المجادلة (58): آیه 8

اشاره

9 أَ لَمْ تَرَ ... اَلْمَصِیرُ

نقض مقررات حکومت نظامی

ای پیامبر! آیا نه این است که متوجه هستی به کسانی که از تشـکیل انجمن سری ممنوع شده اند، باز آنچه را که از آن ممنوع شده اند تجدید می کنند و دربارهٔ گناه و تجاوز و نافرمانی پیامبر انجمن سـری تشـکیل می دهند و چون (به علت سوءاسـتفاده از آشفتگی اوضاع) به نزد تو می آینـد تو را تحیت (و سـلامی) می گوینـد که خـدا به آن وسـیله تو را تحیت نگفته (منافقین برسم عهد جاهلیت به تو می گویند: «انعم صباحـا» و «انعم مسـاء» یعنی شادزی. و یهودان به تو می گوینـد: «السام علیك» یعنی مرگ یا کشـتن به شمشـیر بر تو، و چنین جلوه می دهند که ما می گوئیم: «السلام علیك»(1).

1- پیامبر صلّی اللّه در جوابشان می فرمود: «علیکم» یعنی بر خودتان باد.

و یهودان و منـافقین در ما بین خودشان چنین تبلیغ می کننـد که: (محمّـد پیامبر خـدا نیست، زیرا اگر پیامبر بود ما که این گونه به او تحیت می گوئیم،) چرا خدا ما را بر آنچه می گوئیم، عذاب نمی کند؟ (ای پیامبر!) بسشان است جهنم، به آن درمی آیند. پس، جهنم بدسرانجامی است.

سوره المجادلة (58): آیات 9 تا 10

اشاره

10 و 11 یٰا أَیُّهَا اَلَّذِینَ آمَنُوا ... اَلْمُؤْمِنُونَ

اعلامیه دربارهٔ تشکیل انجمنهای سری متقابل از طرف مسلمین

ای مسـلمانان! هرگـاه خواستیـد انجمن سـری تشـکیل بدهیـد، پس، دربـارهٔ گناه و تجاوز و نافرمانی پیامبر انجمن نکنیـد، و دربارهٔ نیکی و پرهیزکاری انجمن تشکیل بدهید. و از مخالفت خدائی که به نزد او در قیامت جمع آوری می شوید بپرهیزید. انجمن سری (مبنی بر گناه و تجاوز و نافرمانی پیامبر از طرف هرکس از یهودان و منافقین و جاسوسان مشـرکین تشکیل بشود) فقط از الهام شیطان است، تا کسانی را که اسـلام آورده اند، اندوهگین سازد. و این انجمنهای سری هیچ گونه زیانی متوجه مسلمانان نمی کند مگر اینکه خدا (بخواهد و) اذن بدهد. و بر خدا (نه بر غیر او) پس، باید مسلمانان توکل کنند.

سوره المجادلة (58): آیه 11

اشاره

12 یٰا أَیُّهَا اَلَّذِینَ آمَنُوا ... خَبِیرٌ

صدور دستور کلی برای ممنوعیت اجتماعات تمام طبقات، حتی مسلمانان

ای مسـلمانان! چون بنفع شما گفته شود که در تشکیل جلسه ها توسعه بدهید، پس، توسعه بدهید تا خدا بسود شما (رزق و منزل و حوصله و اموال شـما را) توسعه بدهد. و چون گفته شود که: (از تشکیل جلسات) خودداری کنید، پس، خودداری کنید تا خدا درجات کسانی را از شما که اسلام حقیقی آورده اند و (بالخصوص) کسانی را که دانش به آنها داده شده است؛ بلند کند. و خدا به آنچه انجام می دهید، خوب با خبر است.

سوره المجادلة (58): آیه 12

اشاره

13 یٰا أَیُّهَا اَلَّذِینَ آمَنُوا ... رَحِیمٌ

صدور اعلامیه بر محدود ساختن انجمن سری با پیامبر (ص)

ای مسلمانان! چون خواستید با پیامبر انجمن سری و ملاقات محرمانه تشکیل بدهید، پس، شما متقاضیان باید اوان تقاضای تشکیل انجمن سری پرداخت صدقه را (در راه خدا) جلو بیندازید، آن گونه انجمن بهتر است برای شما و پاکیزه تر است.

(زیرا، اگر متقاضی یا متقاضیان مطلبشان مهم نباشد، نفع صدقه به مردم نیازمند رسیده است) پس، اگر چیزی برای صدقه نیابید پس، (بلا مانع است) البته، خدا آمرزگار (و) مهربان است.

سوره المجادلة (58): آیه 13

مقدّمه

چون تشکیل انجمن سری با پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم به پرداخت صدقه در اوان تقاضا مقید شد، تنها یك نفر این تقاضا را کرد و آنهم ده بار تقاضا نمود و او علی علیه السّلام بود و کسی دیگر این صدقه را نداد و چنین تقاضا نکرد. و پس از ده روز(1) مقررات حکومت نظامی الغاء شد، و این افتخار بر افتخارات علی علیه السّلام افزوده شد که بمفاد آیه ای از آیات قرآن عمل کرده است که منحصر به خود اوست و دوم ندارد:

14 أَ أَشْفَقْتُمْ ... تَعْمَلُونَ

الغاء مقررات حکومت نظامی و گله از بی همتی مسلمانان

[شما مسلمانان (باستثناء علی) از اینکه پیش از تشکیل انجمن سری با پیامبر، بایستی صدقه بدهید، از تقاضای تشکیل انجمن سری با پیامبر خودداری کردید] آیا از اینکه در اوان تقاضای تشکیل انجمنتان با پیامبر شما باید پرداخت صدقات را جلو بیندازید، ترسیدید؟ پس، چون تقاضا نکردید و خدا (به الغاء مقررات حکومت نظامی) از شما

1- مقاتل بنقل تفسیر مجمع البیان و به گفتهٔ نیشابوری در تفسیر خود، و دیگران از مفسرین اهل سنت.

درگذشت، پس نماز را برپادارید و زکات را بپردازید و خدا و پیامبر خدا را پیروی کنید.

و خدا به کارهائی که انجام می دهید، خوب با خبر است.

سوره المجادلة (58): آیات 14 تا 19

مقدّمه

عبد اللّه بن نبتل(1) از منافقین بود و با پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم می نشست و گزارشهای پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم را به یهودان می رسانید. یك روز پیامبر صلّی اللّه علیه و آله در یکی از حجره های خود بود و جمعی از صحابه حضور داشتند. پیامبر صلّی اللّه علیه و آله فرمود: همین ساعت مردی از در وارد می شود که دلش، دل جباران است و با دو چشم شیطانی بشما می نگرد.

در حال، عبد اللّه مزبور از در درآمد و او مردی بود ازرق چشم. پیامبر صلّی اللّه علیه و آله به او فرمود: برای چه تو و رفقایت مرا دشنام می دهید؟ عبد اللّه عرض کرد: به خدا قسم! که من دشنام نداده ام و رفقایش هم آمدند و قسم یاد کردند که ما دشنام نداده ایم، آیه آمد:

15-20 أَ لَمْ تَرَ ... اَلْخٰاسِرُونَ

جاسوسان یهودان

ای پیامبر! آیا نه این است که می نگری به کسانی که دوست گرفتند قومی را که خدا بر ایشان غضب کرده است (یعنی یهودان را) این منافقین نه از شما مسلمانان اند (زیرا، با یهودان طرح دوستی ریخته اند) و نه از یهودان بشمارند (زیرا، بحسب ظاهر یهودی گری را کنار گذارده اند و ادعاء مسلمانی می کنند) و این منافقین بر دروغ قسم یاد می کنند و حال آنکه خودشان می دانند که دروغ می گویند. خدا برای منافقین عذابی سخت آماده کرده است (در دنیا به خواری و در آخرت به آتش دوزخ).

زیرا البته، آنان، بد است کاری که می کنند. منافقین قسمهای خود را سپر (مقاصد شوم جاسوسی خود) قرار داده اند. پس، مردم را از راه خدا بازداشته اند. در نتیجه، از آن ایشان است عذاب خوارکننده. نه مالهای ایشان و نه فرزندانشان به هیچ وجه

1- کتاب «لباب النقول» سیوطی به ترجمه.

چیزی از (عذاب) خدا را از ایشان کفایت نمی کند. آنان ملازم آتش اند. آنها در آتش جاویدند.

در روزی که خدا همهٔ آنها را برمی انگیزد، پس، برای خدا قسم یاد می کنند همان گونه که برای شما قسم یاد می کنند، و ایشان می پندارند که دارای شخصیتی هستند (و زرنگ می باشند). ای پیامبر! آگاه باش که ایشان، هم ایشان، دروغگویانند.

شیطان بر ایشان چیره شده است. پس، یاد خدا را از خاطرشان برده است. آنان لشکریان (و اتباع) شیطان اند. ای پیامبر! آگاه باش که البته، لشکریان و اتباع شیطان، هم آنان، زیان کارانند.

سوره المجادلة (58): آیات 20 تا 22

اشاره

21 و 22 إِنَّ اَلَّذِينَ ... اَلْمُفْلِحُونَ

خلاصهٔ کلام

البته، کسانی که با خدا و پیامبر خدا دشمنی و ستیزه جوئی می کنند، آنان در شمار خوارترین (مخلوقات) اند، قسم است که(1) خدا فرمان واجب الاذعان صادر فرموده است که: البته البته، من و پیامبرانم غالب می شویم. زیرا البته، خدا قوی و غالب است.

ای پیامبر! قومی را که به خدا و روز بازپسین ایمان دارند نمی یابی که کسی را دوست بدارند که وی با خدا و پیامبرش دشمنی و ستیزه جوئی می کند، گرچه آن دشمنان ستیزه جو پدرانشان یا پسرانشان یا برادرانشان یا عشیرهٔ ایشان باشند. آن گروه مؤمنان که با دشمنان خدا و پیامبر دوستی نمی کنند، خدا اسلام را در دلهاشان نقش بسته و به روحی که از جانب خداست(2) آنان را مدد داده است. و ایشان را در بهشتهائی که از زیر کاخهایش جویهای آب و شیر و شراب و عسل روان است؛ وارد می سازد، درحالی که در آن بهشتها جاویدند. خدا از ایشان خشنود شد و ایشان از خدا خشنود شدند. آنان لشکریان و انصار خدا هستند. ای پیامبر! آگاه باش که لشکریان و انصار خدا، هم ایشان، رستگارانند. «پایان»

1- تفسیر روح البیان.

2- نور قلب.

سورة الحشر

اشاره

حجة التفاسير كلمات (اللّه) به (خدا) ترجمه شده است و مراد از خدا، ذات مستجمع جميع صفات كمال است.

كلمات (هو) كه مراد خداست به (غيب مطلق) ترجمه شده است.

كشاف:

سورة حشر مدنى.

مشتمل بر: 24 آيه.

745 كلمه.

1712 حرف.

(تفسير تنوير المقباس).

داراى تعليقات.

ص: 331

بِسْمِ اَللهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِيمِ

سوره الحشر (59): آيه 1

مقدّمه

اشاره

اجمـال موضوع سه دسـته يهودان: بنى قينقاع، و بنى قريظه، و بنى نضـير در سورهٔ «فتـح» از صـفحهٔ 191-194 همين جلـد گذشت. اما، تفصيل آنها:

غزوهٔ بنى قينقاع (بفتح قاف و ضم نون)

قينقـاع: اسم يك شـعب (تيره) از يهودانى است كه در مـدينه مى زيسـتند. بازار موسوم به بنى قينقاع منسوب به اين تيره از يهود است و اين يهودان از دوستان قبيلهٔ خزرج و هم پيمانان عبادة بن الصامت و عبد اللّه بن أبى بن سلول اند. عدهٔ بنى قينقاع كم و حرفه شان زرگرى بود و با يهودان بنى النضـير و بنى قريظه از قديم در عهد جاهليت دشـمنى داشتند. زيرا، بنى قينقاع در روز بعاث(1) با قبيلهٔ خزرج شركت كرده بودند.

جنگ بنى قينقاع در ماه شوال سال دوم هجرى (فبراير سال 624 ميلادى) اتفاق افتاد.

ابن اسـحاق نوشـته است كه: پيـامبر صـلّى اللّه عليه و آله آنها را در بازار بنى قينقاع جمع كرد و فرمود: اى گروه يهود! از خـداى عز و جل بترسيد كه همان سرنوشت كه بر سر قريش آمد بر سر شما خواهد آمد. و اسلام بياوريد، زيرا، شما شناخته ايد كه من پيامبر مرسل هستم و اين را در كتاب خود مى يابيد و خدا دراين باره از شما پيمان گرفته است.

يهودان در جواب گفتنـد: اى محمّـد! تصور كرده اى كه ما هم مثل قريش قوم تو هستيم ؟! مغرور مشو! تو با كسانى برخورد كردى كه علم جنگ نداشتند و فرصتى بدست آوردى. ما به خدا قسم! اگر كارمان به جنگ بكشد، خواهى ديد كه در كارزار

1- «بعـاث» (بر وزن غلام به عين و غين نقطه دارد و با سه حركت در اول) نيز آمـده: جايگاهى است در مـدينه. و روز «بعاث» از روزهاى معروف است كه جنگ در ميان أوس و خزرج واقع شده (شرح قاموس اقتباسا).

چگونه مردمی هستیم!(1).

بالجمله: بنی قینقاع از جادهٔ ادب خارج شدند و مدعی شجاعت گشتند و جواب درشت دادند بااینکه پیامبر از کتاب خودشان استدلال فرمود. و علاوه، با کمی جمعیت و بودن در حوزهٔ مسلمانان مدینه؛ این گونه جواب مقتضی نبود.

«دکتر اسرائیل ولفنسون» در کتاب خود (تاریخ الیهود فی بلاد العرب) ذیل عنوان «انهم اجابوه بکل جرأة و تبجّح» از جمله می نویسد: از جواب این یهودان معلوم می شود که اتکاء آنها به قبیلهٔ خزرج، هم پیمانانشان بوده است و گرنه بطن بنی قینقاع چگونه جرأت بر اعلان جنگ بر ضد اغلب مردم مدینه داشته! اما، خزرج هم آنها را خوار کردند، و بااینکه از دوستان بنی قینقاع بودند به یاری ایشان اقدام نکردند (ص 129 و 130 کتاب مزبور)(2).

اولین شکنندهٔ پیمان

ابن اسحاق نوشته که: بنی قینقاع اول یهودانی هستند که با پیامبر صلّی اللّه علیه و آله نقض عهد کردند و (بین جنگ بدر و جنگ احد) به جنگ پرداختند (سیرهٔ ابن هشام ج 3 و 4 ص 47 به ترجمه).

سبب جنگ بین یهودان بنی قینقاع و مسلمانان

در سیرهٔ ابن هشام نوشته که: عبد اللّه بن جعفر بن مسور (بکسر میم و فتح واو) بن مخرمه (بر وزن مرحمه) از ابی عون (بفتح عین) گفته است که: زنی از عرب جنسی به بازار آورد و در بازار بنی قینقاع فروخت، و نزد یهود زرگری نشست.

یهودان اصرار کردند که روی خود را باز کند. زن امتناع کرد. پس، زرگر کنار لباس زن را گرفت و به پشت او گره کرد. چون زن برخاست، عورت او مکشوف

1- ابن اسحاق، به واسطه از سعید بن جبیر یا از عکرمه از ابن عباس نقل کرده که: این آیات دربارهٔ یهودان بنی قینقاع نازل شد: «قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ ... لِأُولِي الْأَبْصارِ» (سورهٔ آل عمران - آیات 10 و 11).

2- (کتاب «محمد» از محمدرضا مصری ص 222 به ترجمه).

شد. یهودان به او خندیدند. زن فریاد کشید. پس، مردی از مسلمانان به زرگر یهودی حمله برد و او را کشت. یهودان به آن مسلمان حمله بردند و آن مسلمان را کشتند. اقوام آن مرد، مسلمانان را به یاری طلبیدند و مسلمانان بخشم آمدند و شرّ بین مسلمین و یهودان بنی قینقاع به پاشد (سیرهٔ ابن هشام ج 3 و 4 ص 48 به ترجمه).

نقش ابن أبی (بر وزن رجیل) منافق

ابن اسحاق می نویسد: عاصم بن عمر بن قتاده (بفتح قاف) بمن گفت که:

پیامبر خدا صلّی اللّه علیه و آله یهودان بنی قینقاع را محاصره کرد تا تسلیم شدند. پس، عبد اللّه بن أبی بن سلول عرض کرد: ای محمّد! دربارهٔ دوستان من نیکی کن. زیرا، این یهودان، با قبیلهٔ خزرج که من هم از ایشانم؛ هم پیمانند. پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم توجهی نفرمود.

عبد اللّه باز تکرار کرد. حضرت اعراض فرمود. عبد اللّه دستش را در گریبان زره پیامبر ص برد (همان زره که موسوم به «ذات الفضول» است – ناقل ابن هشام). ابن اسحاق می نویسد: حضرت فرمود: دست بردار. و آثار غضب در چهرهٔ حضرت نمایان شد، و فرمود: وای بر تو! دست بردار. عبد اللّه عرض کرد: به خدا دست برنمی دارم تا قول بدهی که دربارهٔ دوستانم نیکی فرمائی. چهارصد نفر بی زره و سیصد نفر زره پوشیدهٔ یهودان را که مرا از سرخ و سیاه مانع شده اند یك بامداد می خواهی درو کنی، به خدا قسم! من مردی هستم که از پیش آمدهای بد که مرا چون گرداب در میان می گیرد می ترسم. حضرت فرمود: یهودان بنی قینقاع از آن تو.

مدت محاصره

ابن هشام می نویسد که: پیامبر خدا صلّی اللّه علیه و آله در ایام محاصرهٔ یهودان بنی قینقاع، بشیر بن عبد المنذر (بضم میم) را عامل مدینه فرمود، و مدت محاصره پانزده شبانه روز طول کشید.

بیزاری جستن عبادة بن الصامت از پیمان یهودان بنی قینقاع و آیات قرآن که در حق او و در حق ابن أبی نازل شده

ابن اسحاق می نویسد: ابو اسحاق بن یسار، از عبادة (بضم عین) بن الولید بن

عبـادة بن الصـامت، بمن خبر داد که در جنگ بنی قینقاع عبـد اللّه بن أبی از یهودان پشتیبانی می کرد. و اما، عبادة بن الصامت که یکتن از بنی عوف و با یهودان مزبور، هم پیمان بود، به حضور پیامبر خـدا صـلّی اللّه علیه و آله شـرفیاب شد و از پیمان و از دوستی یهودان مذکور تبری جست. و آیات سورهٔ مائده دربارهٔ عباده و عبد اللّه بن أبی نازل شد: «یٰا أَیُّهَا اَلَّذِینَ آمَنُوا لاٰ تَتَّخِذُوا اَلْیَهُودَ وَ اَلنَّصٰاریٰ أَوْلِیٰاءَ ... اَلْغٰالِبُونَ » (سیرهٔ ابن هشام ج 3 و 4 ص 48-50 به ترجمه).

پیامبر (ص) به شفاعت عبد الله بن أبی منافق، از خون یهودان بنی قینقاع درگذشت

محمّدرضا مصـری به خلاصه و ترجمه در کتاب موسوم به «محمّد» می نویسد: عمر بن قتاده گفته که: پیامبر صـلّی اللّه علیه و آله فرمود: این یهودان را واگذاریـد، خدا آنها را لعنت کند، و عبد اللّه بن أبی را با آنها لعنت کند. پس، آنها را رها کردند. آنگاه، حضـرت أمر فرمود که آنها را از مدینه به کوچانند و اموال آنان جزء غنائم مسلمین درآید.

پس، پیامبر صـلّی اللّه علیه و آله سـلاح بسیار و آلات زرگری از آنان گرفت. و مباشر اخراج آنان و فرزندانشان، عبادة بن الصامت بود. پس آنها را کوچانیـد تا به «ذباب» [(بکسـر ذال): نام کوهی است در مـدینه] رسانیـد و گفت: هرچه دورتر برویـد بهتر است. جریان کوچانیدن یهودان مزبور، سه شبانه روز طول کشید و یهودان به «أذرعات» [(بفتح همزه و کسر ذال): نام بلده ای است در شام] رفتند.

یهودان مزبور هفتصـد نفر مرد جنگی بودند که چهارصد نفرشان «حاسـر» یعنی بی زره بودند و سـیصد نفرشان «دارع» یعنی زره پوشـیده بودنـد. پس، تقاضا کردنـد که پیامبر صـلّی اللّه علیه و آله آنها را نکشـد و ایشان در عوض از مدینه کوچ کنند و زنان و فرزندانشان را با خود ببرند و بقایای اسلحه و اموالشان را باقی بگذارند.

آن اموال، پنج قسمت گردید: چهار قسمت سهم مسلمانان مجاهدین، و یك قسمت هم سهم پیامبر صلّی اللّه علیه و آله شد.

در منازل یهودان مذکور سلاح بسیار بدست آمد. پیامبر صلّی اللّه علیه و آله سه کمان برداشت:

1 - کمان موسوم به «کتوم» که در موقع تیراندازی آواز نداشت، این کمان بعدا در جنگ أحد شکست. 2 - کمان «روحاء». 3 - کمان «بیضاء».

و نیز دو زره برداشت:

1 - زرهٔ «صغدیه» (بضم صاد و سکون غین و کسر دال و شدّ یاء مفتوح) که گفته می شد: همان زرهی است که داود در جنگ با «جالوت» پوشیده است. 2 - زرهٔ «فضه».

و نیز سه نیزه و سه شمشیر برداشت. و آن حضرت یك زره به محمّد بن مسلمه (بفتح میم و فتح لام) و یك زره به سعد بن معاذ بخشید.

پرچم جنگی حضرت در جنگ بنی قینقاع سفید رنگ بود، و پرچم بدست حمزة بن عبد المطلب [عموی پیامبر (ص)] بود. (کتاب «محمّد» از محمّدرضا مصری ص 223 و 224 به ترجمه).

محرر این تفسیر گوید: اگر ناخن این یهودان به مسلمین گیر می کرد احدی را ابقاء نمی کردند و زنان و اطفالشان را به اسارت می بردند.

یهودان بنی قریظه

یهودان بنی قریظه(1)

برای اطلاع از احوال یهودان بنی قریظه به سورهٔ احزاب (جلد پنجم این تفسیر) مراجعه شود.

کعب بن الاشرف

مرد عربی از بنی نبهان (بر وزن سلمان) که اشرف نام داشت، در عهد جاهلیت کسی را کشت و به مدینه فرار کرد و در آنجا با یهود بنی النضیر عهد و پیمان بست و ترقی کرد و «عقیله»(2) دختر ابو الحقیق [«حقیق» (بر وزن رجیل)] را بزنی گرفت و فرزندی برای او بوجود آمد که او را «کعب» نامید.

1- «قریظه» (بضم قاف و فتح راء) است - قاموس.

2- «عقیله» (بر وزن سفینه) زن بزرگوار مستوره و در پرده است، و عقیله از گروه مهتر ایشان است، و از هر چیز گرامی تر از اوست، و عقیله بمعنی مروارید است، و بزرگوار از شتر است (شرح قاموس).

کعب، مردی درازقد و تنومند و شاعر زبردستی بود و بزرگ یهود حجاز شد زیرا ثروتمند بود و مخارج احبار (علماء یهود) را او می داد.

و کعب در اشعار خود پیامبر خدا صلّی اللّه علیه و آله را هجو می کرد و کفار قریش را بر جنگ با پیامبر صلّی اللّه علیه و آله تحریص می نمود و از جمله دشمنی او این بود که: چون جنگ بدر به سود مسلمین پایان یافت، پیامبر خدا صلّی اللّه علیه و آله برای اینکه مسلمانان را از حالت انتظار بیرون بیاورد و زن و فرزندان سربازان را که هرآن چشم به راه نتیجهٔ جنگ بودند باخبر کند، زید بن حارثه و عبد اللّه بن رواحه (بفتح راء) را فرستاد که مژدهٔ فتح را ابلاغ کنند و هرکدام از این دو نفر قسمتی از شهر را مطلع نمایند. این دو بشیر، واقعهٔ کشته شدن عده ای از کفار و اسارت عده ای دیگر را به مردم اطلاع دادند.

کعب، که از این مطلب آگاه شد گفت: آیا این دو نفر راست می گویند که محمّد، فلان و فلان را کشته است ؟ آنها از اشراف عرب و فرمانروایان مردم اند! به خدا قسم! اگر این اشخاص را محمّد کشته باشد مرگ بر حیات ترجیح دارد.

امّا، همین که یقین حاصل کرد که قضایا واقعیت دارد و بچشم خود دید که اسرای جنگ را وارد کردند، کعب با چهل نفر به مکه به نزد قریش رفت و بر کشتگان آنها گریه کرد و بوسیلهٔ سرودن اشعار مهیج، آنها را به جنگ با پیامبر خدا صلّی اللّه علیه و آله وادار ساخت و به هجو پیامبر خدا صلّی اللّه علیه و آله پرداخت و در میانهٔ هر جمعیتی از آنها فعالیت می کرد، و خبر عملیات او به حضرت می رسید. و «حسان» که مسلمان و شاعر زبردستی بود بفرمان آن حضرت، هجویات او را به شعر جواب می داد.

چون کعب از مکه به مدینه مراجعت کرد دربارهٔ زنان مسلمان مدینه به تغزّل پرداخت و شعرهای عاشقانه در حق ایشان سرود و نسبت های بد به آنها داد و از عملیات خود دست بردار نبود و می خواست شهر را بر ضد پیامبر خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بشوراند.

پیامبر خدا صلّی اللّه علیه و آله از کارهای کعب برآشفت و فرمود: کیست که شرّ پسر اشرف را کوتاه کند؟

محمّد بن مسلمه (بر وزن مسئله) برادر بنی عبد الاشهل، عرض کرد: من داوطلب این کارم، و او را می کشم.

پیامبر خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فرمود: اگر از عهده برمی آئی اقدام کن(1).

محمّد بن مسلمه، سه شبانه روز از خوردن و آشامیدن دست کشید و تمام فکرش دربارهٔ کشتن کعب بود. چون این خبر به حضرت رسید او را خواست و فرمود: چرا از غذا و آب دست کشیده ای ؟ عرض کرد: قولی داده ام و نمی دانم که می توانم وفا کنم یا نه ؟ حضرت فرمود: وظیفهٔ تو کوشش است و بس.

پس، محمّد بن مسلمه، به نزد ابو نائله(2) و عبّاد (بر وزن صرّاف) بن بشر (بکسر باء) و حارث بن أوس بن معاذ (بضم میم) و ابو عبس (بسکون باء) بن جبر (بسکون باء) که همگی از قبیلهٔ أوس بودند رفت و گفت: من قول به پیامبر خدا صلّی اللّه علیه و آله داده ام که کعب بن اشرف را بکشم. آنها هم گفتند: ما هم حاضریم با تو کومك کنیم.

پس، خدمت آن حضرت شرفیاب شدند و عرض کردند: کعب در قلعهٔ محکم، آنهم در بیرون شهر مدینه سکونت دارد و دسترسی به او محتاج بطرح مقدماتی است، ما را آزاد بگذار زیرا، کار، کار جنگ است و جنگ تدبیر لازم دارد.

حضرت فرمود: شما مختارید.

قبلا محمّد بن مسلمه(3)، به نزد کعب رفت و اظهار داشت که: این مرد (یعنی

1- در منظومهٔ فقه سید محسن کاظمینی می نویسد: عد ثلاثون دمائهم هدر قاتل نفسه و حربی کفر و الولد المقتول لا وارث له سوی الأب الذ بالخطاء قد قتله تا آنجا که می گوید: و قتل من سب النبی او واحدا من الأئمة المیامین الهدی : یعنی سی طائفه اند که خونشان هدر است: از جملهٔ: خون کسی است که: پیامبر یا یکی از دوازده امام علیهم السلام را دشنام بدهد.

2- نامش «سلکان» (بر وزن انسان) پسر «سلامة بن وقش» (بر وزن وقت) است.

3- سیرهٔ ابن هشام می نویسد: پیش از همه، ابو نائله به نزد کعب رفت (ج 3 و 4 ص 55).

پیامبر صلّی اللّه علیه و آله) از ما صدقه می خواهد و ما خودمان گرسنه ایم و او ما را به رنج انداخته است، و اکنون آمده ام که تو چیزی از من پیش خرید بکنی.

کعب گفت: به خدا قسم! که روزهای بدتری خواهی دید.

محمّد بن مسلمه، اظهار داشت: حالا گیر افتاده ایم، و نمی خواهیم او را رها کنیم و منتظریم که کارش به کجا می کشد، و می خواهیم تو یك وسق یا دو وسق(1) به ما پیش بدهی تا سر محصول به تو رد کنیم.

کعب گفت: هنوز هم نمی دانید که راه باطل طی می کنید؟ من حاضرم که جنس بشما بدهم و لیکن گروی می خواهم.

محمّد بن مسلمه گفت: گروی چه باشد؟ کعب گفت: زنانتان را گرو بدهید.

همگی اظهار کردند: چگونه زنانمان را به تو گرو بدهیم و حال اینکه تو - زیباترین مردم عربی! کعب گفت: پسرانتان را گرو بدهید.

همگی اظهار کردند: این برای ما ننگ است زیراکه، بعدا به آنها خواهند گفت: تو گرو یك وسق یا دو وسق رفته ای. پس، تو بااینکه می دانی ما به اسلحهٔ خود احتیاج داریم اسلحهٔ ما را گرو بردار (و این پیشنهاد برای این بود که اگر با زره و شمشیر و غیره آمدند سوءظن تولید نکند).

کعب قبول کرد.

بعد ابو نائله به نزد کعب رفت و گفت: مرحبا، ای پسر اشرف! من حاجتی به تو دارم. ولی، می خواهم موضوع آن مکتوم بماند.

کعب گفت: حاضرم.

ابو نائله گفت: ورود این مرد بر ما بلاء اندر بلاء بود. با ما مردم عرب دشمنی کرد و همه را آماج تیر ساخت و راه فرج را بر ما بست تا آنجا که عائلهٔ ما دچار فقر

1- «وسق»: (بر وزن وقت) شصت صاع است، یا یك بار شتر است (قاموس به ترجمه).

شد و به سختی افتادیم و ما و عائله مان سخت گرفتار شده ایم.

کعب گفت: من پسر اشرفم. به خدا قسم! من پیش از این، این روز را پیش بینی کرده بودم و به تو می گفتم.

ابو نائله گفت: اکنون از تو جنس می خواهیم و چیز هم گرو می دهیم و چند نفر هم از یاران منند که همین تقاضا را دارند. اجازه بده آنها را هم برای معامله بیاورم، و همه اسلحهٔ خود را گرو می دهند.

کعب گفت: اسلحه را قبول دارم، زیرا چون، مورد احتیاج شماست بعهد خود وفا خواهید کرد.

(ابو نائله برادر رضاعی کعب، و محمّد بن مسلمه پسر برادر رضاعی کعب بود).

حضار از کعب جدا شدند و رفتند که شبانه گروهای خود را بیاورند که کسی نه بیند.

شبانگاه، محمّد بن مسلمه و ابو نائله باتفاق عباد بن بشر، و حارث بن أوس بن معاذ و ابو عبس بن جبر که همگی از قبیلهٔ أوس بودند از خدمت پیامبر خدا صلّی اللّه علیه و آله مهیای رفتن شدند و حضرت تا «بقیع غرقد» با آنها رفت و آنها را به راه انداخت و فرمود: بروید بنام خدا. آنگاه، عرض کرد: خدایا یاریشان فرما، و سپس به خانه برگشت.

شب مهتاب بود. آن عده رفتند تا به قلعهٔ کعب رسیدند. کعب تازه عروسی کرده بود.

ابو نائله، و پس از او بقیهٔ همراهانش کعب را بانگ کردند.

کعب، آنها را شناخت و از رختخواب برخاست. ولی، زنش دامنش را گرفت و گفت: تو با مردم در جنگی و مردم جنگی چنین وقتی از قلعه بیرون نمی روند.

کعب گفت: ابو نائله است که بقدری خاطر مرا می خواهد که اگر مرا ببیند در خوابم؛ بیدارم نمی کند.

عروس گفت: به خدا قسم! من این بانگ را خطرناك می بینم.

کعب گفت: جوانمرد را اگر برای طعن نیزه بطلبند می پذیرد. آنگاه، از

قصـر به زیر آمد و ساعتی با هم سخن گفتند. پس، به کعب گفتند: میل داری تا «شعب(1)العجوز» (محلی در بیرون مدینه که نزدیك آنها بود) قدم بزنیم و صحبت بداریم.؟ کعب گفت: اگر شما مایل باشید می رویم. آنگاه، به راه افتادند و ساعتی قدم زدند. پس، ابو نائله دستش را توی موی سر کعب کرد و بعد دست خود را بوئید و گفت:

همچو عطری تا امشب ندیـده ام! قدری دیگر که رفتند باز همین کار را کرد. که کعب مطمئن شود، و دفعهٔ سوم نیز تکرار کرد. ولی، این بار موی سر کعب را محکم بدست گرفت و به همراهان گفت: دشمن خدا را بزنید. پس، آنها با شمشیرهای خود به او حمله ور شدند و همین که افتاد، سـرش را بریدند و در توبره ای که همراه آورده بودند گذاردند و به نزد پیامبر خدا صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم آوردند. و این امر در ماه ربیع الاول سال سوم هجری (یولیهٔ سال 624 میلادی) واقع شد.

کشـته شـدن کعب، همـهٔ یهود را مرعوب کرد زیرا، پیامبر خـدا صـلّی اللّه علیه و آله فرمود: به هریك از رجال یهود دست پیدا کردید او را بکشید. پس از آن، کسی از بزرگان یهود، از شدت ترس قیام نکرد (کتاب «محمّد» از محمّدرضا مصری ص 228-230 به ترجمه).

نضـیر: (بر وزن طریق) نام قبیله ای از یهود است که در مدینه بودند و آنها و قریظه در بیرون شـهر مدینه در باغها و قلعه های خود سـکونت داشتند.

عده ای از مؤرخین نوشته اند: چون یهود به مدینه آمدند بنی النضیر در بطحان(2)و بنی قریظه در «مهزور»(3) رحل اقامت افکندند. و این دو محل آبهای گوارا داشت(4).

1- «شعب»: (بر وزن فکر) بمعنی راه در کوه، و راه گذر آب در شکم زمین، یا درهٔ بین دو کوه است (شرح قاموس).

2- «بطحان» (بر وزن غفران) یا اینکه صواب «بطحان» (بفتح اول و کسر طاء): جایگاهی است در مدینه - شرح قاموس.

3- «مهزور» (بر وزن منصور) رودخانه ای است - شرح قاموس.

4- بنی النضیر در شرق مدینه اقامت داشتند.

بنی النضیر در اقامتگاه خود باغها و قلعه ها به پاکردند و مقیم شدند، و فاصلهٔ اقامتگاه آنها تا شهر مدینه دو میل یا سه میل بود (سه میل یك فرسخ است)، و نخلستانی در پهلوی شهر مدینه نیز داشتند.

بنی النضیر با پیامبر خدا صلّی اللّه علیه و آله پیمان بسته بودند که در امان باشند بشرط آنکه دشمنان را بر پیامبر صلّی اللّه علیه و آله نشورند و با اعداء دین همداستان نگردند.

پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم در روز شنبه در مسجد قباء نماز گذارد و چند تن از مهاجرین و انصار با حضرت بودند. آنگاه، به نزد بنی النضیر رفت و فرمود: دو تن کلبی بدست عمرو بن امیهٔ ضمری کشته شده اند و ما می خواهیم خونبهای آن دو را به وارثشان بدهیم، شما هم کومك کنید(1).

بنی النضیر گفتند: ما هرچه تو بفرمائی حاضریم، و در این اثناء یهودان جلسه ای تشکیل دادند که فرصت خوبی برای کشتن محمّد بدست آمده است و وقت را باید غنیمت شمرد.

عمر(2) بن جحاش بن کعب بن بسیل نضری اظهار داشت: من می روم پشت بام و بام غلطان را به روی «محمّد» می اندازم.

سلام بن مشکم گفت: نکنید، به خدا قسم! به او از آسمان خبر داده می شود و پیمان بین ما و او شکسته خواهد شد.

جبرئیل، حضرت را از مکر یهودان آگاه ساخت و حضرت مانند کسی که کاری داشته باشد برخاست و عازم مدینه شد و بعد اصحاب به حضرت ملحق شدند.

پس، حضرت، محمّد بن مسلمه را به نزد بنی النضیر فرستاد و پیغام داد: شما پیمان عدم تعرض را که با ما داشتید نقض کردید و بایستی از این سرزمین کوچ کنید. ده روز

1- بنی النضیر و بنی عامر هم پیمان بودند. دو کشته شده از بنی عامر بودند. و این دو کشته شده در امان پیامبر (ص) بودند. باین مناسبت، برای پرداخت خونبهای آنها، حضرت از بنی النضیر کومك خواست (سیرهٔ ابن هشام ج 3 و 4 ص 190).
2- عمرو بن جحاش بکسر جیم (سیرهٔ ابن هشام ج 3 و 4 ص 190).

به شما مهلت داده می شود و اگر پس از آن، یکی از شماها دیده شدید گردنتان زده می شود.

یهودان، مهیای حرکت شدند و شتر کرایه کردند که حرکت کنند. ولی، عبد اللّه بن ابی منافق، به نزد آنها فرستاد که مبادا حرکت کنید! شما در قلعهٔ خود بمانید و من دو هزار مرد جنگی دارم که به کومك شما به قلعه می آیند و تا مرد آخر جانفشانی می کنند، و نیز یهودان بنی قریظه و مردم غطفان (بر وزن سرطان) که با شما پیمان دارند؛ بشما کومك می دهند.

حیی(1) بن اخطب پیغام ابن أبی را باور کرد و کسی را نزد پیامبر خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فرستاد و پیغام داد که: ما از خانمان خود بیرون نمی رویم، تو هر کار می خواهی بکن.

پیامبر صلّی اللّه علیه و آله به بانگ بلند (اللّه اکبر) گفت و تمام مسلمانان به بانگ حضرت (اللّه اکبر) گفتند. و حضرت فرمود: یهود بنی النضیر اعلان جنگ دادند.

پیامبر صلّی اللّه علیه و آله با اصحاب حرکت فرمود و نماز عصر را در میدانگاه بنی النضیر خواند و علم را علی (رض) بدست گرفت و حضرت، ابن ام مکتوم را در مدینه به جانشینی خود منصوب فرمود.

بنی النضیر همین که پیامبر خدا صلّی اللّه علیه و آله را دیدند به بام قلعه بالا رفتند و با تیر و سنگ دست به کار شدند.

یهود بنی قریظه و عبد اللّه بن أبی و مردم غطفان کنار کشیدند، و پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قلعه را محاصره فرمود و أمر داد درختان خرمائی که مانع جنگ است ببرند.

بنی النضیر پس از اینکه پانزده روز در محاصره بودند پیغام دادند که برای کوچیدن حاضریم.

حضرت فرمود: مانند روز اول قبول نمی کنم. خونتان محفوظ و آنچه شترانتان می تواند بار کند؛ ببرید. و هرچه اسلحه دارید به زمین بگذارید.

1- «حیی» (بر وزن رجیل) است و «حی» که در ناسخ التواریخ نوشته شده است، از تصرفات کاتب است.

بنی النضـیر عازم کوچ شدند و اموال خود را بر پشت شتران گذاردند. برای اینکه خانهٔ سالم بدست مسـلمین نیفتد از شدت حسد دست به تخریب خانه های قلعه زدنـد و در و پنجره و چوبهای سـقف آن را کندند و بار کردند(1) و به طرف خیبر حرکت کردند، و دسـته ئی از آنها بشام رفتنـد. و از جمله اشـراف یهود که به خیبر (بر وزن جعفر) رفتنـد: سـلام بن ابی الحقیق و کنانة بن ربیع بن ابی الحقیق(2) و حیی بن اخطب بودند.

ابن اسـحاق می نویسـد: یهودان بنی النضـیر با دف و نای، و بـدنبال آنها کنیزکان سـرود گوی حرکت نمودند و از بازار مدینه عبور کردند تا وانمود کنند که ما از رفتن تأثری نداریم، و یکی از زیباترین زنان بنام أمّ عمرو رفیقهٔ عروة بن ورد عبسی که از او خریده بودند و این زن از بنی غفار بود(3) با اعجاب و تکبر و شکوه تمام که در آن زمان چنین منظرهٔ شکوه انگیز سابقه نداشت، در این قافله بچشم می خورد،

1- «دکتر اسـرائیل ولفنسون» در رسالهٔ خود بنام (تاریخ الیهود فی بلاد العرب) می نویسد : هر یهودی صحیفه ای بالای سر در خانهٔ خود می گذارد که در آن صـحیفه وصـیت موسی به بنی اسرائیل دربارهٔ یکتاپرستی نوشته شده که: نباید از یکتاپرستی دست بردارند گرچه کار به کشـتن آنها برسد. و این عادت جاریهٔ یهود است که این وصیت نامه را برای حفظ از هواء و از تماس دست، در سر در خانه می گذاردند، و یهودان بنی النضـیر همین کار را کرده انـد. محمـدرضا مصـری به دکتر مزبور جواب می دهـد: اگر چنین باشد، فروش هر خانهٔ یهودی به یهودی دیگر مسـتلزم خرابی سر در خانه است و چنین موضوعی محال است. و عبارت ابن اسحاق در سیره، صریح است که سر در خانه را می کندنـد و بر شتران بار می کردند. و در کتاب «السـیرة الحلبیة» می نویسد: یهودان سـتونها و سـقفهای خانه را خراب می کردند و حتی میخها را می کندند و دیوارها را خراب می نمودند، از روی حسد که مبادا مسلمین سکونت کنند (ه).

2- «سلام» (بر وزن صراف) و «کنانه» (بر وزن کنایه) و «حقیق» (بر وزن رجیل) است.

3- اسم این زن را ابو الفرج «سـلمی» گفته و اصـمعی «لیلی» گفته است. وی شوهر داشت. و عروة (بضم عین) بن ورد (بفتح واو) عبسی (بفتح عین و سکون باء) او را اسیر کرد (سیرهٔ ابن هشام ج 3 و 4 ص 192).

و تعداد شتران آنها ششصد نفر بود.

منافقین مدینه از حرکت یهودان سخت غمناك شدند.

اموال یهودان بنی النضیر

بنی النضیر، اموالی را که نتوانستند ببرند و کلیهٔ اسلحهٔ خود را به جا گذاردند و چون شماره شد پنجاه زره و پنجاه خود و سیصد و چهل شمشیر بود که بالتمام بتصرف پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم در آمد.

تاریخ غزوهٔ بنی النضیر

این جنگ در ماه ربیع الاول سال چهارم هجری (سی و هفت ماه از هجرت گذشته) (یونیهٔ سال 625 میلادی) بوقوع پیوست.

تعداد مسلمین بنی النضیر

از یهودان بنی النضیر، دو مرد اسلام آوردند: یکی، یامین بن عمیر (بر وزن رجیل) بن کعب بن عمرو بن جحاش، و دیگری ابو سعد بن وهب است که اموالشان محفوظ ماند.

تلفات جنگ

چون در زمان محاصره، خیمهٔ پیامبر خدا صلّی اللّه علیه و آله در انتهای قبیلهٔ «بنی حطمه» افراشته بود، یك شب، یهودی شجاع تیرانداز ماهری که «غزول»(1) نام داشت، خیمهٔ حضرت را هدف تیر قرار داد. لذا، حضرت دستور فرمود خیمه را کندند و در دامنهٔ کوه به پاکردند و چند نفر مستحفظ از مهاجر و انصار در اطراف آن گماشته شد.

شبی علی علیه السّلام در کمینگاه پنهان شد. ناگاه، دید که «غزول» با نه نفر دیگر با شمشیرهای کشیده از قلعه بیرون آمدند و قصد شبیخون دارند. چون، به برابر علی علیه السّلام رسید، علی علیه السّلام بر «غزول» حمله برد و سر او را پرانید و بقیهٔ یهودان فرار کردند.

علی علیه السّلام سر «غزول» را بحضور پیامبر صلّی اللّه علیه و آله آورد. حضرت، ابو دجانه و سهل بن

1- غزول (السیرة الحلبیة) عزوك (کتاب «محمد» از محمد رضا مصری) عزورا (ناسخ التواریخ).

حنیف را با هشت نفر دیگر مأمور فرمود که فراریان را قبل از وصول بقلعه بکشند.

و آنها هم با شتاب تمام فراریان را گرفتار کردند و کشتند و سرهای آنها را بحضور آوردند.

حضرت امر فرمود سرها را از بیرون خانه های بنی حطمه آویختند. و از این مبارزه، خوفی عظیم در دل یهودان افتاد(1).

بقیهٔ اموال بنی النضیر

بنی النضیر آنچه توانستند بردند و آنچه نتوانستند «فيء» (بر وزن وقت) شد.

و «فيء» آن مالی است که: چون آتش جنگ سرد بشود بدست پیامبر صلّی اللّه علیه و آله بیاید و خمس از آن جدا نشود و پیامبر صلّی اللّه علیه و آله به هرکه بخواهد بدهد.

چون مهاجرین از مکه به مدینه هجرت کردند نه خانه ای برای سکونت داشتند و نه مالی برای معاش. لذا، پیامبر صلّی اللّه علیه و آله فرمود: هرکس از انصار، یکتن از مهاجرین را به خانهٔ خود ببرد و با مال خویش شریك کند و معاش او را کفیل باشد - و انصار بحکم قرعه هریك، یکتن از مهاجرین را به خانه بردند.

پیامبر صلّی اللّه علیه و آله، به انصار فرمود: اگر می خواهید، این اموال را بر مهاجرین قسمت کنم و آنها را امر بدهم از خانه های شما بیرون بروند و خودشان معاششان را کفیل باشند، و اگر می خواهید مهاجرین بحالت سابق باشند و از این مال بشما قسمت بدهم ؟ سعد بن معاذ و سعد بن عباده عرض کردند: این مال را بمهاجرین قسمت بفرما و مهاجرین هم مانند سابق در خانه های ما باشند. چون این پیشنهاد را دادند تمام انصار یکجا باین دو نفر اقتداء کردند. و حضرت دربارهٔ انصار و بازماندگان آنها تا یك و بقولی تا دو پشت؛ دعاء خیر کرد.

باری: پیامبر صلّی اللّه علیه و آله، آن مال را بر مهاجرین قسمت فرمود و از انصار فقط به «سهل بن حنیف» و «ابو دجانهٔ سماك بن خرشه»(2) و «حارث بن صمّه»(3)

1- کتاب «محمد» از محمد رضا مصری ص 257-260 باقتباس و ترجمه.

2- «ابو دجانه» (بضم دال و جیم الفی و فتح نون است) و «سماك» (بر وزن کتاب است) و «خرشه» (بفتح خاء و راء و شین هر سه است) (قاموس).

3- «صمه» (بکسر صاد و شد میم) یعنی شجاع، و اسم شیر درنده است.

که بسیار تهی دست بودند بهره داد و مزارع و آبار و انهار و مرابع(1) را به علی علیه السّلام بخشید، و او بر اولاد فاطمه علیها السّلام وقف کرد. و ابو بکر و عمر و عبد الرحمن بن عوف و صهیب و ابو سلمة بن عبد الاسد مخزومی را بهره ای به سزا عطاء فرمود، و شمشیر ابن ابی الحقیق را که در برندگی ورد زبانها بود بسعد بن معاذ بخشید.

توضیح: انصاری که سهم بردند: سه نفرند طبق (تفسیر مجمع البیان)، دو نفرند «سهل» و «سماك» طبق (سیرهٔ ابن هشام و کتاب «محمّد» از محمّد رضا مصری)، چهار نفرند طبق (تفسیر ابو الفتوح). شهابی در کتاب «ادوار الفقه» طبق تفسیر ابو الفتوح چهار نفر گفته، و این اشتباه است زیرا، «ابو دجانه» با «سماك» دو نفر محسوب شده در صورتی که یك نفر است.

1 سَبَّحَ ... اَلْحَكِيمُ

خدا

آنچه در آسمانها و آنچه در زمین است (آنچه در بالا ـ و آنچه در پستی است، هم از جهت هستی و هم از جهت نظم و ترتیب) خدا را از نقائص و عیوب پیراسته ساخته است و خدا (همان غیب مطلق) غالب است (بر همه) و کارهایش از روی اساس است.

سوره الحشر (59): آیات 2 تا 4

اشاره

2 - 4 هُوَ اَلَّذِي ... اَلْعِقٰابِ

جلاء یهودان بنی النضیر (1)

جلاء(1) یهودان بنی النضیر (2)

خدا (همان غیب مطلق) آن کس است که: کافران از اهل کتاب (یعنی

1- کوچیدن.

2- «مرابع» (بر وزن مساجد) جمع «مربع» (بر وزن مرکز) بارانهای بهار و جاهای توقف در فصل بهار - فرهنگ نظام.

یهودان بنی النضـیر) را برای اولین جمع شدن لشکر (مسلمانان و مقابله و صف آرائی در برابر یهودان بدون تحمل جنگ و تلفات) از خانه هایشان بیرون کرد. شـما مسـلمانان باور نمی کردیـد که (یهودان بنی النضـیر باین آسانی بی خونریزی از قلعه هاشان) بیرون برونـد. و (از طرفی) یهودان باورشـان بود که بازدارنـدهٔ ایشـان از (قضای) خـدا، قلعه هاشان است. پس، (قضای) خـدا از جائی که گمان نمی بردنـد به سروقت ایشان آمد، و خدا ترس را در دلهاشان انداخت (که دل بر کوچیدن نهادند).

یهودان (در موقع کوچ) به دسـتهای خودشان و دستهای مسلمانان خانه های خود را خراب می کنند. پس، ای صاحبان دیده ها (چشم باز کنید و) عبرت بگیرید. و اگر خدا بر ایشان کوچیدن را واجب نکرده بود البته، ایشان را در دنیا به عقوبت (کشـته گشتن و اسیر شدن) گرفتار می کرد. و (در هر حال) از آن ایشان است در آخرت عـذاب آتش. آن عواقب برای این است که: آنان (یعنی یهودان بنی النضـیر) با خدا و پیامبر خدا دشمنی و مخالفت کردند. و هرکس با خدا دشمنی و مخالفت کند پس، البته، خدا سخت عقوبت است.

سوره الحشر (59): آیه 5

مقدّمه

در زمان محاصرهٔ قلعه های یهودان بنی النضیر، پیامبر صلّی اللّه علیه و آله فرمان داد که:

درختـان خرمای آنان را که مانع عملیات جنگی بود(1) قطع کننـد، بغیر از خرمای عجوه(2). و چون قطع اشـجار، مورد اعتراض یهودان قرار گرفت، دراین باره آیه آمد:

5 مٰا قَطَعْتُمْ ... اَلْفٰاسِقِینَ

قطع اشجار خرما

آنچه از خرما بن بریدید یا گذاردید که بر بیخهای آن سرپا باشد، پس، به

1- تفسیر نیشابوری از ابن مسعود.

2- عجوه (بفتح عین) یك نوع خرمائی است در مدینه (قاموس).

امر خداست و برای این است که (یهودان) خارج شدگان از راه حق و صواب (دین خود) را، خوار سازد.

سوره الحشر (59): آیات 6 تا 8

مقدّمه

یهودان بنی النضیر اموال خود را بر ششصد شتر بار کردند و بردند و آنچه باقی ماند اگر از راه جنگ بدست آمده بود بر لشکر تقسیم می شد. و چون از راه القاء ترس بدست آمده، حق پیامبر خداست، هرگونه بخواهد در آن تصرف کند، مختار است. دراین باره این آیات آمد که:

6 - 8 وَ مٰا أَفٰاءَ اَللّٰهُ ... اَلصّٰادِقُونَ

حکم بقیهٔ اموال یهودان بنی النضیر

و آنچه خدا از اموالشان (یعنی اموال یهودان بنی النضیر) بر پیامبر خود ارزانی داشت، پس، شما مسلمانان بر راه تحصیل آن نه هیچ اسبی تاختید و نه هیچ شتری. و لکن، خدا پیامبران خود را بر هرکه می خواهد (به القاء ترس در دلها) مسلط می سازد و خدا بر هر چیز تواناست. آنچه را که خدا بر پیامبرش از (اموال و املاك) اهل دهها و شهرها (1) ارزانی داشت، پس، از آن خداست و از آن پیامبر است و از آن خویشان و یتیمان و بینوایان و دور افتادگان از وطن(2) (هرچه از آل پیامبر) است(2) (حکم مزبور برای این است که:) تا مال عاید شده، بین توانگران شما مسلمانان دست بدست نگردد و آنچه را پیامبر (به طیب خاطر) بشما مسلمانان بدهد بالنتیجه، آن را بگیرید و آنچه را پیامبر، شما مسلمانان را از گرفتن آن منع کند بالنتیجه، بازایستید و از مخالفت خدا بترسید. زیرا البته، خدا سخت عقوبت است.

(نیز از غنایم یهودان بنی النضیر(3) برای فقراء مهاجرین (از مکه به مدینه)

1- تفصیل در کتب فقه شیعه و تفسیر ابو الفتوح.

2- که پریشان شده باشند.

3- این سهم شامل همهٔ اموالی که اختیار آن با پیامبر (ص) است نمی باشد.

است همانها که (در راه اعلاء کلمهٔ اسلام و حمایت حضرت خیر الانام) از خانه هاشان و مالهاشان (که در مکه داشتند) اخراج شدند (و دور افتادند) که از خدا نعمت و خشنودی می جویند و خدا و پیامبر خدا را یاری می کنند، آنان، همان راستگویانند.

سوره الحشر (59): آیات 9 تا 10

مقدّمه

پیامبر صلّی اللّه علیه و آله که پس از خدا اولی به تصرف در نفوس و اموال و أعراض امت است، پیشنهادی به انصار(1) داد و فرمود: مهاجرین مکه بر شما واردند و تاکنون از آنان پذیرائی کرده اید. اگر از اموال بنی النضیر می خواهید، بشما بدهم و پذیرائی مهاجرین را ادامه بدهید. و اگر می خواهید، از اموال، صرف نظر کنید و پذیرائی مهاجرین به عهدهٔ خودشان باشد؟ انصار در جواب پیامبر صلّی اللّه علیه و آله عرض کردند: مال نمی خواهیم و پذیرائی مهاجرین را هم ادامه می دهیم.

پیامبر صلّی اللّه علیه و آله قسمتی از اموال بنی النضیر را به مهاجرین، و از انصار به سه نفر که فقیر بودند داد و به بقیهٔ انصار نداد، و انصار چنین ستوده شدند:

9 و 10 وَ اَلَّذِینَ ... رَحِیمٌ

ستایش خدا از انصار

و آنان (یعنی انصار) که در دار (الهجرة) و (دار) الایمان (مدینه) از پیش از ورود مهاجرین جا گرفتند، هرکه را که هجرت کرد بسوی ایشان، دوست می دارند، و از اموالی که به مهاجرین داده شده است در دلهاشان دغدغه نمی یابند، و دیگران را بر خودشان مقدم می دارند و اگرچه خودشان را به آنچه می دهند احتیاج باشد. و هرکس از بخل خودش نگاه داشته شود پس، او و هم مسلکانش، همانان، رستگارانند.

و کسانی که بعد از مهاجرین و انصار روی کار بیایند (تا روز قیامت) می گویند:

ای پروردگار ما! ما را بیامرز و برادرانمان را، همانها که به اسلام بر ما سبقت جستند

1- انصار یعنی ساکنین مدینه که پیامبر (ص) و مهاجرین را در مدینه پذیرائی کردند.

(بیامرز) و نسبت به آنها که اسلام آوردند هیچ گونه کینه ای در دلهای ما مگذار.

ای پروردگار ما! البته، تو نوازش کننده و مهربانی (3).

سوره الحشر (59): آیات 11 تا 17

مقدّمه

پس از اینکه یهودان بنی النّضیر با پیامبر صلّی اللّه علیه و آله عهد خود را شکستند و از طرف آن حضرت أمر شد که قلعه های خود را تخلیه کنند و از مدینه کوچ کنند، منافقین (4) چون عبد اللّه بن أبی و همدستان او، به یهودان مزبور پیغام دادند که چنین پیش آمدی شده، و شنیده ایم شما می خواهید جلاء وطن کنید! مبادا چنین کاری کنید! شما باید پافشاری کنید، ما با شما هستیم. اگر از قلعه های خود رانده شدید ما هم با شما جلاء وطن می کنیم، و اگر کار به کارزار و جنگ کشید ما بشما مدد می کنیم. پیامبر صلّی اللّه علیه و آله از جریان مستحضر شد و نگران گردید زیرا، آشوب دشمنان داخلی مدینه از: یهودان و منافقین، راه را برای تسلط دشمنان خارج یعنی قریش مکه و قبایل عرب بین مکه و مدینه هموار می ساخت. و یکجا ریشهٔ مسلمانان را می کندند. خداوند دراین باره با پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم سخن گفت و خاطر پیامبر صلّی اللّه علیه و آله را از رهگذر یهودان و منافقین آسوده ساخت و آیات آینده نازل گردید. (آیات وسط سوره مقدم بر موضوع آیات صدر سوره است):

11-17 أَ لَمْ تَرَ ... اَلظّٰالِمِينَ

نگرانی پیامبر (ص) از همدست شدن منافقین مدینه با یهودان بنی النضیر و اخبار غیبیه

ای پیامبر! آیا نه این است که تو می بینی آنها که نفاق کردند به برادران (یعنی دوستان) خود همانها که کافر شدند از اهل کتاب می گویند: که به خدا قسم! اگر شما از مدینه کوچانیده شوید البته البته، ما هم با شما کوچ می کنیم و احدی را (خواه محمّد و خواه دیگری) دربارهٔ مخالفت با شما هرگز پیروی نمی کنیم.

و به خدا قسم! اگر به کارزار کشیده شوید البته البته، شما را یاری می کنیم. و (لکن

ای پیامبر! خاطرت از این رهگـذر آسوده باشد) خدا می داند که البته، منافقین دروغگویانند. اگر یهودان بنی النضـیر کوچانیده شوند، البته، منافقین با آنان کوچ نمی کنند. و اگر به کارزار کشیده شوند، البته، منافقین، یهودان را یاری نمی کنند.

و اگر به یاری آنان قـدم پیش بگذارنـد قسم است که البته البته، پشت های خود را به آنها خواهند کرد (و فرار خواهند نمود) سـپس، یهودان یاری داده نمی شوند (و بی یار و مددکار خواهندماند).

البته، شما مسلمانان در دلهای یهودان و منافقین ترسناکترید از خدا، آن که (این دو گروه، از شما بیشتر می ترسند تا از خدا) برای این است که: یهودان و منـافقین قومی هسـتند که دانـائی ندارنـد (و اگر عظمت خـدا را می دانسـتند، یهودان از کفر و منافقین از نفاق، خودداری می کردند).

یهودان و منافقین دسـته جمعی با شـما مسـلمانان کارزار نمی کنند مگر در قراء مسـتحکم (بحصار و برجها و خندق ها) یا از پس سنگرها (شـما مسـلمانان بیرون از محل اسـتحکام و بدون سـنگر جنگ می کنید) شـجاعت ایشان در ما بین خودشان سخت است (تا با یکدیگر باشند لاف زنند و بزبان شجاعت گویند، و چون بیرون آیند از ایشان ضعیف تر و بددل تر نباشد(1) تو پنداری که ایشان مجتمع اند و حال آنکه دلهاشان پراکنـده است. آن ترس برای این است که: آنان قومی هسـتند که عقل را به کار نمی بندند (که با داشـتن نفرات و سـلاحهای بسـیار در داخل قلعه ها در برابر معدودی مسـلمانان فاقد اسـتحکامات و اسلحهٔ کافی، ترس منطقی نیست و اکنون که سلطان ترس بر آنها حکمفرما شده است؛ خدا است که در دلهاشان ترس افکنده است).

(داسـتان یهودان بنی النضیر) مانند داستان کسانی (یعنی یهودان بنی قینقاع است) که از پیش از ایشان بودند، (و) در زمان نزدیك وبال کار خود را چشیدند و از آن آنهاست (در آخرت) عذاب دردناك.

(داستان منافقین در فریب دادن یهودان) مانند داستان شیطان (است) که چون

1- تفسیر ابو الفتوح.

به انسان گفت: «کافر شو» پس، چون کافر شد (در روز قیامت که به پای حساب کشیده می شوند) شیطان می گوید: بی تردید من بیزارم از تو. زیرا البته، من از خدا که پروردگار جهانهاست می ترسم. پس، سرانجام هر دو (شیطان و انسان کافر) این است که: هر دو در آتش اند و جاوید در آن آتشند. و خلود در آتش جزاء ستمکاران است (ستمکار کسی است که کارش نهادن چیزهاست در غیر محلّ خود).

سوره الحشر (59): آیات 18 تا 24

اشاره

18-24 یٰا أَیُّهَا اَلَّذِینَ آمَنُوا ... اَلْحُسْنیٰ

اعلامیه برای مسلمانان دائر بر صبر و ثبات در برابر یهودان بنی النضیر و منافقین در غزوهٔ بنی النضیر در ایام محاصرهٔ قلعه های یهودان

ای مسلمانان! از مخالفت خدا بپرهیزید و باید هرکس بنگرد که برای فردا (فردای قیامت) چه پیش فرستاده است. و از مخالفت خدا بپرهیزید. زیرا البته، خدا به آنچه می کنید، خوب باخبر است. و شما مانند کسانی مباشید که خدا را فراموش کردند پس، خدا خودشان را از یادشان برد. آنان، هم آنان، از راه حق و صواب (دین خود) بیرون رفتگانند.

ای پیامبر! اهل آتش و اهل بهشت مساوی نیستند. اهل بهشت، همانان، رستگارانند.

اگر این قرآن را بر کوهی نازل ساخته بودیم البته، آن کوه را از ترس خدا (و هیبت او) فروتن و از هم پاشیده می دیدی(1) و آن مثلها را برای مردم می زنیم تا ایشان فکر کنند (و به عظمت خدا که فرستندهٔ قرآن است پی ببرند).

او (فرستندهٔ قرآن که غیب مطلق است) خداست (یعنی ذاتی است که تمام صفات کمال را دارا است و از هر عیب و نقص پیراسته است)(2) همان کس که معبود

1- صاعقه و دینامیت، کوه را از هم متلاشی می کند. آیا وحی خدا بالاتر نیست ؟

2- یعنی ما فوق همه است، و چنین ذاتی را نمی توان با خیال و قیاس و گمان و وهم در چنبر تصور و فکر و مغز کشید. زیرا، اگر در حیطهٔ تصور و فکر و مغز آمد و اینان بر او تفوق پیدا کردند، دیگر او ما فوق همه نیست.

شایسته ای جز او (که غیب مطلق است) نیست(1)، دانای نهان (بر مردم) و آشکارا است(2).

او (فرستندهٔ قرآن که غیب مطلق است) بخشایشگر (و) مهربان است(3).

او (فرستندهٔ قرآن که غیب مطلق است) خداست، (یعنی ذاتی است که تمام صفات کمال را دارا است و از هر عیب و نقص پیراسته است) همان کس که معبود شایسته ای جز او (که غیب مطلق است) نیست(4) پادشاه است(5) پاك است(6)سلامت است(7) ایمن کننده است(8) بر سر مخلوقات نگهبان و سایه افکن است(9)

1- چون بندگی را باید برای ما فوق همه انجام داد و ما فوق همه، یکتاست، لذا، غیر خدا معبود شایسته ای نیست.

2- بتها دانا نیستند و اشخاص هم یا دانا نیستند و یا دانائی آنها ناقص است، و فاقد دانش کامل که به احوال موجودات وقوف ندارد، قابلیت تفوق ندارد.

3- غیر خدا، همه محتاج و گرفتارند، محتاج که بخشش نمی تواند بکند، و از گرفتار کاری ساخته نیست. ضمنا (مهربانی) هم مرحمتی خدا است، اگر آنی برداشته شود شخص، خود را می کشد تا چه رسد به دیگران.

4- و ازاین جهت ما فوق همه است، و چون ما فوق همه است دوتا نخواهد بود و یکتاست.

5- پادشاه اقلیم هستی است. و چون دو پادشاه در اقلیمی نمی گنجد، پادشاه اقلیم هستی، یکتاست.

6- پاك است از هر عیب و نقص و احتیاج، و غیر خدا، چند نوع عیب و نقص و احتیاج دارد.

7- سالم است از عیوب و علل و ضعف و عجز و خلل، و غیر خدا، واجد آفات است که بالاتر از هر آفت، همان مرگ است.

8- غیر خدا، احدی نمی تواند خود را از حوادث ایمن کند تا چه رسد به اینکه دیگران را ایمن سازد.

9- غیر خدا، همهٔ مخلوقات محتاج به نگهبانند و هرچه مقامشان بالاتر باشد بیشتر نگهبان لازم دارند. مانند، چیزهای قیمتی و اشخاص بزرگ و سلاطین.

غالب است(1) زورش به همه می رسد(1) در بزرگی سر آمد است(2) خدا منزه است از آنچه با او شریك می سازند(3).

او (فرستندهٔ قرآن که غیب مطلق است) خداست (یعنی ذاتی است که ما فوق همه است) (4) آفریننده است(5) نو پدیدآرنده است(5) نگارنده است(6). از آن خداست اسمهای نیك (دیگر، و به اینها که گفته شد منحصر نیست).

تتمهٔ 24 يُسَبِّحُ لَهُ مٰا فِي اَلسَّمٰاوٰاتِ وَ اَلْأَرْضِ وَ هُوَ اَلْعَزِيزُ اَلْحَكِيمُ

خلاصهٔ کلام و بازگشت انجام سوره به آغاز آن

آنچه در آسمانها و زمین است (آنچه در بالا و پست است، هم از جهت وجود و هم از جهت نظم) خدا را از نقائص و عیوب پیراسته می سازد و او (که غیب مطلق است) غالب است (و) کارهایش از روی اساس است.

«پایان»

ذیول

اشاره

ذیول(7) کانت قری بنی النضیر علی میلین من المدینة و هی ساعة واحدة بحساب الساعات النجومیة (تفسیر روح البیان).

1- غیر خدا، زور دیگران به پفی خاموش می شود.

2- بزرگی به خدا می برازد و بس.

3- نه ذات او شریك دارد و نه صفات او. زیرا، صفات دیگران از خودشان نیست، خدا به ایشان داده، و علاوه صفاتشان ناقص است، به اضافه پایان پیدا می کند. مثلا، فلان شخص که زنده است، حیاتش را خدا داده و حیاتش محدود است و به مرگ خاتمه می یابد و هکذا سایر صفات.

4- هرچه غیر خدا است، آفریدهٔ او است.

5- خدا پدیدآرندهٔ چیزهاست از عدم، خمیرمایهٔ موجودات را خدا به وجود آورده است (بشر چیزی بوجود نمی تواند بیاورد. بلکه، در آن پدیده ها تصرف می کند).

6- خدا صورت هر چیز را طرح می کند.

7- غیر خدا، مخلوقند و همهٔ مخلوقات مغلوب مخلوق دیگرند، حتی اگر مگس چیزی از آنها برباید و برود، دیگر به هیچ وسیله ای او را نمی توانند به چنگ بیاورند.

(2) «من اهل القری» یعنی از اموال و املاك اهل دهها و شـهرها که به حرب گرفته نشود (تفسـیر کاشفی) چون بنی قریظه و بنی النضیر در «مدینه» و «فدك» و «خیبر» (به نقل از کتاب «عین المعانی») و «ینبع» و سه قلعهٔ خیبر بنامهای: «کتیبه» و «وطیح» و «سـلالم» و «نصف فدك» (به نقل از کتاب «الامتاع») (به نقل از تفسیر «روح البیان» که خود از مفسرین اهل سنت است).

صاحب تفسیر ابو الفتوح که از مفسرین شیعه است به نقل از عبد اللّه بن عباس نوشته:

اموال اهل شـهرها عبارت است از: یك - اموال و املاك بنی قریظه. دو - اموال و املاك بنی النضیر. که این دو در مدینه است. سه - فدك، که در سه میلی مدینه است. چهار - خیبر.

اموال اهل دهها عبارت است از: یك - عرینه(1). دو - ینبع.

خدای تعالی این جمله را به رسول داد، خاصه. تا آنچه خواهد با آن بکند، و آن حضـرت این جمله را خاص خود گرفت. (اقتباس از تفسـیر ابو الفتوح).

(3) «رءوف رحیم» قیل الرأفـة: اشـدّ الرحمـة و قیل الرحمـة اکثر من الرأفة و الرأفة اقوی منها فی الکیفیة لانها عبارة عن ایصال النعم صافیة عن الالم. و الرحمة:

ایصال النعم مطلقا و قـد یکون مع الکراهـة و الالم للمصـلحة کقطع العضو المجـذوم. و اطلاق الرأفة علیه تعالی کاطلاق الرحمة (کتاب فروق اللغات از سید نور الدین جزایری).

(4) منافق: آن باشد که در دل کفر دارد و بر زبان ایمان و اشـتقاق آن از کلمهٔ «نافق» است و آن لانهٔ موش دشتی باشد که چند سوراخ دارد، چون از یك سوراخ قصـد او کنند از سوراخ دیگر بجهد. منافق همچنین باشد، بظاهر به در ایمان به درآیند و به باطن به کفر بجهند، بزبان با مسلمانان باشد و به دل با کافران. و این لفظی

1- شخصـی در ذیل تفسـیر ابو الفتوح چاپ دوم «عربیه» ضـبط کرده و آن غلط است. و «عرینه» (بضم عین و فتح راء و سـکون یاء و فتح نون) نام حیی است از عرب «بجیله» (بر وزن شـریفه) و از ایشانند «عرنیون» (بضم عین و فتح راء و کسر نون و یاء مشدد مضموم) که مرتد و کشته شدند در عهد رسول (شرح قاموس).

است شرعی و معنی آن در شرع استار الکفر و اظهار الایمان باشد (اقتباس از تفسیر ابو الفتوح).

(5) آدمی مغلوب تشنگی و گرسنگی و شهوت و غضب و خواب و مرگ و تمام عوامل جوّی است. همین خواب، پادشاه بر پادشاهان جهان است و حتی شخص که خواب می رود مالك خود نیست. و اما، غیر آدمی مغلوب هواء و آفتاب و باد و باران و غیرهاست که بوسیلهٔ آنها نابود می شود.

عجز بت

غاوی بن عبد العزی، بت می پرستید و خود خادم بت قبیلهٔ بنی سلیم بود. یك بار آمد و دید: دو روباه بر بت بنی سلیم بول می کنند. آن خادم، بت را شکست و چنین گفت:

أ رب یبول الثعلبان برأسه ؟ *** لقد ذل من بالت علیه الثعالب!

یعنی آیا پروردگار است بتی که دو روباه بر سر آن بت بول می کنند؟ بخدا قسم! کسی که روباهان بر او بول می کنند زبون و خوار است! آنگاه، به خدمت پیامبر صلّی اللّه علیه و آله رفت و اسلام آورد، و پیامبر نام آن خادم را به «راشد بن عبد ربه» تبدیل فرمود.

[«ثعلبان»، تثنیهٔ «ثعلب» (بر وزن جعفر) است].

دنبالهٔ قدرت تام خدا و عجز بشر

نظامی در کتاب خسرو و شیرین دربارهٔ نامه نبشتن(1) پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم به خسرو گوید:

خداوندی که خلاق الوجود است *** وجودش تا أبد فیاض جود است

قدیمی کاولش مطلع ندارد *** حکیمی کاخرش مقطع ندارد

تصرف با صفاتش لب بدوزد *** خرد گر دم زند حالی بسوزد

اگر هر زاهدی کاندر جهان است *** به دوزخ درکشد، حکمش روانست

و گر هر عاصی ای کوهست غمناك *** فرستد در بهشت، از کیستش باك ؟

خداوندیش را علت سبب نیست *** «ده» و «گیر» از خداوندان عجب نیست

1- «نبشتن» (بکسر نون و کسر باء)، نوشتن مبدل این لفظ است (فرهنگ نظام).

به یك پشه کشد پیل افسری(1) را *** به موری بردهد پیغمبری را

ز سیمرغی برد قلاب کاری(2) *** دهد پروانه ای را قلب داری(3)

سپاس او را کن ار صاحب سپاسی *** شناسائی بس آن، کو را شناسی(4)

زهر یادی که بی او، لب به گردان *** ز هرچ آن نیست او، مذهب به گردان

به هر دعوی که بنمائی «اله» اوست *** به هر معنی که خواهی پادشاه اوست

ز «قدرت» درگذر قدرت «قضا» راست *** تو فرمان رانی و «فرمان» خدا راست

خدائی ناید از مشتی پرستار *** خدائی را «خدا» آمد سزاوار

تو ای عاجز که خسرو نام داری! *** و گر کیخسروی صد جام داری

چو مخلوقی! نه آخر مرد خواهی ؟ *** ز دست مرگ جان چون برد خواهی ؟

که می داند که مشتی خاك محبوس *** چه در سر دارد از نیرنگ و ناموس ؟

اگر بی مرگ بودی پادشائی *** بسا دعوی که رفتی در خدائی

مبین در «خود» که خودبین را بصر نیست *** «خدا» بین شو که خود دیدن هنر نیست

ز خود بگذر که در قانون مقدار *** حساب آفرینش هست بسیار

«زمین» از آفرینش هست گردی *** وز او این «ربع مسکون» آبخوردی

«عراق» از ربع مسکون است بهری *** وزان بهره «مداین» هست شهری

در آن شهر آدمی باشد به هر «باب» *** توئی زان آدمی یك شخص در «خواب»

قیاسی بازگیر از راه بینش *** حد و مقدار خود از آفرینش

ببین تا پیش تعظیم الهی *** چه دارد آفرینش جز تباهی!

به ترکیبی کز این سان پای مال است *** خداوندی طلب کردن، محال است

گواهی ده که عالم را خدائی است *** نه برجا و نه حاجتمند جائی است

1- پیل افسر: کنایه است از بزرك.

2- کنایه از سلب فعالیت از سیمرغ است.

3- سپاه داری.

4- که او را بشناسی.

خدائی کادمی را سروری داد *** مرا بر آدمی پیغمبری داد

ز طبع، آتش پرستیدن جدا کن *** بهشت شرع بین، دوزخ رها کن

چو طاووسان تماشا کن درین باغ *** چو پروانه رها کن آتشین داغ

مجوسی را مجس(1) پردود باشد *** کسی کاتش کند، نمرود باشد

در آتش مانده ای وین هست ناخوش *** «مسلمان» شو مسلم گرد از آتش

چو نامه ختم شد صاحب نوردش *** به عنوان «محمّد» ختم کردش

بدست قاصدی جلد و سبکخیز *** فرستاد آن وثیقت سوی پرویز

چو قاصد عرضه کرد آن نامهٔ نو *** بجوشید از سیاست خون خسرو

درید آن نامهٔ گردن شکن را *** نه نامه بلکه نام خویشتن را

(کتاب خسرو و شیرین چاپ ابن سینا ص 434-436).

تعلیقات

«فيء»(2) مستفاد از آیهٔ «مٰا أَفٰاءَ اَللّٰهُ ...» (آیهٔ 7 سورهٔ حشر) قوله تعالی «وَ اِعْلَمُوا أَنَّمٰا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْ ءٍ فَأَنَّ لِلّٰهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ ...» - الغنيمة:

فی الاصل هی الفائدة المكتسبة، و لكن اصطلح جماعة على أن ما أخذ من الكفار ان كان من غير قتال فهو «فيء» و ان كان مع القتال فهو «غنيمة» و اليه ذهب الامامية و هو مروى عن ائمة عليهم السّلام، كذا قيل، و قيل هما بمعنى واحد. ثم اعلم أن الفيء للامام خاصة و الغنيمة يخرج منها الخمس و الباقى بعد المؤن للمقاتلين و من حضر - هذا - و قد عمم فقهاء الامامية مسألة الخمس و ذكروا أن جميع ما يستفاد من أرباح التجارات و الزراعات و الصناعات زائدا عن مئونة السنة و المعادن و الكنوز و الغوص و الحلال المختلط بالحرام و لا يتميز عند المالك و لا يعرف قدر الحرام و ارض الذمى اذ اشتريتها من مسلم و ما يغنم من دار الحرب جميعه: يخرج منه الخمس

1- مكان تجسس: مراد آتشگاه است.

2- فيء: بر وزن وقت.

- هذا. (مجمع البحرين در لغت «غنم»).

قوله تعالى «يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفالِ » يعنى الغنائم، واحدها «نفل» بالتحريك - و النفل: الزيادة - و «الانفال» ما زاده اللّه هذه الامة فى الحلال، لأنه كان محرما على ما كان قبلهم - و يعد من الأنفال: كل ما أخذ من دار الحرب بغير قتال، و كل أرض انجلى عنها اهلها بغير قتال ايضا و سماها الفقهاء «فيئا» و الأرضون الموات و الآجام و بطون الأودية و قطائع الملوك و ميراث من لا وارث له. و هى للّه و للرسول و لمن قام مقامه يصرفه حيث يشاء من مصالحه و مصالح عياله. و الأنفال لم يوجف عليها بخيل و لا ركاب هى للّه و الرسول خاصة. و فدك من الأنفال (مجمع البحرين در لغت «نفل»).

قوله تعالى «وَ اِعْلَمُوا أَنَّما غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْ ءٍ فَأَنَّ لِلّٰهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِي الْقُرْبىٰ وَ الْيَتامىٰ وَ الْمَساكِينِ وَ اِبْنِ السَّبِيلِ » . «الخمس» بضمتين، و اسكان الثانى لغة: اسم لحق يجب فى المال يستحقه بنو هاشم، و قد اختلف فى كيفية القسمة؛ و الظاهر منها عند فقهاء الامامية أن تقسم سنة اقسام: ثلاثة للرسول صلّى اللّه عليه و آله فى حياته و بعده للامام القائم مقامه و هو المعنى بذى القربى. و الثلثة الباقية لمن سما هم اللّه تعالى من بنى عبد المطلب خاصة دون غيرهم (مجمع البحرين در لغت «خمس»).

<«الحشر»> الحشر: اخراج الجماعة عن مقر هم و ازعاجهم عنه الى الحرب و نحوها. (مفردات الراغب). «حشر»: يعنى گرد آمدن و جلاء از وطن و... (شرح قاموس).

<اقول:> 1 - ورد فى القرآن الكريم فى سورة الحشر: «لأول الحشر».

2 - فى قبال «اول الحشر»: «آخر الحشر» و قد تحقق «آخر الحشر» بعد رحلة الرسول صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فهو من الاخبار الغيبية.

3 - فاول الحشر: حشر بنى النضير و جلائهم من المدينة الى الشام. و آخره جلاء اهل خيبر من المدينة الى الشام بأمر عمر بن الخطاب (راجع معجم القرآن).

سورة الممتحنة

اشاره

(بكسر حاء و بفتح آن، هر دو صحيح است. تفصيل در تفسير روح البيان) حجة التفاسير كلمات (اللّه) به (خدا) ترجمه شده است و مراد از خدا، ذا مستجمع جميع صفات كمال است.

كلمهٔ (هو) كه مراد خداست به (غيب مطلق) ترجمه شده است.

كشاف:

سورهٔ ممتحنه مدنى.

مشتمل بر: 13 آيه.

348 كلمه.

1510 حرف.

(تعداد كلمات و حروف طبق تفسير تنوير المقباس است)

ص: 361

بِسْمِ اَللهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِيمِ

سوره الممتحنة (60): آيات 1 تا 3

مقدّمه

دو سال پس از جنگ بدر(1) ساره كنيز ابو عمرو بن صيفى بن هشام، از مكه به مدينه وارد شد، و او زنى مغنيه(2) و نايحه(3) بود.

پيامبر صلّى اللّه عليه و آله به او فرمود: مسلمان شده اى كه به مدينه آمده اى ؟ ساره عرض كرد: نه.

پيامبر صلّى اللّه عليه و آله فرمود: از مكه هجرت كرده اى ؟ ساره عرض كرد: نه.

پيامبر صلّى اللّه عليه و آله فرمود: براى چه آمده اى ؟ ساره عرض كرد: شما خاندان كرم و بزرگى و اصالت بوديد كه از مكه رفتيد و من سخت محتاج شده ام. آمده ام از شما پول و لباس بگيرم و برگردم.

پيامبر صلّى اللّه عليه و آله فرمود: جوانان مكه (كه مغنيه و نايحهٔ آنها بودى)، چه شدند؟ ساره عرض كرد: بعد از جنگ بدر مجلسى تشكيل نمى شود كه به من محتاج باشند. (نظر «ساره» به تلفات بزرگان مكه به دست مسلمين در جنگ بدر بوده است).

پيامبر صلّى اللّه عليه و آله، به اعقاب عبد المطلب دستور فرمود كه به او همراهى كنند.

لذا، آنها لباس و پول به او دادند و وسائل حركت او را فراهم كردند.

چون پيامبر صلّى اللّه عليه و آله و سلّم آن هنگام براى فتح مكه تجهيز مى كرد، حاطب بن أبى بلتعه نامه اى به اهل مكه نوشت و ده دينار (و بقولى ده درهم) و لباسى از برد، به آن زن داد كه در مقابل، آن نامه را به اهل مكه برساند. و در نامه نوشت: «از حاطب بن أبى بلتعه به اهل مكه: رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله و سلّم عازم جنگ با شماست، شما خبردار باشيد».

1- جنگ بدر در سال دوم هجرى، و تجهيز براى فتح مكه در سال هشتم هجرى بوده. بنابراين، نامه در سال هشتم هجرى تهيه شده است (تفسير كاشفى را به بينيد).

2- مغنيه: زن آوازه خوان.

3- نايحه: زن نوحه گر در مجالس ماتم كه براى مردگان تشكيل مى شده.

ساره، حرکت کرد، و جبرئیل نازل شد و جریان را به پیامبر صلّی اللّه علیه و آله خبر داد.

پیامبر صلّی اللّه علیه و آله، علی و عمار و عمر و زبیر و طلحه و مقداد بن اسود و ابو مرثد(1)را خواست و همه اسب سوار بودند و به آنها فرمود: بروید به (روضهٔ خاخ)، در آنجا زنی است مسافر که حامل نامه ای است از حاطب به مشرکین. آن نامه را از او بگیرید.

چون به آن مکان رسیدند، آن زن را دیدند و به او گفتند: نامه کجاست ؟ زن قسم یاد کرد که نامه با خود ندارم. ولی او را کنار نگاه داشتند و بارش را تفتیش کردند، نامه ای نیافتند. پس، تصمیم گرفتند برگردند. علی علیه السّلام فرمود: به خدا قسم! پیامبر صلّی اللّه علیه و آله به ما دروغ نفرموده است، و شمشیر خود را کشید و فرمود: نامه را بده و گرنه بی گفتگو گردنت را می زنم. چون زن کار را سخت دید، نامه را از میان گیسوان خود بیرون آورد و تسلیم کرد. پس، نامه را به خدمت پیامبر صلّی اللّه علیه و آله آوردند.

پیامبر صلّی اللّه علیه و آله حاطب را خواست و فرمود: این نامه را می شناسی ؟ عرض کرد:

بلی. فرمود: برای چه این کار را کردی ؟ عرض کرد: به خدا قسم! پس از اینکه اسلام آوردم کافر نشدم و در این مدّت خیانتی به تو نکردم و از زمان مفارقت از مکه، با کفار مکه دوستی نکردم. و لیکن، هریك از مهاجرین در مکه کسی را دارد که مانع تعدّی اهل مکه به خاندان او باشد، ولی، من مردی غریبم و خانواده ام در چنگ آنهاست و از آنها ترسانم. پس، خواستم آنها را ممنون کنم، و می دانستم که خدا از اهل مکه انتقام خواهد کشید، و نامهٔ من فایده ای به آنها نمی رساند. پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عذر او را پذیرفت.

(تا اینجا تفسیر «مجمع البیان» و کتاب «اسباب النزول» سیوطی هم آهنگ است.

امّا، در تفسیر، این اضافه را دارد که: عمر بن الخطاب بپاخاست و عرض کرد: یا رسول اللّه! اجازه بفرمائید تا گردن این منافق را بزنم. پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فرمود:

1- بخاری و مسلم در صحاح خود، علی و مقداد و زبیر را گفته اند - تفسیر مجمع البیان.

چون حاطب از حاضرین جنگ بدر بوده است، امید است گناهش مغفور باشد(1).

آیات قرآن که اکنون ذکر می شود و صورت اعلامیه دارد، دراین باره است:

1 - 3 یٰا أَیُّهَا اَلَّذِینَ آمَنُوا ... بَصِیرٌ

جاسوسی حاطب

ای مسلمان! دشمنان من و دشمنان خودتان را، دوستان مگیرید. شما بسوی دشمنان (اهل مکه) نامه می فرستید (و اخبار جنگ را به آنان گزارش می دهید) برای جلب دوستی آنان و حال آنکه آنان به پیامبر و قرآن که برای شما آمده است محققا کافرند، پیامبر و شما را (از مکه) بیرون می کنند برای اینکه شما به خدا که پروردگار شماست ایمان آورده اید(2).

اگر شما مسلمانان برای جهاد در راه من و طلب خشنودی من (از وطن خود، مکه) بیرون آمده اید، (دشمنان مرا و خودتان را دوست مگیرید).

در نهان پیغام جنگی در لباس نصیحت و محبّت به دشمنان، بسوی ایشان می فرستید و حال آنکه من دانا هستم به آنچه پنهان می کنید و آنچه آشکار می سازید (و چیزی را از من پنهان نمی توانید کرد) و هرکس از شما مسلمانان مبادرت به این گونه امور کند، پس، علی التحقیق راه راست را گم کرده است.

کفار مکه اگر دست بشما پیدا کنند دشمنی خود را آشکار می سازند و بانواع متعدد دستهای تعدیشان و زبانهای دشنامشان را بشما دراز می کنند (و باینها قناعت نمی کنند) و دوست دارند که شما به کفر برگردید.

1- فقال رسول اللّه (ص) و ما یدریك یا عمر امل اللّه اطلع علی اهل بدر فغفر لهم فقال لهم: اعملوا ما شئتم فقد غفرت لکم (تفسیر مجمع البیان).

2- تفسیر ابو الفتوح.

(شـما این نامه نگاری را برای دلسوزی زن و فرزندان کافر خودتان انجام می دهید ولی، کافران از) خویشان شـما و نه فرزندان شـما سودی بشـما نمی رسانند، خدا در روز قیامت میان شـماها جدائی می اندازد (مؤمنان را به بهشت، و کافران را به دوزخ می فرسـتد) و خدا به آنچه می کنید بیناست.

سوره الممتحنة (60): آیات 4 تا 6

اشاره

4 - 6 قَدْ كٰانَتْ ... اَلْحَمِيدُ

به دنبالهٔ کار حاطب خدا فرموده که: کیفیت روابط ابراهیم (ع) با دشمنان دین، سرمشق شماست

علی التحقیق، برای شـما مسلمانان است اقتدای نیك در کار ابراهیم و کسانی که با او (همفکر) بودند. زیرا، آنان به قوم خود گفتند: البته، ما از شـما و از آنچه از جز خدا می پرستید؛ بیزاریم. ما (منکر شـما هستیم و) معتقد بشما نیستیم و دشمنی و نفرت ابدی میان ما و میان شما پدید آمده است (و این ابدیت ادامه دارد) تا اینکه به خدا که او یکتاست ایمان بیاورید (و) گفتار ابراهیم به پدرش (یعنی معلم شغل نجاری او) امر اسـتثنائی است (شما پیروی نکنید و آن گفتار این است که: ابراهیم به پدرش گفت:) که: قسم است که البته البته، من برای تو طلب آمرزش می کنم، و من از طرف خدا هیچ گونه چیزی را که بنفع تو باشد در اختیار ندارم (شاید بیامرزد، و شاید نیامرزد).

(بالجمله: ابراهیم و همفکران او گفتند:) ای پروردگار ما! بر تو توکل کردیم و بسوی تو زاری کردیم و بسوی تو است بازگشت. ای پروردگار ما! ما را زیردست کافران قرار مـده (به دست کافران عذاب مکن) و ما را بیامرز. ای پروردگار ما! البته، تو (همان) خودت (نه دیگری) غالب هستی (بر همه) و کارت از روی اساس است.

قسـم است! که از آن شـما مسـلمانان است اقتـدای نیـك در روش ابراهیم و همفکرانش (یعنی) برای آن کسـی که به خـدا و روز بازپسـین (چشم) امید دارد. و هرکس از روش ابراهیم و همفکرانش رو گردان شود، پس البته، (بداند که) خدا همان غیب

مطلق بی نیاز است (از مردم) و ستوده است (خدا و فرشتگان، خدا را می ستایند).

سوره الممتحنة (60): آیه 7

اشاره

7 - 9 عَسَی ... اَلظّٰالِمُونَ

دنبالهٔ مطلب تماس حاطب با کفار مکه

این کار را خدا خواهد کرد که میان شما (مهاجرین از مکه به مدینه) و میان کسانی از کفار مکه که با شما دشمنی دارند، دوستی برقرار کند و خدا تواناست و خدا آمرزگار و مهربان است(1).

سوره الممتحنة (60): آیات 8 تا 9

مقدّمه

مقدّمه(2)

از ابن عباس روایت شده که: قوم عرب خزاعه و عرب بنی مدلج(3) را با حضرت پیامبر صلّی اللّه علیه و آله عهد و پیمان بود که: هرگز قصد مسلمانان نکنند و دشمنان دین را یاری ننمایند. آنان بر عهد خود ثبات ورزیدند و قصد اهل اسلام نمی کردند و دشمنان دین را حمایت نمی نمودند. حق تعالی دربارهٔ ایشان فرمود:

8 و 9 لاٰ یَنْهٰاکُمُ ... اَلظّٰالِمُونَ

اعراب خزاعه و اعراب بنی مدلج

خدا شما مسلمانان را از کافرانی که در کار دین (اسلام) کارزار نکردند و شما را از خانه هاتان بیرون نکردند نهی نمی کند از آنکه به ایشان نیکوئی کنید و به عدل بسوی ایشان رفتار نمائید (و قسطی و بهره ای برای ایشان از طعام و غیر آن بفرستید) زیرا البته، خدا عادلان را دوست می دارد.

فقط خدا شما مسلمانان را از اینکه دوستی کنید با کسانی که در امر دین با شما کارزار کردند و شما را از خانه هاتان (که در مکه داشتید) بیرون کردند، و پشت به پشت هم

1- کسانی که به خون یکدیگر تشنه بودند، در فتح مکه، تقریبا همگی اسلام آوردند و دوست شدند. و وعدهٔ خدا در این آیه عملی شد.

2- تفسیر روح البیان و تفسیر خلاصهٔ منهج الصادقین

3- «مدلج» (بر وزن محسن) است (قاموس).

دادند بر بیرون کردن شما، نهی می کند. و هرکس ایشان را دوست دارد، پس، او و همدستانش، همانها، ستمکارانند.

سوره الممتحنة (60): آیات 10 تا 11

مقدّمه

یکی از شروط صلح نامهٔ حدیبیه (رجوع به سورهٔ فتح) این بود: هر مسلمانی که از مکه به مدینه برود آن حضرت او را بکفار مکه پس بفرستد، و اگر مسلمانی از مدینه رو برتابد و به مکه بشتابد قریش او را بازگردانند. هنوز آن حضرت در حدیبیه بود که جمعی مسلمانان از مکه گریختند و به ملازمت آن حضرت آمدند. از جمله: سبیعه(1)دختر حارث اسلمیه به حدیبیه آمد و اسلام اختیار کرد. شوهر آن زن «مسافر مخزومی»(2)آمد و گفت: زن مرا به من رد کن که در صلحنامه شرط شده که هرکه از ما به نزد تو آید؛ رد کنی. و هنوز گل مهری که بر صلحنامه زده ایم خشك نشده. جبرئیل نازل شد و گفت: شرط مردان شده نه زنان. و روا نیست که زنان مسلمان را بازبدهید. و این آیه را پیامبر صلّی اللّه علیه و آله خواند(3):

10 و 11 یٰا أَیُّهَا ... مُؤْمِنُونَ

حکم زنان مسلمات و کافرات فراری

ای مسلمانان! چون زنان مسلمانان (از دار الکفر به دار الاسلام) هجرت کننده نزد شما بیایند. پس، آنها را آزمایش کنید(4)، خدا داناست به ایمان آن زنان. در نتیجه، اگر آن زنان را مسلمان دانستید، پس البته البته، آن زنان را

1- «سبیعه»: (بضم سین و فتح باء و عین مفتوح).

2- یا دیگری.

3- خلاصهٔ تفسیر منهج الصادقین و نیز تفسیر روح البیان مختصرا.

4- طریقهٔ آزمایش این بود: قسم یاد کند که مهاجرت از جهت نگرانی از شوهر خود و یا عشق به یکی از مسلمانان صورت نگرفته بلکه، فقط برای هواداری از اسلام بوده است.

بسوی شوهران کافرانشان بازنگردانید. نه این زنان برای آن شوهران کافر روا هستند و نه آن شوهران کافر برای این زنان روا هستند. و شما مسلمانان آنچه را شوهران کافر بابت مهر خرج کرده اند بپردازید. و بر شما گناهی نیست که آن زنان را ازدواج کنید در صورتی که به آن زنان مهرهاشان را بدهید.

و به عصمتهای زنان کافرات چنگ در مزنید (پس، مسلمانی که او را زنی باشد کافر، عصمت زناشوئی میان ایشان منقطع است) (و همچنین است شوهر کافری که زنی مسلمان داشته باشد، عصمت زناشوئی میان ایشان منقطع است) و (چون زنی کافر که شویش مسلمان شده است با شوی کافری ازدواج کند) شما مسلمانان مهریه ای که قبلا (به آن زن) پرداخته اید (از آن شوی جدید) مطالبه کنید. و (چون زنی نومسلمان که شویش کافر بوده است با مسلمانی ازدواج کند) جا دارد که کافران مهریه ای که (قبلا به آن زن) پرداخته اند (از آن شوی جدید) مطالبه کنند، آنچه برای شما گفته شد، حکم خداست. خدا میان شما حکم می کند، و خدا داناست و کارهایش از روی اساس است.

و اگر از شما مسلمانان چیزی (مهری) از بابت زنهاتان که بسوی کفار فرار کرده اند فوت شود (یعنی آن مهر بدست شما نیاید) پس (از اینکه جنگی بپاشد و) غنیمتی بدست آوردید، در نتیجه، باید به کسانی که زنهاشان (از دار الاسلام به دار الکفر) رفته اند برابر آنچه مهر کرده اند بپردازید. و از مخالفت خدا بپرهیزید، همان خدائی که شما به او ایمان آورده اید.

سوره الممتحنة (60): آیه 12

مقدّمه

روز فتح مکه، پیامبر صلّی اللّه علیه و آله از مردان بیعت گرفت و از آن فارغ شد، و آن حضرت بر کوه «صفا» بود. و حضرت امیرالمؤمنین علی علیه السّلام در میان، سفیر بود، و بفرمان پیامبر صلّی اللّه علیه و آله از زنان بیعت می گرفت. و بیعت او از زنان چنین بود که: جامه ای میان ایشان و پیامبر صلّی اللّه علیه و آله افکنده بود، یك سر بدست پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و یك سر بدست زنان بود.

هند دختر عتبه زن أبو سـفیان در میان زنان، بصورت ناشـناس بحضور پیامبر صـلّی اللّه علیه و آله و سلّم آمد که نخواست پیامبر صلّی اللّه علیه و آله او را بشـناسد. پیامبر صلّی اللّه علیه و آله از مردان بر اسلام و جهاد بیعت گرفته بود. چون نوبت بیعت زنان رسید، فرمود: بیعت می کنید بر من و من با شما بیعت می کنم برای آنکه بخدا شرك نیاورید، و شرطهائی که در آیه هست می فرمود.

هند سـر برداشت و گفت: یا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله! با ما تشدیدی می کنی که با مردان نکردی! چون فرمود: «و لا یسرقن»: چیزی ندزدند، هند عرض کرد: یا رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و آله! ابو سـفیان مردی بخیل است و من از مال او چیزکها برداشته ام، نمی دانم - مرا حلال است یا نه ؟ فرمود: از ابو سفیان هرچه گرفته ای حلال است تو را.

پیـامبر صـلّی اللّه علیه و آله او را شـناخت. فرمود: تو هنـد دختر عتبه ای ؟ عرض کرد: آری «فاعف عما سـلف عفا اللّه عنك»: عفو کن از آنچه گذشت تا خدای تو را عفو کناد. و این را برای این عرض کرد که در روز جنگ احد شکم حمزه را شکافته و جگرش را بیرون آورده و او را مثله کرده بود. پیـامبر صـلّی اللّه علیه و آله فرمود: «وَ لاٰ یَزْنِینَ » : زنا نکننـد. هنـد گفت: «أ و تزنی الحرة ؟»: آیا زن آزاد زنا کنـد؟ آنگاه فرمود: «وَ لاٰ یَقْتُلْنَ أَوْلاٰدَهُنَّ » : و فرزندان را نکشـند. هند عرض کرد: ما ایشان رای بزرگ می کنیم و می پروریم، شما ایشان را می کشید. این رای باین جهت عرض کرد که: پسـر او حنظلة بن ابی سفیان رای حضرت امیرالمؤمنین علیه السّلام در روز جنگ بدر کشته بود و پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم از این موضوع تبسم فرمود.

پس از آن، پیامبر صلّی اللّه علیه و آله فرمود: «وَ لاٰ یَأْتِینَ بِبُهْتٰانٍ یَفْتَرِینَهُ بَیْنَ أَیْدِیهِنَّ وَ أَرْجُلِهِنَّ » :

و بهتانی بر یکـدیگر ننهنـد از پیش دست و پای خود فروبافنـد (که فرزندی آرند نه از شوهر خود، برو بندند و بگویند ترا است). هند عرض کرد: و اللّه که بهتـان، زشت است و تو ما را جز مکارم اخلاق نمی فرمائی. پیامبر صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم فرمود: «و لا یعصـینك فی معروف»: و دربارهٔ تو که محمّدی در هیچ معروفی عاصـی نشوند. هند عرض کرد: نه ما برای آن پیش تو حاضـر شدیم که دربارهٔ تو عاصی نشویم ؟ آنگاه، زنان باین شرایط اقرار دادند و بیعت کردند (در اخبار ما بیعت زنان با

افکندن جامه بوده است) و طرق دیگر هم گفته اند(1) (به خلاصه و اقتباس از تفسیر ابو الفتوح رازی).

12 یٰا أَیُّهَا اَلنَّبِیُّ ... اَلْقُبُورِ

بیعت زنان در فتح مکه با پیامبر (ص)

ای پیامبر! چون زنان مسلمانان بیایند که با تو بیعت کنند بر اینکه به هیچ چیز به خدا شرك نیاورند و دزدی نکنند و تن بزنا در ندهند و فرزندان خود را نکشند(2)و دروغی را که آن را بربافته باشند دربارهٔ مولودی که بین دستها و پاهای ایشان باشد، نیاورند (یعنی طفل دیگری را بنام شوهر خود نکنند) و در کار نیك تو را نافرمانی نکنند؛ پس، با آنان بیعت کن و از خدا برای (اعمال گذشتهٔ) ایشان آمرزش بخواه.

زیرا البته، خدا آمرزگار و مهربان است.

سوره الممتحنة (60): آیه 13

مقدّمه

جماعتی از فقرای مسلمانان، اخباری از مسلمانان بدست می آوردند و به یهودان گذارش می دادند و در عوض از میوه های آنان دریافت می داشتند، این تذکاریه آمد که:

13 یٰا أَیُّهَا اَلَّذِینَ آمَنُوا ... اَلْقُبُورِ

نهی از جاسوسی بسود یهودان

ای مسلمانان! قومی را که خدا بر آنان خشم گرفته است (یعنی یهودان)، دوست مگیرید. علی التحقیق، آن قوم (در اثر انکار نبوت پیامبر صلّی اللّه علیه و آله) از (ثواب) آخرت ناامید شدند همچنان که آن کافران که از اهل گورند(3) (یعنی مرده اند، از آخرت) ناامید شده اند.

«پایان»

1- ص 183 همین جلد را به بینید. و ممکن است همهٔ اقسام، به کار رفته باشد النهایه دربارهٔ جمعیت های مختلف.

2- خواه زنده به گور ساختن دختران از جهت عار و ننگ دانستن دختران، و یا از جهت فقر، و خواه کشتن پسران از جهت فقر، و خواه سقط جنین (تفسیر مجمع البیان).

3- نقل از ترجمهٔ شاه ولی اللّه.

سورة الصّفّ

اشاره

(بفتح صاد و شد فاء) حجة التفاسير كلمات (اللّه) به (خدا) ترجمه شده است و مراد از خدا، ذات مستجمع جميع صفات كمال است.

كلمات (هو) كه مراد خداست به (غيب مطلق) ترجمه شده است.

كشاف:

سورة صف مدنى.

مشتمل بر: 14 آيه.

221 كلمه.

926 حرف.

(تفسير تنوير المقباس).

داراى تعليقات.

ص: 371

بِسْمِ اَللهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِيمِ

سوره الصف (61): آیه 1

مقدّمه

اشاره

در سورهٔ صف، پنج گروه توبیخ شده اند:

1 - منافقین

2 - مسلمانان مسامحه کار

3 - مسلمانان فراری

4 - یهودان

5 - نصاری.

مقدّمه (1)

توبیخ منافقین است که از حضور در جبههٔ جنگ احد تخلف ورزیدند. در صورتی که نباید در چنین موقع خطیری که پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و مسلمانان در جبههٔ جنگ اند و جنگ در پشت دیوار مدینه، شهر مسکونی خودشان بپاشده؛ از حضور در جبهه تقاعد ورزند.

مقدّمه (2)

توبیخ مسلمانانی است که در روز جنگ احد که جنگ بنفع مسلمانان پایان یافته بود قبل از اینکه پیامبر صلّی اللّه علیه و آله اجازه بفرماید که سنگرها را تخلیه کنند، یکی از سنگرها را بتصور هزیمت قطعی لشکر دشمن، تخلیه کردند و دشمن فراری، بارهای خود را بر زمین ریخت و دور زد و مجددا به جنگ پرداخت و بالنتیجه تلفات سنگین به سپاه اسلام رسید. هفتاد نفر از مسلمانان از جمله: حمزه عموی پیامبر صلّی اللّه علیه و آله کشته شدند و اعضاشان مثله شد، و علی شصت زخم برداشت و پیشانی پیامبر صلّی اللّه علیه و آله مجروح شد و دندان مبارکش شکست، در صورتی که نباید قبل از اجازهٔ فرماندهٔ جنگ، سپاهیان سنگر را تخلیه کنند. زیرا، سپاهیانی که در نقطهٔ خاص از میدان جنگ حاضرند، چه اطلاعی از تمام نقاط معرکهٔ جنگ دارند.

به خلاصه: تصور پایان یافتن جنگ بجهت هزیمت لشکر دشمن و تخلیهٔ سنگر و پرداختن به جمع آوری اموالی که دشمن در هنگام هزیمت بر زمین ریخته بود؛ موجب چنین ضایعات جبران ناپذیری گردید.

مقدّمه (3)

توبیخ مسـلمانانی است که از: میدان جنگ احد فرار کردند. باین معنی که دشـمن حیله ای دیگر به کار برد و با ندای بلند، نداء داد بر اینکه محمّد کشته شده است.

ص: 372

لذا، لشکر مسلمانان به هزیمت رفتند و فرار کردند و از مسلمانان غیر از علی علیه السّلام و ابو دجانهٔ انصاری کسی پیرامون وجود شریف پیامبر صلّی اللّه علیه و آله باقی نماند. ابو دجانه هم کشته شد و پیامبر صلّی اللّه علیه و آله ماند و علی علیه السّلام. و پس از مجاهدهٔ بسیار، علی علیه السّلام بطلان این ندای شیطانی را که کشته شدن پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم را نداء کرده بود به لشکر هزیمت شدهٔ اسلام اعلام فرمود، در نتیجه، وضع تغییر کرد(1). در صورتی که لشکریان نباید از میدان کارزار فرار کرده باشند. و قرآن می فرماید: برفرض هم پیامبر صلّی اللّه علیه و آله کشته شده بود، قرآن خدا که از میان نرفته بود، و می بایستی به حمایت قرآن خدا به جنگ ادامه بدهند(2).

مقدّمه (4)

توبیخ یهودان است که در آزار پیامبر صلّی اللّه علیه و آله می کوشیدند و با کفار قریش همدستی می کردند. همین یهودان، موسی علیه السّلام پیامبر خود را بسی آزار دادند. گاهی گوسالهٔ زرین ساختند و پرستیدند، گاهی معبودی همچون معبود بت پرستان از موسی خواستند، گاهی خدا را آشکارا خواستند به بینند و حضرت موسی را در فشار گذاردند، گاهی برای فرار از پرداخت زکاة، زنی مومسه را تحریك کردند که موسی علیه السّلام را به زنا متهم سازد(3)، گاهی از جنگ تقاعد ورزیدند و گفتند: ای موسی! تو و پروردگارت بروید و جنگ کنید، گاهی موسی علیه السّلام را دارای ادره(4) قلمداد نمودند، گاهی موسی علیه السلام را قاتل برادرش هارون علیه السّلام معرفی کردند(5) (پس از رحلت موسی علیه السّلام هم بت پرستی

1- تفسیر صافی در سورهٔ آل عمران.

2- ارتباط این سوره با موضوع جنگ احد، در تفاسیر: تنویر المقباس، بیضاوی و مجمع البیان بنقل از مقاتل و کلبی، مذکور است.

3- گاهی عدس و سیر و پیاز از موسی (ع) خواستند و گفتند: ما را به مصر برگردان، زیرا، در صحرای تیه این وسایل موجود نیست، و لیکن در مصر موجود است.

4- استسقاء خصیه (فرهنگ معین).

5- تفسیر مجمع البیان.

و مـاه پرستی و شـیوع عمـل قوم لوط در آنـان محتاج به توضـیحات دیگری است) در صورتی که یهودان طبق بشارات توراة می بایستی در تصدیق پیامبر صـلّی اللّه علیه و آله و قرآن پیشقدم می شدند، که بت پرستان قریش هم اخلاقا و روحا اسلام بیاورند، نه اینکه خودشان هم موجب آزار و تحریك دشمنان اسلام بشوند.

تو که نوشم نه ای نیشم چرائی *** تو که یارم نه ای پیشم چرائی

تو که مرهم نه ای ریش دلم را *** نمك پاش دل ریشم چرائی

بالجمله: چون شـهرت یافت که پیامبر صلّی اللّه علیه و آله در میدان جنگ احد کشته شده است، گروهی از یهودان آهنگ خانهٔ بنی هاشم کردند و یك نفر یهودی به بام بالا رفت که صـفیه دختر حضرت عبد المطلب عمهٔ پیامبر صلّی اللّه علیه و آله او را کشت و سرش را به میان یهودان پرتاب کرد و در نتیجه، آنان از گرد خانه، پراکنده شدند(1).

مقدّمه (5)

توبیخ نصاری است که مشـکلاتی ایجاد می کردند. از جمله: «ابو عامر راهب» است که در زمان جاهلیت راهب و دیرنشین شد و پلاسی از پشم درشت پوشـید و چون پیـامبر صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم وارد مـدینه شـد کارشـکنی می کرد و جنگ «احزاب» را در سال پنجم هجری او راه انداخت که مشرکین قریش و قبایل عرب را بر پیامبر صلّی اللّه علیه و آله شورانید.

و پیامبر صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم او را «ابو عامر فاسق» نامید. نام وی نعمان پسـر صیفی است. وی به پیامبر صلّی اللّه علیه و آله عرض کرد: این دین که آوردی چیست ؟ حضـرت فرمود: یکتاپرستی که دین ابراهیم است. ابو عامر عرض کرد: منهم همین دین را دارم. حضرت فرمود:

تو بر یکتاپرستی ابراهیم نیستی بلکه، چیزی داخل آن کرده ای که جزء آن نیست.

ابو عـامر عرض کرد: هرکـدام از مـا دروغ می گوئیم خـدا او را دور از وطن در حال تنهائی بمیرانـد! وی به شام رفت و دور از وطن و حالت تنهائی مرد.

ابو عامر، اسلام آورد و در پهلوی مسجد قباء مدینه باتفاق منافقین در سال نهم هجری مسجدی ساختند که بین مسلمانان جدائی بیندازند و گفتند: مسجد می سازیم و لیکن

1- سفینة البحار در لغات «صفا» و «علا».

نماز در آن نمی خوانیم.

پیامبر (ص) بأمر خدا مأمور خراب کردن مسجد شد. لذا، پس از مراجعت از جنگ تبوك دستور فرمود که «عمار بن یاسر» باتفاق «وحشی» آن مسجد را خراب کنند، و آنان مسجد مزبور را آتش زدند و محل ریختن زباله کردند.

(داستان این مسجد، بنام مسجد «ضرار» در قرآن کریم در سورهٔ «توبه» مذکور است).

بالجمله: «ابو عامر راهب» و به فرمودهٔ پیامبر صلّی اللّه علیه و آله «ابو عامر فاسق» بار دیگر نصرانی شد و به شام رفت تا پادشاه روم مسیحی را وادار به جنگ با پیامبر صلّی اللّه علیه و آله کند و لیکن، قبل از ملاقات با پادشاه روم به جهنم واصل شد(1).

(«حنظلهٔ غسیل الملائکه» پسر همین «ابو عامر فاسق» است!) (اقتباس و ترجمه از «سفینة البحار» در لغات «ضرر» و «عمر»).

1 سَبَّحَ لِلّٰهِ ... اَلْحَکِیمُ

تسبیح موجودات

آنچه در آسمانها و آنچه در زمین است (آنچه در بالاها و آنچه در پستی است، هم از جهت وجود و هم از جهت نظم(2) خدا را از نقائص و عیوب پیراسته ساخته

1- عزیزا! مردی از نامرد نائی فغان و ناله از بی درد نائی حقیقت بشنو از پور فریدون که شعله از تنور سردنائی (بابا طاهر).

2- همچون مهره های سبحه کار «عبد اللّه» که استاد خود را نشان می دهد، و دانا که مهره ها را به بیند متوجه می شود که او ساخته است. [«سبحه» (بضم سین) بمعنی مهره های منظم به نخ کشیده شده است، که بغلط معروف آن را تسبیح گویند]. توضیحا - عبد اللّه کرمانشاهی تسبیح ساز معروفی بوده که تسبیح گلی (به کسر گاف) می ساخته و آن تسبیح در استحکام و ظرافت و آب و رنگ نظیر نداشته و اکنون کمیاب و گران قیمت است.

است و خدا (همان غیب مطلق) غالب است (بر هر چیز) و کارهایش از روی اساس است.

سوره الصف (61): آیات 2 تا 4

مقدّمه

مسلمانانی که اجر شهیدان جنگ بدر را از پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم شنیدند، گفتند:

اگر کارزاری به پاشد و با دشمن روبه رو شدیم تا آخرین درجه می کوشیم. این بود، تا جنگ «احد» به پاشد که به طمع غنیمت، از نگاه داشتن سنگر غفلت شد، و در نتیجه، دشمن شکست خورده، تجدید حیات کرد و جنگی خونین با تلفات و تبعات بسیار اتفاق افتاد:

2 - 4 يٰا أَيُّهَا ... مَرْصُوصٌ

مسلمانان و حادثهٔ جنگ احد

ای مسلمانان! چرا کاری را که انجام نمی دهید به زبان می آورید؟ بزرگ معصیتی است به نزد خدا که شما چیزی بگویید و نکنید. البته، خدا کسانی را دوست می دارد که در راه او صف زده در برابر دشمن کارزار می کنند. گویا ایشان (از حیث ثبات قدم در معرکهٔ جنگ و به یکدیگر بازچسبیدن، مانند استحکام) ساختمانی ریخته از ارزیزاند.

سوره الصف (61): آیه 5

اشاره

5 وَ إِذْ قٰالَ مُوسىٰ ... اَلْفٰاسِقِينَ

شکایت از یهودان

و (ای پیامبر!) یاد کن از آنگاه که موسی به قوم خود گفت: ای قوم من! چرا مرا می رنجانید و حال آنکه علی التحقیق می دانید که من رسول خدا هستم بسوی شما؟ پس، چون قوم، کج روی کردند خدا هم دلهای ایشان را در اختیار کج روی ایشان گذارد. و خدا گروه خارج از راه حق و صواب (دین خود) را، راه نمی نماید.

سوره الصف (61): آیات 6 تا 9

اشاره

6 - 9 وَ إِذْ قٰالَ ... اَلْمُشْرِكُونَ

مژده دادن عیسی دربارهٔ پیامبر (ص) و جهانگیر شدن اسلام

و (ای پیامبر!) یاد کن از آنگاه که عیسی پسر مریم گفت: ای بنی اسرائیل!

البته، من فرستادهٔ خدا بسوی شما هستم درحالی که من توراتی را که در پیش خود دارم تصدیق کننده ام و به رسولی که از بعد من می آید و نامش «احمـد» است مژده دهنده ام. پس، چون «احمد»(1) با معجزات به نزد ایشان آمد گفتند: این، (مجسـمهٔ) جادوی آشـکار است. و چه کسـی ظالم تر است از کسـی که بر خدا دروغ بربافد و حال آنکه او به «اسلام» دعوت می شود. و خدا گروه ظالمان را (که بسوء اختیار خود ظلم را پسندیده اند) راه نمی نماید.

کافران می خواهند نور خدا را به دهنهای خود (به گفتارهای ناپسـندانه و سخنان بی ادبانه) فرونشانند و حال آنکه خدا نور خود را تا آخرین حدّ می رساند و اگرچه کافران خوش نداشته باشند.

خـدا (همان غیب مطلق) آن کس است که رسول خود را با (قرآن که) راهنما (است) و دین حق (که اسـلام است) فرسـتاد تا ظفر دهد این دین حق را بر دین، هر دین (که باشد) و اگرچه مشرکین خوش نداشته باشند.

سوره الصف (61): آیات 10 تا 14

اشاره

10-14 یٰا أَیُّهَا ... ظٰاهِرِینَ

صدور اعلامیه دربارهٔ مسلمانان

ای مسلمانان! آیا شما را بر تجارتی (بازرگانی ای) راهنمائی کنم که شما را از عذاب دردناك برهاند؟ (تجارت این است که:) به خدا و پیامبر خدا ایمان (واقعی) بیاورید و در راه خدا به مالها و جانهاتان جهاد کنید. آنچه جهت شـما گفته شد، برای شما خوب است اگر مدعی دانش هستیـد. (اگر چنین کردید) خدا گناهان شـما را می آمرزد و شـما را به بهشـتهائی که از زیر کاخهای آنها نهرها روان است وارد می سازد و (به) مسـکن هـای پـاکیزه در بهشـتهای عـدن (جـای اقامت دائم) (وارد می سازد). آن آمرزش و بهشت، پیروزی بزرگ است. و (نعمت) دیگری (نیز مر شـما راست) که آن را دوست می داریـد (آن نعمت) نصـرت از جـانب خـدا و فتـح قریب (الحصـول مکه و پـاك کردن آن عاصمهٔ توحید و مکان مقدس از ارجاس و انجاس بتان) است، و ای

1- تفسیر ابو الفتوح در یك معنی، و معنای دیگر هم کرده.

پیامبر! مسلمانان را (بفتح مکه) مژده بده.

(ای پیامبر! بگو:) ای مسلمانان! یاوران (دین) خدا باشید (و این گفتهٔ من) همانند آن (است) که عیسی پسر مریم به حواریان خود گفت: یاوران من (در دعوت) بسوی خدا کیانند؟ حواریان گفتند: ما یاوران (دین) خدا هستیم. پس، جمعی از بنی اسرائیل (به عیسی) ایمان آوردند و جمعی کافر شدند. پس، قوت دادیم مؤمنان را بر دشمنان ایشان، در نتیجه، مؤمنان غالب گشتند.

«پایان»

تعلیقات

بت پرستان - مسیحیان - اسرائیلیان

در این ایام، مذهب بت پرستی در قسمت بزرگی از مسکونه شیوع دارد به طوری که هشتصد ملیون و یا دو ثلث بنی نوع بشر بت پرستند. بعضی ممالك که اسما مسیحی اند احترامی که نسبت به صلیب ها و سجده ای که به تصاویر می برند، کمتر از بت پرستی نیست. اما، چون بت پرستی فقط منحصر به عبادت خدایان کذب و ناراست نیست، علی هذا هرآنچه که بر خداوند ترجیح دهی یعنی بیشتر دوست داری و متوجه آن شوی، بت پرستی محسوب است. بنابراین، بسیاری از ممالك مسیحیه در این خطا و تقصیر گرفتارند. در این صورت، هرکس دنیا دوست دارد و همواره در پی احترام و دولت (ثروت) و تابع اغراض و شهوات خود می باشد، به طوری که به واسطهٔ اینها خدا را فراموش می کند - مثل اسرائیلیان قدیم - بت پرست است و امید رهائی از آن عذاب هولناکی که بر او معلق است؛ نخواهد داشت. کتاب اول سموئیل باب 15 شمارهٔ 23 و انجیل لوقا باب 3 شمارهٔ 5 (ص 167 قاموس مقدس به خلاصه).

شیوع لواط در بین بت پرستان و بعض اسرائیلیان

لواطان: توراة سفر تثنیه 17:23 لفظی است که در کتاب مقدس استعمال شده است، برای اشخاصی که مرتکب گناه اهل سدوم بودند (توراة سفر تکوین 4:19 و 5)

و این مطلب در میان بت پرستان بسیار رواج داشت، و در پرستش عشتروت و غیره جزء رسوم مذهبی ایشان بود. عبری این لفظ، «قادش» و مؤنثش «قادشه» است یعنی تقدیس شده. و در توراة (سفر تکوین 21:38 و 22 و سفر تثنیه 17:23) و کتاب هوشع (14:4) مذکور است. بعضی از اسرائیلیان این تقدیس هولناك را قبول کردند و حال اینکه مخصوصا در ضمن سایر اعمال بت پرستی ممنوع بود (کتاب اول پادشاهان 14 : 22-24) (قاموس مقدس).

روحیهٔ اسرائیلیان

حضرت موسی علیه السّلام در اوان رحلت خود در هنگام اعطاء توراة می فرماید:

آن را بگیرید و در تابوت عهد بگذارید تا شاهد بر شما باشد. بعد می فرماید: من تمرد و سخت گردنیهای (گردن کلفتی) شما را می شناسم. امروز من زنده ام و شما با پروردگار مقاومت می کنید، پس از مرگ من که بطریق اولی. خبر بدهید تمام شیوخ اسباط و نقباء شما حاضر شوند تا من این کلمات را گوشزد قوم کنم و آسمان و زمین را شاهد بگیرم. من شما را می شناسم که پس از مرگ من فاسد می شوید و از راه، همان راهی که بشما سفارش داده ام؛ منحرف می گردید. و در آخر ایام، بد پاپیچ شما خواهد شد زیرا، در حضور پروردگار، بد می کنید تا آنجا که در اثر اعمالتان خدا را به خشم درمی آورید.

آنگاه موسی کلمات این نشید را بگوش جماعت اسرائیلیان رسانید (توراة سفر تثنیه 26:31-30 به خلاصه و ترجمه از متن عربی).

احمد

عیسی به «احمد» بشارت داد. و «احمد» بمعنی ستوده تر است یعنی آن حضرت از عیسی و از پیامبران پیش از عیسی ستوده تر است (راغب).

«احمد» مبالغه است از اسم فاعل(1) یعنی پیامبران همه «حامد» و ستایندهٔ خدا بودند ولی آن حضرت بیش از دیگران خدا را «حمد» (ستایش) کرده. و یا مبالغه است از اسم مفعول یعنی پیامبران همگی «محمود» و ستوده بودند زیرا، دارای خصلتهای پسندیده

1- اسم فاعل و اسم مفعول و صفت و افعل تفضیل اصطلاح علم صرف است.

بودند و لیکن، آن حضرت مناقبش بیشتر و فضائل و محاسنش جامع تر است (کشف الاسرار به خلاصه و ترجمه)(1).

«احمـد» اسم علم منقول از صـفت است نه از فعل مضارع متکلم وحـده. و مراد از صـفت، افعل تفضـیل است. پس، معنی آن: «احمد الحامدین» است یعنی «» حمدکننده ترین «» حمدکنندگان پروردگار، زیرا، در مقام «محمود» چیزها از محامد بر آن حضرت کشف شده است که بر دیگری کشف نشده و آن حضـرت پروردگار را به آنها «حمد» می کند. و همچنین لواء (پرچم) «حمد» را آن حضرت عقد می کنـد (می بنـدد). و امـا «محمّـد» آنهم نیز منقـول از صـفت است یعنی از اسم مفعـول است و آن به معنی «محمـود» است، و لیکن، در «محمّد» معنی مبالغه و تکرار ملحوظ است. پس، «محمّد» کسـی است که سـتوده شده هربار بعد از هربار، مانند «مکرم» یعنی کسی که اکرام شـده هربار بعـد از هربار. پس، اسم «محمّد» با معنای آن مطابق است. و خدا این اسم را پیش از وجود آن حضـرت به او داده و این نشـانه ای است از نشانه های نبوت آن حضـرت زیرا، اسـمش با معنی وفق دارد. پس، آن حضـرت «محمود» است در دنیا به واسـطهٔ آنچه هدایت شده و از علم و حکمت نفع برده، و «محمود» است در آخرت به منصب شفاعت. پس، معنی «حمد» (ستایش) مکرر شده همان گونه که لفظش اقتضاء تکرار دارد.

و آن حضـرت «محمّـد» نبوده تـا آنگـاه که پروردگار را «حمـد» کرده است. پس، تشـریف یافته و «محمّـد» شـده است و ازاین رو، اسـم «احمد» بر اسم «محمّد» جلوتر است و لذا، خدا و موسـی و عیسـی آن حضـرت را بنام «احمد» خوانده اند پیش از اینکه آن حضرت را به نام «محمّد» بخوانند. به خلاصه در ترتیب، اول «احمد» است و بعد «محمّد» در دنیا. و در آخرت نیز چنین است.

و نگاه کن که سورهٔ «حمد» بر آن حضرت نازل شده و بر دیگر پیامبران نازل نگشته، و به «لواء حمد» و به «مقام محمود» مخصوص شده و برنامـهٔ آن حضـرت هم در سـنت و قرآن این شده که در پایان کارها بگوید: «اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ اَلْعٰالَمِینَ » و خود پیامبر صـلّی اللّه علیه و آله بعد از خوردن و آشامیدن و مراجعت از سفر، گفتن «حمد» را برقرار فرموده.

1- ز صدهزار محمد که در جهان آید یکی به منزلت و فضل مصطفی نرسد

و نگاه کن که چون «حمـد» نزد پایان امور مشـروع است تمام معانی اسم آن حضـرت که مشـعر به «حمد» است در ختم انبیاء و در قطع رسالت و در انقطاع وحی و در اعلام به نزدیك شدن قیامت و پایان یافتن دنیا؛ قرار گرفته، و خود برهانی است بزرگ بر نبوت آن حضـرت و اختصاص یافتن آن حضـرت به کرامت خدا و بر اینکه این مقامات قبل از پیدایشـش، برای تکریم و برای تصدیق أمر آن حضرت پیش بینی شده است (پایان ترجمه و خلاصهٔ کلام سهیلی).

من می گویم: تا «احمـد» در عالم ارواح بود با «احـد» بوسـیلهٔ «میم» (یعنی میم امکان) جـدا می شد و چون در عالم خارج ظاهر شد و خلعت دیگری بر خلعتهای آن حضـرت افزوده شـد؛ به اسم شـریفش هم افزوده شـد و «محمّـد» گردیـد. (تفسـیر روح البیان به ترجمه و خلاصه).

شیخ بزرگ محیی الدین در کتاب «مواقع النجوم» به ترجمه و خلاصه می نویسد:

بین دو چیز منتظم بهم و یا مضاف به یکدیگر مناسـبت موجود است یا ظاهرا یا باطنا. و مناسـبت حتی بین اسم و مسمی هم هست. و ابو یزیـد سـهیلی گرچه از طریقـهٔ عرفان اجنبی است در کتاب خود موسوم به «المعارف و الاعلام» در باب اسم پیامبر: «محمّـد» و «احمد» باین مقام اشاره کرده و مناسبت بین افعال پیامبر و اخلاق آن حضرت، و بین معانی دو اسم «محمّد» و «احمد» را بیان نموده است (ه).

یکی از اهل عرفان گفته: «احمد» را «احمد» گفته اند زیرا، «حمد» آن حضـرت از «حمد» تمام پیامبران و مرسلین، اتم و اشمل بوده زیرا، آنان به مقتضای توحید صـفات و افعال، خدا را «حمد» کرده اند و پیامبر صلّی اللّه علیه و آله خدا را بموجب توحید ذات که توحید صفات و افعال را فراگرفته است؛ «حمد» کرده (به خلاصه و ترجمه از تفسیر روح البیان).

احـدی بنـام «احمـد» قبـل از آن حضـرت نامیـده نشـده است و اسم «محمّـد» نیز در عرب و غیر عرب سابقه نداشـته تا گیراگیر وجود آن حضـرت و میلادش که کاهنان و احبار خبر دادنـد که پیامبری «محمّـد» نام مبعوث می گردد. لـذا، در میان عرب چند نفر افراد معدود نام پسران خود را «محمّد» گذاردند به امید اینکه همان باشد که کاهنان و احبار گفته اند(1).

1- بی خبر از اینکه: هر گردوئی گرد است نه هر گردی گردو.

و آنان: محمّد بن أحیحة بن جلاح اوسی - و محمّد بن مسلمهٔ انصاری - و محمّد بن براء بکری - و محمّد بن سفیان بن مجاشع - و محمّد بن حمدان جعفی - و محمّد بن خزاعهٔ سلمی هستند(1) و آنها شش نفرند که هفتم ندارند. و خدا چنان نشان داد که کسی دربارهٔ این شش نفر به شك در نیفتاد و حقیقت هر دو اسم «احمد» و «محمّد» در آن حضرت ظاهر شد (کتاب «فتح الرحمن» به خلاصه و ترجمه).

خوش بود پیغامهای کردگار *** کو ز سر تا پای باشد پایدار

خطبهٔ شاهان بگردد وان کیا *** جز کیا و خطبه های انبیاء

زان که بوش پادشاهان از هواء است *** بارنامهٔ انبیاء از کبریاء است

از درمها نام شاهان برکنند *** نام «احمد» تا قیامت برزنند

نام «احمد» نام جمله انبیاست *** چونکه صد آمد نو دهم پیش ماست

(مثنوی مولوی دفتر اول در داستان شیر و خرگوش).

دربارهٔ تعداد اسماء پیامبر صلّی اللّه علیه و آله اختلاف شده است. گفته شده که: یك هزار اسم است همان گونه که خدا یك هزار اسم دارد زیرا، آن حضرت مظهر تام خداست (هزار اسم خدا در مقام جمع، و هزار اسم پیامبر در مقام فرق است) از جملهٔ آن اسامی است:

احمد. محمد. مقفی (بتشدید فاء مکسور) یعنی از پی انبیاء در آینده و بقول صاحب تکمله، قدمهای خود را به دنبال قدمهای انبیاء گذارده. نبی التوبه زیرا، توبه در امت او اسهل از امتهای سلف است؛ یا خود کثیرا استغفار می کرده. نبی الرحمه زیرا، وجود او در زمان حیات و دین او بعد از وفات، امان است برای اهل زمین از نزول عذاب ریشه کن کننده. خدا فرموده: «و ما کان اللّه لیعذبهم و أنت فیهم و ما کان اللّه معذبهم و هم یستغفرون». نبی الملحمه یعنی پیامبر جنگ. زیرا، مأمور به جنگ بود. ماحی یعنی محوکنندهٔ کفر. حاشر یعنی مردم در عهد او جمع می شوند جمع شدنی که پراکنده نمی شوند، زیرا، نسخ و تبدیلی در دین او نیست. عاقب یعنی در عقب انبیاء آمده و نبوت قطع شده و پس

1- کتاب «محمد» تألیف محمد رضا مصری (ص 54 و 55) بنقل از کتاب «طبقات» ابن سعد پنج نفر را صورت داده.

از او پیـامبر نیست. و خود فرمود: «یـا علی! أنت منی بمنزلـة هـارون من موسـی الاـ أنه لاـ نبی بعـدی» (ای بـالنبوة العرفیـة بخلاف النبوة التحقیقیة التی هی الانبیاء عن اللّه فانها باقیة الی یوم القیامة، الا أنه لا یجوز أن یطلق علی اهلها النبی لایهامه النبوة العرفیة الحاصلة بمجیء الوحی بواسـطة جبرئیل علیه السّلام). فاتح زیرا، خدا اسـلام را به او فتح کرد. کاف یعنی مانع مردم از معاصـی، یس یعنی یا سـید البشـر. صاحب الساعة زیرا، با ساعت مبعوث شده است. رءوف.

رحیم. شاهد. مبشـر. السـراج المنیر. طه. مزمل. مدثر. عبد الله. قثم. (بضم قاف و فتح ثاء) یعنی جامع خیر. ن. متوکل. مختار. محمود. مصـطفی. خاتم (بفتـح تاء) یعنی بهترین پیامبران در خلقت و در خو که گوئی زیب پیامبران است مثل انگشتری که زینت است. به عبارت دیگر نبوت بوسـیلهٔ او متقن و تکمیل شده همچون انگشتری که نامه را در پایان با آن مهر می زنند. اما خاتم (بکسـر تاء) اسم فاعل است از «ختم» یعنی آخر پیامبران. راکب الجمل یعنی شتر سوار که شعیای پیامبر علیه السّلام آن حضرت را چنین خوانده، زیرا، شتر مرکب عرب است و اختصاص به آنها دارد و به امتهای دیگر منسوب نیست. صاحب الهراوه (بکسـر هاء) یعنی صاحب عصا. و این نام را سـطیح کاهن دربارهٔ آن حضرت گفته، و اختصاص آن حضرت به عصا برای این است که:

عصا بیشتر در راندن شتر به کار می رود، و این هم کنایه از عربی بودن آن حضرت است.

و بقولی ناظر به آن عصاست که در حدیث در صفت حوض کوثر آمده: «أذود الناس عنه بعصای» با عصا کافران را از کنار حوض می رانم. روح الحق (در انجیل یوحنا که اکنون موجود است) یعنی روح راستی. ماد ماد (در توراة) یعنی طیّب طیّب(1).

فارقلیطـا یعنی «احمـد» و بقولی معنـای آن این است که: حق و باطـل را از هم جـدا می سـازد. و به روایتی در زبـان نصاری بمعنی «ابن الحمد» است که گوئی «محمّد» و «احمد» است. بارقلیط همان «احمد» است. برقلیطس در زبان رومی یعنی «محمّد».

و در کتب پیامبران سـلف و در این دین - بالخصوص که اسـماء را از صـفات آن حضـرت مشـتق سازیم - اسامی آن حضرت بسیار است (تفسیر روح البیان ص 332-335 به ترجمه و خلاصه).

1- «مادماد» یعنی «محمد» بزبان عبرانی. و «طاب طاب» یعنی «طیب طیب» به زبان سریانی. ب.

جهانگیر شدن دین اسلام

مصطفی را وعده کرد الطاف حق *** گر بمیری تو، نمیرد این سبق

من کتاب و معجزت را حافظم *** بیش وکم کن راز قرآن رافضم

کس نتاند بیش وکم کردن در او *** تو، به از من حافظی دیگر مجو

من ترا اندر دوعالم رافعم *** طاعنان را از حدیثت دافعم

رونقت را روز روز افزون کنم *** نام تو بر زرّ و بر نقره زنم

منبر و محراب سازم بهر تو *** در محبت قهر من شد قهر تو

من مناره برکنم آفاق را *** کور گردانم دو چشم عاق را

چاکرانت شهرها گیرند و جاه *** دین تو گیرد ز ماهی تا به ماه

تا قیامت باقیش داریم ما *** تو مترس از نسخ دین ای مصطفی!

(دفتر سوم مثنوی – داستان دو ساحر بچه).

وضع دورهٔ فترت (از سال 33 میلادی تا سال 610 میلادی).

رومیان و اسلاف ایشان یعنی یونانیان قدیم مشرك و به خدایان متعدد ذکور و اناث معتقد بودند. و: توالد، تزویج، اکل، شرب، خوابیدن، جنگیدن، زخم برداشتن، دزدی و زنا را باین خدایان نسبت می دادند. و این خدایان را ابدی و بی زوال می دانستند. معلوم است که «کسی بهتر از معبودش نتواند شد» پس، بدیهی است کسانی که معتقد به چنین خدایانی بودند، البته، بهر گونه گناه و آلایش آلوده می شدند.

یك فیلسوف رومی بنام «سنك» Seneca که معاصر پولس بود چنین می نویسد:

«دنیا پر از فسق و جنایات شده، ارتکاب اعمال زشت بقدری است که قدرت اصلاح آن میسر نیست، برای شرارت جدال عظیمی برپاست، جنایات نه در نهان بلکه در جلو چشم آشکار است، پاکدامنی نه فقط نادر بلکه اثری از آثارش پیدا نیست».

در هر خانه بتی چند موسوم به «لارز» Lares و پناتز Penates موجود بود و برای استرضای خاطر این بتها هر روز مأکولات و مشروبات در جلو آنها می گستردند.

مردم در قیـد ترس اسـیر شـده بودند تا آنجا که ناطق بزرگ رومی سیسـرو Cicero می نویسـد: «آسودگی و فراغت برای هیـچ کس فراهم نیست».

و بسیاری از اضطراب به ستوه آمده و به عبادت خدایانی که از مصر و آسیا می آوردند مبادرت می جستند، و بعضی تمثال خدای خود را بر روی خری سوار نموده و بهر طرف گردانـده و از عبـادت کننـدگان، تحصـیل پول می نمودنـد. و برای ایجاد احساسات مخصوص در مردم حتی برخی خود را با چاقو زخم می زدند که خون جاری می شد.

تورم ثروت در روم و توزیع گندم مجانی به اهالی روم دامنهٔ تنبلی و عیاشـی را بآخرین پایه رسانیده بود و امپراطورها نیز برای خوشـی خاطر اهالی نمایشاتی برقرار می کردند که در آن غلامان با یکدیگر یا با درندگان و گاوان می جنگیدند و بقول بعضـی در این کشتارهای وحشیانه قریب بیست هزار نفوس در یك ماه هلاك گردیدند.

رومیها در جنگهای متعدد، اسیران زیادی بعنوان بندگی به روم آورده بودند.

اکثر کارهای زراعتی به عهدهٔ این غلامان بود و با آنها مثل چهارپایان سلوك می شد.

این غلامان با قوهٔ جبریه به انجام اعمال شاقه وادار می گردیدنـد، و هرگاه ناتوان می شدنـد برای جان دادن بطرفی افکنده شده و غلامان تازه نفس بجای ایشان گماشته می شدند. بسیاری از این غلامان اشخاص با استعداد و با تربیت بوده و غالب امور امپراطوری را انجام می دادند و لیکن با وجود اینها مقامشان در جامعه فوق العاده پست بود.

فساد کامل، زندگانی خانوادگی را در هر طرف فراگرفته، پاکدامنی و عصمت میان مردان و زنان نادر و کمیاب بود. والدینی که اطفال خود را نمی خواستند، آنان را بیرون می افکندند که یا بتوسط درندگان و سگان بلعیده شده و یا برای زندگانی شنیعی زنده بمانند. پدران، اختیار تام بر اطفال خود داشته و اغلب با منتها درجهٔ ظلم نسبت به آنان رفتار می نمودند.

عـدهٔ معدودی برای حصول راحتی قلب، به فلسـفه ای که به «فلسـفهٔ رواقیین» موسوم بود متمسك می گردیدند. رواقیین خود را با خدا یکی دانسته و از درد و غصه دوری می جستند. «سنك» می نویسد: «خدا نزدیك تو با تو و در تو است یك روح مقدس

در ما جای گرفته و ناظر اعمال نیك و بد ما می باشد»(1).

در میان طوائف امپراطوری روم فقط یهودان، خداپرست بودند که اینان هم معبدشان بدست تیتوس رومی خراب شد و کلا از اورشلیم رانده شدند و در بلاد متفرق گردیدند (به اقتباس از تاریخ کلیسای قدیم).

و اما عیسی: شریعتش بدست پولس نایاب شد و پولس تمام رسوم بت پرستان را پذیرفت و عیسی را بجای بت بعنوان الوهیت معرفی نمود (و زاد علی الطین بلّه) یعنی قوز، بالای قوز گذارد. این اوضاع ادامه یافت تا آنکه خدا، پیامبری را که به زبان تمام انبیاء وعده داده بود و خاتم پیامبران بود مبعوث کرد و به نور محمّدی، جهان ظلمانی را نورانی ساخت و قرآن را که متضمن عصارهٔ کتب تمام انبیاء است بر جهانیان عرضه فرمود.

تذکر: فترت(2) (بفتح فاء) از فتور بمعنی سستی است و در اصطلاح ما، مراد:

عدم نفوذ فرامین الهی است. قرآن کریم در سورهٔ مائده آیهٔ 22 فرموده: «یٰا أَهْلَ اَلْکِتٰابِ قَدْ جٰاءَکُمْ رَسُولُنٰا یُبَیِّنُ لَکُمْ عَلیٰ فَتْرَةٍ مِنَ اَلرُّسُلِ » یعنی محمّد رسول ما، در زمان عدم نفوذ رسولان خدا برانگیخته شد، و او برای شما آنچه را که لازم دارید بیان می فرماید.

1- فلسفهٔ مهملی است.

2- «الفترة» جمعه «فترات»: الانکسار و الضعف (المنجد) - «فترت» در تلفظ فارسی: سستی، ضعف - زمان میان دو پیغمبر یا دو پادشاه - زمان بین دو نوبت تب - آتش سوزانی است که در بدایت حال در سالك وجود داشته است (اصطلاحات شاه نعمت اللّه ولی) (فرهنگ معین).

اسماء السّور

اسم سوره -- شمارهٔ صفحه -- شمارهٔ سوره

یس صلی اللّه علیه و آله 1 -- 36

الصّافّات 15 37

ص 29 -- 38

الزّمر 42 -- 39

المؤمن (الغافر) 60 -- 40

السّجدة (فصلت) 77 -- 41

الشّوری (حمعسق) 90 -- 42

الزّخرف 103 -- 43

الدّخان 117 -- 44

الجاثیة 125 -- 45

الاحقاف 133 -- 46

محمّد صلّی اللّه علیه و آله 147 -- 47

الفتح 159 -- 48

الحجرات 195 49 ق 207 -- 50

الذّاریات 221 -- 51

الطّور 235 -- 52

النّجم 243 -- 53

القمر 263 -- 54

اسم سوره -- شمارهٔ صفحه -- شمارهٔ سوره

الرّحمن 273 -- 55

الواقعة 289 -- 56

الحديد 299 -- 57

المجادلة 321 -- 58

الحشر 331 -- 59

الممتحنة 361 -- 60

الصّفّ 371 -- 61

پايان حجّة التّفاسير و بلاغ الاكسير يا من لا يحضره المفسر و التفسير

ص: 388

فهرس مطالب عمدهٔ مقدمات و ذیول و تعلیقات و حواشی

26 سورهٔ قرآن کریم مندرج در جلد ششم از تفسیر حجة التفاسیر و بلاغ الاکسیر

بقلم: بندهٔ نیازمند به خدای تعالی سید عبد الحجة بلاغی

ص: 389

فهرس مطالب عمدهٔ «مقدمه» و «ذیول» و «تعلیقات» و «حواشی» سوره ها> عنوان صفحه

قهرمانهای دعوت تاریخی سورهٔ یس و مباحثه با دکتر زویمر آمریکائی. 2 و 145

هر «امت» نذیر دارد. 10

جهت تعبیر از مضارع (یعنی آینده) به ماضی (یعنی گذشته). 10

تطیر. 10

مجهولات. 10

حرکت خورشید با سیّارات آن. 11

نام هر سه شب از ماه و شعر دراین باره. 11

أبی بن خلف 11

اسامی رسولان - قبر حبیب نجار - تاریخچهٔ انطاکیه. 12

پیدایش کلمهٔ «مسیحی» بجای «نصرانی». 13

«ذرّیه». 13

تقدم روز بر شب 14

دو درخت («مرخ» و «عفار»). 14 و 298

معنی «کن فیکون» دربارهٔ خدا. 14

«زقوم». 26 و 28 و 292

مار موسوم به «شیطان». 26

پیدایش نسل بشر بعد از طوفان. 27

معنی «نجوم». 27

معنی «سقیم». 27

معنی «سوف». 27

معنی «سین». 27

ص: 390

عنوان صفحه «رکانه» که پیامبر صلّی اللّه علیه و آله با او کشتی گرفت. 28

«اهرام». 40 «عشی». 40

شرح احوال آخوند مولی محمّد کاشانی. 40

دولت اسرائیل. 41 «غساق». 41

فرشتگانی که مأمور به سجده بر آدم شدند. 41

یهودانی که «عزیر» را می پرستیدند. 57

معنی «زوج». 57 و 234

کیفیت خواب و مرگ بنقل تفسیر عیاشی. 58

طریقهٔ علم قارون. 59

معنای «ارث» بردن بهشت. 59

سگالیدن. 64

دو مرگ و دوزندگی. 73 «دعاء». 75

منافع شتر. 75

حضرت یوسف علیه السّلام و نیز حضرت موسی علیه السّلام مأمور به دعوت قبطیان بوده اند. 76

معنی «ثم». 87

معنی «جلود» و معنی «فرج». 88

نزول فرشتگان بر یکتاپرست. 88

دوستی با ذوی القربی. 96

کار وحی به پیامبر صلّی اللّه علیه و آله، أمر استثنائی است. 101

«لیس کمثله شيء». 101

عنوان صفحه شك در شك. 101

معنی «میزان». 101

«نور نبوّت» - «فر» - «فره» - «خوره». 102

قوم بنی ملیح. 114

زبان عربی. زمامداران نالایق اموی و عباسی.

سرجوس «سرژیوس». 115 و 116

داموکلیس 115 . Damocles و 116

تغییر خط و اشك تمساح.

«دخان». 123

«تبابعه». 123 و 216

«حمیم» از لغات اضداد است. 124

بهشت تفضل است نه پاداش. 124 و 310

تاریخچهٔ زندگانی عبد اللّه بن سلام: «عوبدیا». 136 و 143

«ربی شیلوم» - «ربی» - «مسائل هزارگانهٔ او». و 144 و 175

«عذاب الهون» - قوم «هون». 143 و 144 و 145

«احقاف». 144

«عاد». 145

«جن». 145 و 261

دکتر زویمر آمریکائی. 145 و 2

معنی «مصدقا لما بین یدیه». 144 و 146

گناه بخشی. 144 و 146 و 310

معنی «اولوالعزم». 144 و 146

رمز «میم» های سورهٔ محمّد صلّی اللّه علیه و آله. 147

ص: 392

عنوان صفحه ایرانیان. 154

حکم اسیران جنگ. 155

«مغفره». 155

«منافق» هم کافر است. 156

جهت استغفار پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم. 156 و 151

جهت آزمایش خدا، بااینکه دانای نهان و آشکار است. 156 و 310

«مطعمون». 157

شعر بانوی سلماسی - «سلماس» را اکنون شاپور می گویند. 158

صلح حدیبیه. 160 و 177

«عمره» - «بلدح» - «کنانه». 160

«غفار» - «اسلم» - «اشجع» - «مزینه» - «جهینه» - «دئل». 164

«غطفان». 166

«تنعیم». 167

«فتح مبین» - «فتح قریب» - «فتح مطلق». 170

معنی «بیعت». 171

بیعت «رضوان» - بیعت «شجره» - بیعت «مرگ». 171 و 172 و 183

«ذو الحلیفة». 172

معنی «اشعار» و «تقلید». 171

شعر شیخ بهائی در بیان اعمال «عمره» و «حج تمتع». 173

«جمره». 173

جمرهٔ «اولی» و جمرهٔ «وسطی» و جمرهٔ «عقبه». 174

حج قران و حج افراد. 174

بشارات توراة باب 16 و 17

بنقل صاحب کتاب «اقامة الشهود فی رد الیهود» 175 و 143

ص: 393

عنوان صفحه و کتاب «انیس الاعلام فی نصرة الاسلام».

انحصار رکوع و سجود اصطلاحی، به امت اسلام. 175

مثلهای توراة و انجیل دربارهٔ پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و امت آن حضرت. 174-177

حدیبیه. 177 و 160

«شخینا» - «سکینه». 177-179

«رائعة النهار» است نه «رابعة النهار». 177

بیعت خاص: (بیعت عشیره - بیعت جن - بیعت انصار). 179 و 180

«شعب». 180

«عقبه». 180 و 181

«نقیب». 180

بیعت عام: (بیعت شجره «درخت سمره» - بیعت در فتح مکه - بیعت روز 182 و 183 غدیر خم).

عاقبت «شجره» و أمر عمر به قطع آن. 183 و 171 و 172

تشکیلات یهودان. 184

شهر خیبر (قلاع خیبر) مشتمل بر قلاع: «نطاة» و «شق» و «کتیبه». 185

قلاع نطاة: (ناعم - عصب «صعب» - قله). 186

علی علیه السّلام فاتح قلعهٔ ناعم. 187

علی علیه السّلام فاتح قلعهٔ عصب. 188

قلاع شق: (شق - براء). 188 و 189

قلاع کتیبه «کثیبه»: (قموص - وطیح - سلالم). 189

صفیه. 189 و 200

قلعهٔ «ظهار». 190

تقسیم خیبر. 190

ص: 394

عنوان صفحه

فدك. 190

هشت گروه یهود مدینه. 191

1 - یهود بنی النضیر. 191

2 - یهود بنی ثعلبه. 191

3 - یهود بنی قینقاع. 191

4 - یهود بنی قریظه. 192

5 - یهود بنی زریق. 192

6 - یهود بنی حارثه. 192

7 - یهود بنی عمرو. 192

8 - یهود بنی النجار. 192

دشمنان اسلام از بنی النضیر: 192

حیی - ابو یاسر - جدی - سلام بن مشکم - کنانه - سلام - ابو رافع الاعور - ربیع - عمرو - کعب - حجاج - کردم.

دشمنان اسلام از بنی ثعلبه: 192

عبد اللّه بن صوریا - ابن صلوبا - مخیریق (که اسلام آورد).

دشمنان اسلام از بنی قینقاع: 193

عبد اللّه بن سلام (که اسلام آورد) - رفاعة بن زید بن التابوت و سی نفر دیگر.

دشمنان اسلام از بنی قریظه: 193

کعب بن اسد و شانزده نفر دیگر.

دشمنان اسلام از بنی زریق: 193

لبید بن اعصم.

دشمنان اسلام از بنی حارثه: 193

کنانة بن صوریا.

دشمنان اسلام از بنی عمرو بن عوف: 193

ص: 395

عنوان صفحه

قردم.

دشمنان اسلام از بنی النجار: 193

سلسلة بن برهام.

بنو نضیر - بنو قینقاع - بنو قریظه - خیبر - فدك. 194

دو آیه در قرآن کریم مشتمل بر 28

حرف تهجی. 194

هیئت اعزامی قوم بنی تمیم. 196

ولید بن عقبة بن أبی معیط. 197 و 204

«زوجات». 197

«خزرج» و «اوس». 198

ثابت بن قیس بن شماس. 199

أم سلمه. 200

صفیه دختر حیی بن اخطب. 200 و 189

اسامه و سلمان. 201

بلال. 201

«طلقاء» - «عتاب» - «حارث» بن هشام - «سهیل» بن عمرو. 202

گروهی از بنی اسد. 203

«طلا» - «تلا» - «طلاء» - «بوته» - «قال». 204

معنی «قوم». 204

چاه «سمیحه». 204

«تجسس» - «غیبت». 205

طبقات نسب:

شعب - قبیله - عماره - بطن - فخذ - فصیله. (عشیره). 205

«اسلام» - «ایمان». 205

ص: 396

عنوان صفحه حجره های نه گانهٔ زنان پیامبر صلّی اللّه علیه و آله. 206

«سائق» و «شهید». 207

«رسّ ». 214

«أیکه». 214

«تبوك». 214

«تبابعه». 216 و 123

شعر - (... دنیا ساعتی است). 216

«ورید» و «حبل الورید». 217

فرق عبادت مشرکان و مجوس و صابئان و یهود و نصاری با عبادت مسلمانان. 218 و 219

«ظلام». 220

«حبك». 230

«سائل» - «محروم». 230

عالم صغیر - عالم کبیر - عالم اکبر. 230

حاج سید محمّد علی مبارکه ای. 232

«هل» بمعنی «قد» است. 232

«صرة». 232

«سجیل». 232

کیفیت وسعت یافتن آسمان. 233

«رزاق» - «رازق». 233

«مجرمین» - «مسرفین». 233 و 234

قیامت صغری و کبری. 234

«زوج». 234 و 57

«رق» - «قرطاس» - «بردی». 241

ص: 397

عنوان صفحه

«حور» و «عین». 242

ولید بن مغیره. 248 و 259

محو هر شخص در فکر، و رباعی سلطان ابو سعید ابو الخیر و نسخهٔ رباعیات 245 و 246

سلطان.

قسمتی از مندرجات صحف ابراهیم علیه السّلام و صحف موسی علیه السّلام. 249

عتبه پسر ابو لهب که شیر او را خورد (عتیبه کتاب نسب قریش). 250

معراج. 251 و 252

«سدرة المنتهی». 253 و 257

«قاب قوسین». 253

مذاکرات شب معراج. 253

موضوع خلافت علی علیه السّلام در شب معراج. 256

«نجم». 256

«هوی». 256

«احمد» و «احد». 257

«جنة المأوی». 257

رواج بت پرستی در عربستان. 257

بت ثالوث «لات، عزی، مناة». 258 و 262

معنی کلمهٔ «اعلم» در قرآن. 259

نیابت در طاعات. 259

ستارهٔ «شعری» (شعرای عبور و شعرای یمانی). 259

کلب اکبر و کلب اصغر. 260

«غمیصاء» است نه «غمیضا». 261

«عاد» و «عاد اولی» و «عاد ثانیه». 261 و 145

ص: 398

عنوان صفحه ثمود. 261

«مؤتفکه» - «مؤتفکات». 261

«خنده» و «گریه». 262 و 259

«حجل». 262

کشته شدن بازرگان - و پس از او کشته شدن کرد قاتل. 262

شق القمر. 270

کشتی نوح. 271

اسامی ساعات روز و شب. 271

محل شق القمر. 271

«ابو قبیس» بنقل از: قاموس، و شرح قاموس، و دو سفرنامهٔ مکه. 271

معنی «رحمان» و جهت تنفر کفار از کلمهٔ رحمان. 274 و 287 و 288

سرّ «اعادهٔ جمله ها» در قرآن و در مزامیر. 274

«هللویاه» و «سلاه». 275

معنی «سلاه» ورد بر قاموس مقدس. 275

اعادهٔ جمله ها در زبان فارسی «ترجیع بند». 275 و 288

طرز اعادهٔ جمله ها. 276

دم گرفتن. 276

دم گرفتن جن. 276

«عروس قرآن». 277

«نخله». 285

آب خوردن گیاهان. 285

«کم» و «اکمام». 285

طبقات دریا. 286

ص: 399

عنوان صفحه

«گلف استریم» 286 . Gulfestream

«مرجان». 286

مروارید. 286

فلسفهٔ غسل ترتیبی. 287

معنای «الرحمن» و «الرحیم». 287 و 288 و 274

جهت اهمیت دادن قرآن مجید به آب. 288

سید احمد «هاتف» اصفهانی صاحب ترجیع بند. 288 و 275

«واقعه». 289

«هیم». 292

«زقوم». 292 و 26 و 28 «ولدان» - «ولید» - «ولیده» - «ولاید». 295

«مخلدون». 295

«اکواب». 296

«صراحیه». 296

«اباریق» - «براق» - «استبرق». 296

«کأس». 297

«سدر». 297

«کنار». 297

«نبق». 297

«فرش مرفوعه». 297

«زرع». 298

«اجاج». 298

«مرخ» و «عفار». 298 و 14

ص: 400

عنوان صفحه

سور خمسه. 298

کتاب دیارات. 299

بهشت مخلوق است. 305

معنی «استوی». 309

معنی «عرش». 309

معنی «سور». 309

کشتن «کبش املح». 309

«فدیه». 310

«غیث». 310

بهشت تفضل است نه پاداش. 310 و 124

«مصیبت». 310

«علم» بمعنی «تمییز» است. 310 و 156

جهت اختصاص مغفرت به خدا در قرآن کریم. 310 و 144 و 146

علل مصائب وارده بر بشر. 311

«قدر» و «قضاء». 312

خطرات وارده بر این مفسر و دیگران. 313

مرگ: ارسطو - بقراط - افلاطون - جالینوس. 318

شرح احوال دو افلاطون در ناسخ التواریخ خلط شده. 319

«انجیل». 320

تاریخچهٔ پیدایش رهبانیت. 320

ظهار. 322

معنی «اوس» و «خوله». 322

در دورهٔ حکومت نظامی مدینه، به مفاد آیهٔ سیزدهم سورهٔ مجادله، 328

ص: 401

عنوان صفحه

علی علیه السّلام عمل کرده و بس.

غزوهٔ بنی قینقاع. 332

«بعاث». 332

عبد اللّه ابن أبی. 334

کشته شدن کعب بن الاشرف. 336

«عقیله». 336

سی طائفه که خونشان هدر است. 338

«محمّد بن مسلمه» - «ابو نائله» - «عباد» بن بشر - «حارث» بن أوس - «ابو عبس». 338

بن جبر.

«وسق». 339

«نضیر» - «بنی النضیر» (غزوهٔ بنی النضیر). 341

«شعب» - «بطحان» - «مهزور». 341

«عمرو» بن امیهٔ ضمری - «عمرو» بن جحاش - «سلام» بن مشکم. 342

«حیی» بن اخطب. 343

«ام عمرو» رفیقهٔ عروهٔ عبسی. 344

دکتر اسرائیل ولفنسون. 344

اموال یهودان بنی النضیر. 345

تاریخ غزوهٔ بنی النضیر. 345

تعداد مسلمین بنی النضیر. 345

تلفات جنگ. 345

بقیهٔ اموال بنی النضیر. 346

«غزول» و... 346

«سهل» بن حنیف - «ابو دجانه» سماك بن خرشه - «حارث» بن صمه. 346

ص: 402

عنوان صفحه

«مرابع». 347

«عجوه». 348

محل قراء بنی النضیر. 355

اموال اهل قری (شهرها و دهها). 356

«رءوف» - «رحیم». 356

منافق. 356

حکومت خواب. 357

عجز بت - «غاوی» بن عبد العزی خادم بت قبیلهٔ بنی سلیم. 357

بول «ثعلبان» بر بت و اسلام غاوی و تبدیل فرمودن پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم نام او را 357

قدرت تام خدا و اشعار نظامی دربارهٔ نامهٔ پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم به خسروپرویز. 357

«فيء» - «غنیمت» - «أنفال» - «نفل» و احکام آنها. 359 و 360

«حشر» - اول الحشر و آخر الحشر. 360

ساره، مغنیه و نایحه، کنیز ابو عمرو. 362

حاطب بن ابی بلتعه. 364-366

اعراب خزاعه و اعراب بنی مدلج. 366

اعراب خزاعه و اعراب بنی مدلج. 366

آمدن «سبیعه» دختر حارث اسلمیه به حدیبیه. 367

آزمایش زنان فراری. 367

بیعت مردان و زنان در فتح مکه. 368

«هند» زن ابو سفیان. 369

نهی از جاسوسی بسود یهودان. 370

توبیخ پنج گروه: «منافقین» - «مسلمانان مسامحه کار». 372

«مسلمانان فراری» - «یهودان» - «نصاری».

ص: 403

درباره مرکز

بسمه تعالی

جَاهِدُواْ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ

با اموال و جان های خود، در راه خدا جهاد نمایید، این برای شما بهتر است اگر بدانید.

(توبه : 41)

چند سالی است که مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه موفق به تولید نرم‌افزارهای تلفن همراه، کتاب‌خانه‌های دیجیتالی و عرضه آن به صورت رایگان شده است. این مرکز کاملا مردمی بوده و با هدایا و نذورات و موقوفات و تخصیص سهم مبارك امام علیه السلام پشتیباني مي‌شود.

براي خدمت رسانی بیشتر شما هم می توانید در هر کجا که هستید به جمع افراد خیراندیش مرکز بپیوندید.

آیا می‌دانید هر پولی لایق خرج شدن در راه اهلبیت علیهم السلام نیست؟

و هر شخصی این توفیق را نخواهد داشت؟

به شما تبریک میگوییم.

شماره کارت :

6104-3388-0008-7732

شماره حساب بانک ملت :

9586839652

شماره حساب شبا :

IR390120020000009586839652

به نام : (موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه)

مبالغ هدیه خود را واریز نمایید.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان -خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی -پلاک 129/34- طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: 03134490125

دفتر تهران: 88318722 ـ 021

بازرگانی و فروش: 09132000109

امور کاربران: 09132000109

مرکز تحقیقات رایانه‌ای
قائمیه
اصفهان
www
برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.
۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹